

C. Sallustii Crispi

O P E R A

Omnia, quæ extant,

INTERPRETATIONE

Jonas ET *Steuell*

N O T I S

ILLUSTRAVIT

DANIEL CRISPINUS,

IN USUM

SERENISSIMI DELPHINI.

IN HAC EDITIONE innumera prioris errata,
diligentissimè animadversa, corriguntur.

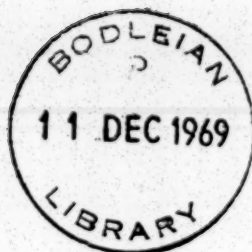

D U B L I N I I:

Impensis P. WILSON, in *Dame-street.*

M, DCC, LXII.

LECTOREM.

QUIS fuerit Crispus Sallustius, antè quàm tibi sisteretur, monendus esses, amice lector : Sed illud quia viri juxta docti & celebres egregiè præstiterunt, supervacaneum duximus eorum bene scripta recoquere : Adeòque ex illis, si lubet, auctoris nostri & vitam & mores cognoveris. Aliud est, quod à nobis jure, meritòque expectes ; quemnam, scilicet, ex hac novâ Sallustii editione, fructum carpere possis. Institutum, totiusque operis designationem si spectes, nihil non sperare audeas : Nam, quod ante omnia monitum te volumus, non instinctu nostro, sed sapientissimi ducis Montauserii, serenissimi Delphini moderatoris jussu, consilioque, eximium, eo quo videbis ornatu, historicum tibi exhibemus. Ille, ut est omni humaniorum literarum elegantia excultus, ubi instituendo principi præpositus est, quonam potissimum modo singuli auctores faciliè, feliciterque legerentur, cæpit cogitare : quæ lucem adderent legentium animis : quæ impedimentum inferrent : eaque omnia animadvertit, quæ non modò serenissimi Delphini, sed publica etiam studia juvare possent. Duæ sunt in legendis auctoribus difficultates, quæ festinantibus & minùs exercitatis negotium facessant : Prior quidem, quam facit ipse sermo & dictio ; seu quæ ex lingua & idiomate oritur : Alia verò, quæ rebus ipsis adscribitur ; quas vel obiter illi in cursu orationis, vel tanquam abunde cognitæ attigerunt ; quâvis de causâ denique, non satîs ad captum omnium, explicaverunt. Multam equidem, eamque maximè laudabilem operam in his solvendis difficultatibus collocaverunt hactenus viri eruditissimi : At suo loco, nec satîs commodè visa sunt posita quæ illi cæteroquin optimè scripserunt. Eorum enim commentarios ubi inspicias, quæ ad nudam vocum & phrasis pertinent significationem, aut peculiarem sermonis declarationem, ea cum ulteriori rerum enarratione commixta invenies ; Ex quo oritur, ut, cum aliquam ex his notis inspicere velis, non ea priùs occurrat, quàm in aliis, contra animi tui desiderium, tempus consumseris. Ne quid ejusmodi eveniret, egregiè providit vir prudentissimus. Namque interpretationem, quæ ad vocum & sermonis facit explanationem, seorsum à notis, quæ res ipsas evolvunt, proponendam decrevit : Nisi forte, quandoque ad notas, majores nonnullæ circa dictionem difficultates essent retrahendæ. Designavit insuper, quò omnia primo statim intuitu occurrerent, ut notis arithmeticis loca,

A D L E C T O R E M.

ubi interpretatione opus esset, indicarentur; alphabeti autem literis, quæ notas poscerent. Minuta verò hæc sunt, quæ primò delineantibus animum occupaverunt. Aliud unâ & eâdem operâ ab ipso quæsitum est; ubertas, scilicet, & sermonis copia. Non enim tantum in interpretatione suo quoque & naturali loco restituendas voluit partes orationis singulas; nominativum ante verbum, deinde accusativum, &c. sed synonyma, obscurarum vice præsertim, aliarum etiam vocum substituenda statuit: Ut sic tum sensus clarissimus appareat, tum verborum vis & propria significatio dijudicetur, abundantiaque inducatur: Quamquam ex poëtis hic fructus erit multò uberrimus. Restabat aliud nihil, nisi tam utili, tamque laudabili concilio manum admoveere. Rem vero ipsam, ut videtur, in se recepit gratus bonarum literarum genius: Nam à quo incepto retrahere impensam maximam quivis credidisset, ei rei ne minimum quidem obtulit impedimentum. Nimirum in ea tempora incidimus, quibus regum munificentissimus, hominumque oculatissimus, imperium obtinet. Cùm ergo dux illustrissimus Montausorius ad bonoris summum fastigium sublatus, lectusque inter procures fide ac sapientiâ præcellentes, quos magno numero hodie præsertim habet alma Gallia, regiæ Delphini institutioni incumberet, ea perficienda curavit, quæ antè cogitaverat: Studiosissimè apud omnes literatos, intra & extra regni fines, requirendos jussit, viros instituti sui administratos; quos beneficiâ, & omni favore clientes suos fecit. Quantum de bonis literis, literatisque, toto denique Musarum choro meruerit, qui omnes, quotquot habemus Latinæ linguæ autores, eo quo præscripsit modo, castigandos & enarrandos procuravit, non ego, in hac infantia, sed quibuscumque bonorum omnium non fuerit innata turpis adversatio, omnes prædicabunt. Jam nihil opus erit vernaculis istis, & quotannis ferè renovandis interpretationibus, quæ vix satis unquam auctoris sensum & scopum assequuntur; semper ab ejus ratione, modoque recedunt. Quisquis in Latinæ linguæ cognoscendis principiis operam suam per sex menses adhibere voluerit, is postea solus magnam illam virtutis altricem, veterem Romam dico, poterit perlustrare; tutusque venerandorum ejus sepulchrorum manes in auxilium & consilium evocare. Utinam verò, quod reliquum est, tam multis commoditatibus culpâ nostrâ nihil detractum fuerit. Socordiâ non evenerit profectò: Quæ autem per imperitiâ turbata fuerint, ea ut humanitate tuâ excusare velis, lector benevole, oramus. Quòd si illustrissimus Condomiensis episcopus ex assiduis, quibus, in erudiendo principe, detinetur curis, ad hæc levia animum demittere potuisset; aut nobilissimo Huetio in earundem cura-

rum

A D L E C T O R E M.

rum partem ascito, quâ benevolentia laborantibus nobis nonnunquam subvenit, eadem totum opus ad examen suum revocare licuisset, aliquid certè promovendis studiis utilius excudere potuissimus. Quod nobis, qui priores in hanc arenam descendimus, quoniam fortuna melior invidit, si quid in hoc quasi præludio peccaverimus, aliorum, qui idem decurrunt stadium, diligentia sarcietur. Multa dicenda superessent, ut quibusdam hominibus, quos nominare nihil attinet, non tam satisfaceremus, quod nemo natus fecerit, quàm respondere-mus : At, quietem nostram qui nihil turbaverunt, illis multò meliùs erit quietam mentem bonâ prece deprecari. Quomodocumque errata nostra patefecerint, nisi fortè etiam illis, apud Superos semper commorantibus, indignum videbitur ad tam vilia sese demittere, lubentissimo animo corrigemus. Tu modò, id quod res est, cogita, condide lector, nos maximo studio enifos esse, ut autorum nostrum in perfacili cognitione poneremus. Hinc inde, indiscriminatim, quæcumque ad hunc scopum ducere credidimus, securi desumimus : Neque eò minimum cujusquam scriptoris laudi gloriæve detractum, volumus, quod, utenda quæ illi in lucem ediderunt, ea nos ex illorum benignitate hausimus. Ita verò agere satius fore visum est, quàm, ut illi factitârunt, singula suis autoribus attribuere. Nam, ut taceam quod prolixa est istud quandoque disquisitionis, nullius, aut certè minimæ utilitatis ; pronum est, eâ diligentia, in eam, quam maximè vitaveris, incidere vituperationem : Quippe quem statim malevoli furem appellaverint, si quid, quod tute bene annotaveris, alii, quos quidem nunquam videris, ante te observaverint. Tentavimus siquidem ex proprio censu nonnulla tibi eruere, lector ; exinde tamen laudem nullam aucupamur. Minima sunt, quæ, tu nisi, pro tuâ æquitate, ex bonâ nostrâ voluntate metitus fueris, vix tantilli esse pretii confitemur. Fructum verò, magnamque laboris nostri mercedem, qui nos stimulavit, aculeum, benefacendi studium, nobis duximus : Ut jam, si quid ad te perveniat compendii, voluptati nostræ accedat cumulus. Diu verò multùmque vale.

P E T R U S

PETRUS CRINITUS
DE
HISTORICIS
AC
ORATORIBUS LATINIS.

CRISPUS Sallustius Amiterni natus traditur, in agro Sabino, quo anno Atheniensium urbs à L. Sullâ devicta, atque vastata est, ut Romani annales referunt; ex nobili Sallustiorum familiâ ortus est, quæ diu in secundo ordine dignitatem servavit, idem in urbe educatus creditur, & à teneris annis operam ac studium impendisse optimis disciplinis: sed cùm in ea tempora incidisset, quibus corrupti civium mores variis partibus atque factionibus forent, neque virtuti præmia, aut bonis ingeniis adessent, in tam depravatâ civitate, quod idem Sallustius fatetur, victum ejus ingenium voluptatibus, faciliè succubuit. Itaque cùm ad remp. pro ætate foret delatus, propter civium improbitatem & factiones, multa adversa pertulit: nam tum præcipuè Sullanis partibus infecta civitas æstuabat. Constat ex veterum commentariis, Sallustium ipsum ingenio fuisse acri, & in studiis literarum accurato, tum maxime in scribendâ historiâ. Præceptorem habuit inter alios Ateium Prætextatum, qui Philologum se appellavit, & ab eo edoctus est de ratione rectè scribendi; ut à Suetonio Tranquillo traditur, qui & Asinium quoque Pollionem scribit ab eodem Prætextato eruditum, atque instructum; maxime autem M. Catonis studiosus fuit: ex cujus commentariis verba excerptit, & velut breviarium ad usum proprium habuit: quod Octavius quoque Aug. in epistolâ ad M. Antonium, refert; in quâ ipsum Antonium, ceu insanientem increpat, quòd ea scribere vellet, quæ mirentur potius homines, quàm quæ intelligant. Sed interim ad Sallustii commentarios. Historiam composuit de L. Caecilie conjuratione contra R. Senatum, & item de bello Jugurthæ, qui Numidie

rex

P E T R U S C R I N I T U S, &c.

rex factus, diu contra Romanos strenuè rem gessit. Historiam præterea de Romanorum gestis, ut de Mario & Sullâ, necnon de Pompeio contra regem Mithridatem: quod opus libris aliquot à Sallustio absolutum traditur; & adhuc supersunt quædam, veluti absolutissimi operis reliquæ, in quibus Sallustii diligentia in historiâ describendâ, atque gravitas appareat. In parte operis de rebus Punicis, tanto animi studio incubuit, ut à quibusdam scriptum sit, eum regionem adiisse, ac maximâ solertiâ perlustrâsse, quò majore fide atque officio veritatem exploraret. Avienus, certè, Rufus plurimum Sallustii diligentiam, atque studium commendavit: sed & Gellius, vir Romanus, qui veterum eruditicenis Aristarchus habebatur, ita de Sallustii oratione differit: *Elegantia, inquit, Sallustii, verborumque facundia, & novandi studium, eum multa prorsus invidiâ fuit; plures non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque, & obtestare, in quibus plura inscitè, aut malignè vellicant; quin & hunc proprietatis servantissimum vocat.* Titus autem Livius tam iniquus Sallustio fuit, sicuti ab Annæo Senecâ scribitur, ut quædam ex historiâ Thucydidis translata, & eleganter assumpta, velut depravata, & corrupta illi objecerit, idque ipsum non in Thucydidis gratiam effecit, ut Aurelius Fuscus dicebat, verùm putavit se facilius Sallustium vincere, si prius Thucydidem ipsum præferret. Asinius quoque Pollio librum scripsit, quo Sallustii scripta reprehenderet, quòd in iis nimîâ quâdam affectatione antiquitatem sequeretur. Fabius verò Quintilianus, vir maturo & gravi judicio, asseruit, oratione Sallustii, atque brevitate nihil fieri posse perfectius, præsertim apud vacuas & eruditæ aures: neque veritus est idem Fabius, Thucydidi, in scribendâ historiâ apud Græcos principi, Sallustium ipsum opponere, sicuti T. Livium Herodoto: quo factum est, ut cùm plures voluerint dicendi genus Sallustianum sequi, minimè sint affecuti. Est enim ejus oratio tam absoluta, tam casta, tam innocens, ut meritò ab eruditis divina brevis censetur: nam & Arruntius, qui belli Punici historiam scripsit, Sallustio tantum concessit, ut ejus orationem maximo studio sequeretur: quod alibi diximus. Nec illud ignoratur, consuevisse Sallustium magno labore ac studio scribere, ut nihil non absolutum, atque perfectum videri posset: quod ex ipsâ lectione faciliè colligitur. Amicos in primis doctrinâ, & ingenio nobiles, habuit, ut Cornelium Nepotem, Messalam, & Nigidium Figulum, qui periisse in exilio traditur; Julium præterea Cæsarem magno studio dilexit, à quo etiam, ut creditur dignitate præfecturæ honestatus est. Illud item à Suetonio refertur, Lenæum grammaticum, Pompeii libertum, satyras contra Sallustium composuisse, eumque mordaci & virulento carmine lacerâsse, ut qui lurconem illum, popinonemque, & nebulonem, ac lastaurum appellârit, tum vitâ, scriptisque monstrosam, ac M. Catonis verborum furem ineruditissimum: quod ipsum non aliâ ratione à Lenæo factum creditur, quàm ut studium suum, atque officium erga patronum Pompeium probaret: quem virum Sallustius ore improbo, animo autem inverecondo esse scripserat: itaque mirandum non est, si tam acerbè, atque satyricè libertus Lenæus contra Sallustium aciem styli exacuit. Quantum odii, atque inimicitiae, inter hunc & M. Ciceronem extiterit, notissimum est: quod utriusque violentæ, atque acerrimæ orationes ita demonstrant, ut neuter videri possit satis sui rationem habuisse, dum alteri malè diceret. Quâ in re non sunt multa referenda, cùm ex Hieronymi, ac Fabii autoritate constet, eos homines longè aberrâsse, qui confictas magis orationes ab aliis, quàm à Sallustio & Cicerone habitas crediderint.

P E T R U S C R I N I T U S, &c.

crediderint. Et sanè tam corruptis moribus Sallustius, ingenio tam proclivi ad luxum fuit, ut paternam domum, vivente adhuc patre, turpissimâ ratione venalem haberet, quod illi inter alia vitia à M. Cicerone exprobratur. Sed à Varrone etiam & Gellio traditum est, eundem fuisse in adulterio deprehensum ab Annio Milone, lorisque cæsum, ac datâ pecuniâ dimissum, quâ ratione factum est, ut M. Cicero appellare illum non dubitaverit, mensarum assecclam, cubiculorum pellicem & adulterum. Dignitates publicas gessit, & quæsturæ, & tribunatûs honorem assecutus est, sed nullâ quidem laude, aut commendatione, adeò libidine magis, quàm ratione, & publicè & privatim vixit: nam & ad iudicum subsellia abstractus, fortunâ extremâ (ut inquit Cicero) stetit. Scribunt autem grammatici eâ de causâ senatu ejectum fuisse à censoribus, quòd ingenti libidine matronas confectaretur. Illud quoque de Sallustio relatum est, patrocínio & favore C. Cæsaris consecutum fuisse præturam Africæ inferioris, ex quâ dives factus, cùm in urbem rediret, pretiosissimos hortos in regione ad Malum Punicum comparavit, ac Tiburti villam, quæ à Cicerone itidem illi objiciuntur. Neque desunt qui scribunt Terentiam M. Ciceronis uxorem ab eo repudiatam, Sallustio nupsisse; ac deinceps Messalæ Corvino, viro in eloquentiâ clarissimo: quod etiam suo loco scripsimus. Sciendum est fuisse plures Sallustios: nam & Cneus à M. Tullio celebratur, in Sallustiorum familiâ insignis, & M. Ciceroni, ac Cn. Pompeio maximè familiaris; quod ex iis epistolis colligitur, quas Cicero ad Pomponium Atticum scribit: quâ in re imprudenter quidam decepti sunt, cùm Sallustii Empedoclea ignorarent; ut alibi demonstravi. Sunt qui tradant, ad annum secundum & LX eum vixisse, & in patriâ annis aliquot post obitum C. Cæsaris diem extremum obiisse: quod ex veterum commentariis colligitur. Illud præterea de hoc ipso Crispo Romæ circumlatum est, ut multi testantur,

*Hic erit, ut perhibent doctorum corda virorum,
Crispus Romanâ primus in historiâ.*

Gerardus Johannes Vossius

D E

HISTORICIS LATINIS.

C. Sallustius Crispus natus Olympiad. CLXXIII. an. III. quem ad annum Anonymus ἐν Ὀλυμπιάδων ἀναγραφῇ hæc annotat : Σύλλας τὰς Ἀθήνας ἐξεπολιόρκησε μηνὸς Αὐθιστηριῶνος· Κρίσπος Σαλούστιος ἱστοριογράφος ἐγεννήθη. *Sylla Athenas expugnat secundo mense hiberno. Crispus Sallustius historicus nascitur.* Is est annus Urbis conditæ 1546. Ubi videmus, Græcos scribere Σαλούστιος. Et sanè itidem in Mss. meis, & antiquioribus editionibus, vocatur Salustius. Sed scribendum *Sallustius* gemino LL. quomodo legitur in aliis Mss. & lapidibus. Marmor effossum juxta rudera Sallustianæ domûs :

M. AURELIUS PACORUS
ET M. COCCEIUS STRATOCLES
EDITUI VENERIS HORTORUM
SALLUSTIANORUM BASEM CUM
PAVIMENTO MARMORATO

DEANÆ.

D. D.

Neque aliter lapis alius, cujus vide sis inscriptionem apud Aldum de Orthographiâ. Natus autem est Amiterni in Sabinis, anno uno post natum Veronæ Catullum, ut notat Eusebius ad annum MDCCCXXI : quadriennio autem ante bellum obiit Aëtiacum, ut idem scribit ad annum MDCCCLXXX. doctissimus Hieronymus Wolfius putabat, nomen ejus simplici L. scribi oportere, quia vel à sale sit, vel salute. Sed ἔτυμον utrumque est incertum. Et cur non à sale geminato LL. æquè esse possit, ac ab eodem venit *fallo*, unde *fallitus*, pro falso ? Quare puto, non recedendum esse à libris antiquis, atque inscriptionibus, in quibus L. geminatur. Tribunus plebis erat, quo anno Clodius à Milone occisus fuit, puta anno 1522, quo Cn. Pompeius Magnus, compluribus mensibus consul sine collegâ fuit. Tribunatu eo, quem nullâ cum laude gessit, ut Ciceroni, ita & Miloni, infestus admodum erat : idque quia in Faustæ, L. Syllæ filiæ, adulterio deprehensus, virgis à Milone esset cæsus, nec nisi pecuniâ datâ dimissus. Nempe istud in causâ est, cur Clodianis semper studuerit adversus Milonem. Vide Pedianum, Gellium, Servium, Horatii interpretes : item orationem sub Ciceronis nomine jam Augustæ, vel Tiberii ævo, editam. Ex quibus etiam discimus, ob adulteria ac stupra senatu fuisse motum ab Appio Claudio Pulchro, & L. Calpurnio Pisone Cæsonio coss. nempe anno Urbis 1523, five juxta alios 1524. quo consules erant L. Æmilius Paulus & C. Claudius Marcellus. Ejus è Senatu ejectionis meminit & Dio lib. XL. Ac ne alium Sallustium signari putes, clarè ait id contigisse ;

tigisse; Σαλυσίω, τῷ τὴν ἱστορίαν συγγράψαντι. Eo anno Milo exulabat : unde consequitur, quod à Milone Tribuno pl. virgis cæsum dicebamus, id antea contigisse ; non eo ipso anno, ut vir eruditus putabat. Etiam discimus iisdem ex Scriptionibus, à C. Julio Cæsare, rerum potito, dignitatem Senatoriam recuperasse, quæstoremque factum, & postea etiam præturam obtinuisse. Præturæ mentionem quoque invenio apud Hirtium penè initio libri de bello Africano : *Item C. Sallustium Crispum prætorem ad Circinam insulam versus, quam adversarii tenebant, cum parte navium ire jubet ; quòd ibi magnum numerum frumenti esse audiebat.* Item apud Dionem lib. XLII. de hoc ipso legas : Στρατηγὸς γὰρ ἐπὶ τῷ τὴν βελὴν ἀναλαβεῖν ἀποδείκνυτο. Narrat ibidem, ut cùm in Campaniâ Cæsaris milites, quos in Africam præmittere statuerat, seditionem concitassent ; ac Sallustius prætor Romam contenderet, quò Cæsarem hujus rei faceret certiore : propemodum fuerit occisus à compluribus militum, qui eum insequiebantur, nec cuiquam parcebant, imò duos etiam senatores occiderant. Apud eundem lib. XLIII. refertur, ut Cæsar Numidiæ præfecerit Sallustium ; ille autem provinciam expilaverit : ac à Cæsare quidem fuerit absolutus ; sed infamiam non effugerit ; quòd qui in historiâ acerbus esset alienorum castigatores, turpiter ipse in hoc munere se dedisset. Ex hac autem prædâ Numidicâ ita ditatus fuit, ut in Quirinali monte forum emeret, quod Sallustii vocatur, ubi nunc ædes S. Susannæ ; item hortos, qui hodieque Sallustiani nominantur. Hæc ostendunt, vitam ejus laudari à nemine posse. Nempe omnis ejus gloria à præclaris scriptis proficiscitur. Sed vix ejus quicquam integrè ad nos pervenit, præter bellum Jugurthinum & Catilinarium : Ita vulgò inscribuntur. Sed posterior genuina inscriptio, DE CONJURATIONE CATILINARIA. Testis Sallustius ipse his verbis : *Igitur de Catilinæ conjuratione, quàm verissimè potero, paucis absolvam.* At ex nobili historiarum opere, quo imprimis historici principis nomen meruit, nihil habemus præter quatuor oratiunculas, epistolas duas, & lacera aliquot fragmenta, quæ ex grammaticis antiquis, atque aliis scriptoribus, collecta sunt. Duæ verò ad Cæsarem orationes, ut vocant, de Rep. ordinandâ, utrum Sallustii sint, non convenit inter eruditos. Carrio Sallustio abjudicat ; & pro illo est, quòd veterum nemo, qui tantopere guarent Sallustium ad partes advocare, inde aliquid depromat. Dissentit autem Douza, cui favent libri vet. & dictio ipsa, quæ, quicquid dicat Carrio, planè Sallustium redolet. Sin genuinæ non sint, negari tamen non possit, valde esse antiquas, & quidem Juliani, aut Augustæi ævi : saltem non infra Flavianum. Sed genuinas esse arbitror, non tamen ut orationes esse putem, sed epistolas duntaxat. Nam posterioris auctor bis ait, se illa scribere, ac disertim literas appellat. Planèque verisimile est, missas esse ad Cæsarem, cùm in Hispanias contra Petreium & Afranium proficisceretur : quemadmodum jamdudum Ciacconius observavit. Illa verò in Ciceronem oratio, etsi à Fabio quoque tanquam Sallustii laudetur : tamen, quod res indicat, omnino est alicujus declamatoris : credo Porcii Latronis, vel alterius alicujus, ex illis, quos nominat M. Seneca in Suaforiis, & Controversiis. Fidem ejus valde commendant antiqui. Nam *certissimus auctor* dicitur Vibio Sequestri de Fluminibus. Item Hieronymo libro de locis Hebraicis, & exinde Isidoro lib. XIII. cap. xxi. Ad hæc *nobilitatæ veritatis historicus* nuncupatur ab Augustino, lib. I. de Civitate Dei, cap. v. Avienus etiam in descriptione oræ maritimæ, dicit omnia illius dicta esse *præjudicatæ auctoritatis*, appellat quoque *expressorum efficacem styli & veritatis*. Objectant adversus ea aliqui, quòd, pravo lo-

GERARDUS JOHANNES VOSSIUS, &c.

lignis fucco, pleraque ad Ciceronis laudem pertinentia, quæ apud alios legere sit, præterierit. Verùm ea potius neglexisse ego arbitror, vel ut falsa, vel ut incerta planè, vel ut exigua ac minuta. Quod ad dictionem Sallustii attinet, omnes antiqui judicant, brevem ac nervosam esse, & Thucydideæ æmulam. Sanè scriptor est planè Atticus, quâ laude Demostheni propior est, quàm Cicero ipse; ut bene censet Turnebus in Adversariis suis. Sed ut Thucydidem non omnes probârunt, ita nec Sallustii dictio omnibus probabatur. Nam Asinius Pollio damnabat eam, tanquam obscuram, & in translationibus audacem: ut Tranquillus auctor est, lib. de claris grammaticis in Philologi vitâ. Imprimis verò reprehendi solet, quòd antiqua verba ex Catonis Originibus exciperet: cujus rei meminere Augustus apud Tranquillum in ejusce Cæsaris vitâ, idemque Tranquillus, lib. de claris grammaticis in vitâ Lenæi, & Fabius ex antiquo epigrammate, lib. VIII. cap. iii. Sed hæc impedire non potuere, quò minùs à Tacito (at quanto viro!) *rerum Romanorum florentissimus auctor*, lib. III. Historiarum diceretur. Imò juxta Martialem lib. XIV. *Crispus Romanâ primus in historiâ* est. Augustino quoque lib. de vitâ beatâ, vocatur *electissimus pensator verborum*. Imò Græci ipsi ejus historias tanti fecere, ut eas verterit Zenobius, sophista is, qui Romæ docuit sub Adriano Cæsare; quique epitomen proverbiorum Didymi, & Tarrhæi scripsit: ut testis est Suidas in Ζηνοβίος. Atque inde est, quòd Sallustii quoque meminit Stephanus in Ἀζίλις. Utinam verò extaret Asper Grammaticus, Sallustii interpres, teste Hieronymo. Quædam ex eo citat Sosipater. Joannes Baptista Pius annotationum posteriorum cap. LXXXIV. citat antiquum auctorem, qui vitam Sallustii scripsit. Eum non vidi. Sed scio vitam Sallustii è veteribus reliquisse Asconium Pedianum: ut cognoscere est ex Acrone, ad Horat. Sat. 2. lib. I. E junioribus idem conati Pomponius Lætus, & Petrus Crinitus. Sed his fides habenda, quatenus veterum scrinia compilârunt. Cave autem cum Sallustio hoc confundas Crispum Sallustium, ad quem in Odis scribit Horatius, historici hujus sororis filium, Augusti amicum, de quo Seneca, lib. I. de Clementiâ, & Tacitus, lib. II. & III. annal. A quo & metallum quoddam Sallustianum esse dictum, Plinius auctor est, lib. xxxiv. cap. ii.

VETERUM SCRIPTORUM,

Et nonnullorum recentiorum de Sallustio
Judicia & Testimonia.

AUGUSTUS CÆSAR.

Suetonius, in vitâ Augusti.

TUQUE dubitas Cimberne Annius, an Verrius Flaccus imitandi sint tibi ? ita, ut verbis, quæ Crispus Sallustius excerpfit ex Catonis Originibus, utaris, an potius Asiaticorum oratorum inanibus sententiis, verborum volubilitas in nostrum sermonem transferenda ?

Velleius Paterculus, Hist. lib. 2.

Æmulus Thucydidis Sallustius.

Et

Penè stulta est inhærentium oculis ingeniorum enumeratio : inter quæ maximè nostri ævi eminent, princeps carminum Virgilius, Rabiriusque & consecutus Sallustium Livius, Tibullusque & Naso, perfectissimi in formâ operis ; nam virorum ut magna admiratio, ita censura difficilis est.

Horatius, serm. lib. 1. sat. 2.

Libertinarum dico : Sallustius in quas

Non minùs insanit, quàm qui mœchatur —

Afconius Pedianus.

Fertur Sallustius tanto ardore insanivisse in libertinas, quanto mœchus in matronas : quod cùm illi in senatu à censoribus objectum esset, respondit, se non matronarum sectatorem esse : quare ex senatu ejectus est, quod ipse excusat, in Catilinæ bello.

Hæc vetus interpres Horatii.

Seneca Rhetor, Decl. lib. 3.

Orationes Sallustii in honorem historiarum legantur.

Seneca Philosophus, Epist. 114.

Sallustio vigente, amputatæ sententiæ, & verba ante expectatum eadentia & obscura brevitatis fuere pro cultu. Arruntius vir raræ frugalitatis, qui historias belli Punici scripsit, fuit Sallustianus, & in illud genus nitens.

Et ibidem.

Quæ apud Sallustium rara fuerunt, apud Arruntium crebra sunt, & penè continua : nec sine causâ ; ille enim in hæc incidebat, at hic illa quærebat ;

Et lib. 9. Decl. 1. & Controvers. 25. lib. 5.

Cùm sit præcipua in Thucydide virtus, brevitatis ; hæc cum Sallustius vicit, & in suis illum castris cecidit. Nam in sententiâ Græcâ tam brevi, quam salvo sensu detrahas vocem aliquam, constabit sensûs, etiamsi non æquè comtus, attamen integer : at ex Sallustii sententiâ nihil demi sine sensus detrimento potest. Titus autem Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam, & tamquam translatam, & tamquam corruptam, dum transferetur, objiceret Sallustio : nec amore Thucydidis facit, ut illum præferat ; sed laudat, quem non timet : & facilius putat posse à se Sallustium vinci, si antè a Thucydide vincatur.

Martialis lib. 14.

Hic erit, ut perhibent doctorem corda virorum,

Crispus Romanus primus in Historiâ.

Quintilianus lib. 2. cap. 5.

Livius à pueris magis legendus, quàm Sallustius, & hic historiæ majoris est auctor : ad quem tamen intelligendum jam profectum opus sit.

Et lib. 3. cap. 10.

Crispus Sallustius in bello Jugurthino & Catilinario nihil ad historiam pertinentibus principiis orsus est.

Et lib. 4. cap. 2.

Vitanda illa Sallustiana, quamquam in ipso virtutis locum obtinet, brevitatis & abruptam sermonis genus : quod otiosum fortasse lectorem minùs fallit, audientem transvolat, nec, dum repetatur, expectat.

Et lib. 8. cap. 3.

Nec minùs noto Sallustius epigrammate incessitur.

Et

JUDICIA ET TESTIMONIA, &c.

*Et verba antiqui multum furate Catonis,
Crispe Jugurthinæ conditor historię.*

Et lib. 9. cap. 3.

Ex Græco translata Sallustii plurima.

Et lib. 10. cap. 3.

Neque illa Sallustiana brevitās, quā nihil apud aures vacuas atque eruditas potest esse perfectius, apud occupatum variis cogitationibus judicem & sæpius ineruditum captanda nobis est: neque illa Livii lactea ubertas docebit satis eum, qui non speciem expositionis sed fidem quærit.

Et ibidem.

At non historiā cesserit Græcis: nec Thucydidi opponere Sallustium verear: nec indigneretur Herodotus æquari sibi T. Livium, cū in narrando miræ jucunditatis, clarissimique candoris; tum in concionibus, supra quam narrari potest, eloquentem: ita dicuntur omnia tum rebus tum personis accommodata: sed affectus quidem, præcipue eos qui sunt dulciores, ut parcissimè dicam, nemo historicorum commendavit magis: ideoque immortalem illam Sallustii velocitatem diversis virtutibus consecutus est; nam mihi egregiè dixisse videtur Servilius Nonianum, pares eos magis quàm similes.

Et ibidem.

Atticis præcis conclusionibus obscuri, Sallustium atque Thucydidem superant: tristes ac jejuni Pollionem æmulantur; otiosi & supini, si quid modò longiùs circum duxerunt, jurant Ciceronem ita locuturum fuisse.

Et lib. 11. cap. 3.

Sanè manifestus est Sallustii ex ipso opere labor.

Statius Papinius, lib. 4. Sylv.

Sed tuas artes puer anè discat:

Omne qui mundi senium remensus,

Orsa Sallusti brevis, & Timavi

Reddis alumnum.

Cornelius Tacitus, Hist. lib. 3.

C. Sallustius rerum Romanarum florentissimus auctor.

Justinus Hist. lib. 38.

Pompeius Trogus in Livio & Sallustio reprehendit, quòd conciones directas, ac orationes operi suo inferendo historiæ modum exceßerint.

Agellius, lib. 1. cap. 15. Not. Attic.

Sallustius novator verborum.

Et lib. 3. cap. 1.

Sallustius vel Subtilissimus brevitatis artifex.

Et lib. 4. cap. 15.

Elegantia orationis Sallustii, verborumque facundia & novandi studium cum multā prorsus invidiā fuit, multique non mediocri ingenio viri conati sunt reprehendere pleraque & obtrektare, in quibus plura inscitè aut malignè vellicant: nonnulla tamen videri possunt non indigna reprehensione.

Et lib. 10. cap. 20.

Sallustius proprietatis in verbis retinentissimus consuetudini concessit.

Et lib. eod. cap. 26.

Afinio Pollioni in quādam epistolā, quam ad Plancum scripsit, & quibusdam aliis C. Sallustio iniquis, dignum notā visum est, quòd, &c.

Et lib. 17. cap. 18.

M. Varro in literis atque vitā, fide homo multā, & gravis, in libro quem inscripsit, *Pius*, aut, *De Pace*, C. Sallustium scriptorem seriæ illius & severæ orationis, in cujus historiā notationes censorias fieri atque exerceri videmus, in adultero deprehensum ab Annio Milone foris bene cæsum dicit, &, cū dedisset pecuniam, dimissum.

Suetonius, de Claris Grammaticis: de Philologo.

Afinius Pollio librum scripsit, in quo Sallustii scripta reprehendit, ut nimia verborum affectatione oblita.

Et ibidem.

Philologus coluit familiarissimè C. Sallustium, & eo defuncto Afinium Pollionem, quos historiam componere aggressos, alterum breviario rerum Romanarum, ex quibus quas vellet eligeret, instruxit; alterum præceptis de ratione dicendi: quò magis miror Afinium Pollionem credidisse, antiqua eum verba & figuras solitum esse colligere Sallustio, cū sciat eum sibi nihil aliud suadere, quàm ut noto, civilique, & proprio sermone utatur, viteturque maxime obscuritatem Sallustii, & audaciam in translationibus.

Et

JUDICIA ET TESTIMONIA

Et de Lenæo.

Lenæus tanto amore erga patroni (Pompeii) memoriam exstitit, ut Sallustium historicum, quod eum oris improbi, animo inverecondo, scripsisset, acerbissimè satira laceraverit, Iastaurum, & Iurconem, & nebulonem, popinonemque appellans, & vitâ scriptique monstrosum, præterea priscorum Catonisque verborum ineruditissimum furem.

Macrobius, Sat. 3. cap. 15.

Sallustius gravissimus alienæ luxuriæ objurgator & censor.

Et lib. 5. cap. 1.

Quatuor sunt genera dicendi: copiosum; in quo Cicero dominatur: breve; in quo Sallustius regnat: siccum; quod Frontoni adscribitur: pingue & floridum; in quo Plinius Secundus quondam; & nunc, nullo veterum minor, noster Symmachus luxuriatur.

Symmachus, lib. 5. Epist. 66.

Interea recuso sententiam, quæ rem venaticam servile dicit officium. Statuerit hoc scriptor itilo tantum probandus; nam morum ejus damna non sinunt, ut ab illo agendæ vitæ petatur auctoritas.

Ausonius, in protreptico.

*Jam facinus, Catilina, tuum, Lepidique tumultum,
Ab Lepido & Catulo jam res & tempora Romæ,
Orsus, bis senos seriem connecto per annos:
Jam lego civili mistum Mavorte duellum,
Movit quod secio Sertorius exsul Ibero.*

Sidonius Apollinaris, in Panegyri Athemii Augusti.

*Quâ Crispus brevitate placet, quo pondere Varre,
Quo genio Plautus, quo summe Quintilianus,
Quâ pompâ Tacitus, nunquam sine laude loquendus.*

Et in Panegyri Narbonensi:

*Et te multimodâ satis verendum
Scriptorum numerositate, Varro:
Et te qui brevitate Crispe, polles:
Et qui pro ingenio fluente, nulli,
Corneli Tacite, es tacendus ori.*

Apuleius, in Apologiâ.

Neque Cato gravitatem requirit, neque Lælius levitatem, neque Gracchus impetum, nec Cæsar calorem, nec Hortensius distributionem, nec Calvus argutias, nec parcimoniam Sallustius, nec opulentiam Cicero.

Festus Avienus, in Orâ Maritimâ.

*Interrogasti, si tene, Mæotici
Situs quis esset æquoris: Sallustium
Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus
Præjudicata auctoritatis ducier
Non abnuebam: ad ejus igitur inclytam
Descriptionem (quâ locorum formulam
Imaginemque, expressor efficax styli
Et veritatis, pendè in obtutus dedit
Lepere linguæ) multa rerum junximus.*

Vibius Sequester: lib. de fluminibus.

Sallustius auctor certissimus.

Marius Victorinus, in librum Cic. de inventione.

Historia & brevis esse debet in expositione, & aperta & probabilis, ut Sallustius sibi omnis in Catilinâ tribuit.

Spartianus, in D. Hadriano.

Amavit (Hadrianus) genus dicendi vetustum, controversias declamavit, Ciceroni Catonem, Virgilio Ennium, Sallustium Cælio prætulit: eademque jactatione de Homero ac Platone judicavit.

Vopiscus in Aureliano.

Nemo scriptorum, quantum ad historiam pertinet non est aliquid mentitus, in quo Livius, in quo Sallustius, in quo Cornelius Tacitus, in quo denique Trogus, manifestis erroribus convincerentur.

Et in Probo.

Et mihi quidem id animi fuit, non ut Sallustios, Livios, Tacitos, Trogos, atque omnes discretissimos imitarer viros, sed Marium, Maximum, Suetonium Tranquillum, &c.

DE SALLUSTIO.

Et lib. 2. cap. 13.

Quod quidem non fugit hominem nequam Sallustium, qui ait : Sed omnis nostra vis in animo & corpore sita est ; animi imperio, corporis servitio magis utimur. Rectè, si ita vixisset, ut locutus est. Servivit enim scdissimis voluptatibus suamque ipse sententiam vitæ pravitate dissolvit.

Hieronymus, in Epitaph. Nepotiani ad Heliodorum :

Neque enim proposui historiam scribere, sed nostras breviter flere miseras. Alioquin merito ad hæc explicanda & Thucydides & Sallustius muti sint.

Et lib. 1. adversus Jovianum.

Cicero rogatus ab Hirtio, ut post repudium Terentiæ sororem ejus duceret, omnino hoc facere superedit, dicens, non posse uxori se & Philosophiæ pariter operam dare. Illa interim conjux egregia, & quæ de fontibus Tullianis hauserat sapientiam, nupsit Sallustio inimico ejus, & tertio Messalæ Corvino, & qua per quoddam gradus eloquentiæ devoluta est.

Idem de locis Hebraicis, & ex eo Isidorus Orig. lib. 13. cap. 21.

Sallustius auctor certissimus.

Augustinus de Civitate Dei, lib. 1. cap. 5.

Sallustius nobilitatæ veritatis historicus.

Et Epist. 5. ad Marcellinum.

Nobilissimus historicus.

Johannes Sarisberienfis, Polycritici 3. cap. xi.

Unde & Cripso Historicorum inter Latinos potissimo, sed & ipsi Cicero placuit : in malis factionem esse, quod in viris bonis vera amicitia est.

Volaterranus.

Cajus Sallustius Crispus, Romanâ primus in historiâ, ut ait Martialis : Thucydidi ex Græcis opponitur à Quintiliano, elegantia dicendi, Atticâ brevitate, sententiarum celebritate. Taxatur autem à Pollione, ut nimis antiquarius, & ex Catonis Originibus verba mutuatus. Trogo autem, quod orationibus nimis longis ac directis utatur ; sicuti etiam Thucydides. Hic ille inimicus Ciceronis, divitiis præditus, ejus hortorum vestigia adhuc cernimus Romæ : quorum Plinius quoque meminit libro Naturalis historiæ septimo, capite decimo sexto. Hic etiam ille alienæ luxuriæ gravissimus objurgator & censor, qui Metellum Pium in historiâ reprehendit, quod præter ejus & populi Romani dignitatem & modestiam, conviviis in Hispaniâ, omnique luxu uteretur. Postea verù ipse deprehensus in adulterio, ab Annio Milone, & loris bene cæsus, & postquam pœnas dedisset, dimissus est. Auctores Varro & Macrobius, Aulus Gellius.

Petrarcha.

Crispus Sallustius nobilis historicus veritatis (sic enim de illo apud auctores verissimos scriptum video) quò fideliùs res Africæ complecteretur, libros Punicos perquisivit, peregrinamque linguam, per interpretem, flagranti studio scrutatus est, quin & maria transgressus dicitur, ut oculis suis crederet de conditionibus locorum. Bellum Jugurthinum, Conjuratoremque Catilinæ, compendioso, & ad unguem, ut dici solet, castigato stylo complexus est ; sed nullo famosior quàm Historiarum libro, qui ætati quoque nostræ, ne certum ejus fileam dedecus, amissus est : veterum quidem testimonio illustis, apud nos solo jam nomine superstes.

L. Vives.

Sallustius rerum Romanarum florentissimus scriptor, ut inquit Tacitus, frequens est in manibus puerorum, sed mihi aptior videtur profectionibus. inimitabilis est in illis scriptis gratia : quæ quotiescunque repetita, nunquam tædium sui, aut satietatem lectori afferant.

Qu. Flaavius.

Nemini dubium est Sallustium plures majoresque historiarum libros scripsisse : qui partim temporum injuriâ, partim invidiâ hominum jamdudum periêre. Neque absurdum est inde suspicari, si bellum Jugurthinum, quod ipse non vidit, & tamen Romanis suis ita diligenter notavit, ea quoque memoriæ mandasse, quæ suo tempore potissimum contigêre : quemadmodum contentionem inter Mariem, Sullamque ortam, ob bellum Mithridaticum : Octavii, Marique necem : Africam Pompeii Magni victoriam. Sullæ tyrannidem : Metelli Pompeique in Hispanias missionem : Sertorii, pugnaeque ejus finem : Gladiatorum bellum : Tribunatum plebi restitutum : Pyratum exitium : Syriam victam : et cum his pleraque alia, quæ à Sallustii nativitate usque ad Catilinæ conspirationem gesta sunt, ubi interfuerunt anni exacti viginti & quinque. Deinde, à Catilinæ conjuratione usque ad Sallustii obitum, etiam ardua haud pauca acciderunt : velut, Magni Pompeii triumphus : Ciceronis exilium, et trucidatio : Gallicum bellum : Clodius interemptus : respublica oppressa : Africana expeditio : Julius Cæsar confossus : Octaviani Aug. imperium : L. Antonii seditio. Quare haud facile creditu, tam diligentem historicum hæc Romana omisisse. Sed hanc, pro dolor ! iacturam debemus aut Gothis et Vandalis orbis devastatoribus ; aut Ciceronianis vel Livianis

Sallustio

JUDICIA ET TESTIMONIA, &c.

Sallustio insensissimis : nam iste Patavinus tunc viginti quatuor annorum natus erat cùm Sallustius ex humanis cessit : cujus tandem libri etiam à jactura, quantumvis mitiore, immunes non fuerunt. Sic ex Livio parum superest : ex Ennio ferè nihil : ex Sallustio pauca, uti res humanæ semper fuerunt. Præterea non abs re, à quibusdam dicitur inimitabilis, veluti liquet vel ex auctoribus, qui post eum de Jugurthâ scripserunt : ut Livius, et abbreviatores ejus, præsertim Florus, lib. iii. cap. 1. et lib. lxii. Orosius, lib. v. cap. 15. Valerius Maximus, lib. ii. cap. 2. et lib. vi. cap. 11. Frontinus, lib. i. cap. 8. et lib. ii. cap. 1, et 4. Eutropius, lib. iv. cap. 3. Plinius, et alia, qui ad tantam dicendi gratiam nunquam pervenerunt. Vir ille clarissimus philosophus, orator magnus, verus historicus, adversarios habuit Ciceronem in primis, propter Terentiam : Asinium Pollionem propter Ciceronem : Titum Livium, propter scribendi famam : qui cùm suis curârunt assidue, ut omnino Sallustii vitium, non cum scriptis ejus oblivioni traderetur. Ita similitudo illa studii, rarò benevolentiam, æmulationem potiùs asferre solet.

Julius Cæs. Scaliger, Oratione pro Cicerone :

Id quod et Sallustius omnium scriptorum numerosissimus nusquam aspernatus est.

Et ibidem.

A Sallustio autem brevitatem illam peti debere, cùm scribis ; neque quid velis, intelligo, neque tam vulgi animo conceptam, adeò persuasam, adeò decantatam in illo viro brevitatem umquam comprehendo. Nam si, quoniam frequentibus asyndetis utitur, aut quòd non longis periodis ambit argumenta rerum, properare tibi videtur, isto tibi quoque pacto brevibus atque interceptis saltibus centum milliariorum iter minùs longum videbitur, quàm unius modò stadii intervallum, quod uno spiritu confeceris. At contrà videmus Sallustium ipsum, cùm quid semel dicendum assumpsit, adeò perstare, ut sæpenumero egredi videatur, &c.

Ibidem.

Neque verò Sallustium politissimum auctorem rejicient (Ciceroniani :) sed anxium illud atque insititium dicendi genus, sed multa superstitiosa verba.

Idem, Lib. iv. Poët. Cap. 24.

Quasi verò commentarium scripserit ille, non historiam pleniorē ; qui sit historiæ pater appellatus.

Et Lib. iii. Cap. 96.

Ambitiosè igitur fecisse videtur Sallustius quibusdam, quòd poetarum more, cùm dicere orfus esset de Catilinâ, omisâ eâ narratione repetit historiam ab ipsis ultimis Romæ rudimentis. Nos virum, in suo genere præstantem, cùm rectè, tum necessariò fecisse judicamus ; ut ostenderet corruptam civitatem, cujus et pars esset Catilina.

C. Sallustii Crispi
CATILINA,
 S E U
BELLUM CATILINARIUM.

^a **O**MNIS homines, qui ¹ sese student præstare cæteris animalibus, summâ ope niti decet, ne vitam silentio transeant, veluti pecora, quæ natura prona, atque ventri obedientia, finxit. ^b Sed nostra omnis vis in animo & corpore sita est. Animi imperio, corporis servitio, magis utimur. Alterum nobis cum

I N T E R P R E T A T I O.

¹ **D**ECET omnes homines, qui | ne transeant vitam nihil agendo, si-
 student, sese præstare cæte- | cut pecora, quæ natura fecit in ter-
 ris animalibus, conari totis viribus | ram propensa, & ventri obedientia.

N O T Æ.

^a **O**MNIS.] Accusativus pluralis. Solebant enim veteres nomina in *is* desinentia in singulari, eodem sono efferre in accusativo plurali; mutatâ tamen syllabâ brevi in longam, utpote natâ ex diphthongo

eis, quâ terminabantur olim accusativi illi plurales.

^b *Sed.*] Hic non est adversativa; posita est vocula pro *verum*, *autem*, Gallicè *Or*,

A

diis,

diis, alterum cum belluis commune est. ¹ Quo mihi rectius videtur, ingenii, quàm virium, opibus gloriam quærere; & quoniam vita ipsa, quâ fruimur, brevis est, memoriam nostri quàm maxumè ² longam efficere. Nam divitiarum & formæ gloria, fluxa atque fragilis est; virtus clara, æternaque habetur. Sed diu magnum inter mortales certamen fuit, vi-ne corporis, an virtute animi, res militaris magis procederet. ³ Nam & prius, quàm ^b incipias, consulto, &, ubi consulueris, maturè factò, opus est. Ita utrumque per se indigens, alterum alterius auxilio eget. Igitur initio reges (nam in terris nomen imperii id ^c primum fuit) ^d diversi, pars ingenium, alii corpus, exercebant: etiam tum vita hominum sine cupiditate agitabatur: ³ sua cuique satis placebant. Postea verò quàm in Asiâ ^e Cyrus, in Græciâ Lacedæmonii, & Athenienses ⁴ cœpère urbes, atque nationes, subigere; lubidinem dominandi, causam belli habere; maxumam gloriam in maximo imperio putare: tum demum periculis, atque negotiis compertum est, in bello plurimum ingenium posse. Quòd si regum, atque imperatorum animi virtus in pace ita, ut in bello, valeret, ^f æquabilius, atque constantius sese res humanæ haberent; ⁵ neque aliud alio ferri, neque mu-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Quapropter videtur mihi rectius, quærere gloriam opibus & facultatibus ingenii, quàm opibus virium corporearum.

² Nam ex alterâ parte oportet deliberare, priusquam incipias; & ex alterâ, oportet tempestivè exequi, postquam consulueris.

³ Unusquisque sic satis contentus erat iis quæ possidebat.

⁴ Postquam verò Cyrus in Asiâ, Lacedæmonii & Athenienses in

Græciâ, cœperunt in suam potestatem redigere urbes atq; nationes; habere lubidinem dominandi pro causâ belli; putare maxumam gloriam in maximo imperio sitam esse: tum denique compertum est experientiâ atque negotiis, ingenium plurimum posse in bello.

⁵ Neque videres opes & divitias ex hac aut illâ regione, in aliam deportari.

N O T Æ.

^a Longam.] Hoc vult Sallustius, ut unusquisque hominum recordationem præclaris factis mereatur, itaque in ipsorum vivat memoriâ.

^b Incipias.] Id est, quilibet incipiat. Hæ locutiones per secundam singularis numeri personam sunt frequentissimæ & elegantissimæ. Iis utimur etiam cum ad multitudinem præsentem sermo dirigitur.

^c Primum.] Id est, vocati sunt Reges, qui primi dominium exercuerunt in gentes. Quod quidem auctoris sensu, intelligendum est, quatenus, cum aliis, initium rerum repetit ex profanis auctoribus.

^d Diversi.] Id est, diversas vias insistentes.

^e Cyrus.] Cambyſis & Mandanes filius, qui imperium Medorum ad Persas tranſtulit. Cur verò ejus meminerit Sallustius, cum ante Cyrum, Ninus Assyriorum Rex Asiam bello vastaverit, crediderim esse factum, quia ante Cyrum obscurata sit admodum rerum memoria; neque ante ipsum satis cognitum fuerit vi-ne corporis an virtute animi res militaris magis procederet.

^f Æquabilius.] Id est, magis suum & eundem statum obtinerent. Gall. Auroient un cours bien plus réglé.

tari,

tari, ac misceri omnia cerneret. Nam imperium facile iis artibus retinetur, quibus initio partum est. Verum, ubi pro ^a labore, desidia; pro ^b continentia & ^c æquitate, ^d libido atque ^e superbia invasere; fortuna simul cum moribus ^f immutatur. Ita imperium semper ad optimum quemque ab minus bono transfertur. Quæ homines ^g arant, navigant, ædificant, virtuti omnia ^h parent. Sed multi mortales, dediti ventri, atque somno, indocti, incultique, vitam sicuti ⁱ peregrinantes transiere. Quibus profectò, ¹ contra naturam, corpus voluptati, anima oneri, fuit; eorum ego vitam, mortemque ² juxta æstumo, quoniam de utràque siletur. Verum enimvero is demum mihi vivere, & frui animâ, videtur, qui aliquo negotio intentus, præclari facinoris, aut artis bonæ, famam quærit. ^k Sed in magnâ copiâ rerum, aliud alii natura iter ostendit. Pulchrum est bene facere reipublicæ, etiam bene dicere haud absurdum est. Vel pace, vel bello, clarum fieri licet; & qui fecere, & qui facta aliorum scripsere, multi laudantur. ³ Ac mihi quidem, tametsi haudquaquam par gloria sequatur scriptorem, & actorem rerum: tamen in

INTERPRETATIO.

¹ Omnia obediunt virtuti, & illi subiecta sunt.

² Ego tanti facio mortem illorum ac vitam.

³ Atque quanquam scriptor rerum

gestarum nullo modo, nec mereatur, nec obtineat eandem gloriam, quam consequitur ille, qui eos perficit: at tamen videtur mihi quidem, in primis, difficile scribere historiam.

NOTÆ.

a Labore.] Labor hic positus est pro professione ad laborem; pro laboriositate, si ita loqui liceret: opponitur enim desidia.

b Continentia.] Apud politicos, adeoque & Historicos persæpe non idem dicit quod apud Philosophos. Hi per continentiam eam virtutem intelligunt, quæ moderatur appetitui circa cibum, potum, &c. Illis verò continentia est, quâ homo qui sedet in gubernaculo reipublicæ, abstinet ab omni injustâ exactione.

c Æquitate.] Plus est Æquitas quam Justitia. Hæc suas habet formulas ita digestas, ut sæpe summum jus summa sit injuria: at verò Æquitas illud unum respicit quod in se, & revera æquum & bonum est: judicat ex foro conscientiæ; quandoque leges transgreditur justitiæ; imò contra eas facit.

d Lubido.] Ea est, cum homo politicus, quamobrem aliquid injusti incipiat interrogatus, is respondet, quia lubet. Alibi aliud lubido indigitat.

e Superbia.] Tyrannidis gradus est ultimus & supremus, cum scilicet rex aliquis cum fastu, & fastidio perinde injustitiam suam in subditos exercet, ac si bruta essent, aut vilia mancipia.

f Immutatur.] Id est, ex favente fit adversa.

g Arant.] Id est, quæcumque terræ culture cresunt. Navigant, id est, navigationibus comparantur. Sed insolentior est tropus.

h Peregrinantes.] Quasi essent à vitâ extranei, quosque minime tangat quicquid in ea est.

i Contra naturam.] Omnino, nam secundum eam, qui minor est servit majori: animus verò corpori præstat.

k Sed in magnâ, &c.] Senius est, Cum tam variæ sint artes, quibus gloria comparari possit, naturam diversè hunc aut illum ad quamlibet instituire.

primis arduum videtur, res gestas scribere : primùm quòd facta dictis ^a exæquanda sunt ; dein quia plerique, quæ delicta reprehenderis, malevolentiâ, & invidiâ, dicta putant. Ubi de magnâ virtute, atque gloriâ bonorum memores ; ¹ quæ sibi quisque facilia factu putat, æquo animo accipit ; supra, ea veluti ficta pro falsis ducit. Sed ego adolescentulus, initio, sicuti plerique, ² studio ad rempublicam ^b latus sum ; ^c ibique mihi multa advorsa fuere. Nam pro pudore, pro abstinentiâ, pro ^e virtute ; audacia, ^f largitio, avaritia, vigeant. Quæ tametsi animus aspernabatur, insolens malarum artium, tamen inter tanta vitia imbecilla ætas, ambitione corrupta, tenebatur. Ac me, cùm ab reliquis malis moribus dissentirem, nihilominus honoris cupido eadem, quæ cæteros, ^g fama, atque ^h invidia vexabat. ³ Igitur, ubi animus ex multis miseriis, atque

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Unusquisque legit & audit cum æquitate animi ea, quæ putat sibi factu facilia : ea verò quæ sunt supra, & sibi impossibilia, habet pro falsis, veluti ficta.

² Magno cum affectu conatus sum munus aliquod in republicâ suscipere.

³ Igitur cùm animus fuit mihi liber à multis curis & sollicitudinibus, atque periculis & discrimini-
bus, & constitui vitam reliquam

mibi transigendam esse procul à republicâ, nolui perdere bonum otium, animi socordiâ & ignaviâ, aut corporis desidiâ & segnitie : neque verò volui me intentum servilibus officiis transigere vitam colendo agrum, aut venando ; sed postquam regressus sum ad institutum & studium, à quo ambitio mala avocaverat me, constitui perscribere res gestas Pop. R. carptim, prout singula videbantur digna hominum recordatione.

N O T Æ.

a Exæquanda.] Ea demum scriptoris laus est, cùm ita ille orationem suam ex ipsis rebus effingit, ut in scripturâ & picturâ, quam fuerit in re, & exemplari, nec plùs, nec minùs conspiciatur.

b Latus sum.] Id est, eadem libidine quâ cæteri ad magistratus anhelabant, quasi turbine correptus sum. At enim, vide mihi, quæso, quâ solertiâ errata sua excuset Sallustius : vult ille videri grassante pravitate, & quasi æstu quodam, sublatum.

c Ibique.] Id est, In numeribus ad piscendâs et garendis.

d Abstinentiâ.] Eadem est atque innocentia & continentia.

e Virtute.] Propriè, hoc in loco, eam virtutem indicat, quâ quis animo est præstanti & elato. Gall. La noblesse du courage.

f Largitio.] Qui ad honores aspirabant, quandoque epulis & conviviis populi suffragia captabant, & illius auram venabantur ; quandoque frumenta distribuebant, &c. Illud

est largitio : atque ut largirentur, opus erat omnino aliquos expilare.

g Fama.] Quomodo reponit Sallustius famam in malis moribus ? Qui scilicet ille, sicut & reliqui, eam sibi malis artibus, quas excusat tamen, quantum potest, magnam facere studebat ; ambiendo, &c.

h Invidia.] Mirè se hîc torquent interpretes : quidam textum corrigunt ; alii invidiam exponunt, quasi Sallustius maligna invidorum judicia expertus fuerit. At certò illud non agitur : autor enim loquitur de malis moribus, quibus & ipse corruptus fuerat ; quod patet ex eo quòd se dicit à reliquis dissentire. Ergo, quanquam cunctanter à doctissimorum virorum sententiâ discedo, pace ipsorum discedo tamen. Invidia, uti quidem arbitror, nihil est aliud quàm idem ille morbus, quo hodieq; laborant omnes qui nimio affectu, se præponi postulant iis, qui sibi gratiâ præpollent apud principem aut populum.

periculis

periculis requievit, & mihi reliquam ætatem ^a à republicâ procul habendam decrevi; non fuit consilium, socordiâ, atque desidiâ, bonum otium contere: neque verò, agrum colendo, aut venando, ^b fervilibus officiis intentum, ætatem agere: sed à quo incepto, studioque me ambitio mala detinuerat, eodem regressus, statui res gestas populi Romani strictim, uti quæque memoriâ digna videbantur, perscribere: eo magis, quòd mihi à spe, metu, ^c partibus reipublicæ, animus liber erat. Igitur de Catilinæ conjuratione, quàm verissimè potero, paucis absolvam. Nam id facinus in primis ego memorabile existimò, sceleris atque periculi novitate, de cujus hominis moribus pauca prius explananda sunt, quàm initium narrandi faciam.

L. Catilina, ^d nobili genere natus, fuit magnâ vi & animi, & corporis, sed ingenio malo, pravoque. Huic ab adolescentiâ bella intestina, cædes, rapinæ, discordia civilis, grata fuere; ^e ibique juventutem suam exercuit: corpus ^e patiens inediae, alboris, vigiliæ, supra quàm cuiquam credibile est; animus audax, sordidus, varius, cujuslibet rei ^f simulator ac dissimulator: alieni appetens, sui profusus; ardens in cupiditatibus; satis eloquentiæ, sapientiæ parum; vastus animus immoderata, incredibilia, nimis alta semper cupiebat. Hunc, post dominationem ^g L. Sullæ, libido maxuma invaserat reipublicæ ^h capiundæ: ⁱ neque, id quibus modis assequeretur, dum sibi regnum pararet, quidquam ^h pensi habebat. Agitabatur magis, magisque indies animus ferox inopiâ

INTERPRETATIO.

¹ Et exercuit juventutem suam in illis rebus.

² Hunc libido maxuma invaserat reipublicæ invadendæ.

³ Neque ullo modo curabat, quibus modis illud assequeretur, modò sibi summum imperium pararet.

NOTÆ.

^a A republicâ procul.] Id est, Absque omni bonorum ambitu.

^b Fervilibus.] Quamvis eâ causâ maximè vexatus fuit Sallustius, non tamen ideo credendum est, eum venationem inter fervilia officia, quasi ea non sit libero homine digna, per contemptum rejecisse: minimè: est enim belli quoddam tyrocinium, & exercitium utile, si quis modò sobriè utatur. Persequitur autor à primo institutam distinctionem inter ea, quæ virtute & imperio animi parantur, & ea quæ vi & servitio corporis acquiruntur; tantùmque sibi illa placuisse magis testatur.

^c Partibus.] Gall. Parti, Ang. faction.

^d Nobili.] Patricius fuit, ut liquet ex Cicerone, & aliis, ex Sergiâ familiâ oriundus, cujus ultimus fuit.

^e Patiens.] Nomen est: eum significat, qui potest inediam tolerare, quanquam re ipsa non patiat. Patiens verò participium, cum accusativo, ille est qui revera patitur, quamvis ægrè toleret.

^f Simulator.] Is dicitur, qui id esse ostendit, quod non est: dissimulator contra, qui id non esse, quod est.

^g L. Sullæ.] Hic ille est felix & notissimus Sylla, qui, Mario oppresso, dictaturam & summum imperium nactus, patriam quoque & rempublicam usque adeo sibi fecit obnoxiam, ut, invito illo, nec bona, nec vitam, retinere quicquam posset.

^h Pensi.] Pensum sit a pendo, quod, inter alia, significat aestimo, curo, itaque, nihil pensi habere, est nihil curare.

rei familiaris, & conscientia scelerum, quæ utraque his artibus auxerat, quas supra memoravi: incitabant præterea corrupti civitatis mores, quos pessuma, ac ^a diversa inter se mala, luxuria, atque avaritia vexabant. Res ipsa hortari videtur, quoniam de moribus civitatis ¹ tempus admonuit, supra repetere, ac paucis instituta majorum domi, militiaeque, quomodo rempublicam ² habuerint, quantamque reliquerint, & ut paulatim immutata, ex pulcherrumâ, pessuma, ac flagitiosissima facta sit, differere.

Urbem Romam, sicut ego accepi, condidère atque habuère initio ^b Trojani; qui, Æneâ duce, profugi, sedibus incertis vagabantur; cumque his ^c Aborigines, genus hominum agreste, sine legibus, ^d sine imperio, liberum, atque solutum. Hi postquam in una mœnia convenère, dispari genere, dissimili linguâ, alius alio more viventes, incredibile memoratu est quàm facillè coaluerint. Sed postquam res eorum civibus, moribus, agris aucta, satîs prospera, satîsque pollens videbatur; ³ sicuti pleraque mortalium habentur, invidia ex opulentiâ orta est. Igitur ^e reges, populi que finitimi bello tentare; pauci ex amicis auxilio esse. Nam cæteri, metu perculsi, à periculis aberant: at Romani, domi, militiaeque intenti, festinare, parare, alius alium hortari; hostibus obviam ire; libertatem, patriam, parentesque armis tegere. Post, ubi pericula virtute propulerant, fociis atque amicis auxilia portabant; magis que dandis, quàm accipiendis, beneficiis, amicitias parabant: imperium legitimum, nomen imperii ^f regum habebant: ⁴ delecti, quibus corpus annis infirmum, ingenium sapientiâ validum erat, reipublicæ consultabant. Hi, vel ætate, vel curæ ^g similitudine, patres appellabantur. Post, ubi regum imperium, quod initio conservandæ liberta-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Quandoquidem occasio nos admonuit de moribus civitatis.

² Quomodo rempublicam administraverint.

³ Invidia orta est ex opulentiâ, si-

cut id plerumque accidit inter homines.

⁴ Quidam delecti, quibus corpus erat infirmum ex senectute, ingenium verò validum sapientiâ, consulebant reipublicæ.

N O T Æ.

^a Diversa.] Id est, opposita. Sæpius ita sumendum in nostro autore.

^b Trojani.] Alii à Romulo conditam Romam asserunt. Is fortè, quod primò Trojani ædificaverant, minùsque deinde coluerant, restituit, & auxit.

^c Aborigines.] Indigenæ, antiquissimi Italiæ populi.

^d Sine Imperio.] Mortuo, scilicet, Latino, suo rege.

^e Reges.] Acron puta, rex Ceninensium, Tatius Sabinorum.

^f Regum.] Id est, reges vocabantur qui primi imperium obtinuerunt apud Romanos: quod quidem verum est, sive eorum tempora à Romulo, sive à Latino vel Æneâ repetas.

^g Similitudine.] Id est, quia eam reipublicæ quàm patres familiæ curam habebant, ideo Patres vocabantur. Centum verò à Romulo fuerunt primò instituti, quorum progenies patritia dicta est: quanquam alii deinde in eum numerum adsciti fuerunt.

tis atque augendæ reipublicæ causa fuerat, in superbiam, ^a dominationem-
que convertit; immutato more, annua imperia, binos imperatores sibi
fecere. Eo modo minimè posse putabant per licentiam inolescere animum
humanum. Sed eâ tempestate cœpere se quisque magis, magisque ex-
tollere, ingeniumque ^b in promptu habere; nam ^c regibus boni, quàm
mali, suspensiores sunt: semperque his aliena virtus formidolosa est. Sed
civitas, incredibile memoratu est, adepta libertate, quantum brevi cre-
verit, tanta cupido gloriæ inceserat. Jamprimum juvenus, simul ac
^d belli patiens erat, in castris per laborem usu militiam discebat: magis-
que in decoris armis, & militaribus equis, quàm in scortis atque con-
viviis, ^e lubidinem habebat. Igitur talibus viris non labos insolitus, non
locus ullus asper, aut arduus erat, non armatus hostis formidolosus:
^f virtus omnia domuerat. Sed gloriæ maxumum certamen inter ipsos
erat: quisque hostem ^g ferire, murum ascendere, conspici, dum tale fa-
cinus faceret, properabat: ^h eas divitias, eam bonam famam, magnamque
nobilitatem putabant. Laudis avidi, pecuniæ liberales erant; gloriam
ingentem, divitias ⁱ honestas, volebant. Memorare possem, quibus in
locis maxumas hostium copias populus Romanus ⁱ parvâ manu fude-
rit; quas urbes naturâ munitas pugnando ceperit; ni ea res longiùs nos
ab incepto traheret. ^k Sed profectò fortuna in omni re dominatur.

INTERPRETATIO.

ⁱ Volebant divitias mediocres.

NOTÆ.

^a Dominationem.] Hic pro tyrannide po-
sita est dominatio, quam Tarquinius aded in-
vexit immoderatam, ut, eo dejecto, sibi bi-
nos imperatores, consules scilicet, Romani
delegerint.

^b In promptu.] Id est, Non jam illi vires
ingenii occultabant, ne tyranno forent formido-
losi; quin contrâ, virtutem suam quisque quàm
maximè expromptam & manifestam habebat.

^c Regibus.] Malis scilicet, de quibus nunc
agitur; nisi fortè omnes pariter uno & eo-
dem odio Sallustius, popularium opinioni
serviens, persequitur.

^d Belli patiens.] Anno ætatis circiter 17.
quo pueri esse desinebant; protractâ deinde
juventute ad annum usque, 46, à quo incipi-
ebat senectus.

^e Lubidinem.] Tametsi sæpius lubido in
malam partem accipitur, pro desiderio pra-
vo; attamen, ut vides, quandoque etiam
sumitur in bonam.

^f Virtus.] Fortitudinem intellige.

^g Ferire.] Nihil frequentius quàm loquen-
di formulas istiusmodi videbis, per infinitivum,

pro indicativo: sunt autem, valde significantes
& elegantes.

^h Eas divitias.] Vulgò diceremus, In eo
positas esse divitias, in eo positam esse bonam
famam, &c. putabant.

ⁱ Parvâ manu.] Frustrâ sunt, ni fallor,
qui, ut Romanorum gloriam milita em mag-
nam fuisse probent, huc multa ex historiâ
nobis pervulgata congerunt; intendit enim
autor majorem fuisse eam, quàm scriptis ce-
lebrata fuerit.

^k Sed.] Adversativa est: ex eo verò dif-
ficultatem parit, quòd sententiæ integræ non
respondet. Superiori periodo dixit Sallustius
se posse memorare quibus in locis populus Ro-
manus fuderit copias, &c. Inde ille nihil
excipit. Verùm in illâ propositione, hæc as-
sertio includitur, Populus Romanus fudit copi-
as parvâ manu, &c. Huic assertioni respon-
det particula *sed*. Quasi dicat, Beis maxim
fuerunt patres nostri; sed fortuna illis gloriam
suam invidit: nam facta eorum Historiâ, uti
digna erant, non sunt re concelebrata.

Ea res cunctas, ex lubricine magis, quàm ex vero, celebrat, obscuratque. Atheniensium res gestæ, sicut ego existumo, satîs amplæ, magnificæque fuere; verùm aliquantò minores tamen, quàm famâ feruntur: sed quia provenire ibi magna ^a scriptorum ingenia, per terrarum orbem Atheniensium facta pro maximis celebrantur; ita eorum qui ea fecere, virtus tanta habetur, quantum verbis ea potuere extollere præclara ingenia. At populo Romano nunquam ea copia fuit, quia prudentissimus quisque negotiosus maxumè erat. Ingenium nemo sine corpore exercebat. Optumus quisque facere, quàm dicere; sua ab aliis benefacta laudari, quàm ipse aliorum narrare, malebat. Igitur domi, militiæque boni mores colebantur. Concordia maxuma, minuma avaritia erat. Jus ^b bonumque apud eos non legibus magis, quàm ^c naturâ, valebat. Jurgia, discordias, similitates cum hostibus exercebant; cives cum civibus de virtute certabant. In ^d suppliciis deorum magnifici, domi parci, in amicos fideles erant. Duabus his artibus, audaciâ in bello, ubi pax evenerat, æquitate, seque, remque publicam, curabant. Quarum rerum ego maxuma documenta hæc habeo; quòd in bello sæpius vindicatum est in eos, qui ^e contra imperium in hostem pugnaverant, quique tardiùs, revocati prælio excefferant; quàm qui signa relinquere, aut pulsi, loco cedere, ausi erant: in pace verò, beneficiis, magis, quàm metu, imperium agitabant; et acceptâ injuriâ ignoscere, quam persequi, malebant. Sed, ubi ^f labore, atque justitiâ, respublica crevit; reges magni bello domiti; nationes feræ, & populi ingentes vi subacti; Carthago, æmula imperii Romani, ab stirpe interiit; cuncta maria, terræque patebant, fortuna sævire ac miscere omnia cœpit. ¹ Qui labores, pericula, dubias atque asperas res faciliè toleraverant; iis otium, divitiæ optandæ aliis,

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Otium & divitiæ, quas Romani debuissent optare aliis, fuerunt causa oneris & infelicitatis iis, qui toleraverant, faciliè & cordatè passi erant labores, pericula, res dubias atque asperas.

N O T Æ.

^a Scriptorum.] In his fuere Herodotus, Thucydides, Xenophon.

^b Bonumque.] Formulâ solenni *bonum cum jure*, aut *æquum* jungitur, *jus bonumque, æquum & bonum*: quia, scilicet, interdum summum jus cum sit summa injustitia, jus & lex scripta mitiganda est æquitate quâdam & bonitate naturali.

^c Naturâ.] Illam intellige quam bona educatio ingeneraverat, quæ altera est natura. Hoc dicit Sallustius, *Non magis veteres Romani ex præscripto legum, aut earum commina-*

tionibus probos fuisse, quàm quia probitas ipsis placebat, et quasi congenita erat.

^d Suppliciis.] Id est, sacrificiis; prisca enim paupertas, ex noxiorum bonis sacra diis fecisse fertur.

^e Contra imperium.] In his fuit Manlius, quem Torquatus pater virgis cæsum capite mulcavit. Imò Posthumius à patre quoque eodem supplicio ultimo affectus, quòd rei bene gerendæ occasione oblata, sine imperio victoriam reportasset.

^f Labore.] In bello præsertim; justitiâ, in pace.

oneri, miseriæque fuere. Igitur primò pecuniæ, dein imperii cupidos crevit. Ea quasi materies omnium malorum fuere. Namque avaritiâ fidem, probitatem, cæterasque artes bonas subvertit: pro his superbiam, crudelitatem, deos negligere, omnia venalia habere, edocuit; ambitio multos mortalis ^a falsos fieri subegit; aliud clausum in pectore, aliud promptum in linguâ, habere; amicitias, inimicitiasque ^a non ex re, sed ex commodo, æstumare; magisque vultum, quàm ingenium bonum, habere. Hæc primò paulatim crescere, interdum ^b vindicari. Post, ubi ^c contagio, quasi pestilentia, invasit; civitas immutata, imperium ex justissimo, atque optumo, crudele, intolerandumque factum. Sed primò magis ambitio, quàm avaritia, animos hominum exercebat; quod tamen vitium propius virtutem erat: nam gloriam, honorem, imperium, ^d bonus, ignavus, æquè sibi exoptant. Sed ille ^e verâ viâ nititur; huic quia bonæ artes defunt, dolis, atque fallaciis contendit. Avaritia pecuniæ studium habet, quam nemo sapiens concupivit. Ea quasi venenis malis imbuta, corpus, animumque virilem effœminat: semper infinita, insatiabilis est: neque copia, neque inopia minuitur. Sed, postquam L. Sulla, armis ^f receptâ republica ^g bonis initiis ^h malos eventus habuit; rapere omnes, trahere: domum alius, alius agros ⁱ cupere: neque modum, neque modestiam victores habere: fœda, crudeliaque in civis facinora facere: huc accedebat, quòd L. Sulla exercitum, quem in Asiâ ^k ductaverat, quò sibi fidum faceret, contra morem majorum luxuriosè, nimisque ^l liberaliter, habuerat. Loca amœna, voluptaria,

INTERPRETATIO.

^a Ambitio coegit multos homines fieri fallaces & fraudulentos.

^z Exercitum tractaverat luxuriosè & nimis licenter.

NOTÆ.

^a Non ex re.] Id est, non ex pulchritudine & merito, aut contra; sed tantum pro rationis commodi & turpissimi quæstus.

^b Vindicari.] Ideo latæ leges de ambitu & pecuniis rep. tundi; quæ (prout boni vel mali opibus & autoritate præpolebant) vigeant, vel torpescant.

^c Contagio.] Morbus est quilibet, qui contactu contrahitur; hoc in loco morum notat fœdam immutationem & contaminationem, quæ exemplo, & consuetudine malorum invehitur.

^d Bonus.] Pro forti & cordato: sic sæpe.

^e Verâ.] Legitima & bona: sæpenumero hoc sensu invenies.

^f Recepta.] Recuperata, & liberata à tyrannide Marii præsertim, & Cinnae.

^g Bonis initiis.] Primò enim videbatur Sylla omnia pro senatu, & reipublicæ bono, agere.

^h Malos.] Ne ita intelligas, quasi Sylla perpetuò in republicâ felix non fuerit: mali eventus ad rempublicam spectant, quam ille oppressit.

ⁱ Cupere.] Non modò cupiebant, sed ut quisque domum aut villam concupiverat, dabat operam ut in proscriptorum numero esset. Unde Q. Aurelius, cum in iis nomen suum legisset, *Vae mihi misero!* inquit, *Albana me villa persequitur.*

^k Ductaverat.] Id est, cui præfuerat; nam si aliter sumas, non in Asiâ, sed, in Asiâ, legendum foret.

facile in otio ferocis militum animos molliverant, ibi primum insuevit exercitus populi Romani amare, potare; ² signa, tabulas pictas, vasa cæolata, ³ mirari; ea ¹ privatim ac publice rapere, delubra spoliare, sacra, profanaque omnia polluere. Igitur hi milites, postquam victoriam adepti sunt, nihil reliqui victis fecere. Quippe secundæ res sapientium animos ⁴ fatigant, ⁵ ne dum illi, corruptis moribus, victoriæ ⁶ temperarent. Postquam divitiæ honori esse cœperunt, & eas gloria, imperium, potentia sequebatur; ⁷ hebescere virtus, paupertas probro haberi, innocentia ⁸ pro malevolentia duci cœpit. Igitur ex divitiis juventutem luxuria, atque avaritia cum superbiâ invasere. Rapere, consumere; sua parvi pendere, aliena cupere; pudorem, pudicitiam, divina atque humana promiscua, nihil pensi, neque moderati habere. Operæ pretium est, cum domos atque villas cognoveris in urbium modum exædificatas, visere templa deorum, quæ nostri majores, religiosissimi mortales, fecere. ⁹ Verum illi delubra deorum pietate, domos suas gloriâ, decorabant; neque victis quidquam, præter injuriæ ¹⁰ licentiam, eripiebant.

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Ea rapiebant ex privatis & publicis ædibus.* | *corruptis moribus, victoriæ modum fecissent.*

² *Multò minùs illi, qui erant* | ³ *Neque eripiebant quicquam victis præter facultatem lædendi.*

N O T Æ.

² *Signa.*] Quaslibet intelligo figuras, quavis materiâ effictas, eminentes modò fuerint & extantes. Gall. *Tout ouvrage de sculpture & de relief.*

³ *Mirari.*] Eodem sensu Horatius hoc verbum pro affectuum commovendorum causâ proximâ usurpat: nisi potiùs credas in admiratione positam esse primam animi commotionem. Uno verbo, *Mirari* positum est pro *Amare, Cupere.*

⁴ *Fatigant.*] Id est, vix possunt sapientes, fortunam ferre; dissuunt in rebus secundis, & quandoque insolent, nisi pectus bene præparatum fuerit: nam plures voluptas, quàm dolor vincit.

⁵ *Temperarent.*] Id est, minùs potestate suâ in illos uterentur; jus aliquod, servarent, quo, non omnibus modis victos vexarent & torquerent. Jus militum, Quodlibet.

⁶ *Hebescere.*] Id est, minùs stimulis ejus excitabantur.

⁷ *Pro malevolentia.*] Quomodo isthuc? Eo planè quo & hodie illud fit. Cum ali-

quem vident inculpatis moribus, quique non in unam & eandem ruit pravitatem. *Quia ille invidet,* dicunt. Quando eò mores lapsi sunt, certè eorum admodum difficilis est curatio. Si verò per innocentiam intelligas tantum abstinenciam ab omni rapinâ, tunc malevolentia fuerit equidem invidia, at paulò aliter explicanda; quasi scilicet aliquis eo fine sit abstinens, ut alios, si minùs tales fuerint, increpare & damnare possit.

⁹ *Verum.*] Respondet sensui intellecto, non expresso, quasi dicat, *Minùs te moveat videre habitationes, quas tam humiles diis posuerant prisca patres nostri, postquam eas comparaveris cum magnificis villis nostrorum hominum: illi enim, contrà quàm fit hodie, templa deorum pietate, domos suas gloriâ, decorabant.* Colebantur à veteribus religiones piè magis quàm magnificè, ut Livius loquitur; unde in lege duodecim tabularum, *Ad divos adeunto castè, pietatem adhibento; opes amovento.*

At

At hi contrâ, ignavissimi homines, per summum scelus, omnia ea sociis adimere, quæ fortissimi viri victores hostibus reliquerunt : proinde quasi injuriam facere, id ^a demum esset imperio uti. ¹ Nam quid ea memorem, quæ, nisi his, qui videre, nemini credibilia sunt ; à privatis compluribus subversos montes, maria ^b constrata esse ? Quibus mihi ludibrio videntur fuisse divitiæ. Quippe, quas honestè habere licebat, per turpitudinem abuti properabant. Sed libido stupri, ganeæ, cæterique ^c cultus non minor incefferat. Viri pati muliebria : muliæres pudicitiam in propatulo habere : vescendi causâ, terrâ, marique omnia exquirere : dormire prius, quàm somni cupido esset : non famem, aut sitim, neque frigus, neque lassitudinem operiri ; sed ea omnia luxu antè capere. ^d Hæc juventutem, ubi familiares opes defecerant, ad facinora incendebant. Animus imbutus malis artibus, haud facilè lubricibus carebat : eò profusiùs omnibus modis quæstui, atque sumptui deditus erat.

² In tantâ, tamque corruptâ civitate, Catilina, id quod factu facillimum erat, omnium flagitioforum atque facinororum circum se, tamquam stipatorum, catervas habebat. Nam quicumque impudicus, adulter, ganeo, manu, ventre, pene, bona patria laceraverat : quique alienum æs grande conflaverat, quo ³ flagitium, aut facinus ^e redimeret : præterea, omnes undique parricidæ, sacrilegi, convicti judiciiis, aut pro factis judicium timentes : ad hoc, quos manus, atque lingua, perjurio, & sanguine civili alebat : postremò, omnes, quos flagitium, egestas, ^f conscius animus, exagitabat : hi Catilinæ proximi,

INTERPRETATIO.

¹ Nam quâ de causâ narrarem ea, quæ nullus possit credere, nisi qui viderit ? Montes scilicet subversos et sublato à privatis compluribus, maria constrata esse et ædificata.

² Catilina habebat circum se ca-

tervas et agmina omnium flagitioforum atque facinororum, tamquam stipatorum et custodum, id quod erat facillimum factu in civitate tantâ et tam corruptâ.

³ Ut flagitium, aut facinus elueret.

NOTÆ.

^a Demum.] Id est, quasi imperium non aliter insigne esset, quàm hominibus malefaciendo, aut in eo consisteret.

^b Constrata.] Sive constructa, aut contracta legeris, eodem modo Romanorum luxuriam circa ædificia in mari extruenda carpatur ; quâ de re Horatius quoque ita conquestus est :
Contracta pisces æquora sentiunt.
Factis in altum molibus, &c.

Ob ingentes sumptus, & profusam in ædificiis & convictibus luxuriam, Lucullus Xerxes rogatus à Pompeio dictus est.

^c Cultus.] Hic in malam partem accipitur, pro nimia & lascivâ corporis curatione, aut in cutis indulgentiâ, & blanditiis.

^d Hæc.] Præpostera, scilicet, vivendi consuetudo, moresque propudiosi.

^e Redimeret.] Id est, ut se liberaret, atque delicti pœnam effugeret, vel pecuniâ judices corrupendo, vel cum iis qui l'icet intentabant transigendo.

^f Conscijs.] Scelerum scilicet : Conscijs enim quandoque in bonam partem sumitur.

familiaresque erant. Quòd si quis etiam à culpâ vacuus in amicitiam ejus incideret ; quotidiano usu, atque illecebris, facilè par, ^a similisque cæteris efficiebatur. Sed maxumè adolescentium familiaritates appetebat. Eorum animi molles, & ætate fluxi, dolis haud difficulter capiebantur. ¹ Nam, uti cujusque studium ex ætate flagrabat, aliis scorta præbere, aliis canes, atque equos mercari : postremò neque sumptui, neque ^b modestiæ suæ, parcere, dum illos ^c obnoxios, fidosque sibi faceret. Scio fuisse nonnullos, qui ita existumarent, juventutem, quæ domum Catilinæ frequentabat, parum honestè pudicitiam habuisse. Sed ex ^d aliis rebus magis, quàm quòd cuiquam id compertum foret, hæc fama valebat. ^e Jamprimum adolescens Catilina multa nefanda stupra fecerat, ^f cum virgine nobili, cum ^g sacerdote ^h Vestæ, & alia hujuscemodi contra ⁱ jus, fasque : postremò, captus amore ^k Aureliæ Orestillæ, cujus, præter formam, nihil unquam bonus laudavit ; ² quòd ea nubere illi

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Nam præbebat aliis scorta, aliis emebat canes atque equos ; prout unusquisque ardebat desiderio alicujus rei, secundum suam ætatem.

² Creditur pro certo, Catilinam

fecisse domum suam vacuum nuptiis flagitiosis, filio suo necato, eò quòd Aurelia Orestilla, timens eum futurum privignum, qui ætate adultus erat, dubitabat nubere ipsi Catilinæ.

N O T Æ.

^a Similisque.] Cùm similis non tantum dicat quantum par, perinde est ac si dixisset Sallustius, *Usu et consuetudine quicumque in Catilinæ amicitiam inciderat, facile illi par, aut saltem similis efficiebatur.* Nisi malis rō par gradus nequitie notare, simili verò genus ipsum, in quo illi pares fiebant.

^b Modestiæ.] Hic Gallicè veritas, sans bonneur. Alibi aliter.

^c Obnoxios.] *Obstrictos.* Gall. *Attachez à sa personne.*

^d Aliis rebus.] Ubi manifestum fecerat Catilina, se nullo scelere aut flagitio vacare ; sed profligatæ nequitie hominem esse.

^e Jamprimum.] Instituit Sallustius earum rerum enumerationem, ex quibus, eos juvenes qui Catilinam frequentabant, parum honestè pudicitiam habuisse, conjecturâ prospiciebatur.

^f Cum virgine.] Fortè de eo stupro loquitur, quod ei obtulit, quæ postea focrus fuit : nam & illud quoque Cicero Catilinæ objecit ; tacito tamen, ut hic, mulieris nomine, ne illi & familiæ nota inureretur.

^g Sacerdote Vestæ.] Virgines erant Vestales, castitatis eximie, quibus nefas erat virum tangere, ad sacri & æterni ignis custodiam in penetralibus Vestæ adhibitæ.

^h Vestæ.] *Estha* Chaldæis ignem denotat, à quo Græcis *estia* factum, id est, focus ; unde Latinis *Vesta*, id est, ignis. *Vestæ* verò nomine æthereum & divinum quendam ignem intellexerunt, seu mentem, quæ non oculis, sed animo tantum percipitur, ex quo factum ut nullum in Vestæ templo simulachrum conspiceretur. Atque notandum est, duas fuisse Vestas, alteram, veterem Saturni matrem, quæ *Cybele*, & *Pales*, & *Terra*, imò *Ops*, & *Ceres* dicitur ; alteram, verò Saturni, ex illâ alterâ filiam, quæ hæc nostra est : quanquam hæc omnia non uno modo apud omnes mythologos reperias ; imò sæpissime confundantur.

ⁱ Jus.] *Jus*, ad homines ; *fas* refertur ad Deos.

^k Aureliæ.] Quæ fuerit non satis constat : eam formâ & divitiis inter primas claruisse certum est.

dubi-

dubitabat, timens privignum ad ultimum ætate; pro certo creditur, ^a necato filio, vacuum domum scelestis nuptiis fecisse. Quæ quidem res mihi in primis videtur causa fuisse ^b facinoris maturandi. Namque animus impurus, diis, hominibusque infestus, neque vigiliis, neque quietibus sedari poterat: ita conscientia mentem ^c excitam vexabat. Igitur color ei ^d exsanguis, ^e fœdi oculi; citus modò, modò tardus incessus: prorsus in ^f facie, vultuque ^g vecordia inerat. Sed juventutem, quam, ut suprâ diximus, illexerat, multis modis mala facinora edocebat. Ex illis testes signatoresque falsos ^h commodare; fidem, fortunas, pericula vilia, habere. Post, ubi eorum famam, atque pudorem ⁱ attriverat, majora alia imperabat. Si causa peccandi in præsens minùs suppetebat, nihilominus ^j insontes, sicuti fontes, circumvenire, jugulare. Scilicet, ne per otium torpescerent manus, aut animus, ^k gratuitò potiùs malus, atque crudelis, erat. ^l His amicis, sociisque, confusus Catilina; simul, quòd æs alienum per omnis ^m terras ingens erat; &, quòd plerique Sullani milites largiùs suo usi, rapinarum & victoriæ ⁿ veteris memores, civile bellum exoptabant; opprimundæ reipublicæ consilium cepit. In Italiâ nullus exercitus: Cn. Pompeius in ^o extremis terris bellum gerebat: ipsi con-

INTERPRETATIO.

¹ Quando minuerat famam atque pudorem eorum.

² Erat potiùs malus atque crudelis sine mercede.

³ Catilina, confusus his amicis & sociis, cepit consilium reipublicæ op-

primendæ; simul quòd ille grandem pecuniam ubique debebat, & quòd plerique milites Syllani, qui prodigè usi erant bonis suis, optabant bellum civile, memores rapinarum et victoriæ veteris.

NOTÆ.

^a Necato.] Veneno, ut refert Valer. Max.

^b Facineris.] De opprimendâ republicâ intelligit.

^c Excitam.] Non enim usquequaque conscientia sopita est; mentem quandoque commovet, excitat, & turbat. Dixit verò autor mentem excitam vexabat, pro exciebat et vexabat.

^d Exsanguis.] Perturbatio conscientie tristitiam & metum comites habet, quibus sanguis ad intimas corporis partes evocatur.

^e Fœdi.] Scævitiâ et immanitatem declarantes. Aliàs Fœdus deformem tantùm, dicit.

^f Facie.] Id est, Specie et omni exteriori aspectu. Nonnunquam facies os tantùm, aut vultum significat. Gal. Le visage.

^g Vecordia.] Insania, furor.

^h Commodare.] Id est, In suum et amicorum commodum subministrare.

ⁱ Insontes.] Ne absolūtè fontes, aut insontes intelligas, quasi se judicem & vindicem Catilina in republicâ gesserit. Per insontes eos indicat, qui ejus consiliis nihil officiebant, quique erga illum insontes erant.

^k Omnis.] Accusativus pluralis, vide notam a paginâ primâ.

^l Veteris.] Adversus Marium; ex quâ omnes suos Sylla ditaverat.

^m Extremis.] Per respectum ad Romanos, qui se orbis dominos jactabant, istud intelligendum; Pompeius enim in Asiâ erat, cum Mithridate bellum gerens.

fulatum petundi magna spes senatus nihil sanè intentus : tutæ, tranquillæque res omnes. Sed ea prorsus opportuna Catilinæ. Igitur circiter Kal. Jun. ^a L. Cæsare & C. Figulo Coss. primò singulos appellare : hortari alios, alios tentare : opes suas, imparatam rempublicam, magna præmia conjurationis docere. Ubi fati explorata sunt, quæ voluit ; in unum omnis convocat, quibus maxuma ^b necessitudo, & plurimum audaciæ, inerat. Eò convenère senatorii ordinis P. Lentulus ^c Sura, P. ^d Autronius, L. Cassius Longinus, C. ^e Cethegus, P. & Ser. Sullæ ^f Servii filii, L. Vargunteius, Q. Annius, M. Porcius Læca, L. ^g Bestia, Q. ^h Curius : præterea, ex equestri ordine, M. Fulvius Nobilior, L. Statilius, P. Gabinius Capito, C. Cornelius : ad hoc, multi ex ⁱ coloniis, & ^k municipiis, ^l domi nobiles. Erant præterea ^m complures paulò occultius consilii hujusce participes, quos magis dominationis spes hortabatur, quàm inopia, aut alia necessitudo. Cæterùm juvenus pleraque, sed maxumè nobilium, Catilinæ inceptis favebat, ¹ Quibus in otio, vel magnificè, vel molliter, vivere co-

INTERPRETATIO.

^a Illi qui poterant vivere vel | quebantur incerta pro certis, magnificè, vel molliter in otio, se- | lebant bellum quàm pacem.

NOTÆ.

^a L. Cæsare.] Id est, anno mundi 3886. Ante Christum natum 62. A Româ conditâ 689. vel secundum alios 690.

^b Necessitudo.] Hic pro necessitate ponitur : aliàs pro familiaritate.

^c Sura.] Ita vocatus fuit, quòd, pecuniâ publicâ assumptâ, cùm quæsturæ rationem reddere non posset, se dixit suram præbiturum, ut solebant pueri qui in ludo pilæ peccassent. Post consulatum, senatu ob malos mores ejectus fuit : quare iterum prætor est factus, ut pristinam dignitatem recuperaret ; & in præturâ conjuravit.

^d Autronius.] Hic consul designatus, de ambitu interrogatus, lege damnatus est.

^e Cethegus.] Is fuit ex gente Corneliâ : homo vehemens & furiosus.

^f Servii.] Hic Servius Sylla, pater Publii & Servii Syllæ, frater fuit Syllæ Dictatoris, ut scribit Dio.

^g Bestia.] Hic est, qui tribunus plebis de Cicerone conquestus est ; ut infra videbimus.

^h Curius.] Per hunc conjuratio, primò patefacta est.

ⁱ Colonis.] Colonia multitudo est hominum, qui publico consilio ad novas terras deducuntur, quæ in singulos divisæ ab iis coluntur. Romani per Triumviros, Quinqueviros, &c. colonias suas constituiebant. Vide plura apud Gellium, lib. 16. cap. 13.

^k Municipiis.] Fuerunt municipia civitates, quarum incolæ, cives Romani ex municipiis dicti sunt. Illorum quibusdam civitas Romana cum suffragio, aliis absque eo, data fuit. Priores jus petendi magistratus habebant, & Romanis legibus vivebant : posteriores, cum suis moribus relictæ essent, etiam à magistratibus Romæ vacabant. Atque hæc omnia variè mutata sunt : sed adi Rosinum.

^l Domi.] Quare Domi ? Quia scilicet, quamvis eorum opes, & potentia in suâ civitate, maxima esset, non illi pariter Romæ valebant.

^m Complures.] Romani scilicet, quales fortè Cæsar, Antonius, alii.

pia erat ; incerta, pro certis, bellum, quàm pacem, malebant. Fu-
ère item eâ tempestate, qui crederent M. Licinium ^a Crassum non ig-
narum ejus consilii fuisse : quia Cn. Pompeius, invisus ipsi, magnum
exercitum ducabat ; cujusvis opes voluisse contra illius potentiam
crescere ; simul confisum, si conjuratio valuisset, facilè apud illos
principem se fore.

^b Sed antea item conjuravère pauci, in quibus Catilina, ^c de quo,
quàm verissimè potero, dicam. ^d L. Tullo, M. Lepido Coss. P. Au-
tronus, & P. Sulla, ^e designati consules, ^f legibus ambitus interroga-
ti, ^g pœnas dederant. Post paulò Catilina, ^h pecuniarum repetunda-
rum reus, ⁱ prohibitus erat petere consulatum ; quòd intra ^k legitimos
dies ^l profiteri nequiverit. Erat eodem tempore Cn. Piso, adolescens ^m no-
bilis, summæ audaciæ, egens, factiosus ; quem ad perturbandam rem-
publicam inopia, atque mali mores stimulabant. Cum ⁿ hoc Catilina,
& Autronius circiter Nonas Decembr. consilio communicato, para-
bant in Capitolio Kalendis Januar. L. Cottam & L. Torquatum Coss.
interficere ; • ipsi, ^p fascibus correptis, Pisonem cum exercitu ad obti-

N O T Æ.

^a *Crassum.*] Hic fuit, quo non alius Ro-
mæ ditior extabat ; quem tamen auri farnes
ad bellum contra Parthos impulit, ubi unâ
cum exercitu trucidatus est.

^b *Sed antea.*] Hic abruptitur narratio,
ut aliquid de aliâ conjuratione dicatur, cu-
jus volunt autorem fuisse Crassum, quan-
quam studio id dissimulat Sallustius. Igitur
post aliquot periodos, hinc repetendum erit
solum institutæ orationis.

^c *De quo.*] Id est, de quâ re, de quâ con-
juratio.

^d *L. Tullo.*] Hoc est, tertio anno ante ul-
timam conjurationem.

^e *Designati.*] Ita vocabantur qui in annum
proximum electi fuerant.

^f *Legibus.*] Paratæ fuerunt multæ contra
ambitum, quas si voles, apud Alexandrum
Neapolit. lib. 3. cap. 17. videbis. Ex earum
legum autoritate interrogabantur, de ambitu
qui accusati fuerant.

^g *Pœnas.*] Magistratu movebantur, atque
iis etiam mûlcta pecuniaria irrogabatur.

^h *Pecuniarum.*] Africam Catilina cùm
diripuisset, Legati Afri in Senatu de illo ab-
sente conquesti sunt, deinde ejus nomen à
Clodio delatum est : unde prohibitus fuit
petere consulatum, nam reo illud legibus
interdictum erat.

ⁱ *Prohibitus.*] Quia, ut modò vidimus,
Catilina reus erat ; atque etiam Lucius Vol-
catius alter consul publicum consilium ha-
buerat, An Catilinæ ratio habenda esset ?
Sciendum est enim non tantum debuisse eos
qui candidati essent, publicè declarare se
magistratum petere velle ; sed insuper no-
men apud eum qui comitia habiturus erat,
proferri adstrictos fuisse, à quo recipie-
bantur, si digni essent, sin minùs, rejicie-
bantur.

^k *Legitimos.*] *Lege institutos* : dies enim
certos accusatori & defensori ad actionem
instituendam præscribebant.

^l *Proferri.*] Defensionem suam & expur-
gationem, scilicet.

^m *Nobilis.*] Utpote à Calpo, Numæ fi-
lio oriundus : Pisones enim ex gente Cal-
purniâ fuerunt, quam Ovidius à Calpo de-
ducit.

ⁿ *Hoc.*] Pisone scilicet.

^o *Ipsi.*] Catilina & Autronius.

^p *Fascibus.*] Notum est fasces virgas fu-
isse ex ulmo, aut betulâ cum securi colliga-
tas, quas magistratibus lictores præferebant :
cùm verò insignia essent dignitatis, hinc
factum, ut pro eâ fasces accipiantur ; atque
hic pro consulo positi sunt.

nendas ^a duas Hispanias mittere. Eâ re cognitâ, rursus in Nonas Februar. consilium cædis transtulerunt. Jam tum non consulibus modò, sed plerisque senatoribus, perniciem machinabantur. Quod ni Catilina maturâisset ^b pro curiâ signum sociis dare; eo die post conditam urbem Romam, pessimum facinus patratum foret. Quia nondum frequentes armati convenerant, ea res consilium diremit. Postea Piso, in citeriorem Hispaniam quæstor, ^c pro prætore missus est, adnitente Crasso; ^d quòd eum infestum Cn. Pompeio cognoverat. Neque tamen senatus ^e provinciam invitus dederat. Quippe sædum hominem à republicâ procul abesse volebat: simul, quia boni complures ^f præsidium in eo putabant, & jam tum potentia Cn. Pompeii formidolosa erat. Sed is Piso, in provinciam, ab equitibus Hispanis, quos in exercitu ductabat, iter faciens, occisus est. Sunt qui ita dicant, imperia ejus injusta, superba, crudelia, barbaros nequivisse pati: alii autem, equites illos Cn. Pompeii veteres, fidosque clientes, ^g voluntate ejus Pisonem aggressos: nunquam Hispanos ^h præterea tale facinus fecisse, sed imperia sæva multa antea perpessos. Nos eam rem ⁱ in medio relinquimus. De superiori conjuratione satis dictum.

^k Catilina, ubi eos, quos paulò antè memoravi, convenisse videt; tametsi cum singulis multa sæpe egerat, tamen ^l in rem fore credens universos appellare, & cohortari, in abditam partem ædium secessit; atque ibi, omnibus arbitris procul amotis, orationem hujuscemodi habuit:

Ni virtus, fidesque vestra satis spectata mihi foret, nequicquam

INTERPRETATIO.

^l *Cùm crederet ad conjurationis utilitatem pertinere.*

NOTÆ.

^a *Duas.*] Ulteriorem scilicet & citeriorem; idque cùm per vim, tum contra morem: nam Hispaniæ provinciæ erant prætoris, Piso quæstor, tantùm erat: deinde alterutra, non ambæ uni assignabantur.

^b *Pro curiâ.*] Id est, *Ante locum ubi senatus congregatus erat*; non enim uno & eodem loco semper habebatur.

^c *Pro prætore.*] Id est, *Quamvis prætor non esset, missus est tamen in provinciam prætoriam, cum prætoriâ potestate.*

^d *Quòd eum infestum.*] Sperabat enim Pompeii potentiam per Pisonem imminutum iri.

^e *Provinciam.*] Hispaniam scilicet. Nimirum populus Romanus, quandoque nationem aliquam bello domuerat, eam plerumque magistratibus suis subiciebat.

^f *Præsidium.*] *Auxilium reipublicæ adversus Pompeium, illi resistendo.*

^g *Voluntate.*] *Pompeii hortatu.*

^h *Præterea.*] Ominino hunc locum ita arbitror intelligendum, ut non sit excusatio, quod alii volunt, sed facti negatio. Quasi dicat. *Quidam dicunt, Hispanos interfecisse Pisonem, & inter eos nonnulli ejus crudelitatem causam mortis faciunt, alii jussam Pompeii; at verò alii negant ab Hispanis Pisonem interfecum esse.*

ⁱ *In medio.*] Ita ut cuius liberum sit, quod volet credere, aut pro alterutrâ sententiâ argumenta proferre.

^k *Catilina.*] Nunc ad postremam Catilinæ conjurationem autor revertitur.

opportuna res cecidisset ; spes magna dominationis in manibus frustra fuisset : neque, per ignaviam, aut vana ingenia, incerta pro certis capta-rem. Sed, quia multis, & magnis ¹ tempestatibus vos cognovi fortes, fidosque mihi ; eò animus ausus est maxumum, atque ² pulcherrimum facinus ³ incipere : simul, quia vobis eadem, quæ mihi, bona, malaque esse intellexi. ⁴ Nam, idem velle, atque idem nolle, ea demum firma amicitia est. Sed ego, quæ mente agitavi, omnes jam antea ⁵ diversi audistis. Cæterum mihi indies magis animus accenditur, cum conside-ro, quæ conditio vitæ futura sit, nisi nosmet ipsos vindicamus in li-bertatem. Nam postquam respublica in paucorum potentiam jus, atque ⁶ ditionem, concessit ; semper illis reges, ⁷ tetrarchæ vestigales esse : po-puli, nationes, ⁸ stipendia pendere : cæteri omnes, strenui, boni, nobiles, atque ignobiles, ⁹ vulgus fuimus ; sine ¹⁰ gratiâ, sine ¹¹ auctoritate, his obnoxii, quibus, si respublica ¹² valeret, formidini essemus : itaque om-nis gratia, potentia, bonos, divitiæ apud illos sunt, aut ubi illi vo-

INTERPRETATIO.

¹ Quia multis & magnis peri-culis vos cognovi fortes.

² Omnes jam antea audivistis separatim, quæ ego cogitavi.

³ Postquam respublica redacta

est sub imperium & dominationem paucorum.

⁴ Pro sæce & colluvione habiti sumus.

N O T Æ.

a Pulcherrimum.] Ea vis est boni, ut il-lus specie etiam perditissimi parricidæ suas adumbrent machinationes.

b Incipere.] Hic Gruterum, virum doctis-simum pudet barbarici : attamen idem prorsus in Terentii Eunuchò, Act. 5. sc. 9. legi-tur.

an me, qui id ausu' sim

Incipere ; an fortunam collaudem ? &c. Unde satis constat, hinc incipere, ut ille voluit, non esse deturbandum.

c Nam.] Hæc partim conclusio firmissi-mis nititur fundamentis ; verum eam obscu-ravit Catilina, dum honestis nominibus ne-fandum scelus obvelare studet. Ita verò resolvat ejus ratiocinationem. Ausus sum pulcherrimum facinus, non tantum quia vos es-tis fortes ; verum etiam quia sumus amici fir-mi : constat verò firmos nos esse, quia eadem vo-lumus & nolumus ; at volumus eadem, quia ea-dem sunt nobis bona & mala. Atque hæc po-sterior probatio detruncata est ; & aperta ut sit, addas oportet, quorum quidem bonorum aut malorum ea est natura, ut nos omnes, uno &

eodem modo eodem cogant. Falsum autem est quod dicit Catilina, eadem velle & eadem nolle, efficere amicitiam : honestas si adsit, tunc illud nomine cohonestabitur amicitia ; quæ si Catilinæ non defuisset, nihil ferè pulchrius aut utilius ejus oratione extaret.

d Tetrarchæ.] Non sunt illi qui quatuor provinciis, sed qui unius provinciæ quartæ parti præfunt.

e Stipendia.] Hic fuit dolus quorundam populorum, & fraus Romanorum. Cum illis horum cognita esset avaritia, hi verò omnium ferè gentium metum perspectum haberent ; concordabant inter se, ita ut Ro-mani, qui saltem gratiâ & auctoritate polle-rent, ab illis populis publicam injuriam a-verterent, patronis verò suis illi stipendia, aut, quod magis ad nostrum sermonem ac-cedit, pensiones solverent.

f Gratiâ.] Apud populum ; Sans faveur.

g Auctoritate.] In senatu, Sans credit.

h Valeret.] Id est, statum suum legitimum obtineret.

lunt : nobis reliquerunt pericula, ^a repulsas, ^b iudicia, egestatem. Quæ quousque tandem patiemini, fortissimi viri? Nonne emori per virtutem præstat, quàm vitam miseram, atque inhonestam, ubi alienæ superbie ludibrio fueris, per dedecus amittere? Verùm enimvero, prò deùm atque hominum fidem, victoria in manu nobis est : viget ætas, animus valet. Contrà illis, annis, atque divitiis, omnia ^c consenuerunt. Tantummodo incepto opus est : cætera ^d res expedit. Etenim quis mortalium, cui virile ingenium est, tolerare potest, illis divitias superare, quas profundant in ^e extruendo mari, & montibus cœquandis, nobis rem familiarem etiam ad necessaria deesse? Illos binas, aut ampliùs domos continuare; nobis ^f larem familiarem nusquam ullum esse? Cùm tabulas, signa ^g toreumata emunt, ^h nova diruunt, alia ædificant; postremò omnibus modis pecuniam trahunt, ⁱ vexant; tamen summâ lubidine divitias suas ^k vincere nequeunt. At nobis est domi inopia, foris æs alienum; mala res, spes multò asperior. Denique quid reliqui habemus, præter miseram animam? Quin igitur expergiscimini? En illa, illa, quam sæpè optâstis, libertas, præterea divitiæ, decus, gloria, ² in oculis sita sunt; fortuna ea omnia victoribus præmia posuit. Res, tempus, pericula, egestas, belli spolia magnifica, magis quàm oratio mea, vos hortentur. Vel imperatore vel milite me utemini. Neque ^k animus, neque corpus à vobis aberit. Hæc ipsa, ut spero, vobiscum unà consul agam: nisi fortè me animus fallit, & vos servire magis, quàm imperare, parati estis.

Postquam accepere ea homines, quibus mala abundè omnia erant, sed neque res, neque spes bona ulla: tametsi illis, quæta movere, mag-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Tamen per suam summam libidinem & sumptus immensos non possunt exhaurire suas divitias.
² Decus, gloria, vobis se oggerunt.

N O T Æ.

^a Repulsas.] Catilina bis consulatum petiit bis repulsus fuit.

^b Iudicia.] Quæ in nos exercentur scilicet. Alii ambitus, alii repetundarum pœnas dederant.

^c Consenuerunt.] Id est, imminuta sunt, aut prorsus interierunt.

^d Res expedit.] Id est, reliqua sine nobis perficientur. Gall. *Le reste se fera de soi même.*

^e Extruendo.] Extruere hîc est ædificare, donec locus mari subtrahatur. Gall. *Optimè dicimus, Combler les mers.*

^f Larem.] Lares dii erant domestici, quibus focus sacer erat: unde ipsi pro foco & domo sæpè positi, ut hoc in loco.

^g Toreumata.] Toreuma esse videtur quicquid cœlo aut torno elaboratum est. Gall. *Tout ouvrage de relief, et fait en bosse: ouvrage fait au tour.*

^h Nova.] Id est, quod nuper ædificaverant, hodie diruunt, ut denuo extruant.

ⁱ Vexant.] Verbum istud prorsus referendum est ad pecunias, non, uti volunt nonnulli, ad homines. Hoc dicit, aliquos quanquam pecunias suas profunderent, non potuisse tamen exhaurire: sed verbum quo usus est autor, magnam habet emphasim.

^k Animus.] Id est, vos consilio et manu juvero.

na merces videbatur; tamen postulare plerique, uti proponeret, quæ conditio belli foret: quæ armis præmia peterent: quid ubique opis, aut spei haberent. Tum Catilina polliceri ^a tabulas novas, ^b proscriptionem locupletium, magistratus, ^c sacerdotia, rapinas, alia omnia, quæ bellum, atque libido victorum fert: præterea, esse in Hispaniâ citeriore ^d Pisonem, in ^e Mauritaniâ cum exercitu P. Sittium ^f Nucerinum, consilii sui participes: petere consulatum ^g C. Antonium, quem sibi collegam fore speraret, hominem & familiarem, & omnibus necessitudinibus circumventum: cum eo consulem se initium agendi facturum. Ad hoc, maledictis increpabat omnis bonos: suorum unumquemque nominans, laudare, admonere alium egestatis, alium cupiditatis suæ, complures periculi, aut ignominiae, multos victoriæ Sullanæ, quibus ea prædæ fuerat. Postquam omnium animos ⁱ alacris videt; cohortatus, ut ^h petitionem suam curæ haberent, conventum dimisit. Fuere ea tempestate, qui dicerent, Catilinam, oratione habitâ, cum ad iusiurandum ^j populares sceleris sui adigeret, humani corporis sanguinem vino permixtum in pateris ^k circumtulisse; inde, cum post execrationem omnes degustavissent, sicuti in ^l solemnibus sacris fieri consuevit, aperuisse consilium suum; atque eò dictitare fecisse, quò inter se magis fidi forent, alius alii tanti facinoris conscii. Nonnulli ficta & hæc, &

abolition of debts

INTERPRETATIO.

¹ Postquam videt animos omnium oratione commotos & accensos.

illos qui sceleris sui conscii erant & fautores.

² Cum adigeret ad iusiurandum

NOTÆ.

^a Tabulas.] Tabulæ novæ appellantur, cum abolitis prioribus debitis, nemo, quod ante à creditoribus acceptum est, cogitur solvere: quæ quidem propositæ sunt aliquando tabulæ, cum ære alieno, & præsertim usuris plebs Romana oppressa erat. Gall. *Abolition de dettes.* Anglicè, AN ACT OF GRACE.

^b Proscriptionem.] Ex quo factiosis locupletium bona veniebant. Illud verò malum in civitatem invexerant bella civilia. Nam qui per illa victoriam adepti fuerant, illi nomina eorum, qui diversarum partium fuisset putabantur, in tabulis descripta proponebant, constitutis præmiis, si quis eorum quenquam occidisset; bonis etiam proscriptorum publicatis atque hastæ subiectis.

^c Sacerdotia.] Non tam dignitatem ipsam sacerdotalem, cujus nebulones illi prope nullam curam habebant, quàm ex dignitate lucrum, aut, quod vocamus nos, *beneficium* aut *præbendam*.

^d Pisonem.] Quem occisum fuisse Catilinam latebat, aut certè dissimulabat.

^e Mauritaniâ.] Africæ regio est, versus Gaditanum fretum.

^f Nucerinum.] Nucerinæ ortum. Quatuor autem Nucerinæ fuerunt in Italiâ.

^g C. Antonium.] Hic fuit triumviri patruus.

^h Petitionem.] Consulatus scilicet, ut illi ambirent, &c.

ⁱ Circumtulisse.] Ut singuli biberent, seu potius libarent, & leviter attingerent.

^k Solemnibus.] Id est, quæ certis anni temporibus fieri solerent. In iis autem mos erat sacerdoti, priusquam inter victimæ cornua vinum funderet, simpulo, id est vasculo ligneo aut fictili, propinare, atque astantibus circumferre, ut pariter libarent, & de vino gustarent.

multa præterea, existumabant ab iis, qui ^a Ciceronis invidiam, quæ postea orta est, leniri credebant atrocitate sceleris eorum qui pœnas dederant. Nobis ea res pro magnitudine parum comperta est. Sed in eâ conjuratione fuit Q. Curius, natus haud obscuro loco, flagitiis atque facinoribus coopertus, quem censores senatu, ¹ probri gratiâ, moverant. Huic homini non minor ² vanitas inerat, quàm audacia. Neque reticere, quæ audierat; neque suamet ipse scelera occultare: prorsus neque dicere, neque facere, quicquam pensi habebat. Erat ei cum Fulviâ, muliere nobili, stupri vetus consuetudo. Cui cum minùs gratus esset, quòd, inopiâ minùs largiri poterat, repentè glorians, maria, monteisque polliceri cœpit, ^b minari interdum ferro, ni sibi obnoxia foret: postremò, ferociùs agitare, quàm solitus erat. At Fulvia, insolentiæ Curii causâ cognitâ, tale periculum reipublicæ haud occultum habuit: ³ sed, sublato auctore, de Catilinæ conjuratione, quæ, quo modo audierat, compluribus narravit. Ea res in primis studia hominum accendit ad consulatum mandandum M. Tullio Ciceroni. Namque antea pleraque nobilitas invidiâ æstuebat, & quasi pollui consulatum credebatur, si eum, quamvis egregius, homo ^c novus adeptus foret. Sed ubi periculum advenit, invidia, atque superbia ⁴ postfuere. Igitur, ^d comitiis habitis, consules declarantur M. Tullius, & C. Antonius. Quod factum primò populares conjurationis ⁵ concusserat. Neque tamen Catilinæ furor minuebatur; sed indies plura agitare; arma per Italiam locis opportunis parare; pecuniam, suâ, aut amicorum, fide sumtam mutuam ^e Fæstulas ad Mallium quendam portare; qui postea ⁶ princeps fuit belli faciundi. Eâ tempestate plurimos cujusque generis homines adscivisse sibi dicitur; mulieres etiam aliquot, quæ primo ingentis sumtus stupro corporis toleraverant: post, ubi ætas, tantummodo quæstui, neque luxuriæ modum fecerat, æs alienum grande ^f conflaverant.

INTERPRETATIO.

¹ Quem censores ex senatu egerant, ut ipsum ignominiâ multarent.

² Non minor levitas & futilitas inerat huic, quàm audacia.

³ Sed, tacito nomine auctoris, narravit compluribus ea quæ au-

diderat de conjuratione Catilinæ, eo modo quo audiverat.

⁴ Invidia atque superbia postposita fuerunt.

⁵ Quod factum turbaverat primò conjuratos.

⁶ Qui postea primus bellum intulit.

NOTÆ.

^a Ciceronis.] Hoc est, quæ in eum exarsit.

^b Minari.] Dicebat se eam gladio interfectorum.

^c Novus.] Ille novus homo dicebatur, ejus majores amplissimis usi non essent honoribus: qui primus virtute suâ majoribus prælucebat.

^d Comitiis.] Comititia, conventus erant populi ad creandos magistratus, leges ferendas, &c.

^e Fæstulas.] Fæstulæ, urbs Tusciæ versus Appenninum, juxta Florentiam.

^f Conflaverant.] Id est, quæ se alieno ære obsiderant. Gall. Qui s'étoient endettés.

Per

Per eas se Catilina credebat posse ^a servitia urbana sollicitare, urbem ^a incendere, viros earum, vel adjungere sibi, vel interficere. Sed in his erat Sempronia, quæ multa sæpè virilis audaciæ facinora commiserat. Hæc mulier genere atque formâ, præterea viro atque liberis, satis fortunata fuit : literis Græcis & Latinis docta : psallere, saltare elegantius, quàm necesse est probæ : multa alia quæ instrumenta luxuriæ sunt : sed ei cariora semper omnia, quàm decus, atque pudicitia fuit. Pecuniæ, an famæ minùs parceret, haud facilè discerneres ; lubidine sic accensa, ut sæpiùs peteret viros, quàm peteretur. Sed ea sæpè antehac ^b fidem prodiderat, ² creditum abjuraverat, cædis conscia fuerat, luxuriâ atque inopiâ præceps abierat. Verùm ingenium ejus haud absurdum : posse versus facere : ^c jocum movere : sermone uti, vel ^d modesto, vel ^e molli, vel ^f procaci. Prorsus multæ ^g facetiæ, multusque lepos inerat. His rebus comparatis, Catilina nihilominus in proximum annum consulatum petebat ; sperans, si designatus foret, facilè se ex voluntate Antonio usurum. Neque interea quietus erat, sed omnibus modis insidias parabat Ciceroni. Neque illi tamen ad cavendum dolus, aut astutiæ deerant. Namque à principio consulatûs sui, multa per Fulviam pollicendo, effecerat, ut Q. Curius, de quo paulò antè memoravi, consilia Catilinæ sibi proderet. Ad hoc, collegam suum Antonium ^h pacatione provinciæ perpulerat, ne contra rempublicam sentiret : circum se præsidia amicorum, atque clientum occulte habebat. Postquam dies comitiorum venit, & Catilinæ neque petitio, neque insidiæ, quas consuli fecerat, prosperè cessere ; constituit bellum facere, & extrema omnia experiri ; quoniam, quæ occultè tentaverat, aspera fœdaque evenerant. Igitur C. Mallium Fæstulas, atque in eam partem ⁱ Etruriæ, Septimium quendam ^k Camertem

INTERPRETATIO.

¹ Credebat se posse per eas multitudinem servorum urbanorum ad defectionem impellere.

² Pejerando, rem creditam negaverat.

NOTÆ.

^a Incendere.] Ut scilicet, per tumultum faciliùs esset, quos vellent interficere.

^b Fidem prodiderat.] Id est, promissis cum sacramento non steterat ; perfidiam se præbuerat.

^c Jecum.] Gall. Elle entendoit la raillerie.

^d Modesto.] Gall. Le sérieux.

^e Molli.] Le galant.

^f Procaci.] Le langage qui est trop libre ; n'est bon qu'à des effrontées.

^g Facetiæ.] Id est, urbonitas, & gratia,

decus & exculsa elegantia. Fortè non malè veritas Gallicè, Enjeuement.

^h Pacatione.] Ciceroni Macedonia cum obtingeret, quæ optima erat provincia ex commercio & mercibus orientis, eam ille Antonio concessit, ut obsequio ipsum mitigaret, atque impediret, ne contra rempublicam machinaretur.

ⁱ Etruriæ.] Italiæ regio non longe à Latio, ad occasum. Hodie Toscane.

^k Camertem.] Ex oppido Umbriæ Camertâ, aut Camerino oriundum.

in ^a agrum Picenum, C. Julium in Apuliam dimisit, præterea alium aliò, quem ubique opportunum sibi fore credebat. Interea Romæ multa simul moliri: consuli insidias tendere: parare incendia: opportuna loca armatis hominibus obsidere: ipse cum ¹ telo esse, item alios jubere, hortari, uti semper intenti, paratique essent: dies, noctesque festinare: vigilare: neque ^c insomniis, neque labore fatigari. Postremò, ubi multa agitant nihil procedit, rursus ^d intempestâ nocte conjurationes principes convocat per M. Portiam Læcam, ibique multa de ignaviâ eorum questus, docet se præmisisse Mallium ad eam multitudinem, quam ad capiunda arma paraverat; item alios in alia loca opportuna, qui initium belli facerent; seque ad exercitum proficisci cupere, si prius Ciceronem oppressisset; eum suis consiliis multum officere. Igitur, perterritis ac dubitantibus cæteris, C. Cornelius, eques Romanus, operam suam pollicitus, & cum eo L. Vargunteius Senator constituere ² eâ nocte paulò post, cum armatis hominibus, sicuti salutatum, introire ad Ciceronem, & de improvviso domi suæ imparatum confodere. Curius, ubi intelligit, quantum periculum consuli impendeat, properè per Fulviam Ciceroni dolum qui parabatur enunciat. Ita illi ^e januâ prohibiti, tantum facinus frustra susceperant. Interea Mallius in Etruriâ plebem sollicitare, egestate simul, ac ^f dolore injuriæ novarum rerum cupidam, quòd Sullæ dominatione, agros, bonaque omnia amiserat; præterea, latrones cujusque generis, quorum in eâ regione magna copia erat: nonnullos ex Sullanis & colonis, quibus libido atque luxuria ex magnis rapinis nihil reliqui fecerant. Ea cum Ciceroni nunciarentur, ^h ancipiti malo permotus, quòd neque urbem ab insidiis privato consilio longiùs tueri poterat; neque exercitus Malli quantus, aut quo consilio foret, ⁱ satis compertum

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Ipse cum gladio in publicum prodibat.

² Constituerunt introire ad Ci-

cironem eâ nocte, paulò post, sicuti salutatum ivissent.

N O T Æ.

^a *Aggum Picenum.*] In mediâ propemodum Italiâ, ad mare Adriaticum: hodie, *La mar de Ancône.*

^b *Apuliam.*] Ad mare Adriaticum jacet, in Italiæ orâ extremâ terè, quæ vergit ad orientem.

^c *Insomnis.*] Insomnia est cum quis dormire non potest.

^d *Intempestâ.*] Circa mediam noctem, cum tempus non est amplius operandi. *Centenis,* *trecentis.*

^e *Januâ.*] Ciceronis scilicet.

^f *Dolore.*] Quòd sibi à Syllâ bona erepta fuissent.

^g *Colonis.*] Syllæ milites erant, quibus Hetruscorum agros diviserat, quòd ii Marii partes sequuti essent.

^h *Ancipiti.*] Id est, quòd ex utràque parte imminerebat.

ⁱ *Satis.*] Ea toto hoc negotio maximum certè erat periculum. Cum enim in senatu ipso plurimi essent, iique maximè potentes, qui conjurationi faverent, invidiosum erat homines accusare tanto favore subnixos, nisi pariter coarguerentur: deinde ipsis reipublicæ consilia manifestabantur.

habebat;

habebat ; rem ad senatum ^a refert, jam antea vulgi rumoribus exagitatam. Itaque, quod plerumque in atroci negotio solet, senatus decrevit, ^b darent operam consules, ne quid respublica detrimenti caperet. Ea potestas per senatum, more Romano, magistratui maxima permittitur, exercitum parare, bellum gerere, coercere omnibus modis socios, atque cives : domi, militiæque imperium, atque iudicium summum habere. Aliter sine populi jussu, nulli earum rerum consuli jus est. Post paucos dies, L. Senius Senator in senatu literas recitavit, quas Fæsulis allatas sibi dicebat ; in quibus scriptum erat, C. Mallium arma cepisse cum magnâ multitudine ante diem vi. Kal. Nov. Simul, ^c id quod in tali re solet, alii portenta atque prodigia nuntiabant : alii, conventus fieri, arma portari, ^d Capuæ atque in Apuliâ ^e servile bellum moveri. Igitur ^f senatû decreto, Q. ^g Marcius Rex Fæsulas ; Q. ^h Metellus Creticus in Apuliam, circumque ea loca missi. Hi utrique ⁱ ad urbem imperatores erant impediti, ne triumpharent, calumniâ paucorum, quibus omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Sed prætores Q. Pompeius Rufus Capuam, Q. ^k Metellus Celer in agrum Picenum : hisque ^l permissum, uti pro tempore, atque periculo exercitum compararent. Ad hoc, si quis indicasset de conjuratione, quæ contra remp. facta erat, præmium, servo libertatem & ^m H. S. C. libero impunitatem ejus rei, H. S. CC. itemque decre-

N O T Æ.

^a Refert.] *Referre*, est rem agendam in senatu proponere.

^b Darent operam.] His verbis solennibus, summum imperium, & quasi dictatorium consulibus deferabatur.

^c Id quod.] Parenthesis est. Gall. *Comme c'est la coutume en de pareilles rencontres.*

^d Capuæ.] Urbs fuit Campaniæ nobilissima, mari Tyrrheno adjacens : cujus illecebris & amœnitate usque aded captus Annibal, ut ipsius domitrix dicta fuerit.

^e Servile.] Id est, quod per servos gereretur. Gall. *Qu' on tâchoit d'y faire soulever les esclaves.*

^f Senatû.] Pro Senatûs ; ita olim.

^g Marcius.] Marciorum familia ab Anco Marcio quarto Romanorum rege deducitur. Hic consul fuit cum L. Metello, quo mortuo, & eo qui in ejus locum suffectus erat, solus Marcius consulatum gessit.

^h Metellus.] Cognomen habuit à devictâ Cretâ post consulatum.

ⁱ Ad urbem.] Quia ante triumphum urbem intrare non erat licitum.

^k Metellus Celer.] Hic beneficio Ciceronis,

Galliam ipsi destinata, sed in concione depositam, administravit : consul fuit postea cum Afranio.

^l Permissum.] Imò & imperatum.

^m H. S.] Sestertium denotat hæc figura, cujus si accuratorem cognitionem habere voles, opus erit adire eos qui de ære tractant, Budæum, puta, Hottomannum, aliosque : neque enim, quæcunque ab aliis bene scripta sunt, opus est huc transcribere. Interim, ne omnino vacuus discedas, quantum satis erit, dicemus ad hujus loci intelligentiam. Sestertius, uti quidem plurimis ex locis colligere videor, nummus fuit primò æreus, valore duorum assium cum semisse, qui postea ex argento confusus quinque æstimatus fuit : atque utrumque, si ad monetæ nostræ Gallicæ rationem exigas, prior decem Turonensibus denariolis, paulò puris, vel secundum alios quatuordecim ; posterior duplò valebat. Verùm difficultas in eo non est, cum ubique prostant Tabulæ pro monetarum æstimatione. Numerandi ratio hæc in parte obscuritatem attulit, quam tamen ex pauculis sequentibus lineis intelliges.

Quando

decrevère, uti ^a familiæ gladiatoriae Capuam, & in cætera municipia distribuerentur pro cuiusque ^b opibus; Romæ per totam urbem vigiliæ haberentur, eisque ^c minores magistratus præessent. Quibus rebus permota civitas, atque immutata facies urbis erat: ex summâ lætitiâ, atque ^d lasciviâ, quæ diuturna quies pepererat, repentè omnis tristitiâ invasit. Festinare, trepidare, neque loco, neque homini cuiquam satîs credere: neque bellum gerere, neque pacem habere: suo quisque metu pericula metiri. Ad hoc, mulieres, quibus ¹ pro reip. magnitudine belli timor insolitus incefferat, afflictere sese; manus supplices ad cælum tendere; miserari parvos liberos; rogitare; omnia pavere; superbiâ atque deliciis omissis, sibi patriæque, diffidere. At Catilinæ crudelis animus eadem illa movebat, tametsi præsidia parabantur, & ipse

INTERPRETATIO.

¹ *Propter reipublicæ magnitudinem.*

NOTÆ.

Quando numerus intra mille continetur, nulla est prorsus difficultas; rotundè & absque ullâ precisione Romani, sicut & alii, numerant: sed numerus quando mille nummos seu sestertios excedit, sæpè detruncatus est; ita ut mille pro singulis sint intelligendi. Cùm summa eo quo dixi modo ampliùs quàm mille complectebatur, tum per Genitivum pluralem *sestertiûm* illam exprimebant; aded ut *sestertiûm*, & mille sestertii sint res una & eadem. Unde factum, ut poetæ, ex genitivo illo plurali, nomen genere neutro effecerint, quo tamen nisi in numero plurali non utuntur; atque ita illis singula sestertia pro mille veneunt sestertiis illis parvis à masculino sestertius, quo solo oratores utuntur. Si verò summa esset minimùm decies centenorum millium, tum adverbis decies, viciès, centiès, &c. utebantur, quæ adverbia centena millia faciebant, quamvis ea non exprimerentur. Jam res satis clara est interim nodus unus restat explanandus; sciendum enim, an hoc Sallustii loco centum sestertia, an centum sestertiûm seu sestertiorum intelligantur. Hic verò opus est conjecturâ & iudicio. Dico itaque, primò, ab aliis prolixè probatum esse hanc figuram H. S. pro minoribus sestertiis, in masculino genere positam esse,

quatenus nullus numerus, nisi qui expressus est intelligitur; deinde venire etiam eandem figuram pro *sestertiûm*, vel *sestertia* poetarum. Hoc posito, nihil facilius est quàm videre, ineptum fore, si senatus, in re quæ salutem publicam respiciebat, centum sestertios, vilissimam pecuniam, decrevisset. Ergo figura hæc HS. C. *centum*, hoc in loco, facit *sestertiûm*, vel, si cum poetis loqui ames, *centum sestertia*, id est *centena millia nummorum*, seu *sestertiorum*: quæ ad nostram monetam, si per summam integram & solidam referas; quingentos efficient aureos duplices; *Cinque cens pisseles*.

^a *Familiæ.*] Qui gladiatores apud unum lanistam sese exercebant, discebant, aut serviebant, ii familia dicebantur.

^b *Opibus.*] Sæpè gladiatores à privatis empti ad tumultum & cædem; ipsi aliquando bella & quidem gravia excitaverunt; adedque minimè mirum si suspecti essent, ex urbe deducerentur; atque pro ratione virium, in municipia distribuerentur.

^c *Minores.*] Quæstores, puta, ædiles minores, triumviri capitales, &c.

^d *Lasciviâ.*] Non hic posita pro incontinentiâ, seu obscenâ libidine; sed tantùm pro ludibundâ, exultante, & profusâ lætitiâ.

lege ^a Plautiâ interrogatus erat ab L. ^b Paulo : postremò, dissimulandi causâ & quasi sui expurgandi, sicuti ^c jurgio laceffitus foret, in senatum venit. Tum M. Tullius consul, sive ^d præsentiâ ejus timens, sive irâ commotus, orationem habuit luculentam atque utilem reipublicæ quam postea scriptam edidit. Sed ubi ille assedit, Catilina, ut erat paratus ad dissimulanda omnia, demisso vultu, voce supplici, postulare à patribus, ne quid de se temerè crederent : ^e eâ familia ortum, ita ab adolescentiâ vitam instituisse, ut omnia ^f bona in spe haberet : ne existumarent, sibi patricio homini, cujus ipsius, atque majorum plurima beneficia in plebem Romanam essent, perditâ republicâ opus esse ; cùm eam ^g servaret M. Tullius, ^h inquilinus civis urbis Romæ. Ad hoc, maledicta alia cùm adderet ; obstrepere omnes ; hostem, atque parricidam vocare. Tum ille furibundus : *Quoniam quidem circumventus, inquit, ab inimicis præceps agor, incendium ^h meum ruinâ exstinguam.* Dein se ex curiâ domum proripuit. Ibi multa secum ipse volvens, quòd neque insidiæ consuli procedebant, & ab incendio intelligebat urbem vigiliis munitam, optimum factu credens exercitum augere ; ac priùs, quàm legiones scriberentur, multa antè capere, quæ bello usui forent ; nocte intempestâ, cum paucis, in Malliana castra profectus est. Sed Cethego, atque Lentulo, cæterisque, quorum cognoverat promptam audaciam, mandat, quibus rebus possent, opes

INTERPRETATIO.

^a Pergit dicere, se esse ortum | ab adolescentiâ, ut non, nisi bonam
eâ familiâ, ita instituisse vitam | spem, de se præberet.

NOTÆ.

^a *Plautiâ.*] Eam tulit Plautius tribunus plebis, adjuvantibus Catulo & Lepido, anno ante conjurationem Catilinæ 15. ut quæretur in eos qui quovis modo senatui, magistratibus, imò & privatis hominibus, insidias, aut vim fecissent.

^b *Paulo.*] Is postea Consul fuit.

^c *Jurgio.*] Comme si en luy eut fait une querelle mal à propos.

^d *Præsentiâ.*] Timebat ne fortè, cùm Catilina ausus esset in senatum venire, minùs crederent senatores quæ ipse de conjuratione indicaverat.

^e *Bona in spe.*] Qu' on ne pouvoit avoir que des esperances avantageuses de luy.

^f *Servaret.*] Id est, servare studeret, aut servandam simularet. Neque verò Catilinæ

mens est dicere, servatâ opus esse republicâ, aut se ejus ruinam quæsisse.

^g *Inquilinus.*] Peregrinus, Arpino oriundus.

^h *Mum.*] Id est, quod in me excitatum est. Metaphora sumpta ab incendiis, quæ, ut ne in dissita ædificia grassentur, ruinâ intermediorum impediri solent. Intendit Catilina se pestem reipublicæ, aut saltem inimicis importaturum, potiùs quàm periturum. Cæterùm auctoritate Ciceronis contendunt, non istud in senatu à Catilinâ dictum fuisse ; sed eum Catoni ante comitia consularia judicium minitanti, respondisse volunt, si quod esset in fortunas suas incendium excitatum, id se non aquâ, sed ruinâ restincturum.

factionis confirment, insidias consuli maturent ; cædem, incendia, aliaque belli facinora parent : sese propediem cum magno exercitu ad urbem accessurum. Dum hæc Romæ geruntur, C. Mallius ex suo¹ numero legatos ad Q. Marcium Regem mittit, cum mandatis huiusmodi :

DE O S, hominesque testamur, imperator, nos arma neque contra patriam cepisse, neque² quò periculum aliis faceremus ; sed uti corpora nostra ab injuriâ tuta forent : qui miseri, egentes, violentiâ atque crudelitæ scæneratorum, plerique patriâ, sed omnes famâ, atque fortunis expertes sumus : neque cuiquam nostrâ licuit, more majorum, ^a lege uti, neque, amisso patrimonio, ^b corpus liberum habere : tanta sævitia scæneratorum, atque prætoris fuit. Sæpe majores vestrâ miseriti plebis Romanæ decretis suis inopiæ ejus^c opitulati sunt : ac novissimè, memoriâ vestrâ, propter magnitudinem æris alieni, volentibus omnibus bonis, argentum ^d ære solutum

INTERPRETATIO.

¹ Mallius mittit quosdam ex suis militibus legatos ad Q. Marcium Regem.

² Neque ut alios in discrimen adduceremus.

NOTÆ.

^a *Lege.*] Papiriâ, aut quamvis aliâ, quæ civibus adversus scæneratores consuleret ; ne illi in debitores sævirent, eos ligarent, aut alio modo vexarent.

^b *Corpus liberum*] Lex fuit duodecim tabularum atrocissima contra perfidiam debitorum, quâ, non tantum illi vinciri, sed etiam in partes secari, ab iis quibus adjudicati essent, licitum erat. Illam eo sine paraverant, ut ne, perfidiâ debitorum, subsidium pecuniæ mutuatitiæ, quo communis hominum vita indiget, inopiæ temporariæ adimeretur. Quoniam verò sævitia ista pœnæ non quita est contemni, quemquam dissectum esse antiquitus, Gellius testatur, se nec legisse, nec audivisse : hinc factum ut situ & senio, tum etiam legibus subsequen-
tibus, de istâ acerbitate detractum fuerit. Ligari corpus debitorum non pariter in desuetudinem abiit ; nam pro moribus & temporibus reipublicæ, plebem hæc de re conquestam esse, cum ex aliis locis, tum ex hæc Mallii epistolâ omnino conspiciamus.

^c *Opitulati sunt.*] Fœnus cum pro libitu non semel auctum fuisset, aliquando etiam

tribunitiâ rogatione diminutum est adeò, ut non tantum ex uncario, quod cautum fuerat duodecim tabulis, semunciarium, in singulos menses, factum sit, sed omnino lege L. Genutii tribuni plebis sublatum.

^d *Ære.*] Hic per æs nonnulli æs commune, seu ærarium, intelligunt ; atque arbitrantur ex publicis pecuniis expedita fuisse nomina hominum privatorum ; quod ut firment, aliquid simile ex Livio, multò antè tamen actum, proferunt. At certè, cum de istâ nostrâ solutione nullum vestigium, quod quidem sciam, aut ab illis indicetur, uspiam appareat ; non modò de re ipsâ dubius hæreo, sed ut maximè vera esset, eam Mallii verbis significari non equidem arbitratus fuero. Potius est ut credam, hoc in loco, quamvis obscurè, illud indicari tamen quod præstitit Valerius Flaccus in Marii locum suffectus, qui, ut refert Paternulus lib. 2. turpissimæ legis autor fuit, quâ creditoribus quadrantem solvi jussit. Si enim verum est, uti quidem libentissimè credo, quod alicubi testatur Lambinus in commentariis ad Horatium, se sestertium vidisse argenteum V signatum,

solutum est. Sæpe ipsa plebes, aut dominandi studio permota, aut superbiâ magistratuum armata, ^a à patribus secessit. At nos non imperium, neque divitias petimus, quarum rerum causâ, bella, atque certamina omnia inter mortalis sunt; sed libertatem, quam nemo ^b bonus, nisi cum animâ simul, amittit. Te, atque senatum obtestamur, ^c consulatis miseris civibus, legis præsidium, quod iniquitas prætoris eripuit, restituatis; neve nobis eam necessitudinem imponatis, ut quæramus, quonam modo, maxumè uli sanguinem nostrum, pereamus.

Ad hæc, Q. Marcius respondit, si quid ab senatu petere vellent, ab armis discedant, Romam supplices proficiscantur: ^d eâ misericordiâ atque mansuetudine senatum, populumque Romanum semper fuisse, ut nemo unquam ab eo frustra auxilium petiverit. At Catilina ^e ex itinere plerisque consularibus, præterea optumo cuique literas mittit: se falsis ^f criminibus circumventum, quoniam factioni inimicorum resistere nequiverit, fortunæ cedere, ^g Massiliam in exilium proficisci; non ^h quod sibi tanti sceleris conscius esset, sed uti respublica quieta foret, neve ex suâ contentione seditio oriretur. Ab his longè diversas literas Q. Catulus in senatu recitavit; quas sibi ⁱ nomine Catilinæ redditas dicebat. Earum ^j exemplum infra scriptum est.

INTERPRETATIO.

^a Dicit, *senatui & populo Romano talem misericordiam atque mansuetudinem semper fuisse, ut, &c.* ^b *criminibus & accusationibus, cedere fortunæ.* ^c *Non ideo quod sibi conscius esset tanti sceleris.*

^d Dicit *se circumventum falsis*

NOTÆ.

signatum, id est, ut ille exponit, valore quinque assium; nullus dubito quin ad illud respexerit Mallius, cum *as* qui æreus est, ne quidem quartam partem faciat sestertii, qui argenteus fuit, idque tam egregiè ad ejus scopum pertineat. Atque ita tempora optimè convenient, & verè dixerit Mallius *memoriâ vestrâ*, cum antea viderimus superflites Syllanos milites, Valerium in Marii locum subrogatum, nec quemquam lateat Syllam & Marium coævos fuisse.

^a *A partibus.*] A senatu & potentioribus; quod quidem ter aut quater factum fuisse legimus, seu libertatem, seu pudicitiam, seu natalium dignitatem, seu honorum decora & insignia populus vindicaverit; ut loquitur Florus.

^b *Bonus.*] Id est *cordatus*.

^c *Consulatis.*] Id est, *eorum rationem habentis, ipsis prospiciatis, & ruinam avertatis.*

^d *Ex itinere.*] Postquam Româ discesserat; ex locis ubi commorabatur.

^e *Consularibus.*] Illis, qui consulatum gesserant, ideo scripsit Catilina, quod major eorum in senatu auctoritas esset, primique sententiam suam dicerent.

^f *Massiliam.*] Urbs est Galliæ Narbonensis maritima, quæ & antiquissima; à profugis ex Ioniâ Phocensibus condita. Hodie *Marseilles*.

^g *N mine.*] Gall. *De la part.*

^h *Exemplum.*] Gall. *La copie.* Atque ipsius Catilinæ propria esse verba arbitror, cujus ut mens, ita stylus perplexus est.

L. Catilina Q. Catulo S. ^a *Egregia tua fides, re cognita, ^b grata mihi, ^c magnis in meis periculis, ^d fiduciam commendationi ^e meæ tribuit. ^f Quamobrem defensionem in ^g consilio novo ^h non statui parare: satisfactionem ex nullâ conscientia de culpâ proponere decrevi: ⁱ quæ mediûs ^c fidiûs licet vera mecum recognoscas. Injuriis, contumeliisque concitatus, quòd, fructu laboris industriæque meæ privatus, ^l statum dignitatis non obtinebam, publicam miserorum causam pro meâ consuetudine sus-*

N O T Æ.

^a *Egregia.*] Id est, excellens, cuique vix similis reperitur.

^b *Grata.*] Id est, jucunda; sed istud ita intelligendum est, ut grati animi testificationem involvat. Gall. diceremus, *Dont je vous suis obligé.*

^c *Magnis.*] Catuli enim gratiâ fultus maximè, cùm incesti cum Fabiâ virgine Vestali accusatus esset, iudicium effugit.

^d *Fiduciam.*] Id est, facit ut confidam, tibi commendans meas fortunas.

^e *Meæ.*] Id est, quâ ego fortunas meas tibi committo.

^f *Quamobrem.*] Locum maximè difficilem nobis fecit mens Catilinæ scelerata & perturbata, cui insuper tenebras offuderunt varix eòdem congestæ commentationes. Quidam istud *quamobrem* ad præcedentia, alii ad sequentia referunt, idque totum diversè connectunt: prolixus essem, si omnia conarer excutere, ideoque id tantum proferam, quod magis probatum fuerit. Castilioneus ita exponit. *Decrevi proponere satisfactionem ex nullâ conscientia de culpâ, quamobrem non statui parare defensionem in novo consilio. Id est, decrevi purgare me apud te, cùm nullius mihi delicti conscius sim, cur Romæ causam non dixerim, meque defenderim ab inimicorum calumniis. Agnosco equidem hanc expositionem non multum ab ipsis auctoris verbis recedere; at certè vereor ejus ut mentem satis assequatur. Itaque pauculis rem, ut videtur, expedio: Ob eam rem, et quia tibi confidendum esse experientia didici, ego diceffi, nec statui me defendere in senatu denuo convocato. Non enim decrevi me expurgare, aut satisfactionem proponere, cùm nullius culpæ sim mihi conscius; atque ita esse facile cognosces, si mecum*

statum et rationes meas velis perlustrare. Pergit porro Catilina, atque sigillatim ostendere conatur, illud sibi minimè vitio vertendum esse, quod à senatu maximè reprehendebatur. Dicit fortè aliquis, me particulam negantem ex longinquo in meam explicationem retraxisse; aliquid etiam addidisse: quivis quidlibet objiciet. Unum omnibus respondeo, quorsum iret, aut quid ageret, quem conscientia & lictores insectarentur, Catilinam nescivisse; ideoque opus esse gradus ipsius firmare, quodque minùs exposuit, apertiùs declarare.

^g *Consilio.*] Nonnulli per *consilium novum* ipsam conjurationem intelligunt, quam vocaverit novum consilium, cùm antea omnia alia simulasset. Malim accipi de senatu.

^h *Non statui.*] Imò contra liberè fateri, quod et acriter persequar, quamquam id mihi crimini vertant, me scilicet, causam miserorum suscepisse.

ⁱ *Quæ.*] Me scilicet nullius culpæ esse conscium.

^k *Fidius.*] Arbitratur ex Festo doctissimus Vossius *Me-dius-fidius* juramentum esse per Herculem Jovis filium; ita ut *dius* positum sit pro Græco *διος*, quod *Jovis* significat; & *fidius* pro *filius* mutato L in D, more antiquo; *Me* vero pro Græco *με*, quod est adverbium jurandi. Confirmat eam sententiam ex Varrone & Tertulliano, qui *Dium fidium*, Græcis Herculem esse dicunt. Alii alia, quibus non assentior.

^l *Statum.*] Id est, ex eo gradu dignitatis, ad quem meâ virtute assurrexeram, dejiciebar. Equidem, cùm ille tantâ familiâ, & tantis animis esset, post præturam, non abs re, si bonus fuisset, ad consulatum aspirasset.

cepi : non quin ^a æs alienum ^b meis nominibus ex possessionibus solvere possem ; cum ^c aliis nominibus liberalitas Aureliæ Orestillæ, suis, filiæque copiis persolveret : sed, quòd non dignos homines honore honestatos videbam, meque falsâ suspitione ^d alienatum esse sentiebam : ^e hoc nomine satis honestas pro meo ^f casu spes reliquæ dignitatis conservandæ sum secutus. Plura cum scribere vellem, nunciatum est mihi vim parari, nunc Orestillam tibi commendo, tuæque fidei trado. Eam ab injuria defendas, per liberos tuos rogatus. Haveto.

Sed ipse, paucos dies commoratus apud C. Flaminium in agro Reatino, dum vicinitatem antea sollicitatam armis exornat, cum fascibus, atque aliis imperii insignibus in castra ad Mallium contendit. Hæc ubi Romæ comperta sunt, senatus Catilinam, & Mallium hostes judicat; cæteræ multitudini diem statuit, antequam liceret ⁱ sine fraude ab armis discedere, ^h præter rerum ⁱ capitalium condemnatis : præterea, decernit, uti consules ^k delectum habeant, Antonius cum exercitu Catilinam persequi maturet, Cicero urbi præsidio sit. Eâ tempestate mihi imperium populi Romani multò maxumè ^l miserabile visum est : cui cum ad occasum ^m ab ortu solis ^m omnia domita armis parerent, domi otium, atque divitiæ, quæ ⁿ prima mortales putant, affluerent ; fuere tamen cives, qui seque, remque publicam obstinatis animis perditum

INTERPRETATIO.

ⁱ Præscribit diem cæteræ multitudini, ante quam liceret impune discedere ab armis.

NOTÆ.

^a *Æs alienum.*] Pecuniam mutuò sumptam. Hinc verò satis constat, arma movendi unum & eundem conjuratis fuisse prætextum, violentiam nempe fœneratorum.

^b *Meis nominibus.*] *En mon nom ; sous mon propre seing.*

^c *Aliis nominibus.*] Intellego de pecuniâ sumptâ à Catilinâ, prædibus & sponsoribus amicis ; illud enim ab ipso factum fuisse suprâ vidimus : atque ita sumendum esse non difficile esset ostendere, si tanti haberetur.

^d *Alienatum.*] *Rejetum.* Gall. *Disgracié, rendu suspect.*

^e *Hoc nomine.*] Id est, *Eâ causâ ; præsertim verò quòd me suspitione falsâ alienatum sentio, postquam Cicero atroci criminatione innocentiam meam ad senatum divexavit.*

^f *Pro meo casu.*] Id est, *pro eo statu in quo ego sum.* Gall. *Vu l'état où je me trouve.*

^g *Reatino.*] Reate urbs fuit in Sabiniis, Româ prorsus ad septentrionem. *Rieti* vocatur in novis tabulis geographicis.

^h *Præter.*] Adverbium est. Gall. *Excepté.*

ⁱ *Capitalium.*] Id est, rerum aut criminum, quæ capitis pœnam arcessunt, vel morte multantur.

^k *Delectum.*] Id est, milites diligenter, & ad militiam conscriberent. Gall. *Qu'ils levassent des troupes.*

^l *Miserabile.*] Id est, miseratione dignum. Gall. Non dicas, *miserabile*, sed *digne de compassion.*

^m *Omnia.*] Hyperbole est, eo, quo volunt autores, sensu intelligenda : ut scilicet, quascumque terras Romani cognoscerent, eæ ipsorum subirent aut venerarentur imperium.

ⁿ *Prima.*] Id est, præcipua & excellentissima.

irent.

irent. Namque, ^a duobus senati decretis, ex tantâ multitudine, neque præmio inductus conjurationem patefecerat, neque ex castris Catilinæ quisquam omnium discesserat. Tanta vis morbi, atque uti tabes plerisque civium animos invaserat. Neque solùm illis ^b aliena mens erat, qui conscii conjurationis fuerant, sed omnino cuncta plebes, novarum rerum studio, Catilinæ incepta probabat. Id adeò more suo videbatur facere. Nam semper in civitate, quibus opes nullæ sunt, ^c bonis invident, malos extollunt; vetera odere, nova exoptant; odio suarum rerum mutari omnia student; ^d turba, atque seditionibus ^e sine curâ aluntur: quoniam egestas facilè habetur sine damno. Sed urbana plebes ea verò ^f præceptis ierat multis de causis. Primum omnium, qui ubique probro, atque petulantia maxumè præstabant; item alii, ^g per dedecora, patrimonii amissis; postremò omnes, quos flagitium, aut facinus domo expulerat; hi Romam, sicuti in ^h sentinam, confluxerant. Dein multi, memores Sullanæ victoriæ, quòd ex ⁱ gregariis militibus alios senatores videbant; alios ita divites, ut regio victu, atque cultu ætatem agerent; sibi quisque, si in armis foret, ex victoriâ talia sperabat. Præterea juvenis, quæ in agris ^k manuum mercede inopiam toleraverat, ^l privatis atque ^m publicis largitionibus excita, urbanum otium ⁿ ingrato labori prætulerat. Eos, atque alios ^o omnis malum publicum alebat. Quò minùs mirandum est, homines egentis, malis moribus, maxumâ spe,

INTERPRETATIO.

^a Aluntur sine curâ inter turbas
& seditiones.

^k Quæ toleraverat inopiam fructu
laboris sui.

NOTÆ.

^a Duobus.] Priùs vidimus, ubi agitur de festiis, posterius verò, ubi dies statuitur ante quam sine fraude liceret ab armis discedere.

^b Aliena.] Aversa à bono rei publicæ; alienata.

^c Bonis.] Iis qui in republicâ potentes sunt & florentes.

^d Sine curâ.] Rerum suarum scilicet, quia nihil possident: deinde etiam de iis minùs solliciti, quæ in usum quotidianum requiruntur; cum hinc inde quælibet, per turbam rapiant.

^e Præceptis.] Cæco impetu ad Catilinam descenderat & ipsius inceptis favebat.

^f Per dedecora.] Id est, flagitiosè. Jam sæpius vidimus Sallustium adverbis non ita libentur uti, sed ea per præpositionem & substantivum exprimere solitum esse.

^g Sentinam.] Propriè est sentina pars navis infima, in quam sordes omnes defluunt. Hic metaphoricè sumitur pro improborum receptaculo.

^h Gregariis.] Id est, infimis, quorum laus nulla est.

ⁱ Privatis.] Quæ à privatis hominibus fiebant, ut populi gratiam aucuparentur, & ejus suffragia demererentur.

^k Publicis.] Frumenta enim in populum publicè distribuebantur: deinde, donationes publicè in ludis à quibusdam magistratibus fiebant.

^l Ingrato.] Id est, ex quo quantum illi vellent non capiebant.

^m Omnis.] Eiusdem generis; supple, quos appellare nihil attinet.

reipub.

reipublicæ juxta ac sibi ^a consuluisse. Præterea quorum, victoriâ Sullæ, parentes proscripti, bona erepta, jus libertatis ^b imminutum erat, haud sanè ^c alio animo belli eventum expectabant. Ad hoc, quicumque aliarum, atque senatûs partium erant, conturbari rempublicam ^d quàm minùs valere ipsi, malebant; id adeò ^e malum ^f multos post annos in civitatem reverterat. Nam postquam Cn. Pompeio, & M. Crasso Coss. tribunitia potestas ^g restituta est; homines adolescentes, ^h summam potestatem nacti, quibus ætas, animusque ferox erat, cœpère, senatum criminando, plebem exagitare; dein largiundo, atque pollicitando magis incendere; ita ipsi clari, potentesque fieri. Contra eos summâ ope nitebatur pleraque nobilitas: ⁱ senatus, sub specie, pro suâ magnitudine. Namque uti paucis verum absolvam, ^j per illa tempora quicumque rempublicam agitavère, honestis ^k nominibus, alii, sicuti jura populi defenderent; pars, quò senatus auctoritas maxuma foret, bonum publicum simulantes, pro suâ quisque potentia certabant: neque illis modestia, neque modus contentionis erat: utrique victoriam crudeliter exercebant. Sed, postquam Cn. Pompeius ad bellum ^l maritimum, atque ^m Mithridaticum missus est; plebis opes imminutæ, paucorum potentia crevit. Hi magistratus, provincias, aliaque omnia tenere; ipsi ⁿ innoxii, florentes,

INTERPRETATIO.

^j *Quicumque tur'averunt rempublicam illis temporibus, eam turbaverunt honesto prætextu.*

NOTÆ.

^a *Consuluisse.*] Id est, non majorem reipublicæ, quàm suarum rerum curam habuisse: vel, reipublicæ commodum suumque idem fecisse. Gall. *Ne prennent pas d' autres mesures pour la république que pour eux. Consendoient l' intérêt du public avec le leur.*

^b *Imminutum.*] Sylla enim proscriptorum liberis jus petendorum honorum eripuit.

^c *Alio.*] Id est, adeptâ victoriâ se quoque quævis spoliatus sperabant.

^d *Quàm minùs.*] *Que de perdre la moindre chose de leur crédit.*

^e *Malum.*] Dissensiones intellige, quæ senatui cum populo intercedebant.

^f *Multos.*] Tribunitiam potestatem Sylla antè aliquot annos ita disjecerat, ut tribunis solum & nudum jus intercedendi reliquisset.

^g *Restituta.*] Ab ipso Pompeio, ut populi gratiam promeretur; cujus facti mox ipsum pœnituit.

^h *Summam.*] A primâ institutione summa non fuit, quamvis sacrosancta dicta pote-

stas tribunitia: verùm eò usque progressa, & limites transgressa est, ut convocare senatum, dimittere ab aliis convocatum, tribuni aliquando ausi sint.

ⁱ *Senatus.*] Id est, cum pro senatûs dignitate se certare simularent, pro suâ quisque gloriâ nitebantur.

^k *Nominibus.*] Sic solent homines; vel, quod mali faciunt, occultum habent; vel, palam si audent, virtutis specie & nomine obtrudunt: ideoque per fraudem pleraque conantur & exequuntur.

^l *Maritimum.*] Adversus Cilices, qui etiam à Mithridate sustentabantur. Hoc bellum *piraticum* vocatur in Flori titulis.

^m *Mithridaticum.*] Mithridates rex fuit Ponti, in Asiâ, qui longum & grave bellum adversus Romanos sustentavit.

ⁿ *Innoxii.*] Passivè, quibus nemo nocere audebat: nam *innoxius*, activè etiam dicitur pro eo, qui nemini nocet.

sine metu ætatem agere, cæterosque ^a judiciis terrere, ^b quò plebem in magistratu placidiùs tractarent. Sed ubi primùm ^c dubiis rebus novandis spes oblata est, vetus ^d certamen animos eorum arrexit, quòd si ^e primo prælio Catilina superior, aut æquâ manu, discessisset, profectò magna clades, atque calamitas rempublicam oppressisset; neque illis, qui victoriam adepti forent, diutius eâ uti licuisset; quin defessis & exsanguibus, ^f qui plùs posset, imperium atque libertatem extorqueret. Fuère ^g tamen extra conjurationem complures, qui ad Catilinam initio profecti sunt. In his erat Fulvius, senatoris filius, quem retractum ex itinere parens necari ^h jussit. Iisdem temporibus Romæ Lentulus, sicuti Catilina præceperat, quoscumque moribus, aut ⁱ fortunâ, novis rebus idoneos credebat, aut per se, aut per alios, sollicitabat; neque solùm cives, sed cujuscunque modi genus hominum, quod modò usui bello foret. Igitur P. Umbreno cuidam negotium dat, uti legatos ^k Allobrogum ^l requirat; eosque, si possit, impellat ad societatem belli: existumans, ^m publicè, privatimque ære alieno oppressos, præterea quòd naturâ gens Gallica bellicosa esset, facilè ad tale consilium adduci posse. Umbrenus, quòd in Galliâ negotiatus erat, plerisque principibus civitatum notus erat, atque eos noverat: itaque sine morâ, ubi primùm legatos in foro conspexit, percunctatus pauca de statu civitatis, & quasi dolens ejus ⁿ casum, requirere cœpit, quem exitum tantis malis sperarent. Postquam

N O T Æ.

^a *Judiciis*] *Condemnationibus aut certè earum periculo.*

^b *Quò plebem.*] Locus obscurus. Sic intelligo. Pauci, qui omnia ad libitum inflectebant, tribunos præsertim, judiciis & condemnationibus terrebant, ut ne illi plebem exagitarent, sed eam placidam & obsequentem efficerent.

^c *Dubius*] *Seditionibus*, quibus respublica in dubio & discrimine ponitur, quibusque pro imperio ita certatur, ut penès quos futurum sit, lateat.

^d *Certamen.*] Quos pat. *icis* inter & plebem per tribunos intercedebat.

^e *Primo.*] Cave hinc concludas sæpius cum Catilinâ prælium commissum esse: semel enim & in perpetuum armis cum ipso certatum est. Dicit tantùm, maximum futurum periculum, si superior, aut æquâ manu discessisset; qui scil. plurimi ad ipsum confugissent.

^f *Qui plùs posset.*] Tertius aliquis ex republica, Crassus fortè, Pompeius, Cæsar: nisi in super tantam fuisse peltem. Sallustius

arbitratus est, ut etiam per hanc conjurationem, exhausta respublica, nudum regibus & exteris hostibus latus porrigeret.

^g *Tamen.*] Transitio est.

^h *Jussit*] Patriâ potestate, quæ antiquis temporibus maxima erat in filios, ut major esset quàm in servos: tamen postea de rigore tanto eò usque detractum est, ut patres filios contumaces judici, qui ferè ex eorum præscripto pœnas infligeret, offerrent.

ⁱ *Fortunâ.*] Adversâ scilicet & duriore.

^k *Allobrogum.*] Populi erant lacùs Lemani accolæ & Rhodani. *Les Savoyards, les Dauphinois, & les Bressans.*

^l *Requirat*] Id est, *querat sedulè, & ad belli societatem adducat.* Gall. *Qu' il les cherchât soigneusement, et qu' il tachât de les gagner.*

^m *Publicè.*] Propter tributa & vectigalia quæ Romanis victoribus persolvebant.

ⁿ *Casum.*] Quòd ita scilicet, magistratum avaritiâ opprimerentur. Gall. *Plaignant leur malheur.*

illos

illos videt queri de avaritiâ magistratum, accusare senatum, quòd in eo auxilii nihil esset ; miseriis suis remedium mortem expectare : *At ego*, inquit, *vobis, si modò viri esse vultis, rationem ostendam, quâ tanta mala ista effugiatis.* Hæc ubi dixit, Allobroges, in spem maxumam adducti, Umbrenum orare, uti sui miseretur : nihil tam asperum, neque tam difficile esse, quòd non cupidissimè facturi essent, dum ea res civitatem ære alieno liberaret. Ille eos in domum D. Bruti perducit, quod foro propinqua erat, neque aliena consilii, propter Semproniam. Nam tum Brutus ab Româ aberat. Præterea Gabinium arcessit, quò major auctoritas sermoni inesset. Eo præsentem conjurationem aperit, nominat socios, præterea multos cujusque generis ^a innoxios ; quò legatis animus amplior esset : dein eos, pollicitos operam suam, domum dimittit. Sed Allobroges diu in incertum habuere, quidnam consilii caperent. In ^b alterâ parte erat æs alienum, studium belli, magna merces in spe victoriæ : at in ^c alterâ ^d majores opes, tuta consilia, pro incertâ spe certa præmia. Hæc illis ^e volventibus, tandem vicit ^e fortuna reip. Itaque Q. Fabio Sangæ, cujus ^f patrocínio civitas plurimum utebatur, rem omnem, uti cognoverant, aperiunt. Cicero per Sangam, consilio cognito, legatis præcipit, ut studium ^g conjurationis vehementer simulent ; ^h cæteros adeant : bene polliceantur, dentque operam, ut eos quàm maxumè manifestos habeant. Iisdem ferè temporibus, in Galliâ ⁱ citeriore, atque ulteriore, item in agro Piceno, ⁱ Bruttio, Apuliâ, ^k motus erat. Namque illi, quos ante Catilina ^l dimiserat, inconsultè, ac veluti per dementiam cuncta ^m simul agere : nocturnis consiliis, armorum, atque telorum portationibus, festinando,

INTERPRETATIO.

¹ *Cùm hæc illi animo reputarent.* | *mulent se ad conjurationem propensus esse.*

² *Legatis præcipit ut maximè si-*

NOTÆ.

^a *Innoxios.]* Viros bonos, qui conjurationis consilii non erant. Atque ideo eos nominabant conjurati, ut in validissimas partes confugere se Allobroges crederent.

^b *Alterâ.]* Si nimirum, à conjuratorum partibus starent, credere enim erat se ære alieno, per eos victores, liberatum iri, &c.

^c *Alterâ.]* Si Romanis fidem servarent.

^d *Majores opes.]* In fide permanendum esse hæ rationes suadebant ; potentia maxima reipublicæ, (neque enim plurimos videbant inter conjuratos, qui multum valerent). Tuta consilia, &c.

^e *Fortuna.]* Urbis genius, qui Romæ publicè colebatur.

^f *Patrocínio.]* Romæ habebant singulæ civitates suos patronos, in quorum clientelâ essent ; per quos etiam negotia sua curarent.

^g *Cæteros.]* Conjuratos, scil.

^h *Citeriore.]* Ea est quæ Italiæ proxima, ulteriore quæ trans Alpes.

ⁱ *Bruttio.]* Calabria est inferior, in Italiæ extremo angulo orientali, ad meridiem.

^k *Motus.]* Bellicus, se l. *Des soulèvements.*

^l *Dimiserat.]* In diversas partes miserat, qui sibi socios adjungerent.

^m *Simul.]* Prudentibus, contra, omnia divisa sunt temporibus.

agitando omnia, plus timoris, quàm periculi effecerant. Ex eo numero complures Q. Metellus Celer prætor, ex ^a S. C. causâ cognitâ, in vincula conjecerat; item in citeriore Galliâ C. Muræna, qui ei provinciæ legatus præerat. At Romæ Lentulus cum cæteris, qui principes conjurationis erant, paratis, uti videbatur, magnis copiis, constituerat, uti cum Catilinâ in agrum Fæsulanium cum exercitu venisset; L. Bestia tribunus plebis concione habitâ, quereretur de ^b actionibus Ciceronis, bellique gravissimi ^c invidiam optumo consuli imponeret: eo signo, proxumâ nocte cætera multitudo conjurationis suum quisque negotium exsequeretur. Sed ea ^d divisa hoc modo dicebantur: Statilius, & Gabinus uti, cum magnâ manu, duodecim simul opportuna loca urbis incenderent; ^e quò, tumultu, facilior aditus ad consulem, cæterosque, quibus insidiæ parabantur, fieret: Cethegus Ciceronis januam obsideret, eumque vi aggredere; alius autem alium: sed filii familiarum, quorum ex nobilitate maxuma pars erat, parentes interficerent: simul, cæde, & incendio percussis omnibus, ad Catilinam erumperent. Inter hæc parata, atque decreta, Cethegus semper querebatur deignaviâ sociorum: illos dubitando, & dies ^e prolatando, magnas opportunitates corrumpere: factò, non consulto, in tali periculo opus esse: seque, si pauci adjuvarent, languentibus aliis, impetum in curiam facturum. Naturâ ferox, vehemens, manu promptus ^f erat: maximum bonum in celeritate putabat. ^g Sed Allobroges, ex præcepto Ciceronis, ^h per Gabinium, cæteros conveniunt: ab Lentulo, Cethego, Statilio, item Cassio postulant, jusjurandum, quod ⁱ signatum ad cives preferant: aliter haud facilè eos ad tantum negotium impelli posse. Cæteri nihil suspicantes ^k dant: Cassius semper ^l eò brevi venturum pollicetur, ac paulò ante legatos ex urbe proficiscitur. Len-

I N T E R P R E T A T I O.

^a Ut per tumultum aditus esset facilior ad consulem & reliquos quibus insidiæ parabantur.

N O T A E.

^a S. C.] *Senatus-Consulto*; ita enim malim legere, quàm, ut habent alii, *ex sociis* quod invictum ex compendiariâ scribendi ratione. Si tamen retineas *ex sociis*, intellige quosdam ex illis nebulonibus, festinatione sua deprehenso, conjurationem & socios manifestos fecisse.

^b Actionibus.] *De querelis adversus conjuratos in senatu habitis.* Gall. *Des procédures.*

^c Invidiam.] Ita ut ille, querimoniis suis, belli auctor videretur.

^d Divisa.] Id est, *Unusquisque sibi hoc aut illud exequendum receperat.*

^e Prolatando.] *En tirant de longue; en différant.*

^f Erat.] *Mallè hoc verbum abesset.*

^g Sed.] *Transitio est.*

^h Per Gabinium.] *Legatos ille ad conjuratos introducebat.*

ⁱ Signatum.] *Signum seu sigillum apposuerunt. Signatum; Cacheté.*

^k Dant.] *Jusjurandum, scilicet, signo confirmatum.*

^l Eò.] *Ad Allobroges, Cautus hâc in parte fuit.*

tulus cum his T. Vulturium quemdam ^a Crotoniensem mittit, ut Allobroges, prius quam domum pergerent, cum Catilinâ, datâ atque acceptâ fide, ^b societatem confirmarent. Ipse Vulturio literas ad Catilinam dat, quarum ^c exemplum infra scriptum est :

Qui sis, ex eo, quem ad te misi, cognosces. Fac cogites, in quantâ calamitate sis, & memineris, te virum esse : consideres, quid tuæ ^d rationes postulent ; auxilium petas ab omnibus, etiam ab ^e infimis.

Ad hoc, ^f mandata verbis dat : cum ab senatu hostis judicatus sit, quo consilio ¹ servitia repudiet : in urbe parata esse, quæ jusserit : ne cunctetur ipse propius accedere. His rebus ita actis, constitutâ nocte, quâ proficiscerentur, Cicero, per legatos cuncta edoctus, L. Valerio Flacco, & C. Pomptino prætoribus imperat, ut in ponte ^g Mulvio, per insidias, Allobrogum ^h comitatus deprehendant : rem omnem aperit, cuius gratiâ mittebantur : cætera, uti factu opus sit, ⁱ ita agant. Homines ^k militares, sine tumultu ^l præfidiis collocatis, sicuti præceptum erat, occultè pontem obsident. Postquam ad id loci legati cum Vulturio venêre, simul ^m utrimque clamor exortus est : Galli, citò cognito consilio, sine morâ prætoribus se tradunt. Vulturius primò, cohortatus cæteros, gladio se à multitudine defendit ; dein, ubi à legatis desertus est, multa prius de salute suâ Pomptinum obtestatus, quod ei notus erat ; postremò timidus, ac ⁿ vitæ diffidens, velut hostibus, sese præto-

INTERPRETATIO.

¹ *Præterea verbis imperat ut | rejiciat, cum hostis à Senatu judi-*
dicat Catilinæ, quâ causâ servos | catus sit.

NOTÆ.

^a *Crotoniensem.]* Duæ fuerunt urbes in Italiâ, Croton, aut Crotona, nominatæ, altera in extremâ Calabriâ ad ortum, altera in Umbriâ.

^b *Societatem.]* Fœdus conjunctionis.

^c *Exemplum.]* Fortè verba non sunt eadem, sed sensus. Ansam præbet dubitandi, quod paulò aliter hæc & similia à Cicerone referuntur in Catilinam : Illumque adeò, si penitus de hac conjunctione tibi compertum esse cupis, adibis.

^d *Rationes.]* Ex Cicerone vim vocis istius cognosces : Ita vero illam reddit, *Cogita quem in locum sis progressus, & vide quid jam tibi sit necesse.* Gallicè, *Les mesures que vous avez prises, l'état de vos affaires.*

^e *Infimis.]* Servis.

^f *Mandata.]* Quæ perferret ad Catilinam, Gall. *Il lui recommanda de lui dire de bouche.*

^g *Mulvio.]* Vocatur hodie *Ponte-molle.* Distat ab urbe duobus millibus passuum, plùs minùs.

^h *Comitatus.]* Omnes ens qui Allobroges comitarentur.

ⁱ *Ita agant.]* Imperat ut pro re natâ consilium capiant. *Qu' ils prennent leurs mesures selon qu' ils le jugeraient à propos.*

^k *Militares.]* Ejusmodi expeditionibus assueti.

^l *Præfidiis.]* In villas proximas bipartiti sunt, feferente Cicerone, qui Vulturio insidias recerunt ; ut Tiberis inter eos, & pons interesset.

^m *Utrunque.]* Scilicet statim cognovit Vulturius, dolos & insidias subesse.

ⁿ *Vitæ diffidens.]* Timens ne in loco interficeretur.

ribus dedit. Quibus rebus confectis, omnia properè per nuncios consuli declarantur. At illum ingens cura atque lætitia simul occupavêre. Lætabatur intelligens, conjuratione patefactâ, civitatem periculis ereptam esse. Porro autem anxius erat, in maximo scelere tantis civibus deprehensis, quid factò opus esset : ¹ pœnam illorum sibi ² oneri, impunitatem perdundæ reipublicæ fore. Igitur ³ confirmato animo, vocari ad sese jubet Lentulum, Cethegum, Statilium, Gabinium, itemque Ceparium ⁴ Tarracinensem, qui in Apuliam ad concitanda servitia proficisci parabat. Cæteri sine morâ veniunt. Ceparius, paulò antè domo egressus, cognito ⁵ indicio, ex urbe profugerat. Consul Lentulum, quod prætor erat, ⁶ ipse manu tenens, in senatum perducit ; reliquos cum custodibus in ædem Concordiæ venire jubet. Eò senatum advocat, magnaue frequentia ejus ⁷ ordinis Vulturium ⁸ cum legatis introducit : Flaccum prætorem scrinium cum literis, quas à legatis acceperat, eodem adferre jubet. Vulturius interrogatus ⁹ de itinere, de literis, postremò quid, ¹⁰ aut quâ de ¹¹ causâ, consilii habuisset ; primò fingere alia omnia, dissimulare de conjuratione ; post, ubi ¹² fide publicâ dicere jussus est, omnia, uti gesta erant, aperit : se paucis antè diebus à Gabinio, & Cepario socium ascitum : nihil ampliùs scire, quàm legatos : tantummodo audire solitum ex Gabinio, P. Autronium, Ser. Sullam, L. Vargunteium, multos præterea in eâ conjuratione esse. Eadem Galli fatentur : at Lentulum dissimulantem ¹³ coarguunt, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat, ex libris ¹⁴ Sibyllinis, regnum Romæ tribus

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Cogitabat supplicium illorum futurum sibi oneri, impunitatem perdendæ reipublicæ.

² Consul ipse tenens Lentulum manu, quia prætor erat, eum deducit in senatum.

³ Vulturius interrogatus de iti-

nere, de literis, postremò quid consilii habuisset, aut quâ de causa illud cepisset, primò cœpit fingere alia omnia.

⁴ At convincunt Lentulum dissimulantem, præter literas, sermonibus, quos ille habere solitus erat.

N O T Æ.

a Oneri.] Quemadmodum fuit, nam ideo postea in exilium actus est.

b Confirmato.] Ad id corroborato, ut conjurati punirentur.

c Tarracinensem.] Tarracina urbs est Volscorum maritima, ab urbe Româ ad ortum.

d Indicium.] Ayant decouvert la trame : Ayant vu le vent de ce que l'on faisoit.

e Ordinis.] Senatorii, scilicet. Gall. L'Assemblée étant fort complète.

f Cum legatis.] Allobrogum, scilicet, Cicero dicit non introductos fuisse eos unâ cum Vulturio.

g De itinere.] Quòd iret, cur noctu : mo-

net enim Cicero sub vespèram missos fuisse, qui eum cum cæteris deprehenderunt.

h Causâ.] Quamobrem nefaria consilia contra rempublicam cepisset.

i Fide publicâ.] Id est, impunitate promissâ, si verum diceret.

k Sibyllinis.] Fuerunt Sibyllæ virgines fatidicæ, quarum una, quæ Erythrea dicta est, ab origine, urbe scilicet Erythris, in Ioniâ, & Cumanâ, ab habitatione urbis in Campaniâ, quæ dicitur Cumæ, libros tres Tarquinio obtulit, quorum auctoritas tanquam divinitus missorum oraculorum, apud Romanos sacrosancta fuit.

* Corneliis portendi : Cinnam, atque Sullam antea ; se tertium esse, cui ^b fatum foret urbis potiri : præterea, ab ^c incenso Capitolio illum esse vigesimum annum, quem sæpe ex prodigiis ^d haruspices respondissent bello civili cruentum fore. Igitur, perlectis literis, cum prius omnes signa sua cognovissent, senatus decernit, ut, ^e abdicato magistratu, Lentulus, itemque cæteri, in ^f liberis custodiis habeantur. Itaque Lentulus P. Lentulo Spintheri, qui tum ^g ædilis erat, Cethegus Q. Cornificio, Statilius C. Cæsari, Gabinius M. Crasso, Ceparius (nam is paulò antè ex fugâ retractus erat) Cn. Terentio senatori traduntur. Interea plebes, conjuratione patefactâ, quæ primò cupida rerum novarum nimis bello favebat, mutatâ mente, Catilinæ consilia exsecrari, Ciceronem ad cælum tollere ; velut ex servitute erepta, gaudium atque ^h lætitiâ agitabat. Namque alia belli facinora ⁱ prædæ magis, quàm detrimento fore ; incendium verò crudele, immoderatum, ac sibi maxumè calamitosum putabat ; quippe cui omnes copiæ in ⁱ usu quotidiano, & cultu corporis erant. Post eum diem quidam L. Tarquinius ad senatum adductus erat, quem, ad Catilinam proficiscentem, ex itinere retractum aiebant. Is, cum se diceret de conjuratione indicaturum, si fides publica data esset, jussus à consule, quæ sciret, edicere, eadem ferè, quæ Vulturcius, de paratis incendiis, de cæde bonorum, de itinere hostium, senatum edocet : præterea, se missum à M. Crasso, ^k qui Catilinæ nuntiaret, ne eum Lentulus, & Cethegus, alique ex conjuratione deprehensi terrerent ; eoque magis properaret ad urbem accedere, quo & ^l cæterorum animos reficeret, & illi faciliùs è periculo eriperentur. Sed, ubi Tarquinius Crassum nominavit, hominem nobilem, maxumis divitiis, summâ potentiâ ; alii rem incredibilem rati ; pars, tametsi verum existumabant, ta-

INTERPRETATIO.

* *Namque plebes putabat alia belli facinora fore magis prædæ quàm detrimento.*

NOTÆ.

a *Corneliis.*] Id est, tribus hominibus, qui ex clarissimâ Corneliorum gente essent oriundi.

b *Fatum.*] *A qui la destinée promettoit l'Empire.* Pati verò nomine indeclinabilis intelligitur series, & rerum concatenatio.

c *Incenso.*] Primò : nam ter templum illud incendio eversum est.

d *Haruspices.*] Illi erant, qui ex inspectis harugis, sive hostiis, futura prædicebant.

e *Abdicato.*] Ante tempus deposito.

f *Liberis.*] Liberis custodiis detinetur qui non in publicum carcerem detruditur, sed cuipiam asservandus reus committitur.

g *Ædilis.*] Magistratus erant Ædiles, qui ædificia curabant, & ludos solemnes itemque annonam, ut liquet ex Cicerone.

h *Lætitiâ.*] Addit ad gaudium, quodd corporis gestu demonstratur.

i *Usu.*] Id est, in iis rebus, quarum usus erat quotidianus ; quibusque carere non poterant. Ideo plebi incendium crudele visum est.

k *Qui.*] Pro ut. Optimè.

l *Cæterorum.*] Ut conjuratis, iis, scilicet, qui deprehensi non erant, animum relevaret.

men,

men, quia in tali tempore tanta vis hominis magis leniunda, quàm¹ exagitanda, videbatur, plerique Crasso ex negotiis privatis obnoxii, conclamant; indicem falsum esse; deque eâ re postulant uti² referatur. Itaque, Cicerone^a consulente, frequens senatus decernit, Tarquinii indicium falsum videri, eumq; in vinculis retinendum; neq; amplius potestatem^c faciundam, nisi de eo indicaret, cujus consilio tantam rem esset mentitus. Erant eo tempore, qui existimarent, indicium illud à P. Autronio machinatum, quò facilius, ³appellato Crasso, ^dper societatem periculi reliquos illius potentiâ tegeret. Alii Tarquinium à Cicerone^e immissum aiebant, ne Crassus, more suo, suscepto malorum patrocínio, remp. conturbaret. Ipsum Crassum ego postea prædicantem audiui, tantam illam contumeliam sibi ab Cicerone impositam. Sed iisdem temporibus Q. ^fCatulus, & C. ^gPiso neque gratiâ, neque precibus, neque pretio Ciceronem impellere quivêre, uti per Allobroges, aut alium indicem C. ^hCæsar falso nominaretur. Nam uterque cum illo graves inimicitias exercebant: Piso, ⁱoppugnatus in iudicio repetundarum, propter cuiusdam ^kTranspadani supplicium injustum; Catulus ex petitione ^lpontificatus odio incensus, quòd, extremâ ætate, maximis honoribus usus, ab ^madolescuntulo Cæsare ⁿvictus discesserat.

INTERPRETATIO.

¹ Quia tanta potentia illius hominis videbatur magis mulcenda, quàm irritanda.

² Postulant, ut de eo sermo habeatur denuo in Senatu.

³ Ut, Crasso inter conjuratos recensito, potentia illius tegeret reliquos, cum ipse in idem periculum adductus esset.

NOTÆ.

^a Consulente.] *Président, & recueillant les voix.*

^b Frequens.] Illud est, quod suprà dixit magna frequentia ejus ordinis.

^c Faciundam.] Ulteriùs, scilicet, loquendi in Senatu, aut quicquam de conjuratione dicendi.

^d Per societatem.] Ut cum ille, eodem supplicio multandus potentiâ suâ evaderet, cæteri, qui in eodem essent reatu, damnari non possunt.

^e Immissum.] Delegatum, Gall. *Attre Apsté.*

^f Catulus.] Hic ille fuit, omnium confessione princeps Senatûs; cui, cum bellum maritimum Pompeio committendum, dehortaretur, addidissetque, *Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituetis?* Succlamavit universa concio, *Te, Quinte Catule.*

^g Piso.] Hic est quem Cicero defendit: Consul fuit cum Glabrone, deinde Galliam

administravit, ubi Transpadanum, de quo nunc agitur, morte affecit.

^h Cæsar.] Julius est, primus Imperatorum.

ⁱ Oppugnatus.] Accusationem intentaverat Cæsar contra ipsum.

^k Transpadani.] Padus fluvius est in Italiæ parte supremâ, quem Galliæ veteres accensebant. Transpadanus est qui trans Padum habitat, Romæ habitâ ratione.

^l Pontificatus.] In maximo fuit honore apud Romanos Pontificum dignitas, præsertim verò Pontificis maximi, de quâ nunc agitur.

^m Adolescentulo.] Nato tamen 35. aut 36. annos circiter. Ut verò te minùs moveat hæc appellatio, à te velim observari, isthuc dictum esse cum comparatione ad ætatem Catuli, & quodammodo ex ipsius personâ.

ⁿ Victus.] A Pontificatu exclusus.

Res autem ^a opportuna videbatur, quòd is, ^b privatim, egregia liberalitate ; publicè, maximis muneribus, grandem pecuniam debebat. Sed ubi consulem ad tantum facinus impellere nequeunt, ipsi ^c singillatim circumeundo, atque ementiendo, quæ se ex Vulturio, aut Allobrogibus audisse dicerent ; magnam illi invidiam conflaverant : usque adeò, uti nonnulli equites R. qui, præsidii causâ, cum telis erant circum ædem Concordiæ ; seu periculi magnitudine, seu animi ^d mobilitate impulsî, quo studium suum in remp. clarius esset ; egredienti ex senatu Cæsari gladio minitarentur. Dum hæc in Senatu aguntur, & dum legatis Allobrogum, & T. Vulturio, ^e comprobato eorum indicio, præmia decernuntur : liberti, & pauci ex clientibus Lentuli, diversis ^f itineribus, opifices, atque servitia in vicis ad eum eripiendum sollicitabant : partim exquirebant ^g duces multitudinum, qui pretio rempub. vexare soliti erant. Cethegus autem per nuncios ^h familiam, atque libertos suos, lectos, & exercitatos in audaciam, orabat, uti grege facto, cum telis ad sese irrumperent. Consul, ubi ea parari cognovit, dispositis præsidiis, uti res atque tempus monebat, convocato senatu refert, quid de his fieri placeat, qui in custodiam traditi erant. Sed eos paulò antè frequens senatus judicaverat contra remp. fecisse. Tum D. Junius Silanus, primus sententiam rogatus, quod eo tempore consul designatus erat, de his, qui in custodiis tenebantur, & præterea de L. Cassio, P. Furio, P. Umbreno, Q. Annio, si deprehensi forent, supplicium sumendum decreverat : isque postea permotus oratione C. Cæsaris, ⁱ pedibus in sententiam Ti. Neronis iturum se dixerat ; quòd de eâ re, ^j præsidiis additis, referendum censuerat. Sed Cæsar, ubi ad eum ventum est, rogatus sententiam à consule, ^k hujuscemodi verba locutus est.

INTERPRETATIO.

^a *Indicio eorum pro vero recognito.*

NOTÆ.

^a *Opportuna.] Id est conjurasse Cæsarem facile erat creditu. Gall. La chose paroissoit plausible ; vrai-semblable.*

^b *Privatim.] Par une dépense magnifique dans sa maison,*

^c *Singillatim.] Les uns d'un côté, les autres d'un autre.*

^d *Mobilitate.] Legerité de jeunes gens. Hos alicubi Cicero insigniter, & prope tanquam Catilinæ socios notat.*

^e *Itineribus.] Id est, hic & illic omnibus modis conabuntur quosvis ad patronum eripiendum incitare.*

^f *Duces multitudinem.] Illi sunt qui otiosis nebulonibus, quales plurimi sunt in magnis urbibus, imperant, quia ipsi omnia*

nequitiam maximè sunt exercitati.

^g *Familiam.] Id est, omnes suos servos.*

^h *Pedibus.] Quandoque hoc modo sententiam suam aperiebant : Cum ex Senatoribus aliquis suam dixisset, quibus ea probabatur illi in eundem locum cum ipso discedebant : atque ea ratio vocabatur, *Per discessionem.**

ⁱ *Præsidis.] Custodum numero circa eorum domos adaucto, quibus Lentulus & reliqui commissi fuerant : Itemque urbe vigiliis bene firmata.*

^k *Hujuscemodi.] Neque enim ipsam omnino verbis Cæsar ulus est ; sed in hunc sensum orationem habuit.*

Omnis

Omnis homines, P. C. qui de rebus ^a dubiis consultant, ab odio, amicitia, ira, atque misericordia vacuos esse decet. Haud facile animus verum providet, ubi illa officiant: neque quisquam omnium lubidini simul ¹ & usui paruit. Ubi intenderis ingenium, valet. Si lubido possidet, ^b ea dominatur: animus nihil valet. Magna mihi copia est memorandi P. C. qui reges, aut qui populi, irâ, aut misericordiâ impulsî, malè consuluerint: sed ea malo dicere, quæ majores nostri contra lubidinem animi sui, rectè atque ordine fecere. Bello Macedonico, quod cum rege ^c Perse gessimus, ^d Rhodiorum civitas, magna, atque magnifica, quæ populi R. opibus ^e creverat, infida, atque adversa nobis fuit: sed postquam, bello ^f confecto, de Rhodiis consultum est, majores nostri, ne quis ^g divitiarum magis, quàm injuriæ bellum inceptum diceret, impunitos eos demisere. Item bellis ^h Punicis omnibus, cum sæpè Carthaginenses ⁱ & in pace, & per inducias multa ^j nefanda facinora fecissent; numquam ipsi per occasionem talia fecere: magis, quod se dignum foret, quàm quod in illos jure fieri posset, quærebant. Hoc item vobis providendum est, P. C. ne ^k plùs valeat apud vos P. Lentuli, & cæterorum scelus, quàm vestra dignitas; neu magis iræ vestræ, quàm famæ, consulatis. Nam si digna pœna pro faciliis eorum reperitur, ^l novum consilium approbo: sin magnitudo sceleris omnium ^m ingenia exsuperat, ⁿ iis utendum censeo, quæ legibus comparata sunt. Plerique eorum, qui ante me sententias dixerunt, ^o compositè atque magnificè, casum

INTERPRETATIO.

¹ Neque quisquam omnium simul fecit ea quæ lubido, & ea quæ utilitas suavit.

NOTÆ.

^a Dubiis.] Delicates & difficiles.

^b Ea dominatur.] Istud opus esset oculis semper observari.

^c Perse.] Macedonum rex fuit ultimus Perseus, seu Perseus, filius Philippi, à P. Æmilio in triumphum ductus.

^d Rhodiorum.] Rhodus insula est maris Mediterranei, Soli olim sacra, ubi & ejus fuit Colossus. Sita est ad angulum minoris Asiæ Occidentalem.

^e Creverat.] Rhodii Romanis auxilio bello Syriaco adversus Antiochum fuerant; quo devicto, illis quasdam civitates de ejus regno Pop. Romanus concessit.

^f Confecto.] Rege Perse debellato.

^g Divitiarum.] Causa supple, Ne quis crederet magis inceptum bellum desiderio divitiarum, quàm ulciscendæ injuriæ.

^h Punicis.] Adversus Carthaginenses, qui & Pœni dicti sunt.

ⁱ Nefanda.] Cum, verbi gratiâ, Cornelio Asinæ consuli & legato, catenas injecerunt.

^k Plùs valeat.] Id est, prospiciendum est ne dum plùs æquo in pœnâ conjuratis pro merito infligenda, attenti eritis, minùs quid vobis dignum sit videatis.

^l Novum.] Ut, scilicet, conjurati, contra morem & leges, eâ causâ paratas, morte mulentur.

^m Ingenia.] Ita ut pœna non possit fatis gravis excogitari.

ⁿ Iis.] Exilio, aut Carcere.

^o Compositè.] Istud invidiosè dictum. Gall. dicemus, Ils ont fait paroître leur bel esprit à, &c. Ils nous ont fait de beaux discours touchant, &c.

reipublicæ miserati sunt, quæ belli sævitia esset; quæ victis acciderent; enumeravere: rapi virgines, pueros; divelli liberos à parentum complexu; matres familiarum pati, quæ victoribus collibuisse; fana, atque domos expoliari; cædem, incendia fieri; postremo armis, cadaveribus, cruore, atque luctu, omnia compleri. Sed, per Deos immortalis, quò illa oratio pertinuit? An, uti vos infestos conjurationi faceret? ^a Scilicet, quem res tanta, atque tam atrox, non permovit; cum oratio accendat! Non ^b ita est: neque cuiquam mortalium injuriæ suæ parvæ videntur: multi eas ^c gravius æquo habuere. Sed ^d alia aliis licentia est, P. C. Qui ^e demissi in obscuro vitam agunt, si quid iracundiâ deliquere, pauci sciunt; fama, atque fortuna eorum pares sunt: qui, magno imperio præditi, in excelsa ætatem agunt, eorum facta cuncti mortales novere. Ita ^f in maximâ fortunâ minima licentia est. Neque ^g studere, neque odisse, sed minime irasci decet. Quæ apud alios iracundia dicitur, ea, in imperio, superbia, atque crudelitas appellatur. Equidem ego sic existumo, P. C. omnis cruciatus minores, quàm facinora illorum, esse. Sed plerique mortales ^h postrema meminere; & ⁱ in hominibus impiis, sceleris eorum obliti, de pœnâ ^k differunt, si ea paulò severior fuerit. D. Silanum, virum fortem atque strenuum, certè scio, quæ dixerit,

N O T Æ.

^a Scilicet.] Responso est obliquè & amara, ut ostendat, non modò Senatores opus non esse conjuratis infestos facere; sed insuper inutilia esse quæcumque alii eâ gratiâ dixissent.

^b Ita est.] Interrogationi expressæ non respondet, An uti vos infestos conjurationi faceret? Sed intellectæ, An quia non estis infesti conjurationi? Operosa est hæc oratio, quia Cæsar, apertè, quæ sentiebat & optabat, proloqui minùs audebat.

^c Gravius.] Gall. Ont porté leurs ressentimens plus loin qu'il ne falloît.

^d Alio.] Id est, non omnes, uno & eodem modo ulcisci decet injurias.

^e Demissi.] Homines ignobiles qui in turbâ latent.

^f In maximâ.] Nihil magis verum & æquum est; interim secus planè inter homines evenit: Nam ut quisque in sublimi positus est, ita plerumque se ille putat malè faciendi licentiam adeptam esse.

^g Studere.] Nota, pro favore.

^h Postrema.] Pœnam scilicet, quæ impiis infligitur.

ⁱ In hominibus.] Hoc est, cum de iis agitur.

^k Differunt.] In malam partem, scilicet, adversus eos qui nocentes pœnâ addixerunt.

^l Silanum.] Nominis proximitas in memoriam revocat quæ ego vidi, imò & expertus sum, de illorum, quos nos bonos homines vocamus, mollitiâ, & animi imbecillitate. Non possis pejores alios rerum publicarum administrationi præficere, quippe qui obvio cuique affectatæ suæ plerumque sanctitatis admiratori, non omnes modò verè bonos & strenuos spoliandos & lacerandos objiciunt; sed & seiplos tandem, cum suâ ineptâ lenitate, perversis insidiatoribus deridendos propinant. Bonitas illa pravitas est semper & sæpè nequitia, atque satiùs esset ab uno malo regi, quàm à bono, mille latronibus tradi. Hunc vide, quæso, Silanum, quò abducant Cæsar's laudes flagitiosæ. Primo optimè censuerat capite multandos parricidas, qui Patriæ interitum moliti fuerant: Non priùs accedit callidus assentator, qui quatuor verbis gratiam init, quàm ille transversus ridiculè sententiam mutat, atque liberandos finit, qui postea urbem ferro & igne devastent. Optimè ineptam & pravam, de quâ diximus, levitatem, in Adelphis, pingit & illudit Terentius.

^a studio reipublicæ dixisse; neque illum tantâ re gratiam, aut inimicitias exercere. ¹ Eos mores, eamque modestiam viri cognovi. Verùm sententia ejus mihi non crudelis, (quid enim in talis homines crudele fieri potest?) sed ^b aliena à reipublicâ nostrâ videtur. Nam projectò aut metus, aut injuria te subegit, Silane, consulem designatum, genus pœnæ novum decernere. De timore, supervacaneum est differere, cùm, præsentì diligentia clarissimì viri consulis, tanta præsidia sint ^c in armis. ^d De pœnâ, possum equidem dicere id quod res habet; in luctu, atque miseriis mortem ærumnarum requiem, non cruciatum, esse; eam cuncta mortaliū mala dissolvere; ^e ultra neque curæ, neque gaudio locum esse. Sed, per Deos immortalis, quamobrem in sententiam non adhiisti, uti prius verberibus in eos animadverteretur? An, quia lex Porcia vetat? At aliæ leges item condemnatis civibus, non animam eripi, sed exsilium permitti jubent. An quia gravius est verberari, quàm necari? Quid autem acerbum, aut nimis grave est in homines tanti facinoris convictos? Sin, quia levius est: qui convenit in minore negotio legem observare, cùm eam in majore neglexeris? ^f At enim quis reprehendat, quod in parricidas reipublicæ decretum erit? ^g Tempus, dies, ^h fortuna, cujus lubido gentibus moderatur. Illis meritò accidet, quicquid evenerit: cæterum vos P. C. quid in alios statuatis, considerate. Omnia mala exempla ex bonis initiis orta sunt: sed, ubi imperium ad ignaros, aut minùs bonos pervenit; novum illud exemplum ab dignis, & idoneis, ad indignos, & non idoneos ⁱ transfertur. Lacedæmonii, devictis Atheniensibus,

INTERPRETATIO.

¹ Novi ita se habere mores & modestiam Silani.

NOTÆ.

^a Studio.] Id est, singulari in reipublicam benevolentia.

^b Aliena.] Id est, extraneum, unde etiam detrimentum & damnum inferatur.

^c In armis.] Præsidium, sapius ex se, illud indicat quod armis paratur: Attamen, cùm Amici, Muri, Latebræ præsidio nobis esse possint, non malè hic additum in armis, ad distinctionem.

^d De pœnâ.] Hic aliquid deesse putant nonnulli, quia non resumit Cæsar quod proposuerat, cùm dixit, aut metus, aut injuria, &c. atque illi membrum posterius omissum esse aiunt. Non ita mihi videtur, nam injuria & pœna sunt, in hoc negotio, termini relativi & æquivalentes, quod patebit attendenti ad scopum Cæsar. Hoc enim tan-

tum voluit, Silanum motum fuisse in ferendâ sententiâ, aut rationibus quas metus suggessisset, aut iis, quæ ex sceleris naturâ politicè nascerentur.

^e Ultra.] Post mortem.

^f At enim.] Obiectio ex parte eorum quos sibi Cæsar facit adversarios.

^g Tempus.] Responso Cæsar ad objectionem adversariorum. Per tempus autem, intelligit homines, qui post longum tempus de conjuratorum pœnâ dissertarent.

^h Fortuna.] Innuit conjuratorum supplicium, pravo exemplo, in reipublicæ malum posse converti.

ⁱ Transfertur.] Non tantum intelligit exemplum ad indignos transferri, sed eos, præsertim, exemplo perversè uti.

triginta viros imposuere, qui rempublicam tractarent. Hi primò cœpere pessimum quemque & omnibus invisum ^a indemnatum necare. Eò populus lætari, & meritò dicere fieri. Pòst, ubi paulatim ^b licentia crevit, juxta bonos & malos lubricinosè interficere, cæteros metu terrere. Ita civitas, servitute oppressa, ^c stultæ lætitiæ gravis pœnas dedit. Nostri memoriâ victor Sulla, cum ^d Damasippum, & alios bujusmodi, qui malo reipublicæ creverant, jugulari jussit, quis non factum ejus laudabat? Homines scelestos, & factiosos, qui seditionibus rempublicam exagitaverant, meritò necatos aiebant. Sed ea res magnæ initium cladis fuit. Namque, uti quisque domum, aut villam, postremò aut vās, aut vestimentum alicujus concupiverat, dabat operam, ut is in ^e proscriptorum numero esset. Ita illi, quibus Damasippi mors lætitiæ fuerat, paulò pòst ipsi ^f trahébantur: neque prius finis jugulandi fuit, quàm Sulla omnes suos divitiis explevit. Atque ego hoc non in M. Tullio, neque his temporibus vereor. Sed in magnâ civitate multa & varia ingenia sunt. Potest alio tempore, alio consule, cui item exercitus in manu sit, falsum aliquid pro vero credi. Ubi hoc exemplo, per senatûs ^g decretum, consul gladium eduxerit, & quis illi finem statuet, aut quis moderabitur? Majores nostri, P. C. neque consilii, neque audaciæ unquam eguere: neque superbia obstabat, quo minùs instituta aliena, si modò proba erant, imitarentur. Arma atque tela militaria ab ^h Samnitibus, insignia magistratuum ab ⁱ Tuscis pleraque sumserunt: postremò, quod ubique apud socios, aut hostes idoneum videbatur, cum summo studio domi exsequebantur: imitari, quàm invidere bonis, malebant. Sed eodem illo tempore Græciæ morem imitati, verberibus animadvertēbant in civis, de condemnatis summum supplicium sumebant. Postquam respub-

INTERPRETATIO.

^f Ipsi paulò pòst indignè trucidabantur.

NOTÆ.

^a Indemnatum.] Hoc est, Causâ indiciâ. Gall. Sans aucune forme de procès.

^b Licentia.] Triginta tyrannorum, scilicet qui passim optimum quemque, per avaritiam, aut ambitionem, usu confirmatâ tyrannide, necabant.

^c Stultæ.] Quia non providerant illi bonos perinde ac malos tolli posse, si quibus causam dicendi potestas adimeretur.

^d Damasippum.] Homo fuit nullius nominis, nisi quod Marii partes sequutus, quovis ad ipsius nutum interfecit.

^e Proscriptorum.] Bonis enim suis spoliabantur.

^f Decretum.] Illud intellige, quo summa potestas consulibus, verbis solennibus permittitur, Dent illi operam ne quid respublica detrimenti capiat.

^g Quis illi.] Maximè cavendum est, ne bonis regnantibus, eæ in malos fiantur leges, per quas mali pottea bonos oppressum eant.

^h Samnitibus.] Samnites, seu Sabelli. Italiæ populi supra Campaniam, ad septentrionem.

ⁱ Tuscis.] Populi Italiæ, mari eorum nomine adjacentes, non longè à Româ, ad occasum.

lica adolevit, & multitudine civium factiones valere; ^a circumveniri innocentes, alia hujusmodi fieri cœpere: tunc lex Porcia, aliæque leges paratæ sunt; quibus legibus exsilium damnatis permissum est. Hanc ego causam, P. C. quò minùs consilium novum capiamus, in primis magnam puto. Profectò virtus, atque sapientia major in illis fuit, qui ex parvis opibus tantum imperium fecere; quàm in nobis, qui ea benè parta vix retinemus. ^b Placet igitur eos dimitti, & augeri exercitum Catilinæ? Minumè: sed ita censeo: publicandas eorum ^c pecunias: ipsos in vinculis habendos ^d per municipia, quæ maxumè opibus valent: neu quis de his postea ad senatum referat, neve ^e cum populo agat: qui aliter fecerit, senatum existimare, eum contra rempublicam & salutem omnium facturum.

Postquam Cæsar dicendi finem fecit, cæteri ^f verbo, alius alii, variè assentiebantur: at M. Porcius ^g Cato rogatus sententiam, hujusmodi orationem habuit.

Longè mihi alia mens est, P. C. cùm res, atque pericula nostra considero, & cùm sententias nonnullorum mecum ipse reputo. Illi mihi disse-ruisse videntur de pœnâ eorum, qui patriæ, parentibus, ^h aris, atque focis suis bellum paravere. Res autem monet, cavere ab illis magis, quàm quid in illos statuamus, consultare. Nam cætera maleficia tum ⁱ perse-

N O T Æ.

^a Circumveniri.] Id est, per fraudem in vitâ periculum adduci. Tacitè autem indicare voluit Cæsar, conflatum fuisse crimen conjurationis, aut saltem ab inimicis auctum; ut eo facilius ad eas leges descenderet, quibus vitæ civium, ut noxiorum, consulebatur.

^b Placet.] Occurrit objectioni.

^c Pecunias.] Eo nomine omnia bona veniunt. *Qu' i' faut confisquer tout leur bien.*

^d Per municipia.] Quos in carcerem conjicere nolebant, eos vel militibus, vel fidejussoribus, vel magistratibus custodiendos tradebant, vel eos per oppida Italiæ dividebant: Atque his periculum maximum erat si rei evaderent, ita ut oppidani pro hostibus & perduellibus haberentur, sicuti a Di-one observatum est.

^e Cum populo.] Provocatio erat ad populum; adeoque potuissent conjurati, gratiâ & amicorum potentiâ, liberari, rogando atque supplicando.

^f Verbo.] Elliptica oratio: sic intellige. Hic & alius in sententiam hujus aut illius senatoris veniebat, seu pedibus eundo, seu verbo & voce: Atque ita variè assentiebantur, seu

modum ferendi suffragium, seu ipsum suffragium spectes.

^g Cato.] Hic fuit minor, Uticensis dictus, quòd Uticæ se suâ cæde cruentaverit, Pronepos illius Catonis Censori dicti.

^h Aris.] Per aras, templa; per focos, domos privatas intelligit. Cæterum isthâc enumeratione Cato tacitè, sed prorsus reos damnat, iisque qui ante se sententiam suam dixerant, invidiam creat. Vehemens est hæc oratio, & propemodum dixerim, divina. Figuras habet & aculeos summâ cum dignitate conjunctos. Cùm videas, censeas, sed memineris, Silanum consulem designatum, oratione Cæsar's permotum, sententiam, quod turpissimum fuit, mutasse; senatum ad misericordiam delapsum esse; denique Catonem admodum adolescentem inter postremos sententiam rogatum fuisse: ut, scilicet, tam gravis ejus censura, qui eâ digni essent, senatum ipsum universum haberet.

ⁱ Persequare.] Id est, Quilibet magistratus ulcisci possit.

quare, ubi facta sunt : hoc, nisi provideris, ne accadat, ubi evenit, frustra judicia implores. Captâ urbe, nihil fit reliqui victis. Sed, per Deos immortalis, vos ego appello, qui semper domos, villas, signa, ^a tabulas vestras pluris, quàm rempublicam fecistis ; si ista, ^b cujuscumque modi sint, quæ ^c amplexamini, retinere ; si voluptatibus vestris otium præbere vultis ; expergiscimini aliquando, & ^d capeffite rempublicam. Non agitur de vectigalibus, non de ^e sociorum injuriis : libertas, & anima nostra in dubio est. Sæpenumerò, P. C. multa verba in hoc ^f ordine feci : sæpè de luxuriâ, atque avaritiâ nostrorum civium questus sum : multoque mortalis eâ causâ adversos habeo : qui mihi, atque ^g animo meo nullius umquam delicti gratiam fecissem, baud facile alterius ^h lubidini malè facta condonabam. Sed, ⁱ ea tametsi vos parvi pendebatis, tamen respublica firma erat : ^k opulentia negligentiam tolerabat. Nunc verò non id agitur, bonisne, an malis moribus vivamus ; neque, quantum, aut quàm magnificum imperium populi Romani sit ; sed, ^l hæc conjuscumque modi videntur, nostra, an, nobiscum unâ, hostium futura sint. Hic mihi ^m quisquam mansuetudinem, & misericordiam nominat ? Jam pridem equidem nos vera rerum vocabula ⁿ amisimus. ¹ Quia, bona aliena largiri, liberalitas ; malarum rerum audacia, fortitudo vocatur ;

INTERPRETATIO.

¹ Quia largiri bona aliena vocatur liberalitas ; audacia malarum rerum vocatur fortitudo, ea | respublica ad ultimas angustias redacta est.

NOTÆ.

^a Tabulas.] Piçtas intellige. Des tableaux.

^b Cujuscumque.] Cato Stoicus fuit ; adeoque fortunæ bona, quæ vocant, revera bona esse aut mala dicere noluit. Verùm hîc insuper quædam latet exprobatio, quâ nimis divitiarum cupiditatis Romanos arguit.

^c Amplexamini.] Id est, Assidue & maxime cum studio amplectimini.

^d Capeffite.] Id est, ejus curam suscipite.

^e Sociorum.] Id est, quæ ab ipsis acceptæ fuerint.

^f Ordine.] Senatorio. Fuit alter equestris, tertius plebeius.

^g Animo.] Per animum, appetitus intelligit, qui in Catone, quia temperati erant, bene animi nomine honesto appellantur.

^h Lubidini.] Jam notantur appetitus, prout effræni in omne ruunt flagitium.

ⁱ Ea.] Quæ ego verba feci, intellige, in senatu, contra eorum pravitatem.

^k Opulentia.] Id est, immensa auctoritas & potentia, itemque divitiæ P. Romani patiebantur nos aliquantò negligentius imperium agitare. Verissimè Cato : nam neque uno momento occidunt, neque uno momento quietem nanciscuntur corpora quibus motus impressus est, præsertim si illis moles non desit.

^l Hæc.] Eadem quæ supra memoravit, cum his ipsis terminis usus est.

^m Quisquam.] Invidiosè.

ⁿ Amisimus.] Verecundè & ingeniosè admodum mores carpit corruptos : sensus est enim, Romanos, (in quorum numero, ut invidiam declinet, seipse involvit) virtutis sub specie vitia sectari.

eo respublica in extremo sita est. ^a Sint sanè, quoniam ita se mores habent, liberales ex sociorum fortunis: sint misericordes in furibus ærarii: ne illi sanguinem nostrum largiantur, & dum paucis sceleratis parcunt, bonos omnis perditum eant. ^b Bene, & composuè C. Cæsar paulò antè in hoc ordine de vitâ, & morte differuit; credo falsa existumans ea, quæ de inferis memorantur, ^c diverso itinere malos à bonis loca tetra, inculta, fœda, atque ^d formidolosa habere. Itaque censuit, pecunias eorum publicandas, ipsos per municipia in custodiis habendos; ^e videlicet, ne si Romæ sint, aut à popularibus conjurationis, aut à multitudine conductâ, per vim eripiantur. Quasi verò mali, atque scelesti tantummodo in urbe, & non per totam Italiam sint; aut non ibi plûs possit audacia, ubi ad defendendum opes minores sunt. Quare vanum equidè hoc consilium est, si periculum ex illis metuit. Sin in tanto omnium metu solus non timet; eò magis refert, me mihi, atque vobis timere. Quare cùm de P. Lentulo, cæterisque statuetis, pro certo habetote, vos simul de exercitu Catilinæ & de omnibus conjuratis ^f decernere. Quantò vos & attentius ea agetis, tantò illis animus infirmior erit: si paululum modò vos languere viderint, jam omnes feroces aderunt. Nolite existumare, majores nostros ^h armis rempublicam ex parvâ magnam fecisse. Si ita res esset, multo pulcherrumam eam nos haberemus. Quippe sociorum, atque civium, præterea armorum, atque equorum major copia nobis, quàm illis, est. Sed alia fuère, quæ illos magnos fecère, quæ nobis nulla sunt: domi industria; foris justum imperium; animus in consulendo liber; neque ⁱ delicto, neque lubrici obnoxius. Pro his nos habemus luxuriam, atque avaritiam: publice egestatem, privatim opulentiam: ^k laudamus divitias, sequimur inertiam: inter bonos & malos ^l discrimen nullum:

N O T Æ.

^a Sint sanè.] Vehementem habet reprehensionem hæc ellipsis. Neminem nominat Cato, sed eò gravius conjuratorum fautores exagitat.

^b Bene & composuè.] Iisdem propemodum verbis aliorum Cæsar reprehenderat orationem: atque ita in eo, quod gravissimum est, idem illud peccatum Cato castigat, quod ille in aliis animadvertisse rebatur.

^c Diverso.] Quæ de inferis in Elysiis campis fabulati sunt poætæ, nemo non novit.

^d Formidolosa.] Hoc est, quæ formidinem incutiunt, & metum. Gall. Où regne la frayeur.

^e Videlicet.] Irrisio est Cæsar, quem Cato per totam hanc orationem acerbe vellicat & insectatur.

^f Decernere.] Gall. Que vous faites le proces à Catilinâ, &c.

^g Attentius.] Hic seivè significat majori cum rigore. Gall. Plus vous apporterez de rigueur dans cette affaire.

^h Armis.] Tantum, supple, aut præsertim.

ⁱ Delicto.] Tacitè quoidam carpit qui conjurationis conscii esse credebantur, quasi illi, cùm in culpâ essent, ideo perduellibus faverent, quòd aliter sibi consulere non possent.

^k Laudamus.] Pro amamus. Ita enim comparata est hominum natura, ut, quæ laudamus, ea pariter amemus. Atque hinc oritur, & huc recurrit omnis politicorum scientia.

^l Discrimen.] Id est, nulla bonorum ratio habetur.

omnia virtutis præmia ^a ambitio possidet. Neque mirum: ⁱ ubi vos separatim, ^b sibi quisque consilium capitis; ubi domi voluptatibus, hinc pecuniæ, aut gratiæ ^c servitis; eò fit, ut impetus fiat in vacuam remp. Sed ego hæc omitto. Conjuravere cives nobilissimi patriam incendere; Gallorum gentem, infestissimam nomini Romano, ad bellum arcessunt; dux hostium cum exercitu ² supra caput est: Vos cunctamini etiam nunc ³ dubitatis, quid intra mœnia, deprehensis hostibus, faciatis? Misereamini, censeo; ⁴ Delinquere homines adolescentuli per ambitionem: atque etiam armatos dimittatis. ⁵ Næ ista vobis mansuetudo, ⁶ misericordia, si illi arma ceperint, in miseriam vertet. Scilicet res ipsa aspera est, ^h sed vos non timetis eam. ⁱ Immo verò maxumè; sed inertia ⁷ mollitia animi, alius alium ^k expectantes cunctamini, ^l videlicet diis immortalibus confisi, qui hanc rempublicam in maximis sæpe periculis, servavere. ^m Non votis, neque ⁿ suppliciis muliebribus auxilia deorum parantur; vigilando, agendo, benè consulendo, prosperè omnia cedunt. Ubi socordiæ tete, atque ignaviæ tradideris, nequicquam Deos implores. Irati, infestique sunt. Apud majores nostros, **Manlius Torquatus**

T.

INTERPRETATIO.

¹ Quandoquidem vos capitis consilium, quisque pro se seorsim.

² Dux hostium fauces urget cum exercitu, & nos premit.

NOTÆ.

^a Ambitio.] Cato ideo ad consulatum non fuit promotus, quia ambire, &c, ut mos erat aliis, populo supplicare noluit, virtute suâ confusus scilicet, quæ tamen illi, hæc in parte, ut sæpè aliis, inutilis fuit.

^b Sibi.] Actum est de eo corpore, cujus vinculum solvitur, bonorum communio.

^c Servitiis.] Hoc est, non pro bono reipublicæ, sed pro pecuniâ, aut gratiâ à privatis consequendâ, suffragia fertis.

^d Dubitatis.] Cunctari retardationem actionis, Dubitare ejus anxietatem notat, cum, quid agamus, ancipites hæremus.

^e Misereamini.] Ironia est, tamen res ipsa seriò ex eorum personâ qui conjuratis favebant, proponitur.

^f Delinquere.] Ratio pro misericordiâ quæ ex personâ quoque subjicitur Cæsaris & aliorum, cum amarâ ironiâ.

^g Næ ista.] Jam pro se loquitur Cato.

^h Sed vos.] Iterum adversarios, eos scilicet, qui ad misericordiam inclinabat, exagitat.

ⁱ Immo.] Ad ea respondet Cato, quæ cum irrisione concesserat. Quasi dicat, Ne quis vestrum, non timere se simulet, nam vos maxime timere res ipsa indicat.

^k Expectantes.] Gall. diceremus, En vous regardant l'un, les autres, pour savoir à qui courra le pas.

^l Videlicet.] Inepto senatorum consilio ineptam subjicit rationem, illudque ad modum eâ ratione intortum ut non jam senatus, regum, sed puerorum confessus esse videatur. Certè minimè mirandum est, Cicero si alicubi testatur, Catonem vitam suam in discrimen obtulisse, atque sententiæ invidiam sibi capitis periculo præstandam vidisse.

^m Non votis.] Ineptam arguit senatorum rationem.

ⁿ Suppliciis.] Id est, precibus inutilium muliercularum, quæ stultè à diis petunt, quæ non aliter ipsi quàm per homines exequuntur.

bello Gallico filium suum, quod is ^a contra imperium in hostem pugnaverat, necari iussit. Atque ille egregius adolescens immoderatæ fortitudinis morte pœnas dedit. Vos, de crudelissimis parricidis quid statuatis, cunctamini? Videlicet vita cætera eorum huic sceleri ^b obstat. Verùm parcite dignitati Lentuli, si ipse pudicitiae, si famæ suæ, si diis, aut hominibus unquam ullis pepercit. Ignoscite Cethegi adolescentiæ, nisi iterum jam patriæ bellum fecit. Nam quid ego de Gabinio, Statilio, Cepario loquar? Quibus si quidquam pensi umquam fuisset, ^c non ea consilia de rep. habuissent. Postremò, P. C. si mebercle peccato ^d locus esset, facile paterer vos ipsâ ^e re corrigi, quoniam verba contemnitis. Sed undique circumventi sumus: Catilina cum exercitum faucibus urget: alii intra mœnia, atque in sinu urbis sunt hostes. Neque parari, neque consuli quidquam occultè potest: quò magis properandum est. Quare ita ego censeo: cum nefario consilio sceleratorum civium resp. in maxuma pericula venerit; hique indicio T. Vulturii, & legatorum Allobrogum convicti, confessique sint, cædem, incendia, aliaque fœda atque crudelia facinora in civis patriamque paravisse; de confessis, sicuti de ^f manifestis rerum capitalium, ^g more majorum, supplicium sumendum.

Postquam Cato affedit, consulares omnes, itemque senatûs magna pars, sententiam ejus laudant; virtutem animi ad cœlum ferunt: alii alios increpantes timidos vocant: Cato clarus atque magnus habetur: senati decretum fit, sicut ille censuerat. Sed mihi, multa legenti, multa audienti, quæ populus Romanus domi, militiæque, mari, atque terrâ præclara facinora fecit, fortè lubuit attendere, quæ res maxumè tanta negotia sustinuisset. Sciebam, sæpenumero ⁱ parvâ manu cum magnis legionibus hostium contendisse: cognoveram parvis copiis bella gesta cum opulentis regibus: ad hoc, sæpe fortunæ ^h violentiam tolerasse:

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Sciebam P. Romanum sæpe certasse parvo exercitu cum magnis legionibus hostium.

N O T A E.

^a Contra.] Non equidem contra, sed *fine* imperio; nisi quod in bello, is contra imperium facit, qui absque eo aliquid audet.

^b Obstat.] Prout id factum in illo Horatio cujus crimen intra gloriam fuit, ut loquitur Florus. Gall. diceremus: *Contraballance*.

^c Non ea.] Hoc est, *tam nefaria*. Verissimè dictum: nam per gradus ad extremam nequitiam descenditur; quod adolescentibus maxumè notandum est.

^d Locus esset.] Id est, *si postquam patra-*

tum fuisset facinus conjuratorum, res posset ad salutem converti.

^e Re corrigi.] Hoc est, *damno & incommodis, quæ ex conjuratorum facinore in vos redundarent.*

^f Manifestis.] Illi sunt, quos crimen admisisse constat.

^g More.] Priusquam leges paratæ essent pro tergo & capite civium.

^h Violentiam.] Cum, verbi gratiâ, adversus Samnites, Gallos, Pyrrhum, Annibalem, bellum gesserunt.

facundiâ Græcos, gloriâ belli Gallos, ante Romanos fuisse. Ac mihi, multa ¹ agitant, constabat, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patravisse; eoque factum, uti divitias paupertas, multitudinem paucitas, superaret. Sed, postquam luxu, atque desidiâ, civitas corrupta est, ² rursus resp. magnitudine suâ, imperatorum atque magistratuum vitia ³ sustentabat; ⁴ ac, sicuti effœtâ parente, multis tempestatibus haud sanè quisquam Romæ virtute magnus fuit. Sed, memoriâ meâ, ingenti virtute, diversis moribus fuere viri duo, M. Cato, & C. Cæsar; quos, quoniam res obtulerat, silentio præterire non fuit consilium, quin utriusque naturam, & mores, quantum ingenio possem, aperirem. Igitur his ⁵ genus, ætas, eloquentia propè æqualia fuere: magnitudo animi par, item gloria: sed alia alii. Cæsar beneficiis, ac munificentia, magnus habebatur; integritate vitæ Cato. Ille mansuetudine, & misericordiâ clarus factus; huic severitas dignitatem addiderat. Cæsar, ⁶ dando, sublevando, ignoscendo; Cato, nihil ⁷ largiundo, gloriam adeptus est. In altero ⁸ miseris perfugium; in altero malis perniciēs. Illius facilitas, hujus constantia laudabatur. Postremò, Cæsar in animum induxerat, laborare, vigilare; negotiis amicorum intentus, sua negligere; nihil denegare, quod dono dignum esset; sibi magnum imperium, exercitum, bellum novum, exoptabat, ubi virtus enitescere posset. At Catoni studium ⁹ modestiæ, decoris, sed maxumè severitatis, erat. Non divitiis cum

INTERPRETATIO.

¹ *Et constabat mihi multa sedulâ cogitanti, paucorum civium egregiam virtutem cuncta patrâsse.*

² *Ex adverso respublica sustentabat magnitudine suâ vitia impe-*

ratorum.

³ *Et, sicuti Roma mater effœta, & lassata fuisset, non fuit sanè quisquam Romæ magnus virtute, per multas tempestates.*

NOTÆ.

^a *Sustentabat.*] Id est, Tanta erat reipublicæ opulentia, ut magistratuum negligentia & inertia, ea non intercideret; sed eorum vitia magnitudine suâ quodammodo absorberet.

^b *Genus.*] Catonis genus principium dignitatis & gloriæ à proavo Catone Censorio sumpsit: Cæsar verò ab Iulo Æneæ filio, Æneas à Venere, quæ ipsum ex Anchise genuit, natales repetebat. Sed, ut vides, quæ adulatio ex fabulis invexerat, gravis auctor à rei veritate segregavit.

^c *Dando.*] Noluit dicere largiundo, quod in vitium verteretur, verum usus est Gerundio quod vim habet frequentativam. Quoad rem idem dicit; sed sermo honestus est.

^d *Largiundo.*] Non dixit dando, ne videretur Cato tenax & avarus, sed largiundo; ut quibus largitionibus alii populi gratiam & suffragia emendicabant, ab iis ille integer cognosceretur.

^e *Miseris.*] Imò & malis, nam utrisque Cæsar favebat: sed illud dissimulat Sallustius, qui & ipse, in his, à Julio sustentatus fuerat. Nonne modò largitionum Cæsaris invidiam honesto nomine declinavit? Egregius artifex, quem nemo non virum sanctissimum credat, nisi aliunde notus sit.

^f *Modestiæ.*] Vide quid sit modestia ex opposito Cæsaris ingenio agitato, elato, ambitioso.

divite, neque factione cum factiono; sed cum strenuo, virtute; cum modesto, pudore; cum innocente, ^a abstinentiâ; certabat: esse, quàm videri, bonus malebat: ita, quò minùs gloriam petebat, eò magis adsequebatur. Postquam, uti dixi, senatus in Catonis sententiam discessit; consul optimum factu ratus, ^b noctem, quæ instabat, antè capere, ne quid eo spatio novaretur; ^c triumviros, quæ ad supplicium postulabat, parare jubet: ipse, præsiidiis dispositis, Lentulum in carcerem deducit: idem fit cæteris per prætores. Est in carcere locus, quod Tullianum appellatur, ubi paululùm ascenderis ad lævam, circiter xii. pedes humi depressus. Eum muniunt undique parietes, atque insuper ^d camera lapideis ^e fornicibus vinctâ: sed ^f incultu, tenebris, odore fœda, atque terribilis ejus facies. In eum locum postquam demissus Lentulus, vindices rerum capitalium, quibus præceptum erat, laqueo gulam fregere. Ita ille patricius, ex gente clarissimâ Corneliorum, qui consulare imperium Romæ habuerat, dignum moribus, factisque suis, exitum vitæ invenit. De Cethego, Statilio, Gabinio, Cepario, eodem modo supplicium sumptum est.

Dum ea Romæ geruntur, Catilina ex omni ⁱ copiâ, quam ipse adduxerat, & Mallius habuerat, duas legiones ^g instituit; cohortes pro numero militum ^h complet; dein, uti quisque voluntarius, aut ex sociis in castra venerat, ⁱ æqualiter distribuerat: ac brevi spatio legiones ^k numero hominum expleverat; cùm initio non amplius duobus millibus habuisset. Sed ex omni copiâ circiter pars quarta erat militaribus armis instructa: cæteri, uti quemque casus armaverat, ^l sparos, aut lan-

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ Catilina instituit duas legiones ex omnibus militibus quos ipse adduxerat, & Mallius habuerat.

N O T Æ.

^a Abstinentiâ.] Ita ut, neque alteri quicquam detraheret, neque verò dona accipere vellet.

^b Noctem.] Id est, antè omnia exequi quæ in senatu de conjuratis decreta essent, quàm nox ingrueret.

^c Triumviros.] Capitales scilicet, quibus carceris & supplicii, imò & aliquando inquisitionis, cura demandata erat. *C' étoit une espece de Lieutenant criminel.*

^d Camera.] Une voûte.

^e Fornicibus.] Quid sint hoc in loco fornices nescio, nisi arcuatos lapides, intelligamus, ex quibus ipsa camera constat; vel circulos illos in cameris ad speciem etiam extantes, quales visuntur in ædificiis, præsertim Gothico more extructis, quibus tota camera & ædificii moles innititur.

^f Incultu.] Hoc est, ex eo quòd locus ab hominibus non erat frequentatus.

^g Instituit.] Gall. Il ordonna.

^h Complet.] Numerum non habebat militum, qui pro duabus legionibus requirebatur; ideoque, quos habuit, in singulas cohortes, quibus suus numerus non constitit partitus est.

ⁱ Æqualiter.] Ita ut singulæ cohortes de advenientibus eundem numerum acciperent.

^k Numero.] Instituta fuit legio à Romulo hominum 3000, quæ postea crevit usque ad 6000, qualis fuit tempore Catilinæ.

^l Sparos.] Sparus, aut sparum, rusticum est telum, in modum pedis recurvum.

ceas, alii præacutas ^a sudes, portabant. Sed postquam Antonius cum exercitu adventabat, Catilina per montis iter facere; modò ad urbem, modò in Galliam ^b versùs castra movere; hostibus occasionem pugnandi non dare. Sperabat propediem magnas copias se habiturum, si Romæ focii incepta patravissent. Interea servitia repudiabat, ^c cujus initio ad eum magnæ copię concurrebant, opibus conjurationis fretus; simul ^d alienum suis rationibus videri, existumans causam civium cum servis fugitivis communicasse. Sed, postquam in castra nuncius pervenit, Romæ conjurationem patefactam; de Lentulo, & Cethego, cæterisque quos suprâ memoravi, supplicium sumptum; plerique, quos ad bellum spes rapinarum, aut novarum rerum studium illexerat, dilabuntur: reliquos Catilina per montes asperos, magnis itineribus, in agrum ^e Pistoriensem abducit, eo consilio, uti per tramites occultè profugeret in Galliam. At Q. Metellus Celer cum tribus legionibus in agro Piceno præfidebat. Ex ^f difficultate rerum eadem illa existumans, ^g quæ suprâ diximus Catilinam agitare. Igitur, ubi iter ejus ex perfugis cognovit, castra properè movit; ac sub ipsis radicibus montium consedit, quâ illi descensus erat in Galliam properanti. Neque tamen Antonius longè aberat, ^h utpote qui, magno exercitu, locis ⁱ æquioribus ⁱ expeditos in fugam sequeretur. Sed Catilina, postquam vidit, montibus, atque copiis hostium sese clausum, in urbe res adversas, neque fugæ, neque ² præsidii ullam spem; optimum factu ratus in tali re fortunam belli tentare, statuit cum Antonio quàm primùm configere. Itaque concione advocatâ, hujuscemodi orationem habuit.

Compertum ego habeo, milites, verba viris virtutem non addere; neque ex ^k ignavo strenuum, neque fortem ex ^l timido exercitum, oratione

INTERPRETATIO.

¹ Utpote qui sequeretur locis planioribus in fugam promptos. | fugæ, neque tutelæ ullam spem remanere.

² Postquam Catilina vidit neque

NOTÆ.

^a Sudes.] Perticæ sunt acutæ, præustæ.

^b Versùs.] Adverbium est.

^c Cujus.] In neutro genere. Eâdem ratione Gallicè dicimus. *Dont; Dequoi.*

^d Alienum.] Nimirum, istud eos deterruisset, qui Romæ occultius conjurationis erant participes: Dicerent enim, *Quid nos istæ collusioni immiscebimus?* Deinde minùs Catilinæ causam defendere potuissent: nec locus ullus excusationi relictus fuisset.

^e Pistoriensem.] In Etruriæ parte Occidentali, ad Apennini montis radices.

^f Difficultate rerum.] Quibus, scilicet, Catilina circumventus erat.

^g Quæ suprâ diximus.] Hæc verba, in textum, ex marginali notâ irrepisse videntur.

^h Utpote qui.] Non refertur ad integram sententiam, sed tantum ad verbum *aberrat*, Quasi dixisset, *Neque tamen Antonius longè aberat, quamquam aberat tamen, utpote qui, &c.* Non placet hæc scribendi ratio.

ⁱ Expeditos.] Qui neque sarcinis, neque armaturâ gravi, onusti erant.

^k Ignavo.] Quod ad corpus.

^l Timido.] Quod ad animum refertur.

imperatoris fieri. Quanta cujusque animo audacia, naturâ, aut ^a moribus inest, tanta in bello patere solet. Quem neque gloria, neque pericula excitant, nequicquam hortere. Timor animi auribus officit. Sed ego vos, quò pauca monerem, advocavi; simul uti causam ^b consilii mei aperirem. Scitis equidem, milites, socordiâ, atque ignaviâ Lentuli, quantam ipsi, nobisque cladem attulerit; quoque modo, dum ex urbe præsidia opperior, in Galliam proficisci nequiverim. Nunc verò, quo in loco res nostræ fiat, juxta mecum omnes intelligitis. Exercitus hostium duo, unus ab urbe, alter à Galliâ obstant: diutius in his locis esse, si ^c maxumè animus ferat, frumenti atque aliarum rerum egestas prohibet. Quocunquè ire placet, ferro iter aperiundum est. Quapropter vos moneo, uti forti, atque parato animo sitis; & cum prælium inibitis, meminertis, vos divitias, decus, gloriam, præterea libertatem, atque patriam in dextris vestris portare. Si vincimus; omnia nobis tuta erunt; ^e commeatûs abunde: municipia, atque coloniæ ^d patebunt. Sin metu cesserimus, eadem illa advorsa fient; ^e neque locus, neque amicus quisquam teget, quem arma non texerint. Præterea, milites, non eadem nobis, & illis necessitudo impendet. Nos pro patriâ, pro libertate, pro vitâ certamus: illis ^f supervacaneum est pro potentiâ paucorum pugnare. Quò audaciùs aggredimini, memores pristinæ virtutis. Licuit vobis cum summâ turpitudine in exilio ætatem agere, potuistis nonnulli Romæ, amissis bonis, alienis & opes expectare; quia illa fœda, atque intoleranda ^h viris videbantur, ⁱ hæc sequi decrevistis. Si ^k hæc relinquere vultis, ^l audaciâ opus est. Nemo, nisi victor, pace bellum mutavit. Nam in fugâ salutem sperare, ^m tum arma, quis corpus tegitur, ab hostibus ^m avertere: ea verò dementia est. Semper in prælio iis maximum est pe-

INTERPRETATIO.

¹ Quamvis maximè vellemus.	vertere ab hostibus arma, quibus corpus tegitur.
² Nam dementia est, sperare salutem in fugâ, atque insuper a-	

N O T Æ.

- ^a Moribus.] Exercitii & assuetudine.
^b Consilii.] Intelligit de consilio, manus cum Antonio conferendi.
^c Commeatûs.] Ita vocantur ea omnia, quæ ad exercitiûs alloniam spectant.
^d Patebunt.] Id est, iis utemur faventibus.
^e Neque locus.] Minimè mirum si desperati omnes, qui cum Catilinâ persisterunt, adversis vulneribus conciderint: vel ipsis lapidibus animos hæc ejus oratio dedisset.
^f Supervacaneum.] Superfluum & inutile, quoque adeò facilius est vincere; cum ferocior sit in libertate suâ vindicandâ dolor,

quàm in injustâ dominatione defendendâ cupiditas.

^g Opes.] Largitiones puta, Captatas hæreditates.

^h Viris.] Id est, hominibus strenuis & cordatis.

ⁱ Hæc sequi.] Bellum patriæ indicare.

^k Hæc relinquere.] Bellum; ut illi otium succedat.

^l Audaciâ.] Omnino: nec aliter unquam victoriâ quisquam potitus est.

^m Avertere.] Prout fit illud in fugâ.

riculum,

riculum, qui maxumè timent : audacia pro muro ^a habetur. Cum vos confidero, milites, & cum facta vestra ^b aestumo, magna me spes victoriæ venit. Animus, ætas, virtus vestra me ^c hortantur : præterea necessitudo, quæ etiam timidos fortis facit. ¹ ^d Nam, multitudo hostium ne circumvenire queat, prohibent angustiae loci. Quod si virtuti vestrae fortuna ^e inviderit, cavete, ne inulti animam amittatis ; ² neu capti potiùs sicuti pecora, trucidemini, quàm virorum more pugnantes, cruentam atque luctuosam victoriam hostibus relinquatis.

Hæc ubi dixit, paululùm commoratus, ^f signa canere jubet, atque ³ instructos ^g ordines in locum æquum deducit ; dein, remotis omnium equis, quo militibus, exæquato periculo, animus amplior esset, ipse pedes exercitum pro loco, atque copiis, ^h instruit. Nam ubi planities erat inter sinistros montes & ab dexterâ rupes aspera ; octo cohortes in fronte constituit : reliqua ⁱ signa in ^k subsidiis ^l arctiùs collocat. Ab his centuriones omnis lectos & ^m evocatos, præterea ex gregariis militibus optumè quemque armatum, in primam aciem subducit : C. Mallium in dextrâ, Fæfulanum quemdam in sinistrâ

INTERPRETATIO.

¹ Nam angustiae loci impediunt ne multitudo hostium possit nos circumcludere.

² Cavete ne inulti moriamini, neve capti potiùs trucidemini, sicuti bruta, quàm relinquatis hosti-

bus victoriam cruentam ac luctuosam, cum certaveritis more virorum.

³ Jubet signa canere, atque deducit ordines ad prælium compositos, in locum planum.

NOTÆ.

^a Habetur.] Pro est : Jam sæpius eo sensu vidimus.

^b Aestumo.] Id est, singulis suam laudem tribuo ; ideoque quàm præclara fuerint reputo.

^c Hortantur.] Mibi addunt alacritatem.

^d Nam.] Rationem reddit, cur de fortitudine suorum, quantumvis paucorum, bene speret ; quia scilicet, per loci angustias, eos non liceat hostibus circumvenire.

^e Inviderit. Id est, si vobis pereundum sit, Ille verò vocibus abstinet ominosis.

^f Signa.] Quibus prælium indicebatur. Tubis autem, buccinis, & cornibus utebantur, non tympanis, ut solent nostrates, alique, quando milites ad prælium, vel ad aliquod opus erant evocandi : vel etiam cum signa & aquilæ erant movendæ. Sed apud alios ista plenius videbis.

^g Ordines.] Id est, milites, prout singuli erant sub suis signis ; atque huic, aut illi centurioni parebant.

^h Instruit.] Ordines erant instructi, at exercitus non erat : illud est munus Imperatoris.

ⁱ Signa.] Id est, reliquum exercitum.

^k Subsidiis.] Pars erat aciei postrema, ubi plerumque triarii, & fortissimi erant milites.

^l Arctiùs.] Il les fit serrer d'avantage.

^m Evocatos.] Illi erant qui militia functi, ad bellum, nisi in tumultu, cogi non poterant ; sed precibus illecti, in gratiam ducum militabant. Cum itaque longo usu bellandi artem didicissent, meritò eos Sallustius *lectos* appellat.

parte curare jubet : ipse cum libertis, & ^a colonis propter Aquilam adfuit, quam bello ^b Cimbrico C. Marius in exercitu habuisse dicebatur. At ex alterâ parte C. Antonius, ^c pedibus æger, quod prælio adesse nequibat, M. ^d Petreio legato exercitum permittit. ^e Ille cohortes veteranas, quas ^f tumulti causâ conscripserat, in fronte, post eas cæterum exercitum in subsidiis locat. ^g Ipse equo circumiens, unumquemque nominans, appellat, hortatur, rogat, uti meminerint, se contra latrones inermes, pro patriâ, pro liberis, pro aris atque focis suis certare. Homo militaris, quod amplius annos triginta ^h tribunus, aut ⁱ præfectus, aut legatus, aut prætor cum magnâ gloriâ in exercitu fuerat ; plerosque ipsos, factaque eorum fortia noverat : ea commemorando, militum animos accendebat. Sed, ubi, omnibus rebus exploratis, Petreius tubâ ^k signum dat, cohortes paulatim incedere jubet. Idem facit hostium exercitus. Postquam eò ventum est, unde ^l ferentariis prælium committi posset, maximo clamore, infestis signis concurrunt ; pila omittunt ; gladiis res geritur. Veterani, pristinæ virtutis memores, cominus acriter instare ; illi haud timidi resistunt : maxumâ vi certantur. Interea Catilina cum

N O T Æ.

^a Colonis.] Syllæ fuerunt milites, quibuscum Etruriam colendam divisisse antea vidimus ; quos, cum suo largius usi essent, & rebus novis studerent, facile in suas partes Catilina illexerat.

^b Cimbrico.] Cimbri Germaniæ populi fuerunt, maximè ad Septentrionem, qui cum terras eorum inundasset oceanus, quærentes sedes novas, cum Theutonis, atque Tigurinibus, adversus Romanos bellum gesserunt.

^c Pedibus.] Mente potius ; nam morbum finxisse scribit Dio : Veritus scilicet, ne sibi palam aliquid à Catilinâ objiceretur, quod conjurationis participem fuisse eum declararet.

^d Petreio.] Is postea legatus fuit Pompeii in Hispaniâ, uti quidem videtur, qui se rerum desperatione interemit in Africâ ; vel, ut alii volunt, cum Jubâ mutuo vulnere concidit.

^e Ille.] Petreius.

^f Tumulti.] Pro tumultibus. Ita olim indifferenter.

^g Ipse.] Mirum quàm hic hæsitent commentatores, ac contraria & sentiant, & exponant in re non admodum difficili : Ego, inquit Gla-

reanus, per Ille, Petreium intelligo ; per Ipse, Antonium : quod Lector ipse, simul atque priora cum sequentibus conferet, facile intelliget. At verò Zanchius : Non satis mirari possum Glareanum qui asserit hic Commentatores hæsitare, ac contraria exponere, cum ipse potius in re facillimâ contraria exponat : Ego, ut à Glareano dissentiam, per Ille Antonium accipio, per Ipse, Petreium ; quod unusquisque medicriter eruditus animadverteret. Quartus accedat, si volet, cui ipse ridiculo fuerim, certè tertius Zanchium, & ejus confidentiam multis de causis demiro, atque in Glareani partes unice concedo.

^h Tribunus.] Dux mille hominum, *Ac colonel*.

ⁱ Præfectus.] Qui neque est Imperator, neque legatus ; sed pro tempore vicem præstat Imperatoris aut Prætoris.

^k Signum.] Bellicum seu classicum ; signum cum hoste congregandi. *Fit sonner la charge*.

^l Ferentariis.] Illi erant, quibus levis armatura ; quique primi, quibuscumque telis eminus missis, prælium committebant.

^a expeditis in primâ acie versari : laborantibus succurrere : ^b integros pro faucibus accersere : omnia providere : multum ipse pugnare, sæpè hostem ferire : strenui militis, & boni imperatoris officia simul exsequabatur. Petreius, ubi videt Catilinam ^c contrâ, ac ratus erat, magnâ vi tendere ; cohortem ^d prætoriam in medios hostis inducit ; eosque perturbatos, atque alios ^e alibi resistentes, interficit : deinde utrimque ex lateribus cæteros aggreditur. Mallius, & Fæsulanus in primis pugnantes cadunt. Postquam suas copias, seque cum paucis relictum videt Catilina ; memor ^f generis, atque pristinæ dignitatis suæ, in confertissimos hostes incurrit, ibique pugnans confoditur. Sed, confecto prælio, tum verò ^g cerneret quanta audacia, quantaque animi vis fuisset in exercitu Catilinæ. Nam ferè, quem quisque vivus pugnando locum ceperat, eum, amissâ animâ, corpore tegebat. Pauci autem, quos medios cohors prætoria disjecerat, paulò diversiùs, sed omnes tamen ^h adversis vulneribus, conciderant. Catilina verò longè à suis inter hostium cadavera repertus est, paululum etiam spirans ; ferociamque animi, quam habuerat vivus, in vultu retinens. Postremò, ex omni ⁱ copiâ, neque in prælio, neque in fugâ quisquam civis ingenuus captus est. Ita cuncti suæ, hostiumque vitæ ⁱ juxtâ pepercerant. Neque tamen exercitus populi Romani lætam, aut incruentam victoriam adeptus erat. Nam strenuissimus quisque aut occiderat in prælio, aut graviter vulneratus discesserat. Multi au-

INTERPRETATIO.

Postremò, ex omni Catilinæ exercitu, neque in prælio, neque in fugâ, quisquam civis ingenuus captus est.

NOTÆ.

^a *Expeditis.*] Non jam intelliguntur levius armaturæ milites, ut suprâ ; (quid enim faceret Catilina cum inermibus nebulonibus?) sed ii qui ad pugnandum alacres videbantur. *Les plus testes : Les plus braves.*

^b *Integros.*] Qui neque vulnerati, neque lassi erant. *Des gens frais.*

^c *Contrâ.*] Adverbium. *Contra ac, optimè. Contre l'opinion qu'il avoit eue.*

^d *Prætoriam.*] Ea erat quæ à Prætore non discedebat, in quam amici, voluntarii, fortissimi, omnes optimè armati adscribebantur.

^e *Alibi.*] Id est, *adversus alios, quàm à quibus interficiebantur.*

^f *Generis.*] In primis nobilem fuisse suprâ vidimus.

^g *Cerneret.*] Pro, *quisvis cernere posset.* Sic sæpè & elegantissimè loquuntur.

^h *Adversis.*] Id est, *quæ corpore adversa, & hosti opposito acceperant.*

ⁱ *Juxtâ.*] Jam vidimus hanc vocem pro *pariter* positam. Intellige, Hos Catilinæ milites, modò ut hostes interficerent, sibi minimum cavisse.

tem, qui è castris visundi, aut spoliandi gratiâ processerant ; volventes hostilia cadavera, amicum alii, pars hospitem, aut cognatum reperiebant. Fuere item, qui inimicos suos cognoscerent. Ita variè per omnem exercitum lætitia, mœror, luctus, atque gaudia agitabantur.

Finis Belli Catilinarii.

C. SALLUSTII CRISPI
JUGURTHA,
S E U
BELLUM JUGURTHINUM.

FALSO ¹ queritur de naturâ suâ genus humanum, quòd imbecille, atque ævi brevis, sorte potius, quàm virtute, regatur. Nam ² contrâ reputando, neque majus aliud, neque præstabilius invenias; magisque ³ naturæ ⁴ industriam hominum, quam ⁵ vim aut tempus deesse. Sed dux atque imperator vitæ mortalium, animus est: qui ubi ad gloriam virtutis viâ grassatur, abundè pollens, potensque, & clarus est, neque ⁶ fortunâ eget; quippe quæ probitatem, industriam, aliasque artes bonas neque dare neque eripere cuiquam potest. Sin captus pravis cupidinibus, ad inertiam, & voluptates corporis pessumdatum est, perniciosâ lubidine ⁷ paulisper usus: ubi ⁸ per socor-

INTERPRETATIO.

¹ *Homines queruntur iniquè & absque ratione de naturâ suâ, quando dicunt, quòd, cum sint debiles atque vitæ brevis, regantur potius cæco fato, aut fortunâ, quàm* | *virtute.*
² *Inquirendo in contrariam opinionem.*
³ *Et potius invenies industriam hominum deesse naturæ.*

NOTÆ.

^a [*Industriam.*] Quid potissimum per industriam significetur, ex hoc loco intelligis, animi scilicet cura & diligentia cum solertiâ conjuncta.

^b [*Vim.*] Pro vires: rarè ita invenias.

^c [*Fortuna.*] Istud auctoris sensu, qui hoc in loco cum stoicis facit, est accipiendum: Si enim gloriam in hominum opinione reponas, omnino & fortunâ, & ejus bonis opus

erit, quæ plerumque factis invidet.

^d [*Paulisper.*] Verissime & optimè: Sensibus enim cum finita & debilis admodum sit natura, per eos homo, nisi brevem, non potest capere voluptatem, quâ brevè quoque exsaturabitur.

^e [*Per socordiam.*] Causam indicat nostrorum omnium malorum, animi negligentiam. Ea est omnino.

H

diam

diam vires, tempus, ingenium defluxere, naturæ infirmitas accusatur :
¹ suam quique culpam ² actores ad negotia transferunt. Quod si
 hominibus ^b bonarum rerum tanta cura esset, quanto studio aliena,
 ac nihil profutura, multum etiam periculosa petunt : neque ^c rege-
 rentur magis, quam regerent casus ; & ² eò magnitudinis procederent,
 ubi ^d pro mortalibus, gloriâ æterni fierent. Nam uti genus
 hominum compositum ex corpore, & animâ est : ita res cunctæ,
 studiaque omnia nostra, corporis alia, alia animi, naturam sequuntur.
 Igitur ^e præclara facies, magnæ divitiæ, ³ ad hoc vis corporis,
 & alia omnia huiusmodi brevè dilabuntur ; at ingenii egregia facinora,
 sicuti anima, ^f immortalia sunt. Postremò, corporis & fortunæ bonorum,
 uti initium, sic finis est, omniaque orta occidunt, & aucta senescunt ;
 animus incorruptus, ^g æternus, rector humani generis, ⁴ agit, atque habet cuncta, neque ipse habetur. Quò
 magis pravitas eorum admiranda est, qui, dediti corporis gaudiis,
 per luxum atque ignaviam ætatem agunt : cæterum ingenium,
 quò neque melius, neque ⁵ h amplius aliud in naturâ mortalium

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Quique & singuli Actores, & ii qui res exequi deberent, rejiciunt in negotia culpam suam.

² Et pervenirent ad eum gradum magnitudinis, in quo (cùm mortales sint) gloriâ æterni evaderent.

³ Præterea vis corporis, & alia omnia istius generis, exiguo tem-

pore dissolvuntur & dissipantur.

⁴ Animus versat & regit, tenet, & intelligit omnia, neque ipse includitur, cogitur, aut continetur.

⁵ Cæterum sinunt languere & stupere incultu atque socordiâ ingenium, quò nihil est melius, neque majus, aut dignius in naturâ mortalium.

N O T A.

a Actores.] Melius credo, quam auct. res, prout habent alii. Hoc dicit, Homines rerum difficultatem, quasi illæ supra suas vires essent, caussari : cùm ideo tantum tales sint, quod viribus à naturâ concessis, in tempore & loco usi non fuerint.

b Bonarum.] Earum scilicet, quæ mentem excolunt, & nobis profunt.

c Reherentur.] Nunc dicit Sallustius, sapientem adversus fortunam posse plurima, etiam in iis quæ sunt ejus juris, id est, quoad ea bona quæ non sunt in nostrâ potestate, ut loquuntur stoici, puta sânam, gloriam, divitiâs, &c. Atque hoc quoque verum est, nosque maximè ad virtutem incendere debet. Nam sapiens quidem, pol, ipse fingit fortunam sibi, ut ait Plautus.

d Pro mortalibus.] Vis istius præpositionis, eo sensu, quo in interpretatione indica-

vimus, diligenter notanda est ; nam aliquoties recurret in nostro autore.

e Præclara.] La bonne mine, la belle présence.

f Immortalia.] Rhetoricè istud dictum, tametsi historiæ beneficio præclara facta in memoriâ hominum reviviscunt.

g Æternus.] Hæc fuit opinio quorundam Philosophorum, quam ab Orpheo dimanâsse volunt. Imò stoici rotundè animas divinæ mentis particulas esse prædicaverunt : A quo errore nos retrahit doctrina Christiana, cùm animæ nostræ à deo creatæ sint ex nihilo, ideoque initium habuerint ; quamvis sint æternæ à parte post, ut loquuntur, atque in æternum esse debeant.

h Amplius.] Ingenii humani tangit magnitudinem, & ut ita dicam, vastitatem, quâ cuncta complectitur.

est,

est, incultu atque socordiâ torpescere sinunt; cùm præsertim tam multæ, variæque sint artes animi, quibus summa claritudo paratur. Verùm ex ^a his magistratus, & imperia, postremò omnis cura rerum publicarum minumè mihi hâc tempestate cupiunda videntur: quoniam neque virtuti honos datur; neque illi, quibus per fraudem ² jus fuit, ³ tuti, aut eò magis ^b honesti sunt. Nam, ^c vi quidem regere patriam, aut ^d parentes, quamquam & possis, & delicta ^e corrigas; tamen importunum est: cùm præsertim omnes rerum mutationem cædem, fugam, aliaque hostilia ^f portendant. Frustrâ autem niti, neque aliud, se fatigando, nisi odium ³ quærere, extremæ dementiæ est: nisi fortè quem inhonesta & perniciofa lubido tenet, potentia paucorum decus atque libertatem suam ^g gratificari. Cæterùm ex aliis negotiis, quæ ingenio exercentur, in primis magno usui est memoria rerum gestarum: ^h cujus de virtute quia multi dixerè, prætereundum puto; simul, ne ⁴ per insolentiam quis existimet memet studium meum laudando extollere. Atque ego credo fore, qui, quia decrevi procul à republicâ ætatem agere, tanto tamque utili labori meo nomen inertia imponant: ⁱ certè, quibus

INTERPRETATIO.

^a <i>Ex his artibus.</i> ² <i>Neque illi quibus, per fraudem, jus & potestas fuit, gerendi magistratus & imperia, sunt ea re magis tuti aut honesti.</i> ³ <i>Extremæ dementiæ est fru-</i>	<i>strâ conari, neque aliud persequi & consequi se fatigando, nisi odium.</i> ⁴ <i>Ne aliquis existimet memet extollere insolenter studium meum, id laudando.</i>

NOTÆ.

^a *Tuti.*] Illud respicit bona fortunæ.

^b *Honesti.*] Refertur hoc ad bona animi: ideoque iis de quibus loquitur, prorsus inutile fuisse dicit, muneribus frui reipublicæ. Gall. diceres, *Ils n'en font ni plus à leur aise, ni plus honnêtes gens.*

^c *Vi.*] Plato, quod & Cicero refert, tantum contendere in republicâ jubet, quantum probare tuis civibus possis; vim neque parenti, neque patriæ afferri oportere.

^d *Parentes.*] Innuit, tam turpe esse patriam quàm parentes vi regere velle.

^e *Corrigas.*] Hoc est, aliquatenus corruptam civitatem emendes, aut id certè coneris.

^f *Portendant.*] Significant, & propemodum importent, cùm iis qui castigantur, tum præsertim illis qui alios castigant.

^g *Gratificari.*] Gall. diceres, *Abandonner, & faire litière.*

^h *Cujus de virtute.*] Historiam Cicero dicit, Testem temporum, Lucem veritatis, Magistram vitæ, Nunciam vetustatis. Historiæ virtus certè maxima est, cùm ex aliorum erratis in melius vitam nostram instituere. & quid expetendum quidve fugiendum sit, sine nostro periculo, possimus cognoscere. Proinde haud immeritò Demetrius Phalereus Ptolemæum regem subinde admonebat, ut libros legeret, quoniam, quæ amici non audent principibus demonstrare, ea omnia in libris scripta reperiuntur.

ⁱ *Certè.*] Vim habet occultam hæc vocula, & conjunctam habet ironiam. Autor enim dum videtur rationem reddere velle, cur ab aliis reprehendatur, graviter illos vellicat. Gall. diceremus eodem caractere, *Affurement, Ces Messieurs qui savent si bien courir après le petit peuple, &c.*

maxuma industria videtur, ^a salutare plebem, & conviviis ^b gratiam quærere. Qui si reputaverint, & ^c quibus ego temporibus magistratum adeptus sim; & ^d quales viri idem assequi nequiverint; & postea, quæ ^e genera hominum in senatum pervenerint, profectò existumabunt, me magis ^f merito, quàm ignaviâ, iudicium animi mei ^g mutavisse; majusque commodum ex ^h otio meo, quàm ex aliorum negotiis, reipublicæ venturum. ⁱ Nam sæpè audiui, Q. ^k Maximum, P. ^l Scipionem, præterea civitatis nostræ præclaros viros, solitos ita dicere, cùm majorum ^m imagines intuerentur, vehementissimè sibi animum ad virtutem accendi. Scilicet non ⁿ ceram illam, neque figuram tantam vim in sese habere; sed memoriâ rerum gestarum eam flammam egregiis viris in pectore crescere, neque prius sedari, quàm virtus eorum famam atque gloriam adæquaverit. At contrà quis est omnium ⁱ his moribus, quin divitiis, & sumptibus non probitate, neque industriâ, cum majoribus suis

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ *Quis omnium ita vivit.*

N O T Æ.

^a *Salutare.*] Romæ mos erat, quosvis prensando, nomine proprio, quasi intimè noti & chari essent, appellando magnum, porrigendo, &c. plebis gratiam aucupari.

^b *Gratiam.*] Benevolentiam & populi favorem solebant etiam epulis & conviviis demereri.

^c *Quibus.*] Turbulentis scilicet, singulis ad imperia properantibus; unde & ea obtinere erat difficile.

^d *Quales.*] Catonem fortè inter alios designavit, qui præturam petens repulsam tulit. Cæterùm totus iste locus rhetoricam habet exornationem, non persuasionem: neque verò cuiquam Sallustium virtute Catoni prælatum fuisse, Sallustius probaverit.

^e *Genera.*] Per contemptum loquitur. Gall. *Quelle sort de gens.*

^f *Merito.*] *Legitimâ de causâ:* Quasi scilicet eo indignum fuisse, cum turbâ hominum levissimorum, in senatum venire.

^g *Mutavisse.*] Id est, *Non jam, ut antea, ad magistratus ferri.*

^h *Otio.*] Honesto scilicet, quod in scribendâ historiâ collocavit: nam aliud est otium turpe, eorum qui se non tantùm à rebus publicis, sed ab omni omnino labore subtrahunt.

ⁱ *Nam sæpè.*] Ostendit autor quomodo hominibus profit rerum memoria, atque aded, quâ ratione respublica ex suo otio emolumentum possit capere.

^k *Maximum.*] Is ex Fabiorum fuit familiâ, qui dictator adversus Annibalem creatus, cunctando vim fregit illius imperatoris, atque res Romanas paululùm restituit.

^l *Scipionem.*] Plures eo nomine fuerunt viri celeberrimi, præcipuè verò Africani illi duo, Major à victâ Africâ, Minor ab Africâ quoque, sed postquam ab illo victa fuisset, ita dictus; antea in Scipionum familiam ab Africani illius magni filio, & in decus gentis assumptus, cum Paulo Macedonico procreatus esset. De isto minore hîc agi non sine ratione crediderim.

^m *Imagines.*] Habebant Romæ qui illustri loco nati essent, quique in majoribus aliquem sellâ curuli decoratum habuissent, imagines, vultus eorum & posterorum ex cerâ referentes, quas ligneo armario in atrio, seu primâ parte ædium, includebant; festis diebus, apertis armariis, ornabant; in funeribus, cùm quis ex eâ domo mortuus esset, honoris causâ efferebant.

ⁿ *Ceram.*] Ex quâ fiebant imagines.

contendat? Etiam homines ^a novi, qui antea per virtutem soliti erant nobilitatem antevenire, ^b furtim, & per ^c latrocinia potius, quàm bonis artibus, ad imperia & honores nituntur. Proinde quasi prætura, & consulatus, atque alia omnia hujuscemodi per se ipsa clara, & magnifica sint, ac non ¹ perinde habeantur, ut eorum, qui ea sustinent, virtus est. Verùm ego liberius, altiùsque processì, dum me civitatis morum piget, tædetque. Nunc ad inceptum redeo.

Bellum scripturus sum, quod populus Rom. cum Jugurthâ rege ^d Numidarum gessit: primùm, quia magnum & atrox, ² variaque victoria fuit; dein, quia tum primùm superbix nobilitatis ³ obviàm itum est. Quæ ^e contentio divina & humana cuncta permiscuit, eòque vecordix processit, uti studiis civilibus ^f bellum, atque ⁴ vastitas Italiæ finem facerent. Sed priùs quàm hujuscemodi rei initium expedio, pauca suprâ repetam; quo, ad cognoscendum, omnia illustria, magis magisque in aperto sint. Bello Punico ⁵ secundo, quo dux Carthaginensium Hannibal, ^h post magnitudinem nominis Romani, Italiæ opes maxumè attriverat; Masinissa rex Numidarum, in amicitiam receptus à P. ⁱ Scipione, cui postea Africano cognomen ex virtute fuit, multa & præclara rei militaris facinora fecerat: ob quæ, victis Carthaginensibus, & capto ^k Syphace, cujus in Africâ magnum, atque latè imperium valuit, populus Rom. quascumque urbis, & agros manu ceperrat, ^l regi dono dedit. Igitur amicitia Masinissæ bona atque honesta

INTERPRETATIO.

¹ Et non sint scuti virtus eorum, qui ea gerunt. ² Quia victoria in hanc & illam partem inclinavit. ³ Quia tum primùm Plebs Ro-	mana restitit superbix nobilitatis. ⁴ Ut discordiis civilibus bellum atque amplitudo Italiæ finem facerent.

NOTÆ.

^a Novi.] Id est, qui primi ex sua gente claruerunt.

^b Furtim.] Non virtutem ostentando, sed largitionibus suffragia corrumpendo, aut aliter cuniculis irrepando.

^c Latrocinia.] Hoc nomine omnes damnat vias distortas, per quas sibi potestatem querebant, & magistratus, si cum vi aliquâ conjunctæ essent.

^d Numidarum.] Numidia Africa regio, est pars ejus tractus, quem hodie Barbariam vocant, cum eo qui Bildulgerid dicitur. Verùm ex ipso Sallustio postea cognoscetur.

^e Contentio.] Inter plebem & nobilitatem.

^f Bellum.] Quod Marium inter & Syllam intercessit, huic favente nobilitate, illi plebe.

^g Secundo.] Ter Romani cum Carthaginensibus bellum gesserunt. Hoc secundo, Pœnorum duce Annibale, profligata, & propemodum perdita fuit res Romana.

^h Post magnitudinem.] Id est, non contentus Romanorum gloriam proculcasse.

ⁱ Scipione.] Hic est major.

^k Syphace.] Fuit Syphax rex Masæsylo- rum opulentissimus, Masinissæ ab Oriente vicinus.

^l Regi.] Masinissæ.

nobis permanſit : ſed ^a imperii, vitæque ejus, finis idem fuit. Dein Micipſa filius regnum ſolus obtinuit, Manaſtabale, & Guluffa fratribus morbo abſumptis. ¹ Is Adherbalem, & Hiempſalem ex ſeſe genuit; Jugurthamque filium Manaſtabilis fratris, quem Maliniſſa, quòd ortus ex concubinâ erat, ^b privatum reliquerat, eodem cultu, quo liberos ſuos, domi habuit. Qui ubi primùm adolevit, pollens viribus, decorâ facie, ſed multò maxumè ingenio validus, non ſe ^c luxu, neque inertiae corrumpendum dedit. Sed, uti mos gentis illius eſt, equitare, jaculari, curſu cum æqualibus certare: & cum ² omnis gloriâ anteiret, omnibus tamen carus eſſe: ad hoc, pleraque tempora in venando agere; leonem atque alias feras primus, aut in primis ferire: plurimùm facere, ^d & minumùm ipſe de ſe loqui. Quibus rebus Micipſa tametſi initio lætus fuerat, exiſtumans virtutem Jugurthæ regno ſuo gloriæ fore: tamen poſtquam hominem adoleſcentem, ³ exactâ ætate ſuâ, & parvis liberis, magis magisque creſcere intelligit, vehementer eo negotio ^e permotus, multa cum animo ſuo volvebat. Terrebat eum ^f natura mortalium avida imperii, & ^g præceps ad explendam animi cupidinem; præterea, ^h opportunitas ſuâ, liberorumque ætatis, ⁴ quæ etiam mediocres viros ſpe prædæ tranſvorſos agit; ad hoc, ⁵ ſtudia Numidarum in Jugurtham accenſa, ⁶ ex quibus, ſi talem virum dolis interfeciſſet, ne quâ ſeditio, aut bellum oriretur, anxius erat. His difficultatibus circumventus, ubi videt, neque per vim, neque inſidiis opprimi poſſe

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Is Micipſa genuit ex ſeſe Adherbalem & Hiempſalem.

² Cùm omnes gloriâ ſuperaret.

³ Cùm videt hominem adoleſcentem creſcere magis ac magis, vitâ ſuâ elapſâ.

⁴ Quæ opportunitas etiam homines aliquâ virtute præditos, ſpe

prædæ à rectâ viâ abducit.

⁵ Præterea maximus Numidarum favor in Jugurtham, Micipſam terrebat.

⁶ Anxius erat ne quâ ſeditio aut bellum oriretur ex Numidis, ſi talem virum fraude interfeciſſet.

N O T A.

^a Imperii.] Illud eſt quod Gallicè dicimus; *il perdit l' Empire avec la vie*. Sed Latinè phraſis ambigua eſt, ideoque minùs probanda.

^b Privatum.] Scilicet nec regio cultu, nec in ſpem regni, educebatur.

^c Luxu.] Antiquè. Jam ſuprà eoſdem notavit fontes omnium inalorum: Veriſſimè; atque hîc præcipuè cavendum.

^d Et minumùm.] Facile his artibus ſine invidiâ laudem invenias, & amicos pares.

^e Permotus.] Timens videlicet, ne Jugurtha gratiâ & viribus ad invadendum imperium uteretur.

^f Natura.] Illud eſt quod modò dixi: Metuebat Micipſa, ne, ſicuti omnes à naturâ proni ſumus ad explendam animi cupidinem, Jugurtha aliquid contra ſe, tum maxumè contra liberos moliretur.

^g Præceps.] Hinc prima mali noſtri labeſ: ideoque hâc in parte diſſidendum, præcavendum, & maxime ex longinquo principiis obſtandum; niſi fortè per prærupta frangi lubet.

^h Opportunitas.] Senes enim & pueri ad bellum ſunt inepti.

homi-

hominem tam acceptum popularibus ; ¹ quòd erat Jugurtha manu promptus, & appetens gloriæ militaris, statuit eum objectare periculis, & eo modo fortunam tentare. Igitur bello ^a Numantino Micipsa, cùm populo R. equitum atque peditum auxilia mitteret, sperans vel ² ostentando virtutem, vel hostium sævitiâ, faciliè eum occasurum ; præfecit Numidis, quos in Hispaniam mittebat ; sed ea res longè aliter, ac ratus erat, evenit. Nam Jugurtha, ut erat impigro atque acri ingenio, ubi naturam P. Scipionis, qui tum Romanis imperator erat, & ³ ^b morem hostium cognovit ; multo labore, multâque curâ, præterea modestissimè parendo ; & sæpè ⁴ obviàm eundo periculis, in tantam claritudinem brevì pervenerat, uti nostris vehementer carus, Numantinis maximo terrori esset. Ac sanè, quod difficillimum in primis est, & prælio strenuus erat, & bonus consilio : quorum ^c alterum ex providentiâ timorem, alterum ex audaciâ temeritatem, adferre plerumq; solet. Igitur ^d imperator omnes ferè res asperas per Jugurtham agere in amicis habere, magis magisque eum indies amplecti, quippe cujus neque consilium, neque inceptum ullum frustrâ erat. ^e Huc accedebat munificentia animi, & ingenii solertia : quibus rebus sibi multos ex Romanis familiari amicitia conjunxerat. Eâ tempestate in exercitu nostro fuere complures novi, atque nobiles, quibus divitiæ bono honestoque ^f potiores erant, factiosi, domi potentes, apud socios clari magis, quàm honesti ; qui Jugurthæ non ^g mediocrem animum pollicitando accendebant, si Micipsa rex occidisset, fore uti solus imperio Numidicæ potiretur : & in ipso maxu-

INTERPRETATIO.

¹ Quia Jugurtha erat manu promptus, & cupidus gloriæ militaris, Micipsa decrevit eum objicere periculis.	præfecit Numidis.
² Micipsa opinans eum interfectum iri, vel dum virtutem ostentaret, vel hostium sævitiâ, eum	³ Postquam Jugurtha cognovit hostium pugnandi rationem.
	⁴ Objectando se periculis.
	⁵ Præterea in ipso erat magnificientia animi.

NOTÆ.

^a Numantino] Numantia urbs fuit Hispaniæ Tarraconensis, non longè ab ortu fluminis Duri, si viros æstimes, par omnibus urbibus bello, quod olim adversus Romanos fortissimè gesserunt.

^b Mor. m.] Hic in perditissimo homine, pro tempore spectare licet ornatissimi juvenis speciem, & virtutis exemplum.

^c Alterum.] Esse scilicet, bonum consilio, generat timorem : enimvero aliquis ut bene det consilium ille debet prævidere pericula ; quod si fuërit, ea protecto reformi-

dabit, deinde, quod pronum est, si virtus adsit, eadem quoque fugitabit.

^d Imperator] Scipio.

^e Potiores] Id est, Apud quos major divitiarum, quàm virtutis, ratio et æstimatio erat.

^f Medicorem.] Id est, Cùm jam sua sponte Jugurtha dominationem affectaret, cupiditatem inflammabant insuper exitiales illi consilia.

^g In ipso.] Jugurthâ scilicet. Hæc & similia ingerebant nefarii illi adulatores.

mam virtutem; Romæ omnia venalia esse. Sed postquam, Numantiâ deletâ, P. Scipio dimittere auxilia, & ipse revorti domum decrevit; ^a donatum, atque laudatum magnificè pro concione, Jugurtham in ^a prætorium adduxit; ibique secretò monuit, uti potius ^b publicè, quàm privatim, amicitiam populi Rom. coleret; neu ^c quibus largiri insuesceret: periculose à paucis emi, ^d quod multorum esset. Si permanere vellet in suis ^e artibus, ^f ultro illi & gloriam, & regnum venturum: sin ^g properantiùs pergeret, suâmet ipsum pecuniâ præcipientem casurum. Sic locutus, cum literis eum, quas Micipsæ redderet, dimisit. Earum ^h sententia hæc erat. *Jugurthæ tui bello Numantino longè maxuma virtus fuit: quam rem tibi certè scio gaudio esse, nobis ob merita sua carus est; ut idem ⁱ S. P. Q. R. sit, summâ ope nitemur. Tibi quidem ^k pro nostrâ amicitia gratulor. En habes virum dignum te, atque avo suo Masinissâ.* Igitur ^h rex, ubi ea, quæ famâ acceperat, ex literis imperatoris ita esse cognovit; cum virtute, tum ⁱ gratiâ viri permotus, ^k flexit animum suum; & Jugurtham beneficiis vincere aggressus est, statimque eum adoptavit, & testamento pariter cum filiis hæredem instituit. Sed ipse paucos post annos, morbo, atque ætate confectus, cum sibi finem vitæ adesse intelligeret, coram amicis, & cognatis itemque Adherbale, & Hiempsale filiis, dicitur hujuscemodi verba cum Jugurthâ habuisse.

I N T E R P R E T A T I O.

^a Adduxit Jugurtham in tentorium suum, postquam ipsi munera contulisset, atque eum laudasset, magnifice coram exercitu.

Earum sensus hic erat.

ⁱ Senatus, Populusque Romanus.

^k Gratulor equidem tibi, secundum nostram amicitiam.

N O T Æ.

^a Prætorium.] Tabernaculum erat, seu tentorium, vel domus Imperatoris, sive Prætor, sive Consul fuisset.

^b Publicè.] Hoc est, Ne huic aut illi se ille privatim addiceret, sed virtute suâ universum Populum Romanum sibi demereretur.

^c Quibus.] Non dixit quibusvis; quomodo Jugurthæ levitatem exprobrasset, neque factum ipsum in totum damnasset; verum quibus dixit, ut ille intelligat, neminem largitionibus devinciendum, eo modo, & sine, quo procul dubio, summus Imperator cepisse eum intellexerat.

^d Quod multorum.] Loquitur de amicitia & favore P. Romani. Cæterum ex singulis propemodum-Scipionis verbis maxima documenta sumere possunt viri principes: quæ quia Jugurtha spreverat, de summo fastigio excussus est.

^e Artibus.] Bonis scilicet. Reprehensionem habet hæc Imperatoris admonitio tametsi occulta est.

^f Ultro.] Ipso nec cogitante. Gall. Sans qu' il s' en mît en peine.

^g Properantiùs.] Hoc est, vim faceret rebus, quæ cum tempore fiunt, sensim & sine sensu, quæque aliter franguntur. Gall. Que s' il se bâtoit trop; Que s' il violentoit les choses.

^h Rex.] Micipsa.

ⁱ Gratiâ.] Cum Jugurtham, gratum & acceptum esse sciret, tum popularibus, tum Romanis.

^k Flexit.] Hoc est, Cum antea Jugurtham perdere quævisset, mutato consilio, beneficiis ipsum cumulavit.

Parvum ego te, Jugurtha, ^a amisso patre, sine spe, sine opibus, ^b in meum regnum accepi, existumans non minùs me tibi, quàm si ^c genuissem, ob beneficia carum fore; neque ea res ^d falsum me habuit. Nam ut alia magna & egregia ^e tua omittam, novissumè rediens Numantiâ, meque, regnumque meum, gloriâ honoravisti; tuâque virtute nobis Romanos ex amicis amicissimos fecisti: in Hispaniâ nomen familiæ ^f renovatum est: postremò, quod ^g difficillimum inter mortalis est, gloriâ invidiam vicisti. Nunc, quoniam mihi natura finem vitæ facit, per ^h banc dextram, per ⁱ regni fidem moneo, obtestorque, uti hos, qui tibi genere propinqui, ^j beneficio meo fratres sunt, caros habeas; neu malis alienos adjungere, quàm sanguine conjunctos retinere. Non exercitus, neque thesauri, præsidia regni sunt, verùm amici: quos neque armis cogere, neque auro parare queas, officio & fide pariuntur. Quis autem amicior, quàm frater fratri? Aut quem alienum fidum invenies, si tuis hostis fueris? Equidem ego regnum vobis trado firmum, si boni eritis; si mali, imbecillum. Nam ^k concordia res parvæ crescunt, discordia maxumæ ^l dilabuntur. Cæterùm ante hos ^m te, Jugurtha, quia ætate, & sapientiæ prior es, ne aliter quid eveniat, providere decet:

INTERPRETATIO.

¹ Nam ut silentio præteream alia tua magna, & egregia facinora. ² Moneo per fidem quæ regno debetur. ³ Cæterùm te decet, plùs quàm hos.

NOTÆ.

^a Amisso.] Manastabale, scilicet.

^b In meum.] Id est, Non modò, in regiam induxi, sed cultu & spe cum filiis meis eadem e duxi.

^c Genuissem.] Te supple.

^d Falsum.] Id est, Tu mihi revera ea omnia præstitisti, quæ à filio possunt repeti.

^e tua.] Nota phrascs ejusmodi ellipticas: Viri habent maximam. Ita cùm apud Terentium, pater filium vocat omnium, plùs est quàm si sceleratissimum, aut quopiam atroci alio nomine appellâsset, cùm quodlibet intelligi possit.

^f Renovatum.] Hoc dicit, quia Masinissa multa præclare gesserat in Hispaniâ adversus Romanos, priusquam cum Scipione societatem iniret.

^g Difficillimum.] Omnino: nam ut habet Horatius,

Hec! nefas;

Virtutem incolumem odimus,

Sublatum ex oculis quærimus, invidi.

^h Hanc.] Intelligendum est Micipsam.

Jugurthæ manum tenuisse, dum hæc diceret.

ⁱ Beneficio.] Quia, videlicet, in partem & regni hæreditatem Jugurtham Micipsa assumpserat; atque pro filio habuerat.

^k Concordiâ.] Scitum est quod quidam fecit, ut concordiam filios, quos magno numero habuit, edoceret: Sagittas, pro eorum numero sumpsit, quas in fasciculum colligatas cuique rumpendas porrexit; quod illi cùm nequissent, ipse singulas seorsim nullo negotio perfregit. Itaque omne quod est, tam diu manet atque subsistit, quàm unum est; interit quando solvitur, aut unum esse desinit.

^l Dilabuntur.] Pereunt, sed acutè expressit, cùm dilabi præcisè notet in partes varias abire, quod ex se & immediatè ponit totius destructionem. Tanti est certè unio in universâ naturâ ut vel ipsum nomen nescio quid blandi & jucundi sapiat; divisio contra lacerare, & omne malum portendere videatur.

Nam in omni certamine, qui ¹ opulentior est, etiam si accipit injuriam, tamen, quia plùs potest, facere videtur. Vos autem, Atherbal, & Hiempsal, colite, observate ² talem hunc virum; imitamini virtutem, & enitimini, ne ego meliores liberos ³ sumpsisse videor, quàm genuisse.

Ad ea Jugurtha, tametsi regem ⁴ ficta locutum intelligebat, & ^b ipse longè aliter animo agitabat; tamen pro tempore benignè respondit. Micipsa paucis post diebus moritur. Postquam illi more regio ⁴ justa magnificè fecerant, ^c reguli in unum convenerunt, ut inter se de negotiis cunctis disceptarent. Sed Hiempsal, qui minimum ex illis erat, naturâ ferox, etiam antea ignobilitatem Jugurthæ, quia ^d materno genere impar erat, despiciens, ^e dexterâ Atherbalem adfedit; ne medius ex tribus, quod ^f & apud Numidas honori ducitur, Jugurtha foret. Dein tamen, ut ^g ætati concederet, ^h fatigatus à fratre, vix in partem alteram transductus est. Ibi cùm multa de administrando imperio differerent, Jugurtha inter alias res jact, oportere quinquennii consulta, & ⁱ decreta omnia rescindi: ^k nam per ea tempora confectum annis Micipsam parum animo valuisse. Tum ^l idem Hiempsal placere sibi respondit: nam ^m ipsum illum tribus his proximis annis adoptione in reg-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Qui fortior est videtur facere injuriam, quàmvis eam accipiat, quia plùs potest.

² Reveremini hunc virum tantâ virtute ornatum.

³ Ne ego videor adoptâsse meliores liberos, quàm genuisse.

⁴ Postquam illum, more regio, magnificè sepeliissent.

N O T Æ.

a *Ficta.*] Res profectò fictæ non erant, vera dicebat Micipsa; sed animus fictus erat: non ex benevolentia, sed ex metu loquebatur.

b *Ipse.*] Jugurtha.

c *Reguli.*] Jugurtha, Atherbal, & Hiempsal, qui, diviso regno, parvi erant reges.

d *Materno.*] Antea natum cùm ex concubinâ vidimus.

e *Dexterâ.*] Verisimile est Jugurtham cum Atherbale, jam tum sine omni prolixiore cerimonia, assédisse. Occasio inter illos duos non fuit, de loco aulicâ urbanitate disceptandi; nam sive Jugurtha superiorem, sive inferiorem obtinere voluit, utrobique ab Atherbalis finistrâ sedere debuit. Hiempsalis fuit hanc litem dirimere. Cujus enim ille vacuum latus clausisset, ei medium & honoratum locum dediss; cùmque

dextrâ Atherbalem assedit, Jugurtham in loco infirmo collocavit.

f *Et.*] Hinc concludas, moris fuisse apud Romanos, ut sedentibus locus medius esset honoratissimus.

g *Ætati.*] Jugurthæ scilicet.

h *Fatigatus.*] Eum premebat Atherbal, ut in Jugurthæ finistram transfret; eoque pacto Jugurtha medius foret.

i *Decreta.*] Micipsæ scilicet. Plùs verò dicit decreta quàm consulta: Hæc vocamus, des *Declarations*, Illa verò, des *Arrêts*.

k *Nam.*] Ratio est Jugurthæ pro rescindendis Micipsæ decretis.

l *Idem.*] In neutro genere. Dicit Hiempsal acri in Jugurtham cum aculeo, sibi placere, ut patris postrema decretum rescinderetur.

m *Ipsam.*] Jugurtham.

num pervenisse. Quod verbum in pectus Jugurthæ ^a altiùs, quàm quisquam ratus, descendit. Itaque ex eo tempore irâ & metu anxius, moliri, parare, atque ea modo in animo habere, quibus Hiempsal per dolum caperetur. Quæ ubi tardiùs procedunt, neque lenitur animus ^b ferox, statuit quovis modò inceptum perficere. Primo conventu, quem ab regulis factum suprâ memoravi, propter dissensionem placuerat dividi thesauros, ^c finisque imperii singulis constitui. Itaque ad utramq; rem tempus decernitur, sed maturius ad pecuniam distribuendam. Reguli interea in loca propinqua thesauris alius aliò concessere. Sed Hiempsal in oppido Thirmidâ fortè ejus utebatur domo, qui proximus ^d lictor Jugurthæ, carus acceptusque ei semper fuerat: quem ^e ille casu ministrum oblatum promissis onerat, impellitque, uti tanquam suam domum visens eat: portarum claves ^f adulterinas paret, nam veræ ad Hiempsale referrebantur: cæterùm, ubi res postularet, ^g seipsum cum magnâ venturum manu. Numida mandata brevè conficit: atque, uti doctus erat, noctu Jugurthæ milites introducit. Qui postquam in ædes irrupere; ^h diversi regem quærere; dormientis alios, alios occurrentis interficere: scrutari loca abdita; clausa effringere: strepitu & tumultu omnia misce.re: cùm interim Hiempsal reperitur, occultans se tugurio mulieris ancillæ, quò initio pavidus, & ignarus loci, profugerat. Numidæ caput ejus, uti jussi erant, ad Jugurtham referunt. Cæterùm fama tanti facinoris per omnem Africam brevè divulgatur: Atherbalem, omnisque, qui sub Micipsæ imperio fuerant, metus invadit. In duas partis discedunt Numidæ: plures Atherbalem, sequuntur, sed illum alterum bello meliores. Igitur Jugurtha, quàm maxumas potest copias armat: urbis partim vi, alias voluntate, imperio suo adjungit: omni Numidiæ imperare parat. Atherbal, tametsi Romam legatos miserat, qui senatum docerent de cæde fratris, & fortunis suis; tamen fretus multitudine militum, parabat armis contendere. Sed ubi res ad certamen venit, victus ex prælio profugit in ⁱ provinciam, ac dehinc Romam contendit: Tum Jugurtha: patratis ^j consiliis, postquam omni Numidiâ potieba-

INTERPRETATIO.

¹ Placuit terminos imperii singulis assignari.

² Alii alio regem quæsierunt.

³ Tum Jugurtha consiliis ad finem perductis, &c.

NOTÆ.

^a *Altiùs.*] Id est, Eò gravissimè vulneratus fuit: tantòque altiùs telum infixum, quantò acutius fuit.

^b *Ferox.*] Jugurthæ.

^c *Lictor.*] Lictores erant qui proximè Magistratum, vel regem præcedebant. Hujus domum Hiempsal in hospitium assumpserat.

^d *Ille.*] Jugurtha.

^e *Adulterinas.*] De fausses clefs.

^f *Seipsum.*] Jugurtham.

^g *Provinciam.*] Hoc est, in eam Africæ partem quæ per Romanos Magistratus gubernabatur.

^h *Consiliis.*] Quæ, scilicet, de opprimendis fratribus, & eorum regno invadendo iniverat.

tur, in otio facinus suum cum animo reputans, timere populum R. neque advorsus iram ejus usquam, nisi in avaritiâ^a nobilitatis, & pecuniâ suâ, spem habere. Itaque paucis diebus, cum auro, argentoque multo legatos Romam mittit: quîs præcipit uti primùm veteres amicos muneribus expleant, dein novos^b acquirant: postremò, quemcumque possint largiundo parare, ne cunctentur. Sed ubi Romam legati venêre, & ex præcepto regis, ^b hospitibus, aliisque, quorum eâ tempestate in senatu auctoritas pollebat, magna munera misere: tanta^c commutatio incessit, ut ex maxumâ invidiâ in gratiam & favorem nobilitatis Jugurthæ veniret. ^d Quorum pars spe, alii præmio inducti, singulos ex senatu^e ambiundo, nitebantur, ne ^f gravius in eum consuleretur. Igitur, ubi legati satis confidunt, die constituto senatus utrisque^g datur. Tum Atherbalem hoc modo locutum accepimus.

Patres conscripti, Micipsa pater meus moriens mihi præcepit, uti regni Numidiæ tantummodo^h procurationem existumarem meam; cæterumⁱ jus, & ^k imperium penès vos esse: simul eniterer domi, militiæque quàm maximo usui esse populo Romano: vos mihi^l ^m cognatorum, vos in locum affi-

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Postea novos requirant.*

^z *Præcepit ut vos pro consanguineis & affinibus haberem.*

N O T Æ.

^a *Nobilitatis.] Romanæ, scilicet.*

^b *Hospitibus.] Eos intellige quibuscum bello Numantino Jugurthæ arctam amicitiam, & hospitii necessitudinem conjunxerat; ita ut ipse apud illos, si in Italiâ esset; illi apud ipsum, si in Numidiâ venirent; diverfarentur. Hospitii verò sanctissima jura fuerunt.*

^c *Commutatio.] Nimirum Jugurthæ facinus cunctis atrocissimum visum est, sed postquam pecuniâ quidam corrupti sunt, mentem & animum mutaverunt, atque Jugurthæ crimen minuerunt.*

^d *Quorum.] Nobilium, scilicet, qui sub voce nobilitatis comprehenduntur; quod notandum: nam relativum quorum non cum nomine expresso, sed cum re intellectâ, consentit.*

^e *Ambiundo.] Prout sit, inter alios sermones, illi Jugurthæ crimen verbis mitigabant, senatorumque favorem ipsi conciliabant.*

^f *Gravius.] Ne bellum adversus ipsum de-*

cernerent, aut hostem judicarent.

^g *Datur.] Id est, dies constituitur ad quem in senatum admitterentur Atherbal & Jugurthæ legati.*

^h *Procurationem.] Administrationem: La Lieutenance.*

ⁱ *Jus.] Fundamentum notat hoc vocabulum, aut dominandi rationem.*

^k *Imperium.] Totum istud rhetoricè & blandâ comitate dicitur: nam alioqui Micipsa, fuerat & Masinissa P. Romani socius, Additæ fuerant equidem Romanorum beneficio multæ urbes utriusque imperio, sed uterque meruerat: imò fatebitur postea ipse Atherbal, non admodum Romanorum fortunam expetendam fuisse, quo tempore fœdus initum cum ipsis. At ne ego, quod absque blandimento verum est, taceam, plerumque certè evenit, ut paulatim sub fœderis titulo, ille in minis potentem dominium usurpet, qui opibus præcellit; libertatis inane nomen ut maneat, fœdus pangitur, quod precariam servitutem inducit.*

nium ducerem: si ea fecissem, in vestrâ amicitia exercitum, divitias, munimenta regni, me habiturum. Quæ præcepta patris mei cum agitarer, Jugurtha, homo omnium, quos terra sustinet, sceleratissimus, contempto imperio vestro, Masinissæ me nepotem, utique ab stirpe socium atque amicum populi R. regno, fortunisque omnibus expulit. Atque ego P. C. quoniam eò miseriarum venturus eram, vellem, potius ob meâ, quàm ob majorum meorum, beneficia posse me à vobis auxilium petere; ac maxumè ^a deberi mihi beneficia à populo R. quibus non egerem: ^b secundum ea, si desideranda erant, uti ^c debitis uterer. Sed quoniam parum tuta per se ipsa probitas est, neque mihi ^d in manu fuit, Jugurtha qualis foret; ad vos confugi P. C. quibus, quod mihi miserrimum est, cogor prius oneri, quàm usui esse. Ceteri reges, aut bello victi in amicitiam à vobis recepti sunt, aut in suis dubiis ^e rebus societatem vestram appetiverunt. Familia nostra cum populo R. bello Carthaginienſi amicitiam instituit, quo tempore magis fides ejus quàm ^f fortuna petenda erat. ^g Quorum progeniem vos, P. C. nolite pati me nepotem Masinissæ frustra à vobis auxilium petere. Si ad ^h impetrandum nihil causæ haberem, præter miserandam fortunam; quòd paulò antè rex, genere, famâ atque copiis potens, nunc deformatus ærumnis, inops, alienas opes exspecto: tamen erat majestatis populi Romani ⁱ prohibere injuriam, neque pati, cujusquam regnum per scelus crescere. ^j Verùm ego iis finibus ejectus sum, quos majoribus meis populus Rom. dedit: unde pater, & avus meus unâ vobiscum expulere Syphacem, & Carthaginienſes. Vestra beneficia mihi erepta sunt, P. C. vos in meâ

INTERPRETATIO.

^a Neque penès me fuit. ^b Aut in vacillantibus suis rebus fœdus vobiscum inire quæſiverunt. ^c Magis fides ejus erat quærenda, quàm ejus fortuna.	^d Nolite pati, me progeniem eorum, & nepotem Masinissæ, petere frustra auxilium à vobis. ^e Tamen erat majestatis Pop. Romani impedire ne ego injuriâ officerer.

NOTÆ.

a Deberi.] Sunt equidem in hac oratione plurimæ bonæ rationes; at vero accuratâ methodo non sunt dispositæ. De industriâ & bene factum ab autore, qui hominem elegantia Romanâ minùs excultum, suo more loquentem inducit. Ita planè præcipit summus magister Horatius.

b Secundum ea.] Id est, Ex eo, Deinde, Gall. Et qu'en conséquence de cela.

c Debitis.] Repetit quod ita dictum nunquam oportuit.

d In manu.] Id est, Non potui facere ut Jugurtha quàm fuit alius esset. Hoc dicit

ut importunitatem, necessitate quâ compulsus fuit, excuset.

e Impetrandum.] Auxilium, scilicet, à vobis contra Jugurtham. Videtur Atherbal præscire quod futurum est; adeoque à Romanis, dissidens, & quasi à recusantibus auxilium petit. Ominosa est ista petendi ratio, & contumeliosa, quæque ergo, ita institui minimè debet.

f Verùm.] Jam rationes optimas optime proponit Atherbal, sed in eo diu non manebit.

inju-

injuriâ despecti estis. Eheu me miserum ! buccine, Micipsa pater, beneficia ^a tua evasere, uti, quem tu parem cum liberis tuis, regnique participem fecisti, is potissimum stirpis tuæ extinctor sit ? Numquamne ergo familia nostra quieta erit ? ^b Semperne in sanguine, ferro, fûgâ versabimur ? Dum Carthaginiensis incolumes fuere, ^c jure omnia sæva patiebamur. Hostis ab latere : vos amici procul : spes omnis in armis erat. Postquam illa ^d pestis ex Africâ ejecta est, læti pacem agitabamus : quippe, quis hostis nullus erat, nisi fortè quem vos jussissetis. Ecce autem ex improvviso Jugurtha, intolerandâ audaciâ, scelere, atque superbâ sese efferens, fratre meo, atque eodem propinquo suo interfecto, primum regnum ^e ejus, sceleris sui prædam fecit : post, ubi me iisdem delis nequit capere, nihil minùs, quàm vim aut bellum ^f expectantem, in imperio vestro, sicut videtis, extorrem patriâ, domo, inopem, & co-opertum miseriis efficit, ^g ut ubivis tutiùs, quàm in meo regno essem. Ego sic existumabam, P. C. uti prædicantem audiveram patrem meum, qui vestram amicitiam diligenter colerent, eos multum laborem suscipere, cæterum ex omnibus maxumè tutos esse. ^h Quod in familiâ nostrâ fuit, præstitit, ut in omnibus bellis adesset vobis : nos uti per otium tuti simus, ⁱ in manu vestrâ est, P. C. Pater nos duos fratres reliquit : tertium Jugurtham ^j beneficiis suis ratus est nobis conjunctum fore. Alter eorum necatus : alter ipse ego manus ^k impias vix ef-fugi. Quid agam ? Aut quò potissimum infelix accedam ? ^l Generis præsidia omnia extincta sunt : pater, uti necesse erat, ^m naturæ conces-

I N T E R P R E T A T I O.

^a Ita ut essem tutiùs ubivis, quàm in meo regno.

^b Quantum fuit in potestate familiæ nostræ, effecit, ut auxilio vobis esset in omnibus bellis.

^c Micipsa pater meus credidit Jugurtham, tertium nostrum fratrem, beneficiis suis fore nobis conjunctum & amicum.

^d Pater mortuus est.

N O T E.

a Tua.] In perditum Jugurtham.

b Semperne.] Masinissa à Carthaginiensibus regno pulsus fuerat ; Micipsa Romanis auxilio adversus illos venerat ; frater Hiempsal à Jugurthâ jugulatus ; ipse ab eodem ad ultimas angustias redactus sum.

c Jure.] Quia inter se illi, maxime propter Romanos, hostes erant.

d Pestis.] Loquitur de Carthaginiensibus.

e Hjus.] Credo pateretur Sallustius, ut pro ejus, ipsius reponeretur, ad vitandam ambiguitatem, si quis fortè ejus cum scelere construeret : ideoque virgulam apposui.

f Expectantem.] Qui ne m' attendois à rien moins qu' à faire la guerre.

g In manu.] Quia potentes estis, quique facile Jugurtham in officio retinueritis. Cæterum in Jugurthâ fuit quòd post Hannibalem timeretur, ut habet Florus.

h Impias.] Jugurthæ, scilicet. Synecdoche est, quæ vim augeat orationis ; ut hinc pateat Jugurtham impietate factum celebrem.

i Generis.] Cognatarum patris, fratris, &c.

sit: fratri, ^a quem minumè decuit, propinquus per scelus vitam eripuit: affinis, amicos, propinquos cæteros meos, ^b alium alia clades oppressit: ^c capti ab Jugurthâ, pars in crucem acti, pars bestiis objecti sunt: pauci, quibus relicta est anima, clausi in ^d tenebris cum mærore & luctu, morte graviolem vitam exigunt. Si omnia, quæ aut amisi, aut ex ^e necessariis adversa facta sunt, incolumia manerent: tamen, si quid ex improviso mali accidisset, vos implorarem, P. C. quibus ^f pro magnitudine imperii, ^g jus, & injurias omnis, curæ esse decet. Nunc verò exul patriâ, domo, solus, atque omnium ^h honestarum rerum egens, quos accedam, aut quos appellèm? Nationesne, an reges, qui omnes familiæ nostræ ob ⁱ vestram amicitiam infesti sunt? An quoquàm mihi adire, licet, ubi non majorum meorum hostilia monumenta plurima sint? An quisquam nostri misereri potest, qui aliquando vobis hostis fuit? & Postremò, ^j Masinissa nos ita instituit, P. C. ne quem coleremus, nisi pop. R. ne societates, ne fœdera nova acciperemus: abunde magna præsidia nobis in vestrâ amicitia fore: ^k si huic imperio ^l fortuna mutaretur, unâ occidendum nobis esse. ^m Virtute, ac diis volentibus, magni estis & opulenti: omnia ⁿ secunda, & obedientia sunt: quò facilius sociorum injurias curare licet. Tan-

INTERPRETATIO.

¹ Qui capti sunt à Jugurthâ partim cruci affixi sunt.

² In carceris obscuritate detenti agunt vitam duriolem morte, cum mærore & luctu.

³ Ex amicis & faventibus adversa facta sunt.

⁴ Masinissa nos ita instituit, si imperium Romanum fortuna deficeret, nobis unâ pereundum esse.

⁵ Virtute vestrâ, & deorum beneficio magni estis.

⁶ Omnia sunt vobis faventia.

NOTÆ.

^a Quem.] Jugurtham dicit, qui propinquos & fratres suos ab ipsorum patre beneficiis cumulatus, tueri, interficere, debuit.

^b Alium.] Hoc est, Diversè perierunt.

^c Pro magnitudine.] Id est, cum tam latè pateat imperium Romanum, & ejus auctoritas. Elegans est hæc locutio, at videndum ne pariat obscuritatem.

^d Jus.] Quandoquidem ipse Sallustius lib. 3. historiarum more antiquo vis ponit in accusativo plurali pro vires, fortè hic vis pro jus legendum esset; hic enim agitur de ope implorandâ, non contra jus, sed contra vim & injustitiam. Nolim tamen circa jus novas lites movere.

^e Honestarum.] Id est, quæ regem comitari & cohonestare debent.

^f Vestram.] Id est, quam vobiscum inimus.

^g Postremò.] Denique: Ut ne vos diutius morer.

^h Masinissa.] Bene & cum artificio Masinissæ, cujus tamen vix ullam memoriam habebat, potiùs quàm Micipsæ, sermonem injicit Atheroal; quia nimirum ejus gratiam sciebat P. Romano recordationem.

ⁱ Fortuna.] Hæc oratio, quâ rei invdiam minuit. Id est, Si respublica Romana ante tempus periret.

tum illud vereor, ne ¹ quos privata amicitia Jugurthæ ² parum cognita, transvorsos agat: quos ego audio maxumâ ope niti, ambire, fatigare vos singulos, ^b ne quid de ^c absente, incognitâ causâ, statuatis: ^d fingere me verba, & fugam simulare, cui licuerit in regno manere. ^e Quod utinam illum cujus impio facinore in has miseras projectus sum, eadem hæc ^f simulantem videam: & aliquando aut apud vos, aut apud Deos immortalis rerum humanarum cura oriatur; ut ille, qui nunc sceleribus suis ferox atque præclarus est, omnibus malis & excruciatu, impietatis in parentem nostrum, fratris mei necis, mearumque miseriarum gravis pœnas reddat. ² Jam jam, frater animo meo carissime, quamquam tibi immaturo, & unde minime decuit, vita erepta est; tamen lætandum magis, quàm, dolendum puto casum tuum. Non enim ^h regnum, sed fugam, exilium, egestatem, & has omnis, quæ me premunt, ærumnas, cum animâ simul amisisti: at ego infelix in tanta mala præcipitatus, pulsus ex patrio regno, rerum humanarum ⁱ spectaculum præbeo: ³ incertus

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Ne amicitia privata Jugurthæ parum cognita aliquos à justitiæ viâ abducat.

² Jam jam, ô Hiempsal, frater carissime animo meo, puto casum tuum & mortem lætandam magis quàm dolendam, quanquam vitâ erepta est tibi immaturo, & prima

juventæ face, & ab eo, à quo minime decuit eam tibi eripi.

³ Ego sum incertus quid agere debeam, an quæram ulcisci mortem tuam, dum ipse egeo ope alterius. An ego cujus potestas vitæ & necis pendet ex potentiâ alienâ, consulam regno meo?

N O T Æ.

^a Parum cognita.] Innuit Jugurtham amicitie, virtutumque quibus ea conciliatur simulatione, quibusdam Romanis, qui illi, quasi verè amicus fuisset & honestus, favebant, perfidiosè imposuisse. Cæterum ipsorum avaritiâ potiùs quàm amicitia cum Jugurthâ conjunctos eos Atherbalem haudquaquam latebat; sed dissimulatum isthuc oportuit: quod quidem non imperitè fecit.

^b Ne quid.] Maximus fuit hæc in parte Jugurthæ dolus: neque aliud possit videri iniquius, quàm postulare, ut de absente, atque indictâ causâ statuatur, prout Atherbalem facere legati supponebant. At verò perversè illi, cum Atherbalis petitionibus illud subdole admiscerent; quod non perversas modò, sed & ineptas eas efficit. Is profectò ridicule nimis requisivisset, ut de Jugurthâ senatus indictâ causâ decerneret, cum ad eam dicendam illi adessent; verùm tyrannum oportuit suis technis tempus redimere, jamque nos nimium detinuit.

^c Absente.] Jugurthâ scil.

^d Fingere.] Non potest verbum hoc, eo modo quo præcedentia, immediatè construi cum verbo audio; verùm in eo laudem meruit noster autor, qui quasi inordinatè excongerit quæ contemnit.

^e Quod.] Illud est quod Gallicè, ornatus causâ, vel ex majoris affectus consuetudine, dicimus, *Que plût à Dieu que, &c.*

^f Simulantem.] Nota hanc respondendirationem, acris est; cùmque multas habet figuras, cùm plures tangit affectus. Simpliciter negasset Atherbal se simulare infortunium suum, sed revera miserum esse.

^g Excruciatu.] Supple, sicut ego sum.

^h Regnum.] Id est, non tam regnum. Lætandum magis quòd, regno spoliatus sis, quàm dolendum; cùm à te, unâ & eadem operâ, fuga, egestas, exilium depulsum sit.

ⁱ Spectaculum.] Id est, De me fragilitati humanæ exemplum fortuna exhibuit.

quod

BELLUM JUGURTHINUM.

73

quid agam, tuasne injurias persequar, ipse auxilii egens; an regno consulam, cujus vitæ, necisque potestas ex opibus alienis pendet. Utinam, ¹ emori, fortunis meis honestus exitus esset, ne vivere contemptus viderer, si defessus malis injuriâ ² concessissem. Nunc quoniam neque vivere ³ lubet, neque mori licet sine dedecore; P. C. per vos, per liberos, atque parentes vestros; per majestatem populi R. subvenite misero mihi: ite obviâ injuriæ: nolite pati regnum Numidiæ ⁴ quod vestrum est, per scelus, & sanguinem familiæ nostræ tabescere.

Postquam rex finem loquendi fecit, legati Jugurthæ ⁵ largitione magis, quàm causâ freti, paucis respondent: Hiempsalem, ob sævitiam suam, ab Numidis interfectum: Atherbalem ultro bellum inferentem, postquam superatus sit, queri, quòd injuriam facere nequisset: Jugurtham ab senatu petere, ne se alium putaret, ac Numantiæ cognitus esset; neu verba inimici ante facta sua poneret. Deinde utrique curiâ egrediuntur. ⁶ Senatus statim consulitur: fautores legatorum, præterea magna pars ⁷ gratiâ depravata, Atherbalis dicta contemnere: Jugurthæ virtutem laudibus extollere: gratiâ, voce, denique omnibus modis pro alieno scelere, & flagitio, suâ quasi pro gloriâ, ⁸ nitebantur. At contrâ pauci quibus bonum & æquum divitiis carius erat, subveniendum Atherbali, & Hiempsalis mortem severè vindicandam censebant. Sed ex omnibus maxumè Æmilius ⁹ Scaurus, homo nobilis, impiger, factiosus,

INTERPRETATIO.

¹ Utinam morte finem honestum facere possem infortunio meo, ne homines viderent me abjectum & spretum inter vivos, si defatigatus malis, propter injuriam cessissem.

² Quoniam neque vita mihi placet.

³ Extemplo senatorum sententia eâ de re exquiretur.

NOTÆ.

^a Concessissem.] Hic locus aliquam habet obscuritatem, adeoque videndum quid intelligamus per *concedere*. Hic est, ut videtur. Deponere studium regnandi, & fratris mortem ulciscendi, vel Omnia Jugurthæ libidini permittere. Galli. in hunc sensum dice-remus, *Plût à Dieu que la mort fût un parti bonnête, que je pûsse prendre dans mes infortunes; de peur de paroître dans le monde comme un misérable, si me trouvant épuisé par les maux que j'ai soufferts, j'étois contraint de tout ceder au tort que l'on m'a fait.*

^b Quod vestrum.] Optima & ratio & conclusio.

^c Largitione.] Antea vidimus legatis suis præcepisse Jugurtham, ut quosvis Romæ

pecuniâ corrumpere; id sedulò præstiterunt, adeoque fore confidebant ut ab illis causa sua defenderetur.

^d Gratiâ.] Fit istud sæpius in judiciis: Quando sententiam suam dixerunt qui in concilio sunt autoritate præcipui, reliqui non tam justitiâ, quàm gratiâ & favore inducti, suffragium suum ferunt, vel ut potentioribus assentiantur, vel ut illi de quo judicium fertur, saveant: Quod quidem pessimè se habet, & æquum subvertit.

^e Nitebantur.] Id est, Non illi minore cum studio Jugurthæ scelus excusabant & tegebant quàm si de suâ gloriâ quæstio incidisset.

^f Scaurus.] Hunc ut prudentem & gravem virum laudant Cicero, & Val. Max.

K

avidus

^a vidus potentiæ, honoris, divitiarum; cæterum vitia sua callidè occultans. ¹ Is postquam videt regis largitionem famosam, ² impudentemque, veritus quod in tali re solet, ne ^b polluta licentia invidiam ^c accenderet, animum à consuetâ lubricine ^d continuit. Vicit tamen in senatu pars illa, quæ ² vero pretium aut gratiam anteferebat. Decretum fit, uti decem legati regnum, quod Micipsa obtinuerat, inter Jugurtham, & Atherbalem ^e dividerent. Cujus legationis princeps fuit L. Opimius, homo clarus, & tum in senatu potens, quia consul, C. ^f Graccho & M. ^g Fulvio interfectis, ^h acerrumè ⁱ vindictam nobilitatis in plebem exercuerat. Eum Jugurtha, tamen si Romæ in amicis habuerat, tamen ^k curatissumè recepit: dando, & pollicendo multa, perfecit, uti famæ, ¹ fide, postremò omnibus suis rebus commodum regis anteferret. Reliquos legatos eadem viâ aggressus, plerosque capit: paucis carior fides, quàm pecunia fuit. In divisione, quæ pars Numidiæ Mauritaniâ attingit, ³ agro, virisque opulentiore, Jugurthæ traditur: illam alteram, ⁴ specie, quàm

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Cum Scaurus videt largitionem Jugurthæ infamem esse.

² Tamen pars potior fuit, in senatu, eorum, qui anteponebant gratiam & favorem vero & honesto.

³ Ea pars traditur Jugurthæ, quæ soli fecunditate & incolarum frequentia prævalebat.

⁴ Atherbal obtinuit illam alteram partem potiorem pulchritudine quàm utilitate.

N O T Æ.

^a Impudentemque.] Tanta Romam exercuit avaritia, ut palam legati pecuniâ suffragia emerent. *Ils informent les sénateurs, le sac, ou l'argent à la main.*

^b Polluta.] Idem est propemodum quod famosa. Res erat nimis cognita.

^c Accenderet.] Callidè Scaurus; nam periculum est maximum ne plebs tumultuetur, ubi magistratum apertè videt jus falsæ pecuniæ postponere.

^d Continuit.] Qui ita pro tempore & commoda virtuti favent, illi omnium sunt pessimi, & de quibus, si fortè fortunâ cognoscantur, maximè diffidendum.

^e Dividerent.] Itaque regni Hiempsalis dimidia pars in perfidiæ præmium Jugurthæ, idque decreto senatus, obvenit. Quantum nefas!

^f Graccho.] Hic mortis, & legum Tiberii fratris acerrimus vindex, cum plebem in avitos agros arcesseret, ab Opimio consule oppressus est.

^g Fulvio.] Is collega Gracchi, & eandem legum assertor, unâ cum illo ab eo-

dem Opimio, in Aventino monte oppressus est. Vir fuit consularis.

^h Acerrumè.] Ex plebe enim tria hominum millia interfecit, eorumque corpora in Tyberim projecit.

ⁱ Vindictam.] Pro hac voce, quam contra auctoris mentem dicit esse Gruterus, *victoriam* reponit, ex fide librorum Pergamiensium. Quamobrem verò contra auctoris mentem esse dicat, non video: mihi quidem sensus est idem; nam vindicta in animo sedet ante victoriam, post victoriam exercetur.

^k Curatissumè.] Scilicet amicitiae jure à quibusdam ceremoniis, & qui exteris & ignotis exhibetur, supervacaneo cultu, solutus erat: attamen quò magis Opimium suum faceret atque (etiam ut decuit erga legatum) nullum prætermisit honorem.

¹ Fide.] Est dativo casu, more veterum. Fortè hujus rei ignorance ab aliquo scio *fama* pro *fama* positum est, quòd absque hæsitatione corripi.

usu potior, quæ portuosior, & ædificiis magis exornata erat, Atherbal possedit. Res postulare videtur Africæ situm paucis exponere, & eas gentis, quibus cum nobis bellum aut amicitia fuit, attingere. Sed quæ loca, & nationes ob^a calorem, aut asperitatem, item solitudines, minùs frequentata sunt; de iis haud facillè compertum narraverim: cætera quàm paucissimis absolvam.

In divisione orbis terræ plerique^b in parte tertiâ Africam posuere: pauci tantummodo Asiam, & Europam^c esse; sed Africam in Europâ. Ea finis habet, ab occidente; ^d fretum^e nostri maris & Oceani, ab ortu solis, declivem^f latitudinem; quem locum^g Catabathmon incolæ appellant. ^h Mare sævum, importuosum. Ager frugum fertilis, bonus pecori, arbori infæcundus: ⁱ cælo, terræque penuria aquarum: genus hominum salubri corpore, vèlox, patiens laborum: plerosque senectus dissolvit, nisi qui ferro, aut à bestiis interiëre. Nam morbus haud sæpè quemquam superat. Ad hoc, ^k malefici generis plurima animalia. Sed qui mortales initio Africam^l habuerint, quique postea accesserint, aut quo modo inter se permixti sint; quamquam ab eâ famâ, quæ plerosque obtinet, diversum est; tamen, ut ex libris Punicis, qui regis Hiempsalis dicebantur, interpretatum nobis est: unàque rem sese habere, cultores ejus terræ

INTERPRETATIO.

^l Dicam quàm paucissimis verbis qui homines initio coluerint, & habitaverint Africam.

NOTÆ.

^a Calorem.] Solis scilicet. Nemo nescit Africæ maximam partem sub Zonâ esse torridâ, atque adeò ardoribus infestari.

^b In parte.] Id est, Africam tertiam mundi partem fecerunt. Nunc verò aliter divinum orbem reperies apud Geographos, postquam veteribus incognita terræ à nautis perlustratæ sunt.

^c Esse.] Id est, Quidam duas tantum orbis terrarum partes esse voluerunt, & Africam sub Europâ comprehendendum. Ambiguæ istiusmodi phrasæ non sunt imitandæ.

^d Fretum.] Malo dicere Sallustius fretum maris quàm mare simpliciter, ut ætium notaret & violentiam, quæ in illis angustiis conspicitur, in quæ duo maria concurrunt & commiscuntur.

^e Nostri] Mediterranei, scilicet, quod Italiam aluit. At certè vix ab occasu dicitur Mediterraneum Africam finire: sed auctori nostro adeò mirabilis visus est maris æstus, ut eo abreptus fretum latè ad occasum

porrexerit. Videndum est interim ne nobis imponant tabulæ nostræ Geographicæ, in quibus nulla quandoque terræ curvatis ratio habetur, cujus tamen, cum in plano exprimitur, nisi cogitatio subierit, primum est in gravissimos errores incidere.

^f Latitudinem.] Id est, campum vastum.

^g Catabathmon.] Vox Græca est à καταβαίνω descendere; adeoque Catabathmon latine descensum dixeris. Vallis erat in Ægyptum devexa, si Melæ credimus. Unde videas non eosdem, qui nobis, veteribus fuisse Africæ limites; nam ea hodie, idque melius, usque ad mare rubrum protenditur.

^h Mare.] Libycum seu Africum, quod pars est Mediterranei.

ⁱ Cælo.] Id est, Neque in Africâ multum pluit; neque ibi copia est fontium, aut fluviorum.

^k Malefici.] Puta serpentes, leones, &c.

putant, quàm paucissimis dicam. Cæterùm ^a fides ejus rei penès auctores erit. Africam initio habuère ^b Gætuli, & ^c Libyes, asperi, incultique; quīs cibus erat caro ferina, atque humi pabulum, uti pecoribus. Hi neque moribus, neque lege, aut imperio cujusquam regerantur: vagi, palantes, ^d quas nox coëgerat, sedes habebant. Sed postquam in Hispaniâ Hercules, ^e sicut Afri putant, interiit: exercitus ejus compositus ex gentibus variis, amisso duce, ac passim multis sibi quisque imperium petentibus, brevī dilabatur. Ex eo numero ^f Medi, ^g Persæ, & ^h Armenii, navibus in Africam transvecti, proximos nostro mari locos occupavère. Sed Persæ ⁱ intra Oceanum magis: hique ^j alveos navium inversos pro tuguriis habuère: quia neque materia in agris, neque ab Hispanis emundi, aut mutandi copia erat. Mare ^k magnum, & ignara lingua commercia prohibebant. Hi paulatim, per conubia, Gætulos secum miscuère; & quia sæpè ^k tentantes agros, alia, deinde alia loca petiverant; semet ipsi ^l Numidas appellavère. Cæte-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Ibi manebant, ubi nox coëgerat* | *ignorantia prohibebant commercium.*
² *Maris vastitas & linguæ*

N O T Æ.

^a *Fides.*] Id est, *Verum sit, necne, non affirmo, id præstiterint qui ejus rei auctores fuerunt.*

^b *Gætuli.*] Libyæ interioris populi, qui ideo à diversis scriptoribus, diversis in locis collocantur, quòd gens vaga sæpius habitationem suam mutaverit. Ut certè parum consultè videantur facere viri alioquin doctissimi, qui quæ ad loca spectant negligenter Sallustium scripsisse dicunt. Quasi verò ille, quia in Africâ prætor fuerit, ideo vastissimam & infestissimam regionem pervagari debuerit. Satis fuerit, ea retulisse quæ didicit, quorumque injuriam crediderim, vindicem eum reposcere.

^c *Libyes.*] Hi populi à quibus etiam nomen sortita est Africa, ejus propriè dictæ partem occidentuam incoluerunt, ad mare Mediterraneum, inter Mauritaniam & Cyrenaicam regionem, ut volunt; nisi Alexandriam usque ab ortu, &, prout videor ex Sallustio colligere, longius ab occasu aliquando erraverint: nam quis cum istis erroribus non erret?

^d *Sicut Afri.*] Ex Livio & Virgilio creditum est Herculem incolumem ex Hispaniâ in Italiam venisse, quibuscum Sallustius,

quasi falsum fuerit, quod Afri de Herculis morte prædicabant, facere videtur. Verùm plures eo nomine fuisse dubitare non finit Cicero lib. 3. de naturâ deorum; unde facile est variantes eâ de re opiniones conciliare, si modò meminerimus uni suo Herculi, Jovis & Alcmenæ filio, quæcumque ab omnibus facta sunt, Græcos poëtas attribuisse.

^e *Medi.*] Media, Asiæ regio notissima, ad mare Hyrcanum, seu Caspium, quò etiam penetrâsse Herculem omnes nôrunt.

^f *Persæ.*] Juxta Medos, ad meridiem.

^g *Armenii.*] Post Medos, ad occasum.

^h *Intra Oceanum.*] Id est, *Ad mare Atlanticum.*

ⁱ *Alveos.*] Illud est quod postea *carinas* vocat. Navis est concavitas.

^k *Tentantes.*] Ut, scilicet, pingue solum, & pecori, quo delectabantur, aptum, invenirent.

^l *Numidas.*] A Græco νέμειν, ut volunt, quod est *pascere*. Quamobrem verò ex lingua Græcâ nomen sibi Nomades seu Numidæ assumpsissent, planè non video; adeoque de hac etymologiâ multum dubito.

rûm adhuc ædificia Numidarum agrestium, quæ mapalia illi vocant, oblonga, incurvis lateribus tecta, quasi navium carinæ sunt. Medis autem, & Armeniis ^a accessere Libyes. Nam hi propius mare Africum agitabant : (Gætuli sub ^b sole magis ; haud procul ab ardoribus :) ^c hique maturè oppida habuere. Nam, ^d freto divisi ab Hispaniâ, ^e mutare res inter se instituerant. Nomen eorum paulatim Libyes corrupere, barbarâ linguâ Mauros pro Medis appellantes. Sed res Persarum brevè ^f adolevit : ac postea ^g Numidæ nomine, propter multitudinem, à parentibus digressi, possedere ea loca, quæ proxuma Carthaginem Numidia appellatur. Deinde, ⁱ utrique alteris freti, finitimos armis, aut metu sub imperium suum coegere ; ^h nomen gloriamque sibi addidere : magis hi, qui ad nostrum mare processerant, ⁱ quia Libyes, quàm Gætuli, minùs bellicosi : denique Africæ pars ^k inferior pleraque ab Numidis possessa est : victi omnes in gentem, nomenque, imperantium ² concessere. Postea ^l Phœnices, alii multitudinis domi minuendæ gratiâ, pars imperii cupidine sollicitatâ plebe ; & aliis novarum rerum avidis, Hipponem, Adrimetum,

INTERPRETATIO.

¹ Deinde utrique Numidæ in mutuâ operâ, & auxilio præsidium collocantes ; coegerunt finitimos, armis, aut metu, sub imperium suum.

² Quicumque à Numidis victi sunt, eorum nomen sumpserunt, & una gens cum ipsis facti sunt.

NOTÆ.

^a Accessere.] Quomodo isthuc, cum priores Libyes Africam obtinuerint ? facile certè, ut nihil necesse sit à vulgatâ lectione discedere, prout nonnullis placuit. Libyes bellicosi fuerunt, ut ipse dicit Sallustius : cum itaque credibiliter à Medis & Armeniis pulsi essent, illis necesse fuit horum gratiam paulatim sibi conciliare, quod quidem accedere est.

^b Sub sole.] Id est, Sub circulo Æquinoctiali, ubi solis ardor est gravissimus.

^c Hique.] Libyes scilicet, non Gætuli : atque hos parentesi, ne sententiam turbarent, includendos curavi.

^d Freto.] Tantùm adde, ne sensus videatur contrarius.

^e Mutare.] Quamdiu nummus apud omnes in pretio non fuit, omnino oportuit non pecuniâ emere, sed mercium compensatione & permutatione.

^f Adolevit.] Id est, Brevi potentes & florescentes facti sunt.

^g Numidæ nomine.] Id est, Persæ Numi-

dæ dicti. In quibusdam libris legitur *Nomen Numidæ* ; quod minùs placet.

^h Nomen.] Illud est quod Gallicè dicimus *Renom*, *Reputation* ; aliter exultationem, aut famam appellaveris.

ⁱ Quia.] Hic est sensus : dicit majorem gloriam brevè quævisse Numidas, qui parentibus relictis ad mare Mediterraneum confederant, quod sibi vicinos, & minùs bellicosos Libyas, quàm aliis Numidis bello meliores Gætulos, superare facilius fuerit.

^k Inferior.] Patet ex textu, eam inferiorem dici Africæ partem, quæ juxta Mediterraneum mare porrigitur : bene sanè, cum eò plerique decurrant amnes Libyci.

^l Phœnices.] Incolebant illi eas terras quæ ad Mediterranei orientalem oram sitæ sunt, Pulsos à Josuâ fuisse notum est ex sacris literis ; in Africâ verò confedissee, ejusque oram maritimam occupasse passim legimus, atque ab iis Afri, præsertim Carthaginenses, Pœni dicti sunt.

Leptim, aliasque urbis in ora maritima condidere : æque brevi multum auctæ, pars ^a originibus suis præsidio, aliæ decori fuere. Nam de Carthagine filere melius puto, quam parum dicere : quoniam aliò properare tempus monet. Igitur ad Catabathmon, ^b qui locus Ægyptum ab Africâ dividit, ^c secundo mari prima Cyrene est, colonia ^d Theræon : ac deinceps duæ ^e Syrtes, interque eas ^f Leptis : ^g deinde ^h Philenon aræ, quem locum, Ægyptum versus, finem imperii habuere Carthaginenses : post, aliæ Punicæ urbes. ⁱ Cætera loca usque ad Mauritaniam Numidæ tenent. ^k Proxumè Hispaniam Mauri sunt. ^l Super Numidiam Gætulos accepimus, partim in tuguriis, alios incultius vagos agitare. Post, eos ^m Æthiopus esse. ⁿ Dein loca exusta solis ardoribus. Igitur bello Jugurthino pleraque ex Punicis oppida, & finis Carthaginensium, quos

N O T Æ.

^a *Originibus.*] Urbibus, unde exierant.

^b *Qui locus.*] Fortè ideo locum describit, quia duo memorantur Catabathmi.

^c *Secundo.*] Id est, ut videtur, *Proximè.* *En suivant la mer.* Phrasis insolens, attamen quæ etiam reperitur apud Orosium, lib. 1. cap. 2.

^d *Theræon.*] Plures insulas meminerunt autores, nomine Thera. Ab eâ quæ sita est supra Cretam prodisse dicunt eos qui Cyrenem condiderunt.

^e *Syrtes.*] Loca sunt vadosa maris Mediterranei, circa medium litus Africanum : major ad ortum, minor ad occasum magis inclinat.

^f *Leptis.*] Duas hujus nominis autores plurimi in Africâ propriâ collocant. Cluverius magnam habet omnino inter duas Syrtes : parvam verò magis ad occasum inter Syrtem minorem & Carthaginem. Hæc nostra, ut patet, magna est.

^g *Deinde.*] Hic reprehenderunt quidam Sallustium, quod Philenorum aras post duas Syrtes posuerit ; verum erraverunt ipsi, non Sallustius : nam vocula *deinde* ad *Leptis*, non ad *Syrtes* referri debet ; ita ut Philenon aras post Leptim, inter Syrtes, non post eas, collocaverit.

^h *Philenon aræ.*] Rem ipsam enarrabit postea Sallustius.

ⁱ *Cætera.*] A finibus Carthaginensium, scilicet, versus occasum. Atque hinc Numidæ fines satis clarè intelligimus ; nisi

quod Mulucha flumen eos ad occasum incertos facit. Si enim verum est, quod ex autoribus colligitur, Mulucham in Mauritaniâ Tingitanâ esse, cum flumen Jugurthæ imperii terminus à Sallustio postea constituitur : certè Numidia ulterius quàm solet ad occasum erit promovenda ; ita ut Mauritania Cæsariensis, ubi antea Syphax Masæyliis imperitaverat, sub Numidiâ comprehenderetur : ex quo concludas per Mauritaniam, Sallustium ferè Tingitanam intellexisse : Maurosque Cæsarienses in nomen & gentem victorum Numidarum concessisse. Sed quamvis satis certum sit bonam Cæsariensis Mauritanie partem sub Jugurthâ fuisse ; non tamen totam attribueris, quia vix Muluchæ fluminis situs cognosci possit.

^k *Proximè.*] Mari tamen interjecto.

^l *Super.*] Ad meridiem.

^m *Æthiopus.*] A parte orientali ad occidentalem, in mediâ Africâ, fuisse eos, voluerunt veteres, Homerum sequuti.

ⁿ *Dein loca.*] Hic iterum autorem arguit vir sanè doctus, quasi ille, quia loca solis ardoribus exusta post Æthiopus ponit, ipsos in Zonâ torridâ esse negaverit. Ipse verò, ni fallor, malè concludit : nam Sallustius Æthiopus sub sole esse nequaquam inficiatur ; sed tantum post eos, loca esse exusta & inhabitata sese ab aliis accepisse dicit. Quamquam à veteribus, ita ut à nobis, cognitum fuisse situm terrarum, nullus ausit affirmare.

^a novissimè habuerant, populus Rom. per magistratus administrabat: Gætulorum magna pars, & Numidæ ad flumen usque ^b Mulucham sub Jugurthâ erant: Mauris omnibus rex Bocchus imperitabat, præter nomen, ^c cætera ignarus populi Rom. itemque nobis neque bello, neque pace antea cognitus: de Africâ, & ejus incolis, ad necessitudinem rei satis dictum.

Postquam diviso regno, legati Africâ decessere; & Jugurtha, contra timorem animi, ^d præmia sceleris adeptum sese videt; certum ratus, quod ex amicis apud Numantiam acceperat, omnia Romæ venalia esse; simul & illorum ^e pollicitationibus accensus, quos paulò antè muneribus expleverat; in regnum Atherbalis animum intendit. Ipse acer, bellicosus: at is, quem petebat, quietus, imbellis, placidus ingenio, ^f opportunus injuriæ, metuens magis, quàm metuendus. Igitur ex improvviso finis ejus cum magnâ manu invadit: multos mortalis cum pecore, atque aliâ prædâ capit: ædificia incendit: pleraque hostiliter loca cum equitatu accedit. Deinde cum omni multitudine in regnum suum convertit, existumans dolore permotum Atherbalem injurias suas manu vindicaturum, eamque rem belli causam fore. At ille, quòd neque se ^g parem armis existumabat; & amicitia populi Rom. magis, quàm Numidis, fretus erat; legatos ad Jugurtham de injuriis questum misit: qui tametsi contumeliosa dicta retulerant, prius tamen omnia pati decrevit, quàm bellum sumere: quia tentatum antea secus cesserat. Neque eò magis cupido Jugurthæ minuebatur, quippe qui totum ejus regnum animo jam invaserat. Itaque non, ut antea, cum ^h prædatoriâ manu, sed, magno exercitu comparato, bellum gerere cœpit; & apertè totius Numidiæ imperium petere. Cæterum, quâ pergebat, ⁱ urbis, agros vastare, prædas agere; suis animum, hostibus terrorem augere. Atherbal ubi intelligit eò processum, uti regnum aut relinquendum esset, aut armis retinendum, ¹ necessariò copias parat, & Jugurthæ obviis procedit.

INTERPRETATIO.

¹ *Necessitate impulsus copias parat.*

NOTÆ.

^a *Novissimè.*] Non enim à longo tempore Carthago à Scipione deleta fuerat.

^b *Mulucham.*] Alio nomine dicitur *Molochath*. Fuit & oppidum Mulucha dictum, ut liquet ex Floro.

^c *Cætera.*] Adverbium: nisi mavis præpositionem supplere. *His exceptis.*

^d *Præmia.*] Omnino, siquidem dimidiam Hiempsalis regni partem obtinuerat.

^e *Pollicitationibus.*] Nimirum illi, se Romæ, gratiâ & favore, omnia ad ejus modum conversuros, polliciti erant.

^f *Opportunus injuriæ.*] Accipiendæ scilicet. Injuria hîc passivè sumitur.

^g *Parem.*] Jugurthæ, scilicet.

^h *Prædatoriâ.*] Prædatorius exercitus dicitur, qui militibus constat leviter armatis, & in fugam expeditis.

ⁱ *Urbis.*] Accusativi casus.

Interim

Interim haud longè à mari, prope ^a Cirtam oppidum, utriusque confedit exercitus: & quia diei extremum erat, prœlium non inceptum; sed ubi plerumque noctis processit, ^b obscuro etiam tum lumine, milites Jugurthini, signo dato, castra hostium invadunt; semisomnos partim, alios arma sumentes fugant, funduntque; Atherbal cum paucis equitibus Cirtam profugit: & ni multitudo ^c togatorum fuisset, quæ Numidas insequentes mœnibus prohibuit, uno die inter duos reges cœptum, atque patratum foret bellum. Igitur Jugurtha oppidum circumfedit: ^d vineis, turribusque & machinis omnium generum expugnare aggreditur: maxumè festinans ^e tempus legatorum antecapere, quos ante prœlium factum Romam ab Atherbale missos audiverat. Sed postquam senatus de bello eorum accepit, tres adolescentes in Africam legantur, qui ambos reges adeant; S. P. Q. R. verbis nuncient, velle, & ^f censere, eos ab armis discedere: ita seque, illisque dignum esse. Legati in Africam maturantes veniunt; eò magis quòd Romæ, dum proficisci parant, de prœlio facto, & oppugnatione Cirtæ audiebatur. Sed is rumor ^g clemens erat. Quorum Jugurtha acceptâ oratione respondit, sibi neque majus quidquam, neque carius auctoritate senatûs esse: ab adolescentiâ suâ ita se enisum, ut ab optimo quoque probaretur: virtute, non malitiâ, P. Scipioni, summo viro placuisse: ob eandem artis à Micipsâ, non penuriâ liberorum, in regnum adoptatum esse: cæterum, quò plura bene, atque strenuè fecisset, eò animum suum injuriam minùs tolerare: Atherbalem dolis vitæ suæ insidiatum: quod ubi comperisset, sceleris obviâ inesse: populum R. neque rectè, neque pro bono facturum, si ab ^h jure gentium sese prohibuerit: postremò, de omnibus rebus legatos Romam brevè missurum. Ita ⁱ utrique digrediuntur. Atherbalis ^k appellandi

N O T Æ.

^a *Cirtam.*] Regia quondam fuit Syphacis, ut Livio placet; Masinissæ alii tradunt: fortè utriusque fuit, nam huic eam Scipio tradidit. Non longè distat à mari, & hodie *Constantina* dicitur.

^b *Obscuro.*] Id est, *die primulum redeunte*: fortè circa tertiam horam matutinam.

^c *Togatorum.*] Id est, *Romanorum*, quibus toga vestis propria. Commercii causâ, in opulentâ urbe commorabantur.

^d *Vineis.*] Machinæ fuerunt quibus præcipuè in diutinis obsidionibus utebantur, ex leviori ligno & cratibus contextæ, sub quibus plures milites, ab hostium missilibus tuti, subsidebant.

^e *Tempus.*] Id est, *Ante Atherbalem extinguere, quàm ipsi Româ opem & auxilium legatis attulissent.*

^f *Censere.*] De senatu dicitur; *Velle & Juberè* de toto P. Romano, eum legem aut aliquid aliud suffragiis approbat.

^g *Clemens.*] Id est, *Neque multum res ipsa per hominum ora jactabatur, neque tam atrox dicebatur.*

^h *Jure gentium.*] Quo, cuique illatam injuriam repellere licet. Cæterum vide mihi quæso, quousque, & quantâ arte nequitiam suam promoveat perditissimus latro.

ⁱ *Utrique.*] Legati & Jugurtha.

^k *Appellandi.*] Dolis Jugurthæ factum est, ne Atherbalem legati alloquerentur, ex quo rem, uti acta erat, cognovissent: ut, scilicet, post eorum discessum, quod & fecit, eum interficeret; deinde causam mortis quidlibet Romæ, per nefarios amicos, prætexeret.

copia non fuit. Jugurtha, ubi eos Africâ decessisse ratus est, neque propter loci naturam Cirtam armis expugnare potest, ^a vallo, atque fossâ mœnia circumdat: turris extruit, easque ¹ præsidiis firmat: præterea dies noctesque aut per vim, aut dolis tentare: defensoribus mœnium præmia modò, modò formidinem ostentare: suos hortando ad virtutem erigere, prorsus intentus cuncta parare. Atherbal ubi intelligit omnis fortunas suas in extremo sitas hostem infestum, auxilii spem nullam, penuriâ rerum ^b necessariûm bellum trahi non posse; ex iis, qui unâ Cirtam profugerant, duos maxumè impigros delegit: eos, multa pollicendo, ac miserando casum suum, confirmat, uti per hostium ² munitiones noctu ad proximum mare, dein Romam pergerent. Numidæ paucis diebus iussa efficiunt: literæ Atherbalis in senatu recitatæ, quarum sententia hæc fuit.

Non mea culpa sæpè ad vos oratum mitto, P. C. sed vis Jugurthæ subigit; quem tanta lubido me exstinguendi invasit, uti neque vos, neque deos immortalis in animo habeat: sanguinem meum, quàm omnia, malit. Itaque, quintum jam mensem, socius & amicus populi Rom. armis obsessus teneor; neque mihi Micipsæ patris mei beneficia, neque vestra ^c decreta auxiliantur: ferro, an fame acriùs urgear, incertus sum. Plura de Jugurthâ scribere ^d debortatur me fortuna mea: etiam antea expertus sum, parum ³ fidei miseris esse. ^e Nisi tamen intelligo illum, suprâ quàm ego sum, petere, neque simul amicitiam vestram, & regnum meum sperare. ^f Utrum gravius existimet nemini occultum est. Nam initio occidit Hiempsalem fratrem meum: dein patrio regno me expulit. Quæ sanè fuerint nostræ injuriæ, nihil ad vos. Verùm nunc regnum vestrum armis tenet: me, quem vos Imperatorem Numidis po-

INTERPRETATIO.

¹ Extruit turres, easque ab hostium irruptione militibus præstidiariis tutas facit. ² Multa pollicendo, ac deplo-rando fortunam suam, eos confir-mat, ut noctu per hostium opera &	munimenta, ad proximum mare eant deinde Romam pergant. ³ Etiam antea experimento di-dici miserorum testimonio parum fidei tribui.

NOTÆ

^a Vallo.] Vallus, palus est, aut sudes, à quo vallum, hoc est, terræ aggestus; in ci-litorum munitionibus, dictum est; quia vallis illis terra retinetur.

^b Necessariûm.] Pro Necessarium, quod in aliis reperitur codicibus.

^c Decreta.] Quibus, (Legatis etiam ad id missis) ne alter alteri vim aut arma inferret, cautum fuisse vidimus.

^d Debortatur.] Quia scilicet, neque tem-pus est, cùm quis opprimatur de aliis rebus

agere; neque omnia opus est de hoste dicere; quæ neque à multis audiuntur. Cautâ est hæc oratio, & epistola integra acutè, & cum judicio, scripta.

^e Nisi.] Correctio est; quasi dicat, Inte-rim ego vos moneo, &c.

^f Utrum.] Id est, An gratiâ vestrâ, modò regno meo potiatur, excidere malit; quàm mihi datâ pace vestrâ benevolentia frui. Innuit Jugurtham Romanorum amicitiam tem-nerè.

L

suis

fuistis, clausum tenet atque obsidet: legatorum verba quanti fecerit, pericula mea declarant. Quid est reliquum, nisi vis vestra, quo moveri possit? Nam ego quidem vellem, & hæc quæ scribo, & illa quæ antea in senatu questus sum, vana forent potius, quàm miseria mea fidem verbis faceret. Sed quoniam eò natus sum, ut Jugurthæ scelerum¹ ostentui essem: non jam mortem, neque ærumnas, tantummodo inimici imperium, & cruciatus corporis,² deprecor. Regno Numidiæ, quod vestrum est, uti libet, consulite: me ex manibus impiis eripite, per majestatem imperii, per amicitia³ fidem, si nulla apud vos memoria remanet avi mei^a Masinissæ.

His literis recitatis, fuere qui exercitum in Africam mittendum censerent, & quàm primùm Atherbali subveniendum: de Jugurthâ interim uti consuleretur, quoniam legatis non paruisset. Sed ab illis illis regis fautoribus summâ ope^b enisum, ne tale decretum fieret. Ita bonum publicum, ut in plerisq; negotiis solet, privatâ gratiâ devictum. Legantur tamen in Africam^c majores natu nobiles, amplis honoribus usi: in quibus fuit M. Scaurus, de quo suprà memoravimus, consularis, & tum senatûs^d princeps. Hi, quod invidia res erat, simul & à^e Numidis obsecrati, triduo navim ascendere: dein brevî^f Uticam adpulsi, literas ad Jugurtham mittunt, quàm ocissumè ad provinciam accedat; se ad eum ab senatu missos. Ille, ubi accepit homines claros, quorum auctoritatem Romæ pollere audiverat, contra inceptum suum venisse: primò commotus metu, atque lubidine, & divorfus agitabatur. Timebat iram senatûs, nî paruisset legatis: porrò animus cupidine cæcus ad inceptum scelus rapiebat. Vicit tamen in^g avido ingenio pravum consilium. Igitur, exercitu^h circumdato, summâ vi Cirtam irrumpere nititur, ma-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Quandoquidem eo fine natus sum, ut in me ostenderentur, & in aperto ponerentur scelera Jugurthæ.

² Tantùm oro ne ego inimici imperio subjiciar, neve ab eo corpus meum torqueatur.

³ Vos oro per fidem, quæ debetur amicitia.

⁴ In diversas partes trahabatur.

⁵ Igitur exercitu circum mœnia diducto summâ vi Cirtam conatur irrumpere.

N O T Æ.

^a Masinissæ.] Optimè clausula; quia, ut antea vidimus, Romanis bona & firma semper Masinissæ amicitia fuerat.

^b Enisum.] Passivè quod facilè non est imitandum.

^c Majores.] Antè adolescentes missos fuisse vidimus.

^d Princeps.] Is erat qui primus n recognoscendo senatu, à censoribus augusto titu-

lo, recitabatur.

^e Numidis.] Atherbalis legatis.

^f Uticam.] Urbs fuit antiquissima, Tyriorum colonia, non longè à Carthagine, ad occasum.

^g Avidæ.] Imperii scilicet. Vix possit quisquam sibi consulere, dum ita flagrat cupiditas: adeoque tunc maximè quiescendum.

xumè sperans, ^a diductâ manu hostium, aut vi aut dolis sese ^b casum victoriæ inventurum; quod ubi secus procedit, neque, quod intenderat, efficere potest, uti prius, quàm legatos conveniret. Atherbalis potiretur; ne ampliùs morando Scaurum, quem plurimum metuebat, incenderet, cum paucis equitibus in provinciam venit. At tametsi senatûs ^c verbis minæ graves nunciabantur, quòd ab oppugnatione non desisteret: multa tamen oratione consumpta, legati frustra discessere. Ea postquam Cirtæ audita sunt, Italici, quorum virtute mœnia defendebantur, confisi, deditione factâ, propter magnitudinem populi R. inviolatos sese fore; Atherbali suadent, uti seque, & oppidum Jugurthæ tradat, tantum ab eo vitam paciscatur; de cæteris senatui curæ fore. At ille, tametsi omnia potiora fide Jugurthæ rebatur; tamen, quia penès ^d eosdem, si adversaretur, cogendi potestas erat; ita, uti censuerant Italici, deditionem fecit. Igitur Jugurtha in primis Atherbalem ^e excruciatum necat: dein omnis puberes Numidas, atque ^f negotiatores promiscuè, uti quisque armatis obvius fuerat, interfecit. Quod postquam Romæ cognitum est, & res in senatu agitari cœpta; iidem illi ^g ministri regis ^h interpellando, ac sæpè gratiâ, interdum jurgiis ⁱ trahendo tempus, atrocitatem facti leniebant. Ac ni C. ^j Memmius, tribunus pleb. designatus, vir acer, & infestus potentiae nobilitatis, populum R. edocuisse id agi, uti, per paucos factiosos Jugurthæ scelus condonaretur; profectò omnis invidia, ^k prolatandis consultationibus, dilapsa foret. Tanta vis gratiæ, atque pecuniæ regis erat. Sed ubi senatus delicti conscientiam popu-

INTERPRETATIO.

^a *Sperans sese inventurum occasionem victoriæ reportandæ.*

^b *At, quamvis minæ graves à legatis nomine senatûs nunciabantur, quòd ob oppugnatione Cirtæ non desisteret, tamen, multis sermonibus absumptis, legati, re infectâ, discesserunt.*

^c *Jugurtha primò occidit Atherbalem, postquam cum cruciatibus afflixisset.*

^d *Profectò omne odium, quod contra Jugurthæ scelera accensum erat, extinctum foret differendo deliberationes.*

NOTÆ.

^a *Diductâ.]* Facilius est enim hostem in diversa tractum & alibi resistentem superare.

^b *Eosdem.]* Italicos negotiatores scilicet, quos Atherbal ad id cogere non poterat, ut diutius vim Jugurthæ sustinerent.

^c *Negotiatores.]* Quos suprà togatos appellavit.

^d *Ministri.]* Romanos intelligit Jugurthæ pecuniâ corruptos.

^e *Interpellando.]* Non modò sermones de aliis rebus jaciebant, aut casus alios ingere-

bant; sed etiam eorum orationem, quos minùs Jugurthæ favere crederent, interturbabant. Plurimæ sunt triæ, & nequitie quibus judicia solent differre cavillatores.

^f *Trahendo.]* In eo præsertim posita est astutia caudicorum: alicuius enim minimùm movemur, atque omnibus rebus, cum tempore assuescimus.

^g *Memmius.]* Hunc Saturninus, cùm consulatum peteret, interficiendum jussit.

lum timet, lege ^a Sempronîa provinciæ futuris consulibus Numidia atque Italia decretæ: consules declarati P. Scipio ^b Nafica, L. Bestia Calpurnius: Calpurnio Numidia, Scipioni Italia ^c obvenit, dein exercitus, qui in Africam portaretur, scribitur: stipendium, aliaque, quæ bello usui forent, decernuntur. At Jugurtha, contra spem nuncio accepto, quippe cui, Romæ omnia ^d venire, in animo hæserat: filium, & cum eo duos familiaris ad senatum legatos mittit; iisque, ut illis, quos Hiempsale interfecto miserat, præcipit, omnis mortalis pecuniâ aggrediantur: qui postquam Romam adventabant, senatus à Bestiâ consultus est, placeretne legatos Jugurthæ recipi mœnibus; iique decrevêre, ni regnum ipsumque deditum venissent, ut in diebus proxumis decem Italiâ decederent. Consul Numidis ex senatûs decreto nunciari jubet. Ita infectis rebus illi domum discedunt. Interim Calpurnius, parato exercitu, ^e ^d legat sibi homines nobilis, factiosos, quorum auctoritate, quæ deliquisset, munita fore sperabat, in quibus fuit Scaurus, cujus de naturâ & habitu suprâ memoravimus. Nam in consule nostro multæ bonæque artes animi, & corporis erant, quas omnis, avaritia præpediebat. Patiens laborum, acri ingenio, satis providens, belli haud ignarus, firmissimus contra pericula & insidias. Sed legiones per Italiam ^e Rhegium, atque inde ^f Siciliam, porrò ex Sicilia in Africam transvectæ. Igitur Calpurnius initio paratis com meatibus, acriter Numidiam ingressus est; multosque mortalis, & urbis aliquot pugnando cepit. Sed ubi Jugurtha per legatos pecuniâ tentare, bellicque, quod administrabat, ^g asperitatem ostendere cœpit; animus æger avaritiâ facilè ^h conversus est. Cæterum

I N T E R P R E T A T I O.

^a Quippe qui prorsus credebatur omnia Romæ esse venalia.

^b Iis præcipit ut quosvis, Romæ, conentur pecuniâ ad partes suas adducere.

^c Calpurnius assumit sibi legatos homines nobiles, factiosos, quorum auctoritate sperabat tecta & impunita fore quæ deliquisset.

N O T Æ.

^a Sempronîa.] Sempronius Gracchus legem tulerat, ut singulis annis senatus provincias duas consulares, ante comitia consularia, quas deinde ipsi designati consules inter se sortirentur, decerneret.

^b Nafica.] Hic inter clarissimos oratores à Cicerone recensetur, qui eum in consulatu mortuum esse dicit.

^c Obvenit.] Sorte scilicet; quamvis consules quandoque inter se de provinciis conveniebant.

^d Legat.] Legati imperatoribus adjuncti erant, ut eos consilio, & operâ adjuvarent, Plerumque singuli singulis attributi legionibus, & summo duci obnoxii. Sed, de istis

omnibus, adi, si placet, doctissimum Lipsium.

^e Rhegium.] Urbs est in litore Calabriae, è regione Messanæ in Sicilia.

^f Siciliam.] Sicilia Mediterraneæ insula est celeberrima, Triquetra & Trinacria olim, à formâ, dicta.

^g Asperitatem.] Enimvero difficillimum fuit, in locis remotissimis & asperrimis, hostem militiæ peritissimum, & atrocissimum superare.

^h Conversus.] Ita ut, postquam ab eo bellum acriter inceptum esset, idem ille deinceps segniter persequeretur.

focius, & administer omnium consiliorum assumitur Scaurus; qui tametsi ^a à principio, plerisque ex factione ejus corruptis, acerrimè regem ⁱ impugnaverat; tamen magnitudine pecuniæ, à bono honestoque in pravam abstractus est. Sed Jugurtha primùm tantummodo belli moram ^b redimebat, existumans sese aliquid interim Romæ pretio, aut gratiâ effecturum: postea verò quàm participem ^c negotii Scaurum accepit, in maxumam spem adductus recuperandæ pacis, statuit cum eis de omnibus pactionibus præsens agere. Cæterùm interea, ^d fidei causâ, mittitur à consule Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ ^e Vaccam: ^f cujus rei species erat acceptio frumenti, quod Calpurnius ^g palam legatis imperaverat: ^h quoniam deditionis mora induciæ agitabantur. Igitur rex, uti constituerat, in castra venit; ac pauca præsentis consilio locutus ⁱ de invidiâ facti sui, atque ^k ut in deditionem acciperetur: reliqua cum Bestiâ, & Scauro secreta transegit: dein postero die, quasi ^l per saturam sententiis exquisitis, in deditionem accipitur. Sed uti ² pro consilio imperatum

INTERPRETATIO.

¹ Accerrimè contra Jugurtham | ² Prout imperatum erat coram
regem enixus erat. | consilio.

NOTÆ.

^a *A principio.*] Quando à Jugurthâ Romam legati missi sunt.

^b *Redimebat.*] Hoc est, *Id tantum quærebat, quomodo bellum in longinquum traheret.*

^c *Negotii.*] Flagitii scilicet, quo pecuniâ acceptâ, consul cum hoste clanculum pacificabatur.

^d *Fidei.*] Ne deditionis specie dubitaret Jugurtha ad consulem venire, Sextius quæstor in oppidum Jugurthæ quasi obses mittitur, ut, nisi inter eos de pacis arcanis conditionibus conveniret, Jugurtha inviolatus reverteretur.

^e *Vaccam.*] Urbs fuit insignis, forum rerum venalium totius regni.

^f *Cujus rei.*] Prætextum mittendi Sextii, Calpurnius exhibuit frumentum, quod palam legatis imperaverat.

^g *Palam.*] Ut, scilicet, omnes nossent quamobrem quæstor dimitteretur, neque dolum subolerent.

^h *Quoniam deditionis.*] Quandoquidem moræ & induciarum Jugurtha causa fuit. omnino belli sumptus ferre, adeoque frumentum suppeditare debuit.

ⁱ *De invidia.*] Ut, scilicet, injustè con-

statam eam ostenderet, seseque expurgaret.

^k *Ut in deditionem.*] Id est, *Ne cum se ipso, tanquam cum hoste, senatus populusque Romanus ageret; quinimo in fidem & deditionem suam acciperet.*

^l *Per saturam.*] Satura, lanx erat variis frugum, pomorum & similium generibus plena; unde farcimen quoddam multis rebus refertum, & id genus alii cibi, saturæ nomine appellati sunt: deinde ad sermones, habitâ ratione, vel rerum varietatis & mixturâ, vel metrorum confusionis transit significatio. His positis, difficile non est scire quid sit *exquirere sententias per saturam*. Nimirum consul in Jugurthæ negotio quasi in re facili & confectâ versatus est: (neque verò aliter opus fuisset, si ille deditionem veram fecisset:) sententiam suam pro rerum numero & ratione non divisit, sed multas res simul complexus, confuse aliorum sententias rogavit. Eo modo, nisi cum callidis, & insidem cordatis, viris negotium expediendum sit, facile est quemvis irretire & decipere. Nostres istud vocant, *faire un pot pourri d'une affaire*.

erat,

erat, elephantum xxx, pecus, atque equi multi, cum non parvo argenti pondere, quaestori traduntur. Calpurnius Romam ad magistratus ^a rogandos proficiscitur. In Numidia & exercitu nostro pax agitabatur. Postquam res in Africa gestas, quoque modo actae forent, fama divulgavit; Romae per omnes locos, & conventus de facto consulis ^r agitari. Apud plebem gravis invidia: patres solliciti erant; probarentne tantum flagitium, an ^b decretum consulis subverterent, parum constabat. Ac maxime eos potentia Scauri, quod is auctor & socius Bestiae ferebatur, a vero bonoque impediabat. At C. Memmius, cujus de libertate ingenii, & odio potentiae nobilitatis, supra diximus; inter dubitationem & moras senatus, concionibus populum ad vindicandum hortari: monere, ne remp. ne libertatem suam deferrent: multa superba, crudelia facinora nobilitatis ostendere; prorsus intentus omni modo plebis animum accendebat. Sed quoniam eam tempestate Romae Memmii facundia clara pollensque fuit, decere existumavi unam, ex tam multis, orationem ejus perscribere; ac potissimum ea dicam, quae in concione, post reditum Bestiae, hujusmodi verbis differuit.

Multa me debortantur à vobis, Quirites, ni studium reipub. omnia superare: opes factionis, vestra patientia, jus nullum; ac maxime, quod ² innocentiae plus periculi, quam honoris est. Nam illa quidem piget dicere, ^c his annis xv. quam ludibrio fueritis superbiae paucorum; quam faede, quamque inulti perierint vestri ^d defensores; uti vobis animus ab ignavia, atque socordia corruptus sit: qui ne nunc quidem,

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Quia is dicebatur esse auctor flagitii & socius Bestiae, in eo admittendo.

² Multa me deterrent à vobis defendendis, Quirites, nisi affectus meus in rempublicam omni impedi-

mento major esset: opes factionis, vestra patientia, justitiae contemptus me deterret, ac praesertim quod plus periculi redundat in bonos & honestos, quam honoris.

N O T A E.

^a Rogandos.] Quicquid alii dicant, omnino arbitror ita intelligendum esse hunc locum, ut Calpurnius Romam conceperit ad rogandum populum de consulibus & aliis magistratibus, in annum proximum creandis: Mortuo enim Scipione collegae, nisi ipse adfuisset, interregem eam gratiam creari oportuisset: cum neque praetor, neque alius magistratus jus illud haberet. Fateor equidem, ut invidiam minueret, si qua in se concitata esset, Calpurnium mature in urbem concessisse; at enim animum meum inducere nequeo, per rogare magistratus in-

telligendum esse, Rogarean satis illi s place-ret quod cum Jugurtha esset.

^b Decretum.] Quo in deditionem Jugurtham, certis conditionibus, acceperat.

^c His.] Quibus, post Gracchorum mortem, nobilitas in plebem saevierat. Caeterum à Tiberii Gracchi obitu ad Calpurnii consulatum vicefimus tertius annus decurrebat; unde concludas, vel locum corruptum, vel annorum supputationem subtilem, & accuratam non esse.

^d Defensores.] Quales Gracchi, Fulvius.

obnoxiis inimicis, exsurgitis, atque etiam nunc timetis eos, quibus vos decet terrori esse. Sed quamquam hæc talia sunt, tamen obviam ire ¹ factionis potentia, animus subigit. Certè ego libertatem, quæ mihi à parente meo tradita est, ² experiar: verum id frustrà, an ³ ob rem faciam, in vestrà manu situm est, Quirites. Neque ego vos hortor, quod sæpè majores vestri fecère, uti contra injurias armati, eatis. Nihil vi, nihil ^b secessione opus est: necesse est, ^c suomet ^d ipsi more præcipientes eant. Occiso Ti. Graccho, quem ^e regnum parare aiebant, in plebem Romanam ^f quæstiones graves habitæ sunt. Post C. Gracchi, & M. Fulvii cædem, item ^g ordinis vestri, multi mortales in carcere necati sunt. Utriusque cladis non ^h lex, verum ⁱ libido eorum, finem fecit. ^k Sed sanè fuerit regni reparatio, plebi jura sua restituere. ^l Quidquid sine sanguine civium ^m ulcisci ⁿ nequitur, jure factum sit. Superioribus annis taciti indignabamini ærarium expilari, reges & populos ^o liberos paucis no-

INTERPRETATIO.

¹ Tamen animus me cogit resistere potentia factionis. non desistam.
² Certè ego libertate uti, quæ mihi à parente meo tradita est, ³ Verum, in vestrà potestate situm est, idne frustrà experiar, an in vestrum commodum.

NOTÆ.

a Obnoxiis.] Id est, In flagitio deprehensis & sub potestate redactis. Gall. Sur qui vous avez si belle prise.

b Secessione.] In Catilinâ vidimus ter quaterve plebem à patribus secessisse.

c Suomet.] Quæstionibus scilicet, quæ in eos habebantur, quomodo eas in plebem exercuerunt.

d Ipsi.] Nobiles, qui in culpâ sunt deprehenfi.

e Regnum.] Memorat Plutarchus Pompeium, priusquam T. Gracchus interficeretur, se scire dixisse, huic diadema & purpureas vestes, tanquam Romæ regnatura, allatas esse. Florus verò, eum refert, dum, manu caput tangens, plebem ad defensionem salutis suæ hortaretur, regnum sibi & diadema poscentis speciem præbuisse.

f Quæstiones.] Des informations & procédures criminelles.

g Ordinis.] Plebei scilicet: tres enim fuisse antea vidimus.

h Lex.] Non Porciam modò aliasve intelligit leges, quæ pro civium tergo sancitæ essent; sed jus omne & æquitatem quam inter cives servare decet. Sensus est, usque

in plebem nobiles sævisse, dum sanguine ejus libidinem suam satiassent.

i Libido.] Leur caprice.

k Sed.] Sensus paulò remotior est. Concedit adversariis, quod acerrimè contra ipsos retorqueat, idque cum amarâ ironiâ, quasi dicat, verum jam tempus non est de istis altercari; esto, quandoquidem ita placet nobilitati, illis concedo molè feciss. Gracchos, eosque regiam auctoritatem in civitatem reduxisse, quando plebi, quod suum est, restitutum voluerunt.

l Quidquid.] Conclusio est, quam Memmius ex iis quæ adversariis concessit pro causâ suâ deducit: vult nimirum bene fecisse nobiles, qui commentitios regni reparatores interfecerint, ut potiori jure, plebi in flagitiosissimos nobiles liceat inquirere.

m Ulcisci.] Passivè; quod facilè non est imitandum.

n Nequitur.] Antiquè.

o Liberos.] Cùm publicè sub imperii Romani ditione esse deberent, atque reipublicæ tributa pendere; aut si focii fuissent & liberi, ab ejusmodi paucorum tyrannide tuti agitare.

bilibus vestigal pendere; penes eosdem & summam gloriam, & maximas divitias esse: tamen hæc talia facinora impunè suscepisse^a parum habuere: itaque postremò leges, majestas vestra, divina & humana omnia^b hostibus tradita sunt. Neque eos, qui ea fecere, pudet, aut pœnitet; sed incedunt^c per ora vestra magnificè, sacerdotia, & consulatus, pars triumphos suos, ostentantes; perinde quasi ea^c honori, non prædæ, habeant. ² Servi ære parati injusta imperia dominorum non perferunt; vos, Quirites, imperio nati æquo animo servitutem toleratis? At, qui sunt hi, qui remp. occupavere? Homines sceleratissimi, cruentis manibus, immani avaritiâ, nocentissimi, iidemque superbissimi, quibus fides, decus, pietas, postremò honesta, atque inhonesta omnia quæstui sunt. ³ Pars eorum, ^d occidisse tribunos pl. alii quæstiones injustas, plerique cædem in vos fecisse, pro munimento habent: ita, quàm quisque pessumè fecit, tam maxumè tutus est: ^e metum à scelere suo ad ignaviam vestram transfulere: quos omnis, eadem cupere, eadem odisse, ^f eadem metuere in unum^g cœgit. Sed hæc inter bonos amicitia, inter malos factio est. Quod si vos tam libertatis curam haberetis, quàm illi ad dominationem accensi sunt: profectò neque resp. ⁴ sicuti nunc, vastaretur: &

I N T E R P R E T A T I O.

^a Ambulant magnificè in medio vestram.

² Servi argento acquisiti non tolerant injusta imperia dominorum.

³ Eorum nonnullis præsidio est

interfecisse tribunos plebis, aliis vos quæstionibus injustis vexasse, plerisque cædem in vos fecisse.

⁴ Neque respublica vastaretur, sicuti vastatur nunc.

N O T Æ.

^a Parum.] Id est, non contenti fuerunt.

^b Hostibus.] De Jugurthâ etiam intelligit, cui certè P. Romani majestas pecuniâ prodita fuerat.

^c Honori.] Id est, Quasi honestè partas dignitates propter honorem retinissent, non propter prædâ. Gall. Tout de même que s'ils regardoient les charges & les dignitez de la republique comme des recompenses honorables de la vertu, & non comme des moyens d'exercer leur brigandage.

^d Occidisse.] Hi infinitivi vicem præstant accusativi casus.

^e Metum.] Ratio est superioris commatis ingeniosissima. Ideo, inquit, pessimus quisque tutissimus est, quia maximè metuitur, postquam à se scelesto metum ad ignavum transtulit.

^f Eadem.] Ne scilicet, aliquando jus

suum populus repetat, eoque adversus nocentes utatur.

^g Cœgit.] Potest hic locus ita exponi, ut cœgit neutro passivi verbi vim habeat; sensusque idem fuerit ac si pro cœgit, convenit posuisset, nisi quòd illud significantius & expressius est. Sed simplicius intelligi malim, voloque ut infinitivi isti pro nominativis sumantur verbi cœgit. Atque sententia istorum verborum ea ipsa erit quam in bello Catilinario Catilina ipse expressit, cum dixit, eadem velle & eadem nolle, firmam demum efficere amicitiam. Nimirum intendit Memmius eâ causâ tam egregiè inter se congruere nobiles, & tam enixè uno conatu plebem opprimere, quòd omnes uno & eodem crimine teneantur, atque aded eadem timeant, & odio persequantur.

beneficia vestra penes optimos, non audacissimos, forent. Majores vestri^a parandi juris, & majestatis constituendæ, gratiâ; bis per secessionem armati^b Aventinum occupavere: vos pro libertate, quam ab illis accepi-
stis, nonne summâ ope nitimini? Atque eò vehementius, quò majus dede-
cus est, parta amittere, quàm omnino non paravisse! Dicit aliquis, quid
igitur censes? Vindicandum in eos qui hosti prodidère rep. non manu,
neque vi; quod magis vos fecisse, quàm illis accidisse, indignum est: ve-
rùm quæstionibus, & indicio ipsius Jugurthæ, qui si^c dedititiis est,
profectò jussis vestris obediens erit: sin ea contemnit, scilicet, æstuma-
bitis, qualis illa pax, aut deditio sit, ex quâ ad Jugurtham scelerum
impunitas, ad paucos potentis maxumæ divitiæ, in republ. dama-
na, atque dedecora, pervenerint. Nisi fortè nondum etiam vos domi-
nationis eorum satietas tenet, & illa, quàm hæc tempora, magis
placent, cum regna, provinciæ, leges, jura, judicia, bella atque paces,
postremò divina & humana omnia penes paucos erant: vos autem, hoc
est, P. R. invicti ab hostibus, imperatores omnium gentium satis ha-
bebatis² animam retinere. Nam servitutem quidem quis vestrâ au-
debat recusare? Atque ego tametsi viro^f flagitiosissimum existumò im-
punè injuriam accepisse; tamen, vos hominibus sceleratissimis ignoscere,
quoniam cives sunt, æquo animo paterer, ni misericordia in perni-
ciem casura esset. Nam & illis, quantum importunitatis habent, & pa-
rum est impunè malè fecisse; nisi deinde faciundi licentia eripitur,

INTERPRETATIO.

¹ Qui, si revera deditionem fe-
cit, & se populo Romano tradidit,
profectò vobis obtemperabit.

² Vos autem, cum essetis Impe-
ratores omnium gentium, contenti
eratis vivere.

³ Nam & illi, quanta est sua
importunitas, pro nihilo ducunt
quòd hætenus impunè deliquerunt;
& deinceps multò plura patra-
bunt, nisi illis malefaciendi licen-
tia in posterum eripitur.

NOTÆ.

^a Parandi.] Ut tribunos suos obtinerent,
qui sacrosanctâ suâ potestate plebem defen-
derent & tuerentur.

^b Aventinum.] Alii Capitolium dicunt.

^c In republ.] Omnino, nam regnum
quod Masinissæ Romani tradiderant extinc-
tis ejus legitimis hæredibus, jure ad ipsos
redibat: neque verò sociorum & amicorum
injurias siue dedecore inultas relinquere po-
terant.

^d Illi.] Quibus, post Gracchorum mor-
tem, oppressi fuistis.

^e Hæc.] Quibus, jus vestrum potestis &
asserere & vindicare.

^f Flagitiosissimum.] Nobis, sub Christi
disciplinâ institutis, nefas est acceptas inju-

rias ulcisci; imò ostendit recta ratio illi rei-
publicæ occidendum esse, in quâ privata
vindicta toleratur. At verò neque illam
autor suadet. Scopus est dicere, eos quibus
pœnarum irrogandarum potestas data est,
flagitiosissimè facere, cum gratiâ, socordiâ,
aut quâvis aliâ causâ, noxium aliquem im-
punitum relinquunt. Verissimè & optimè,
si quicquam aliud: ignoscendo enim sit tan-
dem, ut qui pessimi sunt incautos de folio
deturbent, deinde quos viros bonos sciunt,
prædas & victimas suas faciant. Stat pub-
licum bonum legibus; leges tuetur severi-
tas: neque inter homines, ineptâ illâ faci-
litate, quam ostentant nonnulli rerum pub-
licarum moderatores, majus est malum.

Et vobis æterna sollicitudo remanebit, cum intelligetis aut serviendum esse, aut ¹ per manus libertatem retinendam. Nam fidei quidem, aut concordiae quæ spes est? Dominari illi volunt, vos liberi esse: facere illi injurias, vos prohibere: postremo sociis vestris veluti hostibus, ² hostibus pro sociis, utuntur. Potestne in tam divorfis mentibus pax, aut amicitia esse? Quare moneo, hortorque vos, ne tantum scelus impunitum dimittatis. Non peculatus ærarii factus est, neque per vim sociis ereptæ pecuniæ, quæ quamquam gravia sunt, tamen consuetudine jam pro nihilo habentur. Hosti acerrimo ^b prodita senatus auctoritas: proditum imperium vestrum: ^c domi ^d militiæque resp. venalis fuit. Quæ nisi ^e quæsitæ erunt, nisi vindicatum in noxios, quid erit reliquum, nisi ut illis, qui ea fecere, obediētes vivamus? Nam impunè quælibet facere, id est ^f regem esse. Neque ego vos, Quirites, hortor, uti jam ^g malitis civis vestros perperam, quàm rectè, fecisse: sed ne, ignoscendo malis bonos perditum eatis. Ad hoc, ^h in rep. multò præstat, beneficii, quàm maleficii, immemorem esse. Bonus tantummodo segnior fit, ubi negligas: at malus improbior. Ad hoc, si injuriæ non sint, baud sæpè auxiliis cgeas.

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Aut vi & armis libertatem esse conservandam.

N O T Æ.

a *Hostibus.*] Id factum in Jugurthæ negotio: fuit ille sceleratus; amicos habuit nobiles: Atherbal innocens vixit; ab omnibus derelictus fuit.

b *Prodita.*] Planissimè, quandoquidem Jugurthæ, contra senatus mandatum, impunè licuerit Atherbalem persequi & trucidare; crimine à nobilibus pecuniâ redempto.

c *Domi.*] Quando Romam legati venerunt.

d *Militiæque.*] Per Bestiam & Scaurum.

e *Quæsitæ.*] Si on n'en fait pas une bonne enquête.

f *Regem.*] In malam partem accipitur hoc in loco; neque quisquam post eorum expulsam dominationem, Romæ ejus dignitatis nomen assumere ausus est.

g *Malitis.*] Nonnulli conspiciuntur interdum ita malè sani homines, qui quasi venenata infecta essent, virus suum, quocumque non inveniunt, important: id unicè amant, quærunt, colligunt, generant, &, ut

apertè loquar, aliis crimina affingunt, ut suis vivant. Ab iis maximè cavendum, cum præsertim aliquid in republicâ administrant: nam muneris obeundi specie quasi jure, quoscumque lubet, sub togâ effocant; cumque leges in ipsorum sint arbitrio, iis sibi præsidium dum parent, iisdem, aliis, quibus invigilant, perniciem machinantur. Ideo eos notavi quod obiter Memmius sceleratam gentem attingat, quamque, nisi in laqueos inciderit, nullus sub hypocrisis larvâ insidiantem, satis cognoverit.

h *In rep.*] Hoc est notatu dignissimum: cum enim in paradoxis non sine causâ recenseas, verissimum est tamen, & ex politicorum sinu depromptum. Neque verò aliud postulant, boni cives, quàm ne ullus malus sit in republicâ: quisque sibi postea abundè prospicit. At secus est inter privatos: illos enim decet oblivisci injuriarum, meminisse acceptorum beneficiorum; quin & ipsi, & omnes ultro benefacere debeat.

Hæc, atque alia hujusmodi sæpè dicundo, C. Memmius populo Rom. persuadet, uti L. ^a Cassius, qui tum prætor erat, ad Jugurtham mitteretur: eumque ^b interpositâ fide publicâ, Romam duceret, quò faciliùs indicio regis, Scauri, & reliquorum, quos pecuniæ captæ ^c arceſſebant, delicta patefierent. Dum hæc Romæ geruntur, qui in Numidiâ relictî ab Bestiâ exercitui præerant, secuti morem imperatoris sui, plurima, & flagitiosissima facinora fecêre. Fuêre, qui auro corrupti, elephantos Jugurthæ traderent; alii ^e perfugas venderent; pars ex ^d pacatis prædas agebant. Tantâ vis avaritiæ in animos eorum, veluti tabes, invaserat. At Cassius prætor, ² perlatâ ^e rogatione à C. Memmio, ac percussâ omni nobilitate, ad Jugurtham proficiscitur: eique timido, & ex conscientia diffidenti rebus suis, persuadet, quoniam se populo R. dedidisset, ne vim, quàm misericordiam ejus, experiri malit: privatim præterea fidem suam ^f interponit, quam ille non minoris, quàm publicam ducebat. Talis eâ tempestate fama de Cassio erat. Igitur Jugurtha, contra decus regium, cultu quàm maxumè miserabili, Romam venit. At tametsi in ipso magna vis animi erat, confirmatus ab omnibus, quorum potentiâ aut scelere cuncta ea gesserat, quæ suprà memoravimus. C. Bæbium tribunum pleb. magnâ mercede parat, cujus ^g impudentiâ contra ^h jus, & injurias omnis munitus foret. Ac C. Memmius advocatâ concione, quanquam regi infesta plebes erat, & pars in vincula duci jubebat; pars, ni socios sceleris aperiret, more majorum de hoste supplicium sumi; dignitati magis, quàm iræ consulens, sedare motus, & animos eorum mollire: postremò confir-

INTERPRETATIO.

¹ Ut delicta Scauri & reliquorum quòd ab Jugurthâ pecunias accepisse dicebant, faciliùs in lucem prodirent ejus declaratione.

² At Cassius prætor proficiscitur ad Jugurtham, postquam C. Memmius à populo impetrâſſet quod rogaverat.

NOTÆ.

^a Cassius.] Hunc fuisse volunt virum maximæ severitatis; idque adco postmodum ex autore cognoscetur.

^b Interposita.] Id est, Jugurthæ pollicendo, udd ipsi inviolato domum reverti liberum esset.

^c Perfugas.] Maximum inde malum in rempublicam redundabat; non enim deinceps ausus fuisset quisquam ex Jugurthæ militibus ejus militiam abjurare, veritus ne pariter ad ipsum remitteretur.

^d Pacatis.] Illi provincias Romanis subjectas, & socios compilabant.

^e Rogatione.] Quâ à populo petiverat, ut quæreretur in eos qui pecuniâ rempublicam Jugurthæ prodidissent.

^f Interponit.] Id est, Præter fidem publicam, se fidei servandæ sponſorem constituit.

^g Impudentiâ.] Plenius intelligitur postea tot res: interea sciendum est, quòd uno tribuno resistente, frustra erat quicquid ab aliis tentaretur.

^h Jus.] Id est, Ne timeret quicquid secundum leges, & ex æquo contra ipsum decerni posset.

mare fidem publicam ^a per sese inviolatam fore. Pòst, ubi silentium cœpit, producto Jugurthâ, verba facit: Romæ Numidiæque facinora ejus memorat: scelera in patrem, fratresque ostendit: ^r quibus juvantibus, quibusque ministris ea egerit, quanquam intelligat populus R. tamen velle manifesta magis ex illo habere: si verum aperiatur, in fide, & clementiâ populi R. magnam spem illi sitam: sin reticeat, non fociis saluti fore, sed se suasque spes corrupturum. Dein, ubi Memmius dicendi finem fecit, & Jugurtha respondere jussus est; C. Bæbius tribunus pleb. quem pecuniâ corruptum suprâ diximus, regem tacere ^b jubet: ac, tametsi multitudo, quæ in concione aderat, vehementer accensa, terrebat cum clamore, vultu, sæpè impetu, atque aliis omnibus, quæ ira fieri amat; ^c vicit tamen impudentia. Ita populus, ludibrio habitus, ex concione discedit: Jugurthæ Bestiæque, & cæteris, quos illa quæstio exagitabat, animi augefcunt. Erat eâ tempestate Romæ Numida quidam, nomine Massiva, Gullusæ filius, Masinissæ nepos: qui, quia, in dissensione regum, Jugurthæ adversus fuerat, deditâ Cirtâ, & Atherbale interfecto, profugus ex Africâ abierat. Huic Sp. Albinus, qui proximo anno post Bestiam cum Q. Minucio Rufo consulatum gerebat, persuadet; quoniam ex stirpe Masinissæ sit, Jugurtham ob scelera invidiâ cum ^d metu urgeat; regnum Numidiæ ab senatu petat. Avidus consul belli gerundi, moveri, quàm ^e senescere, omnia malebat. Ipsi provincia Numidia, Minucio ^e Macedonia, evenerat. Quæ postquam Massiva agitare cœpit, neque Jugurthæ in amicis satis præsidii est; quòd eorum alium conscientia, alium mala fama, & timor animi, impediēbat: Bomilcari proximo, ac maxumè fido sibi, imperat; ^f pretio, sicuti multa confecerat, insidiatores Massivæ paret: ac maxumè

I N T E R P R E T A T I O.

^r Dicit Memmius P. Romanum, quanquam is intelligat quibus juvantibus, quibusque ministris ea scelera Jugurtha patrauerit; tamen velle ea ipsa magis ab ipso cognoscere.

^a Consul maxumè cupidus belli

gerendi malebat omnia turbari, quàm pacificari.

^f Imperat Bomilcari propinquo, ac maxumè fido sibi, ut quemadmodum confecerat multa pecuniâ & vinummi, sic quoque pretio quærat percussores Massivæ.

N O T Æ.

^a Per sese.] Id est, Quanquam omnes contra niterentur, id tamen, vel periculo mortis præstaturam.

^b Jubet.] Jam patet quàm durum os fuerit istius Bæbii: nusquam par reperta est impudentia & audacia.

^c Vicit.] Quia scilicet, populos nolebat, quos summâ vi paraverat sibi defensores, palam mactare.

^d Metu.] Id est, Invidiâ & metu. Arbitror verò intelligendum esse de metu Romanæ plebis, ut aliquando etiam contra se ipsa ausurum Jugurtham credat scelera sua convertere.

^e Macedonia.] Notissima Europæ regio, Philippi, ac deinde Alexandri magni imperii sedes, supra Græciam sita, ad Septentrionem.

occultè.

occultè. Sin ^a id parum procedat, quovis modo Numidam interficiat. Bomilcar maturè regis mandata exsequitur, & per homines, talis negotii artifices, itinera, egressusque ejus, postremò loca, atque tempora cuncta explorat; dein, ubi res postulabat, insidias tendit. Igitur unus ex eo numero, qui ad cædem parati erant, paulò ^b inconsultiùs Massivam aggreditur, illum obtruncat, sed ipse deprehensus. Multis hortantibus, & in primis Albino consule, ^c indicium profitetur. Fit reus magis ^d ex æquo bonoque, quàm ex jure gentium Bomilcar, comes ejus, qui Romam fide publicà venerat. At Jugurtha, ^e manifestus tanti sceleris, ^f non priùs omisit contra verum niti, quàm animadvortit, ^g super gratiam, atque pecuniam suam, invidiam facti esse. Igitur quanquam in priore ^h actione ex amicis quinquaginta ⁱ vades dederat, regno magis, quàm vadibus consulens, clam in Numidiam Bomilcarem dimittit; veritus, ne reliquos popularis metus invaderet parendi sibi, si de illo supplicium sumtum foret: & ipse paucis diebus eodem profectus est, ^k jussus à senatu Italià decedere. Sed postquam Romà egressus est, fertur, sæpè tacitus eò respiciens, postremò dixisse, urbem ^l venalem, & maturè perituram, si emtorem invenerit. Interim Albinus, renovato bello, commeatum, stipendium, aliaque, quæ militibus usui forent, maturè in Africam portare; ac statim ipse profectus, ut ante ^m comitia, quod tempus haud longè aberat, armis, aut deditione, aut quovis modo bellum conficeret. At contrà Jugurtha trahere omnia,

N O T Æ.

^a *Id parum.*] Id est, non possit occultè Massivam interficere.

^b *Inconsultiùs.*] Scilicet intervenerunt aliqui dum scelus patraret; vel ille antè, num satis omnia tuta essent, minùs circumspexerat.

^c *Indicium.*] Id est, *Declarat se, cujus consilio tantum facinus ausus esset, dicturum.*

^d *Ex æquo.*] Id est, magis *habita ratione naturalis æquitatis, quàm juris gentium*; quoniam ne quis eos, qui fide publicà venerunt, attingat, sanctum est.

^e *Manifestus.*] Verisimile non est Jugurtham testibus, vel Bomilcaris indicio, convictum fuisse; at, ex re ipsà, quæ evidens erat, pro manifesto habebatur.

^f *Non priùs.*] Id est, *Semper contra veritatem nixus est, donec supra gratiam & pecuniam suam, facti invidiam esse vidit.*

^g *Super gratiam.*] Intellige Jugurthæ amicos facti & sceleris ejus invidiam declinare nequivisse.

^h *Actione.*] Forensi, scilicet, cùm pri-

mum intentata est accusatio contra ipsum in judicio.

ⁱ *Vades.*] Qui eum judicio sistere promiserant. Gall. *De les représenter en justice.* Scilicet, illi Romani fuerunt.

^k *Jussus.*] Vides itaque illi, quantumvis pessimo, servatam fidem. Interim Livius etiam eum aufugisse dicit: non abs re sanè, nam ex æquo bonoque, morte multari poterat.

^l *Venalem.*] Vide mihi, quæso, quid tandem de Romà pronunciet vir, quanquam nequissimus, certè tamen sagacissimus: venalem dicit: Romam magis contemnere non potuit. Plùs est quàm si scelestissimam aut perditissimam dixisset; nec majus esse potest hominum depravatorum & perditorum indicium, quàm justitiam & æquitatem, omnia denique auro rependere. Actum est de republicà in quâ ea pestis grassatur.

^m *Comitia.*] Id est, *Antequam conventus fierent pro magistratuum creatiune.*

& alias, deinde alias, moræ caussas facere : polliceri deditiōem, ac deinde ^a metum simulare : ^b instanti cedere, & paulò post, ne sui diffiderent, instare : ita belli modò, modò pacis, morâ consulem ludificare. Ac fuère, qui tum Albinum haud ignarum ^c consilii regis existumarent : neque ex tantâ ^d properantiâ tam facilè tractum bellum socordiâ magis, quàm dolo crederent. Sed postquam, dilapso tempore, comitiorum dies adventabant, Albinus, Aulo fratre in castris proprætore relicto, Romam decessit. Eâ tempestate Romæ seditionibus tribunitiis atrociter resp. agitabatur. P. Lucullus, & L. Annius, tribuni pleb. resistentibus collegis, continuare magistratum nitebantur ; quæ dissentio totius anni comitia impediēbat. Eâ morâ in spem adductus Aulus, quem proprætorem in castris relicto supra diximus, aut conficiendi belli, aut terrore exercitûs ^e ab rege pecuniæ capiundæ, milites mense Januario ex hibernis in expeditionem evocat ; magnisque itineribus, hieme asperâ, pervenit ad oppidum Suthul, ubi regis thesauri erant. Quod quanquam, & sævitiâ temporis, & opportunitate loci, neque capi, neque obsideri poterat ; (nam circum murum situm in prærupti montis extremo planicies limosa hiemalibus aquis paludem fecerat) tamen, aut ^d simulandi gratiâ, quò regi formidinem adderet, aut cupidine cæcus, ob thesauros, oppidi potiundi, vineas ^e agere, ^f aggerem jacere, aliaque, quæ incepto usui forent, properare. At Jugurtha, cognitâ vanitate atque imperitiâ legati, subdolus ejus augere amentiam : missitare ^g supplicantis legatos : ipse, quasi vitabundus, per saltuosa loca, & tramites exer-

INTERPRETATIO.

^a Fuère qui non crederent, post tantam Albini properantiam bellum prolongatum fuisse magis socordiâ, quàm dolo.

^b Aulus adductus eâ morâ in spem, aut conficiendi belli, aut pe-

cuniæ ab rege accipiendæ, cum ipsi terrorem injecisset suo exercitu, mense Januario evocat milites in expeditionem, ex locis in quibus hybernum tempus exigebant.

NOTÆ.

^a Metum.] Intellige, Albinum ad deditiōem rationibus plurimis Jugurtham induxisse, Jugurthamque pollicitum esse ; postea verò eundem recusasse, quasi timuisset ne erga se P. Romanus, contra quem Albinus ingerebat, severitate magis quàm misericordiâ uteretur.

^b Instanti.] Consuli, scilicet, Albino. Tota ista ratio omnimodo ad Romanorum effugienda & eludenda arma apta erat.

^c Consilii.] Id est, Hæc omnia ex compaeto fieri.

^d Simulandi.] Se, scilicet, in animo ejus

urbis obsidionem habere. Fatuus homo, quasi cum puerulo rem susciperet !

^e Agere.] Id est, urbem versùs promovere.

^f Aggerem.] Terra est, quæ cum lignis & obviâ quâque materiâ, in montis modum, congeritur ; cujus in bello, vel ad propugnandum, vel ad oppugnandum, usus multus est.

^g Supplicantis.] Ut crederet Aulus eâ causâ timere & diffidere Jugurtham, quòd obsidione urbis Suthul cingeretur ; atque adeò in eâ permaneret, cum ipse urbem Aulo sciret insuperabilem.

citum

citum ducere. Denique Aulum spe pacis perpulit, uti relicto Suthule, in abditas regiones sese, veluti cedentem, insequeretur : ita ^a delicta occultiora fuere. Interea per homines callidos, diu noctuque exercitum ^b tentabat : centuriones, ducesque ^c turmarum partim, uti transfugerent, corrumpere : alii, signo dato, locum uti defererent. Quæ postquam ex sententiâ instruxit, intempestâ nocte de improvviso multitudo Numidarum Auli castra circumvenit. Milites Romani, perculsi tumultu insolito, arma capere alii ; alii se abdere ; pars terribiles confirmare ; trepidare : omnibus locis vis magna hostium : cælum nocte, atque nubibus obscuratum : periculum ^d anceps : postremo fugere, an manere, tutius foret, in incerto erat. Sed ex eo numero, quos paulò antè corruptos diximus, ^e cohors una ^f Ligurum, cum duabus turmis ^g Thracum, & paucis gregariis militibus, transire ad regem ; & centurio ^h primipili ⁱ tertiæ legionis per ^k munitionem, quam, uti defenderet, acceperat, locum hostibus introeundi dedit : eaque Numidæ cuncti irrupere. Nostri sædâ fugâ, plerique, abjectis armis, proximum collem occupare. Nox, atque præda castrorum, ^l hostis, quò minùs victoriâ ^l uterentur, remorata sunt. Dein Jugurtha postero die cum Aulo in colloquio verba facit : tamen ipsum cum exercitu fame ferroque clausum tenet,

INTERPRETATIO.

^l Nox, atque præda castrorum remorata sunt hostes, quò minùs victoriâ uterentur.

NOTÆ.

^a Delicta.] Auli cum Jugurthâ.

^b Tentabat.] Ut quoquomodo aliquid adversus ipsum pararet.

^c Turmarum.] Turma in equitatu eandem rationem habet, quàm centuria in pediatu ; nisi quòd triginta tantum equitibus constat.

^d Anceps.] Sive fugerent, sive manerent.

^e Cohors.] Ex manipulis tribus conficiatur, in quibus singulis duæ erant centuriæ, quæ quidem primo 60 militum fuerunt, deinde, cum ipsâ legione, militum numero, per proportionem, adauctæ sunt.

^f Ligurum.] Hodie dicitur Liguria, *La rôte de Genes* : ab Alpibus, olim, usque ad Macram flumen, & secundum aliquos, ad urbem Pisas porrigebatur.

^g Thracum.] Thracia supra mare Ægeum sita est, ad septentrionem. Hodie dicitur *Romanie*.

^h Primipili.] Primipilus centurio primipili, primus legionis centurio, præfectus legionis, rem unam & eandem significant.

ⁱ Tertiæ.] Legiones ab ordine temporis quo conscriptæ fuerant, deinde à loco, ab imperatoribus, &c. nomina sortitæ sunt, eo quo dicimus modo, *Le regiment de monseigneur le Dauphin ; celui de Champagne, &c.*

^k Munitionem.] Munitio dicitur quicquid ad hostium arcendos impetus comparatum est, qualis est agger, vallum, &c. Munitionis verò instituendæ partes, ut in singulos dividebantur, ita postquam peracta erat, à centurionibus hîc aut illîc curantibus, defendebatur.

^l Uterentur.] Priùs victoriâ uti, quàm frui, decet ; adeòque præposterè Jugurthini milites, qui antè Romanorum castra spoliabant, quàm eos profligaverint.

tamen

tamen se ^a memorem rerum humanarum, si secum foedus faceret incolumis omnis ^b sub jugum ^c missurum; præterea, ut diebus decem Numidiâ decederet. Quæ gravia quanquam, & ^e flagitii plena erant, tamen, quia mortis metu nutabant, sicuti regi lubuerat, pax convenit. Sed ubi ea Romæ comperta sunt, metus atque mœror civitatem invasere: pars dolere pro ^d gloriâ imperii, pars ^e insolita rerum bellicarum timere libertati: Aulo omnes infesti, ac maxumè qui bello sæpè præclari fuerant, quòd armatus ^f dedecore potius, quàm manu, salutem quæstiverit. Ob ea consul Albius, ex delicto fratris invidiam, ac deinde periculum, timens; senatum de ^g foedere consulebat: & tamen interim exercitui ^h supplementum scribere; ab ⁱ sociis & ^k nomine Latino auxilia accersere; denique omnibus modis festinare: senatus ita, uti par fuerat, decernit: suo atque populi injussu nullum potuisse foedus fieri. Consul impeditus à tribunis pl. ne quas paraverat copias secum portaret, paucis diebus in Africam proficiscitur. Nam omnis exercitus, uti ^l convenerat, Numidiâ deductus in provinciâ hiemabat. Postquam eò venit, quanquam persequi Jugurtham, & mederi ^m fraternæ invidiæ animo ardebat; cognitis militibus, quos præter fugam ⁿ soluto im-

I N T E R P R E T A T I O.

^a Tamen se memorem vicissitudinis rerum humanarum, missurum | omnes incolumes sub jugum, si Aulus secum foedus faceret.

N O T A E.

^a Sub jugum.] Eo modo ignominiae causa, victos hostes multabant. Duæ videlicet hastæ in terram mittebantur, ad quarum extremas & extantes partes, tertia transversa colligabatur, sub quâ discincti & inermes transire victi cogebantur: qui adeò sese domitos & subactos constabantur.

^b Missurum.] Infamiae notam pro beneficio Jugurtha proponit, quia clausos hostes habebat. Pessimè verò sibi consulit: nam aut omnes ad unum occidere, aut prorsus intactos dimittere, debuit.

^c Flagitii.] Flagitium, crimen est, quod dedecus & servilem turpitudinem conjunctam habet.

^d Gloriâ.] Quâ, scilicet, eam omnibus nationibus meritò proculcandam esse videbant.

^e Insolita.] Ita in magnis urbibus fieri solet: ad levissima quæque trepidant, qui otio assueti, militiæ rudes sunt.

^f Dedecere.] De jugo loquebantur, quod Aulus subierat.

^g Foedere.] Quod cum Jugurthâ frater iniverat.

^h Supplementum.] Id est, milites, qui in occisorum locum substituerentur. Gall. Des recrues.

ⁱ Sociis.] Italicis, scilicet, qui ita absolute socii nonnunquam appellantur. A Latinis verò habitatione distinguuntur, cum Latii jure fruerentur.

^k Namine Latino.] Id est, iis hominibus qui jure Latii seu Latinitatis fruebantur: de quo ad, si lubet, jurisperitos; nam varias ejus mutationes persequi hîc non est locus.

^l Convenerat.] Jugurtham inter & Aulum.

^m Fraternæ.] Id est, quæ in eum flagrabat.

ⁿ Soluto.] Cum vident milites ducibus suis, ipsorumque culpâ præsertim, omnia malè cedere; solent illi imperium detrectare, & mandata contemnere.

perio,

perio, licentia, atque lascivia corruerat; ^a ex copiâ rerum statuit sibi nihil agitandum. Interea Romæ C. Mamilius Limetanus Trib. ^b rogationem ad populum promulgat, uti quæreretur in eos quorum consilio Jugurtha ^c senati decreta neglexisset; quique ab eo in legationibus, aut imperiis pecunias acceperant; qui elephantos, quique perfugas tradidissent; item, qui de pace, aut bello cum hostibus pactiones fecissent. Huic rogationi partim conscii sibi, alii ex partium invidiâ, pericula metuentes, quoniam apertè resistere non poterant, quin illa, & alia talia placere sibi faterentur; occultè per amicos, ac maxumè per homines nominis Latini, & socios ^b Italicos, impedimenta parabant. Sed plebes, incredibile memoratu est, quantum intenta fuerit, quantâque vi rogationem jussit, decreverit, voluerit, magis odio nobilitatis, cui mala illa parabantur, quàm curâ reip. Tanta ^c libido in partibus erat. Igitur cæteris metu percussis, M. Scaurus, quem legatum Bestiæ fuisse suprà memoravimus, inter lætitiâ plebis, & ^d suorum fugam, ^e trepidâ etiam tum civitate, cum ex Mamilianâ rogatione tres ^f quæsitores rogarentur, effecerat, ut ipse in eo numero crearetur. Sed, quæstione exercitâ asperè, violenterque ex rumore, & libidine plebis, ^g uti sæpè nobilitatem, sic eâ tempestate plebem ex secundis rebus insolentia ceperat. Cæterum mos partium popularium, & senatûs factionum, ac deinde omnium malarum artium, paucis antè annis Romæ ortus est, otio atque abundantia earum rerum, quæ prima mortales ducunt. Nam ante Carthaginem deletam, populus, & senatus Rom. placidè modestèque inter se rempub. tractabant; neque gloriæ neque dominationis certamen ^h inter civis erat: metus hostilis in bonis artibus civitatem retinebat. Sed ubi formido illa mentibus decessit, illicet ea,

INTERPRETATIO.

^a Cum ita se res haberent, statuit, nihil sibi movendum.

^b Limetanus populum interrogat num ipsi placeret, ut quæstio haberetur in eos, quorum consilio Jugurtha senatûs decreta contempsisset.

^c Sed quæstione habitâ asperè & violenter ex admurmurationibus & libidinis populi votis, insolentia ceperat plebem eâ tempestate propter prosperitatem, uti ceperat sæpè nobilitatem.

NOTÆ.

^a Senati.] Pro senatûs; antiquè.

^b Italicos.] Eisdem suprà socios simpliciter vocavit.

^c Libido.] Hic nihil aliud est, quàm effrenum vincendi desiderium, cum odio.

^d Suorum.] Nobilium, scilicet.

^e Trepida.] Vidimus suprà, ex Auli casu, multos libertati timere. Itaque facilius fuit

Scauro, cæteris lætitiâ aut metu turbati, cogitata perficere.

^f Quæsitores.] Qui in eos inquirerent, qui Jugurthæ faverant.

^g Inter civis.] Qui rempublicam administrant isthuc diligenter animo agitabant, ut inquietam hominis naturam contra hostes magis quàm contra cives convertant.

N

quæ

1 quæ secundæ res amant, lascivia, atque superbia, incessere. Ita
 2 quod in adversis rebus optaverant, otium, postquam adepti sunt,
 3 asperius, acerbiusque fuit. Namque cœpere 3 nobilitas dignitatem,
 populus libertatem in 4 lubidinem vertere: sibi quisque ducere, tra-
 here, rapere. Ita omnia in 5 duas partis abstracta sunt; resp. quæ
 6 media fuerat, dilacerata. Cæterum nobilitas factione magis pol-
 lebat: plebis vis 7 soluta, atque in multitudinem dispersa, minùs
 poterat: paucorum arbitrio belli domique respubl. agitabatur: penès
 eosdem ærarium, provinciæ, magistratus, gloriæ, triumphique erant:
 populus militiâ atque inopiâ urgebatur; prædas bellicas imperatores
 cum paucis diripiebant. Interea parentes, aut parvi liberi militum,
 uti quisque potentiori confinis erat, sedibus pellebantur. Ita cum
 potentiâ, avaritia sine modo, modestiaque, invadere, polluere, & vastare
 omnia; 8 nihil pensi, neque sancti habere; quoad semet ipsa 9 præci-
 pitavit. 10 Nam ubi primùm ex nobilitate reperti sunt, qui veram

I N T E R P R E T A T I O.

1 Verùm, ubi ille timor ex ani-
 mis eiectus est, scilicet ea, quæ pro-
 speritas gignit, lascivia nimirum,
 atque superbia viguerunt.

2 Eo modo, otium, quod optave-
 rant in rebus adversis, fuit gravius
 & acerbius postquam adepti sunt.

3 Etenim cœperunt inter se, no-

bilitas vertere dignitatem in lubi-
 dinem. Populus verò libertatem.

4 Ita avaritia inexplebilis &
 effrænata iuncta potentia, invasit,
 polluit, & vastavit omnia, nihil
 curavit, neque sanctum habuit, us-
 que dum semetipsa præcipitavit.

N O T Æ.

a *Asperius.*] Sententia satis aperta est,
 latitat tamen, quodammodo sub hâc locuti-
 one; non enim quod optamus otium, verùm
 ejus privatio, dura est.

b *Lubidinem.*] Frequentissimè utitur eâ
 voce Sallustius, adeòque vim ejus opus est
 perspicere. Voluntatem notat, prout ali-
 quo desiderio aut affectu, veri boni pro tem-
 pore non æstimatâ ratione, abripitur.

c *Duas.*] Hinc plebe, illinc stante nobi-
 litate.

d *Media.*] Verè & acutè eum expressit
 modum, quo respublicæ intereunt: civitas
 enim & bonum publicum, cùm in consensu
 & civium unione sit positum, non aliter
 quàm laceratione & divisione perire potest.

e *Soluta.*] Quomodo frangatur vis quæ
 in multitudinem dispersa est, præsertim cùm
 ex opinione hominum quæ tam varia est,
 dependet, nullus est quom lateat; neque eâ
 causâ naturæ scrutatores adire opus est, qui
 nos vim unitam majorem esse doceant. Ve-
 rùm hinc maximum haurire possunt docu-

mentum rerum moderatores; cùm præser-
 tim hodie regem videant, quem non magis
 aliâ causâ veneratur orbis, quàm quòd solus
 regnat.

f *Præcipitavit.*] Aptissima metaphora,
 nam quomodo tandem propriâ mole ruunt
 quæ in altum nimis surrexerunt, ita planè
 non avaritia, aut potentia tantum, sed ever-
 titur id omne quòd nimium est. Sapientes
 itaque Horatius ad Licinium,

*Contrahes, vento nimium secundo,
 Turgida vela.*

g *Nam.*] Quomodo isthuc? Virtus ita-
 que fugienda est, cùm turbas & discordias
 cieat. Imò, qui eam amant profligandi &
 perdendi, si iis credatur prædonibus, qui sub
 ejus larvâ, per fraudem & scelus reipublicæ
 gubernacula furripuerunt. At verò per ac-
 cidens, & eorum prædonum, non virtutis
 vitio, civitates commoventur; neque vitan-
 dæ offensionis causâ, minùs illi, quanquam
 cautè, ut qui callidissimè hominibus impo-
 nunt, de sede debent deturbari.

gloriam

gloriam injustæ potentiae anteponerent; moveri civitas, & dissensio civilis, quasi ^a permixtio terræ, oriri cœpit. Nam postquam Tiberius, & C. Gracchus, quorum majores Punico, atque aliis bellis multum reipub. addiderant, vindicare plebem in libertatem, & paucorum scelera patefacere cœpère; nobilitas noxia, atque eo perculsa, modò per socios, & nomen Latinum, interdum per equites Romanos quos ^b spes societatis à plebe dimoverat, Gracchorum actionibus obviam ierat: & primò Tiberium, dein ^c paucos post annos, eadem id ^d ^e ingredientem Caium, Tribun. pl. alterum, alterum ^e triumvirum ^f coloniis deducendis, cum M. Fulvio Flacco, ferro necaverat. Et sanè Gracchis, cupidine victoriæ, haud satis animus ^g moderatus fuit. ^h Sed bono vinci fatiùs est, quàm malo more injuriam vincere. Igitur eà victorià nobi-

INTERPRETATIO.

^a *Et nobilitas necaverat ferro* | *unum ex triumviris qui colonias*
primò Tiberium Gracchum, deinde | *deducere debebant, cum M. Fulvio*
post paucos annos eadem molientem | *Flacco.*
Caium Gracchum, tribunum plebis, |

NOTÆ.

^a *Permixtio terræ.*] Intellige, cum reliquis elementis. Expresse profectò rem ipsam hâc comparatione signavit: quemadmodum enim ex elementorum commixtione, non modò nulla pars ullius ab aliis discernitur, sed ampliùs inter se bellum intestinum gerunt; ita quando vaferrimi latrones, boni & publicæ libertatis specie rempublicam oppresserunt, cæcus populus assertores & legitimos suos moderatores cum dignoscere nescit, plerumque eos per discordiam suis insidiatoribus mactandos tradit.

^b *Spes.*] Senatum equites aliquando auctoritate suâ communicasse, vel ex Epitome Flori cognoscitur.

^c *Paucos.*] Undecim aut duodecim, ad summum.

^d *Ingredientem.*] Populum defendere conatus, fratris agrarias leges asseruit; &c.

^e *Triumvirum.*] Mos erat tres quinque, septemdecim viros, &c. eligere, qui iis agros dividerent, qui in colonias deducebantur.

^f *Coloniis.*] Colonia multitudo erat civium Romanorum, qui in alias sedes deducebantur, quibusque agri publicè assignabantur.

^g *Moderatus.*] Nota, quæso, Sallustii iudicium: optimè de re maximâ, quin de re quæ quotidie millies in usu venit, sententiam dixit. Ea est enim cordis nostri fallacia, aut imbecillitas, ut etiam dum virtutem sectamur, nimio studio in vitium incurramus. Voluntas, quæ à primò ad bonum, boni specie ferebatur, ad malum sine sensu inclinât, dum paulatim ea boni species, pro variis circumstantiis, caligantibus oculis surripitur; deinde, quia in metu est, movetur, non quia bonum prosequitur. Istud indicat Sallustius, cum cupidine victoriæ, nimios Gracchos fuisse dicit. Hæc cupido, hic animi motus rationem, quâ boni cives fuerant & dicebantur, ab eorum oculis avertit.

^h *Sed.*] Nunc de senatu Sallustius iudicium suum profert, qui, ut ille ait, meliùs fuisset Gracchorum bono & æquitate vinci, quàm vincere injuriam. At verò generatim loquendo, non apertè sententiam suam dicere autor voluit, ne, si partes nominatim reprehendisset, audaciter fecisse videretur.

litas ex lubricine suâ ^a usa, mortalis multos ferro aut fugâ exstinxit; plusque in reliquum sibi timoris, quàm ^a potentiae, addidit: quæ res plerumque magnas civitates pessum dedit, dum alteri alteros vincere quovis modo, & victos acerbius ulcisci volunt. Sed de studiis partium, & omnibus civitatis moribus, si singillatim, aut pro magnitudine ^a parem differere, tempus, quàm res, maturius deficeret; quamobrem ad inceptum redeo. Post Auli foedus, exercitusque nostri fugam foedam, ^b Metellus, & ^c Silanus consules designati, provincias inter se partiverant: Metelloque Numidia evenerat, acri viro, & quanquam adverso populi partibus, fama tamen ^d æquabili, & inviolata. Is ubi primum magistratum ^e ingressus est, ^f alia omnia sibi cum collegâ ratus, ad bellum, quod gesturus erat, animum intendit. Igitur diffidens veteri exercitui, milites scribere, præsidia undique accersere: arma, tela, equos, & cætera instrumenta militiae parare: ad hoc commeatum asiaticum, denique omnia, quæ in bello ^g vario, & rerum multarum egenti, usui esse solent. Cæterum ad ea patranda ^h senatus auctoritate, socii, nomenque Latinum, & reges ultro auxilia mittendo, postremò omnis civitas summo studio adnitebatur. Itaque, ⁱ ex sententiâ omnibus rebus paratis compositisque, in Numidiam proficiscitur, magnâ spe civium; cum propter artis bonas, tum maxumè quòd adversum divitias invictum animum gerebat: & avaritiâ magistratum ante id tempus in Numidiâ

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Cum igitur nobilitas usa esset eâ victoriâ secundum suam libidinem, perdidit multos homines ferro aut fugâ.

² Si cupiam differere particulatim, aut secundum rei magnitudinem, de studiis partium, & omnibus pravis moribus civitatis, tempus me citius quàm res deficiet:

³ Cæterum ad ea perficiendâ, senatus adnitebatur auctoritate, socii, nomenque Latinum, & reges, mittendo suâ sponte auxilia: postremò omnis civitas summo studio ea promovebat.

⁴ Itaque omnibus rebus ad arbitrium paratis & compositis in Numidiam proficiscitur.

N O T Æ.

^a Potentiâ.] Totum hunc locum excute quaeso. Autor enim, quanquam malus fuit, reconditissimos tamen politicorum aditus penetravit.

^b Metellus.] Vir fuit virtutis eximie, quique unus exilium maluit, quàm in Saturnini, Gracchanas leges asserentis, verba, cum senatu jurare. Dicitur est Numidicus, à rebus bene in Numidiâ gestis.

^c Silanus.] Non hic est de quo in Catilinâ.

^d Æquabili.] Id est, quæ apud omnes eadem erat.

^e Ingressus.] Non enim statim à nominatione & designatione, sed post confirmationem in secundis comitiis, magistratum inibant.

^f Alia.] Hic est sensus: dicit Metellum, cum collegam suum ad reliqua consularis munia secum pariter obligatum & intentum videret, ad id negotium, bellum scilicet, præcipuè animum adjecisse, quod soli curandum erat.

^g Vario.] Id est, Ubi varia opus est obire ministeria; quæ varia & plurima instrumenta requirunt.

nostræ

nostræ opes confusæ, hostiumque auctæ erant: Sed ubi in Africam venit, exercitus ei traditur a Sp. Albino proconsule, iners, imbellis, neque periculi, neque laboris patiens: linguâ, quàm manu, promptior: prædator ex sociis, & ipse præda hostium: ^a sine imperio, & modestiâ habitus. Ita imperatori novo plus ex malis moribus sollicitudinis, quàm ex copiâ militum auxilij, aut bonæ spei, accedebat. Statuit tamen Metellus, quamquam & ¹ æstivorum tempus, comitiorum ^b mora imminuerat, &, expectatione eventûs, civium animas intentos putabat, non priûs bellum attingere, quàm majorum disciplinâ milites laborare coegisset. Nam Albinus, Auli fratris, exercitûsque clade perculsus, postquam decreverat non egredi provinciâ, quantum temporis æstivorum ^c in imperio fuit, plerumque milites in ^d stativis castris habebat: nisi cùm ^e odos, aut pabuli egestas, locum mutare subegerat. Sed neque more militari vigiliæ ducebantur. Uti cuique lubebat, ab signis aberat: ^f lixæ permixti cum militibus diu, noctuque vagabantur: & ² palantes agros vastare, villas expugnare, pecoris, & mancipiorum prædas certantes agere: eaque mutare cum mercatoribus vino advectitio, & aliis talibus: præterea, frumentum publicè datum vendere, ^g panem in dies mercari: postremò, quæcunque dici, aut fingi queunt ignaviæ luxuriæque probra, in illo exercitu cuncta fuere, & alia ampliùs. Sed in eâ difficultate Metellum non minùs, quàm in rebus hostilibus, magnum, & sapientem virum fuisse comperior: tanta temperantia inter ^h ambitionem, sævitiamque moderatum. Namque edicto primo adjumenta ignaviæ ³ sustulisse, ne quisquam in castris panem, aut quem alium cibum coctum venderet; ne lixæ exercitum sequerentur; ne miles gregarius in castris, neve ⁱ in agmine servum, aut jumentum haberet: cæteris

INTERPRETATIO.

¹ *Quamvis comitiorum retardatio tempus diminuerat, quo milites in castris æstivis agunt.*

² *Huc illuc divigante s. gros vastabant, villas expugnabant, a-*

gebant certatim prædas ex pecore & mancipiis.

³ *Namque comperior Metellum sustulisse primo edicto adjumenta ignaviæ.*

NOTÆ.

^a *Sine imperio.]* Id est, qui ductus fuerat ab imperatoribus, qui auctoritatem suam tueri nesciverant, aut noluerant; quique militibus omnia condonavrant.

^b *Mora.]* Per Tribunorum contentionem, sicuti antea vidimus.

^c *In imperio.]* Albinus, donec Metellus advenisset, exercitui præfuit.

^d *Stativis.]* Id est, in quibus diu manebant, cùm militiæ more sæpius mutanda fuerint.

^e *Odos.]* Ex hominum & jumentorum ordibus.

^f *Lixæ.]* Ita vocantur servi qui exercitum sequuntur, & militibus vilissimam operam præstant, puta aquam portare, panem coquere, & id genus alia.

^g *Panem.]* Ipsi verò tenebantur panem suum coquere.

^h *Ambitionem.]* Hic per ambitionem, ratio & certus quidam agendi modus intelligitur, quo ad consequendam gratiam, minùs milites vexantur, nec nisi à volentibus ministeria requiruntur.

ⁱ *In agmine.]* Id est, dum iter facit exercitus. Gall. *Durant la marche.*

^a arte modum statuiffe : præterea, ^b transverfis itineribus quotidie castra movere : juxtà ac si hostes adessent, vallo atque fossa munire : ^c vigilias crebras ponere, & eas ipse cum legatis circuire : item in agmine in primis modò, modò in postremis, sæpè in medio adesse, ne quisquam ordine egrederetur : uti, ^d cum signis frequentes incederent, miles cibum, & arma portaret. Ita prohibendo à delictis magis quàm vindicando, exercitum brevì ^e confirmavit. Interea Jugurtha ubi, quæ Metellus agebat, ex nunciis accepit ; simul de innocentia ejus certior Romæ factus, diffidere suis rebus, ac tum demum veram deditionem facere conatus est. Igitur legatos ad consulem cum suppliciis mittit, qui tantummodo ipsi, liberisque vitam peterent ; alia omnia dederent populo Rom. Sed Metello jam antea experimentis cognitum erat, genus Numidarum infidum, ingenio mobili, novarum rerum avidum esse. Itaque legatos alium ab alio diversos aggreditur, ac paullatim tentando, postquam opportunos sibi cognovit, multa pollicendo persuadet, uti Jugurtham ^f maxumè vivum, sin id parum procedat, necatum, sibi traderent : cæterum palam, quæ ex voluntate forent, regi nunciari jubet. Dein ipse paucis diebus intento atque infesto exercitu in Numidiam procedit : ubi, contra belli ^g faciem, tuguria plena hominum, pecora, cultoresque in agris erant : ex oppidis, & ^h mapalibus, præfecti regis obviam procedebant, parati frumentum dare, commeatum portare, postremò omnia, quæ imperarentur, facere. Neque Metellus idcirco minùs, sed pariter ac si hostes adessent, munito agmine incedere ; latè explorare omnia, illa deditionis signa ostentui credere, & insidiis locum ⁱ tentare. Itaque ipse cum expeditis cohortibus, item funditorum & sagittariorum delectâ manu, apud primos erat : in postremo C. ^j Marius le-

I N T E R P R E T A T I O.

^a Brevi exercitum ad pristinam | id minùs prosperè eveniret, necatum. disciplinam revocavit.

² Persuadet ut præsertim traderent sibi Jugurtham vivum, si verò | ³ Contra id quod belli tempore conspici solet, tuguria erant plena hominum.

N O T Æ.

^a Arte.] Eâ opus est omnino, eâque maximâ in ejusmodi occasionibus. Quâ verò in re sita sit, vix ullus dixerit ; ita sunt, aut certè videntur, exigui momenti innumera quæ ad id concurrunt.

^b Transverfis.] Id est, non per vias stratas, sed per agros, sylvas, &c. ut iis omnibus, si usus veniret, assueti essent.

^c Vigilias.] Gall. Des sentinelles. Sed tutius quàm sit hodie, plures enim milites uno in loco, collocabantur.

^d Cum signis.] Ne scilicet, dispersis militibus, hostis interveniret : vel ipsi prædæ, aut fugæ, occasionem invenirent.

^e Mapalibus.] Hic vici aut pagi, per mapalia sunt intelligendi.

^f Tentare.] Omnino legendum arbitror tentari, à Jugurthâ scilicet, prout censuit Gronovius.

^g Marius.] Qui fuerit, tametsi aliunde nesciremus, satis superque ex Sallustio post modum cognoscere.

gatus

gatus cum equitibus curabat : in utrumque latus equites auxiliosos tribunis legionum, & præfectis cohortium dispertiverat : ut cum ^a his permixti ^a Velites, quocumque accederent, equitatus hostium propulsarent. Nam in Jugurthâ tantus dolus, tantaque peritia locorum, & militiæ erat ; ut, absens an præsens, pacem an bellum gerens, perniciosior esset, in incerto haberetur. Erat haud longè ab eo itinere, quo Metellus pergebat, oppidum Numidarum, nomine Vacca, forum rerum venalium totius regni maxumè celebratum ; ubi & incolere, & mercari consueverant Italici generis multi mortales. Huc consul, simul ^b tentandi gratiâ, & si paterentur opportunitates loci, ^c præsidium imposuit ; præterea imperavit frumentum, & alia, quæ bello usui forent, comportare : ratus id quod res monebat, frequentiam negotiatorum, & ^d commeatum juvaturum exercitum, & jam paratis rebus munimentum fore. Inter hæc negotia Jugurtha impensius modò legatos supplices mittere, pacem orare, præter suam, liberorumque vitam, omnia Metello dedere. Quos item, ut priores, consul illectos ad prodicionem domum mittebat : regi pacem, quam postulabat, neque abnuere, neque polliceri ; & inter eas moras ^e promissa legatorum expectare. Jugurtha ubi Metelli dicta cum factis composuit, ac suis se ^f artibus tentari animadvertit ; quippe cui verbis pax nunciabatur, cæterum re bellum asperrimum erat, urbs maxuma alienata, ager hostibus cognitus, ^g animi popularium tentati : coactus rerum necessitudine, statuit armis certare. Igitur, explorato hostium itinere, in spem victoriæ adductus ex opportunitate loci, quàm maxumas potest, copias omnium generum parat, ac per tramites occultos exercitum Metelli antevenit. Erat in eâ parte Numidiæ, quam Atherbal in divisione possederat, flumen, oriens à meridie nomine Muthul ; à quo aberat mons ferme millia passuum

INTERPRETATIO.

^a *Ut Velites permixti cum equitibus propulsarent equitatus hostium quamcumque in partem accederent.* | *tentandi, & præsidium imponendi, si opportunitates loci paterentur, deinde re cognita præsidium imposuit.*

^a *Consul huc ivit, simul gratiâ*

NOTÆ.

^a *Velites.*] Levis erant armaturæ milites, gladio, jaculatoriâ hastâ, parmâque, instructi.

^b *Tentandi.*] Id est, *Ut cognosceret quid eo in loco fieri posset, quidve Jugurtha conaretur, an re & verbis idem esset.*

^c *Præsidium.*] Necessè fuit, ut sensus aperiretur, quod ellipticè à Sallustio dictum est, in interpretatione supplere.

^d *Commeatum.*] Certè commeatu, sicuti Urino, mihi quoque placeret.

^e *Promissa.*] Itaque polliciti erant legati, se Jugurtham prodituros.

^f *Artibus.*] Dolis scilicet, quibus Aulum, aliosque in laqueos induxerat.

^g *Animi.*] Scilicet, non modò legatos, sed quosvis Metellus à Jugurthâ alienare quæsit.

xx. ^a tractu pari, ^b vastus ab naturâ, & humano cultu : sed ex eo medio quasi collis oriebatur, in immensum pertinens, vestitus oleastro ac myrtetis, aliisque generibus arborum, quæ humi ^c arido, atque arenoso gignuntur. ^d Media autem planities deserta, penuriâ aquæ, præter fluminis propinqua loca. Ea consita arbuſtis, pecore atque cultoribus frequentabantur. Igitur in eo colle, quem ^e transverso itinere porrectum docuimus, Jugurtha ^f extenuatâ suorum acie confedit : elephantis, & parti copiarum pedestrium Bomilcarem præfecit ; eumque edocet, quæ ageret : ipse propior ^g montem cum omni equitatu, & peditibus delectis suos collocat : dein singulas turmas, & manipulos circuiens monet, atque obtestatur, uti memores pristinae virtutis, & victoriæ, sese, regnumque suum ab Romanorum avaritiâ defendant : cum his certamen fore, quos antea victos sub jugum miserint : ducem illis, non animum, mutatum : quæ ab imperatore ⁱ decuerint, omnia suis provisâ ; locum superiorem ; ^h uti prudentes cum imperitis ; ne pauciores cum pluribus, aut rudes cum bello melioribus, manum confererent. Proinde parati, intentique essent, signo dato, Romanos invadere : illum diem aut omnis labores, & victorias confirmaturum, aut maxumarum ærumnarum initium fore. Ad hoc viritum, uti quemque ob militare facinus pecuniâ, aut honore extulerat, commonefacere beneficii sui, & eum ipsum aliis ostentare : postremò, pro cuiusque ingenio pollicendo, minitendo, obtestando, alium alio modo excitare : cum interim Metellus, ignarus hostium, monte, degrediens cum exercitu ⁱ conspiciatur. Primò dubius,

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ *Jugurtha monet milites se providisse suis ea omnia quæ decuerint provideri ab imperatore.*

N O T Æ.

^a *Tractu pari.*] Id est, tantum habens longitudinis, quantum à fluviis distabat.

^b *Vastus.*] Ubi nec arbores erant, nec frutices.

^c *Arido.*] Id est, ariditate, nam humi, quod postea in adverbium abiit, hinc, more antiquo, pro Genitivo positum est.

^d *Media.*] Hoc est, Spatium quod collem inter & flumen porrigebatur.

^e *Transverso.*] Intellige, iter colli subjectum fuisse, ita ut Jugurtha ejusque exercitus tranſeuntibus immineret.

^f *Extenuatâ.*] Intellige agmen in longitudinem porrectum. *Les escadrons, ni les bataillons, n'avoient pas de profondeur.* Ita verò aciem instructam oportuit, ut, in angustiis, hostium in longum productos ordi-

nes, pluribus ex locis invaderet.

^g *Montem.*] Quâ scilicet Metello transitus erat : atque hinc, vides eò insidias struxisse Jugurtham, ubi mons in collem detinebat.

^h *Uti.*] Ne ita accipias, quasi omnia quæ sequuntur effecta sint ejus quod dixit, locum superiorem suis provisum. Quæcumque enumerat commoda, seorsim sumenda sunt, ita ut, quod à Jugurthâ prospectum fuerit, uti prudentes locorum cum imperitis, certarent, secundum sit. Ut sensus apertior esset, interpunctionem mutavi.

ⁱ *Conspiciatur.*] Passivè, quod rarum est. Ita Varro apud Priscianum, *Paupertas hæc non ita nutrita, ut nunc conspiciatur.*

quid-

quidnam insolita facies ostenderet (nam inter virgulta equi, Numidæque confederant, neque planè occultati humilitate arborum, & tamen ^a incerti quidnam esset, cum naturâ loci, tum ^b dolo ipsi, atque signa militaria, ^c obscurati) dein, brevî cognitis insidiis, paulisper agmen ^d constituit. Ibi ^e commutatis ordinibus, in dextro latere, quod proximum hostis erat, triplicibus ^f subsidiis aciem instruxit; inter manipulos funditores, & sagittarios dispertit; equitatum omnem in ^g cornibus locat; ac pauca pro tempore milites hortatus, aciem, sicut instruxerat, ^h transvorsis principiis in planum deducit. Sed, ubi Numidas quietos, neque colle degredi animadvertit, veritus ex anni tempore, & inopiâ aquæ, ne siti conficeretur exercitus; Rutilium legatum cum expeditis cohortibus, & parte equitum, præmiserat ad flumen, uti locum castris antè caperet. Existumans hostes crebro impetu, & transvorsis præliis iter suum remoratorios, &, quoniam armis diffiderent, ⁱ lassitudinem & sitim militum tentaturos. Dein ipse pro re, atque loco, ^j sicuti monte descenderat, paulatim procedere: Marium post ^k principia habere, ipse cum sinistræ alæ equitibus esse, qui in agmine ^l principes facti erant. At Jugurtha, ubi extremum agmen Metelli ^m primos suos prætergressum videt, præsidio quasi duûm millium peditum montem occupat, quâ Metellus descenderat: ne fortè cedentibus adversariis receptui, ac post munimento, foret: dein, repentè signo dato, hostis invadit. Numidæ alii postremos cedere: pars à sinistrâ, ac dextrâ ⁿ tentare: infensi ad-

INTERPRETATIO.

¹ *Deinde, intra breve tempus cognitis insidiis, paulisper exercitus iter suppressit.*

NOTÆ.

^a *Incerti.*] Intellige, delitescentium Numidarum eam fuisse speciem, ut nesciretur hominesne essent, an trunci, aut aliquid simile.

^b *Dolo.*] Eâ causâ pone arbores latitabant, ut incautus & imparatus Metelli exercitus illac transiret.

^c *Obscurati.*] Græca constructio, pro *Obscuratis signis militaribus, aut obscurata signa habentes.* Sic sæpissime loquitur Horatius.

^d *Commutatis.*] Gall. *Ayant changé l'ordonnance de l'aile droite.*

^e *Subsidiis.*] Milites erant qui pone alios subdentes, illis periclitantibus opem ferrent. Gall. *Des corps de réserve.*

^f *Cornibus.*] *Sur les ailes de l'Infanterie.*

^g *Transvorsis.*] Diffidens per hæc transversa incedo: interim ita me expedio, Me-

tellus collem cum sequi nollet, ne Jugurthæ illuc insidianti opportunus fieret; aciem in clypeum, seu ad sinistram, ut loquimur nos, declinare iussit, adeoque in obliquum iter inflexit. *Il fit marcher son avant-garde de travers, s' étant détourné sur la gauche.*

^h *Lassitudinem & sitim.*] Id est, milites per lassitudinem & sitim.

ⁱ *Sicuti.*] Refertur ad *Paulatim.*

^k *Principia.*] *Dans l'Arrière-garde.* In ultimo agmine.

^l *Principes.*] Id est, *primi*, hoc in loco.

^m *Primos.*] Non remotissimos intelligo, sed proximos, hoc est, eos qui primi transuentibus occurrebant.

ⁿ *Tentare.*] Illi eminens missilibus lacestabant.

esse, atque instare : omnibus locis Romanorum ordines conturbare, quorum etiam qui firmioribus animis obvii hostibus fuerant, ludificati ^a incerto prælio, ipsi ^b modò eminus sauciabantur, neque contrà feriundi aut conferendi manum copia erat. Antè jam docti ab Jugurthâ equites, ubicumque Romanorum turma insequi cœperat, non confertim, neque in unum sese recipiebant ; sed alius aliò quàm maxumè divorssi, ita numero ^c priores, si à persequendo hostes deterere nequiverant, disiectos ab tergo, aut lateribus circumveniebant : sin opportunior fugæ collis, quàm campi fuerant : eò verò consueti Numidarum equi facilè inter virgulta evadere : nostros aspèritas, & insolentia loci retinebat : cæterùm facies totius negotii varia, incerta, fœda, atque miserabilis : dispersi à suis, pars cedere, alii insequi : neque signa, neque ordines observare : ubi quemque periculum ceperat, ibi resistere, ac propulsare : arma, tela, equi, viri, hostes, cives permixti : nihil consilio neque imperio agi : fors omnia regere. Itaque multum diei processerat, cùm etiam tum eventus in incerto erat. Denique omnibus labore, & æstu languidis, Metellus, ubi videt Numidas minùs instare, paullatim milites in unum conducit : ordines restituit, & cohortes ^d legionarias quatuor adversum pedites hostium collocat. ^e Eorum magna pars superioribus locis fessa confederat. Simul ^f orare, hortari milites, ne deficerent, neu paterentur hostes fugientis vincere : neque illis castra esse, neque munimentum ullum, quò cedentes tenderent : in armis omnia sita. Sed nec Jugurtha quidem interea quietus erat : circuire, hortari, renovare prælium, & ipse cum delectis tentare omnia : subvenire suis, hostibus dubiis instare, quos firmos cognoverat, eminus pugnando, ^g retinere. Eo modo duo imperatores, ^h summi viri, inter se certabant : ipsi pares, cæterùm opibus disparibus. Nam Metello virtus militum erat, locus adversus : Jugurthæ alia omnia, præter milites, opportuna. Denique Romani, ubi intelligunt neque sibi profugium esse, neque ab hoste copiam pugnandi fieri ; (& jam diei vespèr erat) ⁱ adverso colle, sicuti

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Ipsi tantum eminus sauciabantur, & vulnerabantur.*

^b *Ita, cum essent plures numero, si nequiverant deterrere hostes à persequendo, circumveniebant eos disiectos à tergo aut lateribus.*

^c *Simul Metellus orare, hortari milites, ne deficerent, neve paterentur hostes, qui fugiebant, vincere.*

^d *Romani in adversum collem, sicuti præceptum erat, evadunt.*

N O T A E.

^a *Incerto.]* Quia Numidæ non stabant, sed accedebant, & recedebant, *illis ne se battoient pas de pied ferme.*

^b *Legionarias.]* Ut distinguantur ab auxiliariis.

^c *Eorum.]* Numidarum.

^d *Retinere.]* Ne scilicet dubiis & cedentibus opem ferrent.

^e *Summi.]* Omnino summi, & à quibus plurima quisque discere queat.

præ-

præceptum fuerat, evadunt. Amisso ^a loco Numidæ fusi, fugatique pauci interiêre : plerosque velocitas, & regio ^b hostibus ignara, tutata sunt. Interea Bomilcar, quem elephantis, & parti copiarum pedestrium præfectum ab Jugurthâ suprâ diximus ; ubi eum Rutilius prætergressus est, paullatim suos in æquum locum deducit : ac, dum legatus ad flumen, quò præmissus erat, festinans pergit ; ^c quietus, uti res postulabat, aciem exornat : neque remittit, quid ubique hostis ageret, explorare. Postquam Rutilium confedissee jam, & animo vacuum accepit, simulque ex Jugurthæ prælio clamorem augeri, veritus ne legatus cognitâ re, laborantibus suis auxilio foret ; aciem, quam, diffidens virtuti militum, ^d arte statuerat quò hostium ^e itineri officeret, latius porrigit : eoque modo ad Rutiliî castra procedit. Romani ex improvîso pulveris vim magnum animadvertunt. Nam prospectum ager arbutis confitus prohibebat. Et primò rati humum aridam vento agitari : post, ubi æquabilem manere, & sicut acies movebatur, magis magisque appropinquare vident : cognitâ ^f re, properantes arma capiunt, ac pro castris, sicut imperabatur, consistunt. Dein, ubi propius ventum est, utrimque magno clamore concurritur. Numidæ tantummodo ^g remorati, dum in elephantis auxilium putant, postquam eos impeditos ramis arborum, atque ita disiectos circumveniri vident, fugam faciunt : ac plerique, abjectis armis, collis, aut noctis, quæ jam aderat, auxilio integri abeunt. Elephantis quatuor capti, reliqui omnes numero ^h quadraginta interfecti. At Romani quamquam itinere, atque ⁱ opere castrorum & prælio fessi, lassique erant ; tamen, quòd Metellus amplius opinione morabatur, instructi, ^j intentique obviâ procedunt. Nam dolus Numidarum nihil languidi, neque remissi patiebatur. Ac primò obscurâ nocte, postquam haud procul ^k inter se erant ; strepitu, veluti hostes adventarent alteri apud alteros formidinem simul, & tumultum facere : & penè imprudentiâ ^l admissum facinus miserabile, ni utrimque præ-

INTERPRÆTATIO.

^a Et, dum Rutilius legatus properat ad flumen, qui præmissus erat ; Bomilcar per otium aciem instruit, uti res postulabat.

² Porrigit latius aciem, quam instruxerat densis ordinibus, diffidens virtuti militum.

NOTÆ.

- ^a Loco.] Colle, scilicet.
^b Hostibus.] Romanis.
^c Itineri.] Si nimirum Metello auxilium adferre voluissent.
^d Re.] Exercitum, scilicet, adventare.
^e Remorati.] Ils ne firent ferme que, &c.
^f Quadraginta.] In quibusdam, triginta tantum numerantur.

- ^g O'era.] Scilicet castra munierant.
^h Intentique.] Hinc videas quales fuerint Romani.
ⁱ Inter se.] De Romanis loquitur, quorum alii cum Metello, alii cum Rutilio erant.
^k Admissum.] Ut, scilicet, Romani invicem pugnarent.

missi equites rem exploravissent. Igitur pro metu repente gaudium exortum : milites alius alium læti appellant : acta edocent, atque audiunt : sua quisque fortia facta ad cœlum fert. Quippe res humanæ ita sese habent : in victoriâ vel ignavis gloriari licet : adversæ res etiam bonos detrectant. Metellus in iisdem castris quadriduo moratus, faucios cum curâ reficit : meritos in præliis more militiæ^a donat : universos in concione laudat, atque agit gratias : hortatur, ad cætera, quæ levia sunt, parem animum gerant : pro victoriâ satis jam pugnatum, reliquos labores pro prædâ fore. Tamen interim^b transfugas, & alios opportunos, Jugurtha ubi gentium, aut quid agigaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, uti sese victus gereret, exploratum misit. At ille sese in loca saltuosa, & naturâ munita receperat ; ibique cogebat exercitum numero hominum amplio-rem, sed^c hebetem, infirmumque, agri ac pecoris magis, quam belli, cultorem. Id eâ gratiâ eveniebat, quod præter equites regio nemo omnium Numidarum ex fugâ regem sequitur. Quod cujusque animus fert, eò discedunt. Neque id flagitium militiæ ducitur :^d ita se mores habent. Igitur Metellus, ubi videt etiam^e tum regis animum ferocem esse : bellum renovari, quod nisi ex illius lubidine^f geri non posset : præterea^g iniquum certamen sibi cum hostibus : minore detrimento illos vinci, quam suos vincere : statuit non præliis, neque acie, sed alio more, bellum gerendum. Itaque in loco Numidiæ opulentissima pergit : agros vastat : multa castella, & oppida, temerè munita, aut sine præsidio, capit, incenditque : puberes interfici jubet : alia omnia militum prædam esse. Eâ formidine multi mortales Romanis dediti^h obsides : frumentum, & alia, quæ usui forent, affatim præbita :

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Res adversæ etiam bonorum existimationem violent.*

^b *Tamen interim Metellus misit transfugas & alios opportunos exploratum, ubi gentium Jugurtha*

ageret, aut quid agigaret, cum paucisne esset, an exercitum haberet, quomodo se gereret postquam victus esset.

N O T A.

^a *Donat.*] Coronis, armillis, hastis, &c. id genus aliis.

^b *Transfugas.*] Valde illi sunt opportuni, quia maximè fideles esse coguntur : interim videndum ne iis dolis capiamur, quos in hostes parare videntur.

^c *Hebetem.*] Hebes dicitur cujus obtusa est acies. Hic itaque exercitus intelligitur ad belli munia ineptus. *Des gens mal-ageris.*

^d *Ita.*] his respondet qui pravam consuetudinem mirabuntur. Ejus nimirum vis est

tanta, ut pro alterâ lege sumatur.

^e *Tum.*] Postquam profligatus fuisset.

^f *Geri.*] Ille enim sylvis & desertis locis pelli non poterat.

^g *Iniquum.*] Multis de causis tale erat : nam Jugurthæ loca perspecta ; nisi opportuna essent, non pugnabat ; victus, aciem instaurare poterat ; &c. Hæc omnia Metello adversa erant.

^h *Obsides.*] Ut, scilicet, de eorum fide certi essent.

ubi-

ubicumque res postulabat, præsidium impositum. Quæ negotia multò magis, quàm prælium malè pugnatum ab suis, regem terrebant. Quippe cuius spes omnis in fugâ sita erat, sequi cogebatur; & qui, sua loca defendere nequiverat, ¹ in alienis bellum gerere. Tamen ² ex inopiâ, quod optimum videbatur, consilium capit: exercitum plerumque in iisdem locis operiri jubet: ipse cum delectis equitibus Metellum sequitur nocturnis & aviis itineribus, ignoratus, Romanos palantis repentè aggreditur. ³ Eorum plerique inermes cadunt, multi capiuntur: nemo omnium intactus profugit: & Numidæ, priùs quàm ex castris subveniretur, sicuti iussi erant, in proximos collis discedunt. Interim Romæ gaudium ingens ortum, cognitis Metelli rebus: uti seque, & exercitum more majorum gereret; in adverso loco victor tamen virtute fuisset; hostium agro potiretur; Jugurtham, magnificum ex Auli socordiâ, spem salutis in solitudine, aut fugâ, ⁴ coegisset habere. Itaque senatus, ob ea feliciter acta, diis immortalibus supplicia decernere: civitas trepida antea, & sollicita de belli eventu, læta ⁵ agere: de Metello fama præclara esse. Igitur eò intentior ad victoriam niti: omnibus modis festinare: ⁶ cavere tamen necubi hosti ⁷ opportunus fieret: ⁸ meminisse post gloriam invidiam sequi. Ita, quo clarior, eò magis anxius erat: neque post insidias Jugurthæ effuso exercitu prædari; ubi frumento, aut pabulo opus erat, cohortes cum omni equitatu præsidium agitabant: exercitus partem ipse, reliquos Marius ducebat: sed igni magis, quàm prædâ, ager vastabatur. Duobus locis haud longè inter se castra faciebant. Ubi vi opus erat, cuncti aderant: cæterum, quò ⁹ fuga, atque formido, latius cresceret, divorsi agebant. Eo tempore Jugurtha per collis se-

INTERPRETATIO.

¹ Quippe Jugurtha cuius spes omnis in fugâ sita erat, cogebatur sequi hostem; & qui sua loca defendere nequiverat, cogebatur gerere bellum in alienis. ² Tamen, in afflictis rebus, capit optimum consilium quod videbatur. ³ Cognito etiam quomodo co-	gisset Jugurtham gloriabundum ex Auli socordiâ, habere spem salutis in desertis & fugâ. ⁴ Urbs antea trepida & sollicita de belli eventu, in lætitiâ degebat. ⁵ Cavebat tamen ne alicubi occasionem præberet hosti opportune suos invadendi.

NOTÆ.

a In alienis.] His, scilicet, quæ Metellus expugnâverat. Cogebatur autem Jugurtha Metellum sequi, ne ille postquam omnes urbes sub potestatem coegisset, ipso regno spoliatus inveniretur. b Eorum.] Romanorum huc illuc prædæ & commætuum causâ divagantium. c Cavere.] Securitas enim mater est doloris.	d Meminisse.] Utinam viris magnis hæc eadem quæ Metello semper obverfarentur; multos enim sua virtus perdidit, in invidiæ foveas incidentes, illam dum sequuntur. e Fuga.] Maximi est momenti in bello, latè incolas terrere & fugare.

qui:

qui : tempus, aut * locum pugnae quærere : quâ venturum hostem audierat, pabulum & aquarum fontis, quorum penuria erat, ^a corrumpere : modò se Metello, interdum Mario ostendere : postremos in agmine tentare, ac statim in collis regredi : rursus aliis, post aliis minitari : neque praelium facere, neque otium pati : tantummodo hostem ab incepto ^b retinere. Romanus imperator ubi se dolis fatigari videt, neque ab hoste copiam pugnandi fieri ; urbem magnam, & in eâ parte, quâ sita erat, arcem regni, nomine ^c Zamam, statuit oppugnare : ratus id quod negotium poscebat, Jugurtham laborantibus suis auxilio venturum, ibique praelium fore. At ille, quæ parabantur, à perfugis edoctus, ^d magnis itineribus Metellum antevenit : oppidanos hortatur moenia defendant, additis auxilio perfugis : quod genus ex copiis regis, quia fallere ^e nequibat, firmissimum erat. Præterea pollicetur, in tempore semet cum exercitu affore. Ita compositis rebus, in loca quàm maxumè occulta discedit ; ac paulò post cognoscit, Marium ^f ex itinere frumentatum cum paucis cohortibus ^g Siccam missum : quod oppidum, primum omnium, post malam pugnam ab rege defecerat. Eò cum delectis equitibus noctu pergit, & jam egredientibus Romanis ^h in portâ pugnam facit : simul magnâ voce Siccenses hortatur, uti cohortes ab tergo circumveniant : fortunam illis præclari facinoris casum dare : si id fecerint, postea sese in regno, illos in libertate, sine metu ætatem acturos : ac ni Marius signa ⁱ inferre, atque evadere oppido ⁱ properavisset, profectò cuncti, aut magna pars Siccensium, fidem mutavissent : tanta mobilitate sese Numidæ gerunt. Sed milites Jugurthini paulisper ab rege sustentati, postquam majore vi hostes urgent, paucis amissis profugi discedunt. Marius ad Zamam pervenit. Id oppidum, in campo situm, magis ^k opere, quàm naturâ munitum erat ; nullius idoneæ rei

I N T E R P R E T A T I O.

ⁱ *Et nisi Marius properavisset inferre signa in hostem, atque evadere oppido, profectò cuncti, aut* | *magna pars Siccensium fidem mutavissent.*

N O T Æ.

* *Locum.*] Opportunum, intellige.

^a *Corrumpere.*] Veneno, scilicet.

^b *Retinere.*] Ut tempus lucrifaceret, morâque Metelli exercitum conficeret.

^c *Zamam.*] A Carthagine quinque dierum itinere, versùs occidentem, disitam eam fuisse volunt.

^d *Magnis.*] Gall. dicimus, *A grandes journées.*

^e *Nequibat.*] Non equidem, si verè transfugæ fuerint ; quia ab iis certò puniuntur quos deseruerunt, si in manus venerint, interim cautè cum his versandum.

^f *Ex itinere.*] Gall. dicemus, *Qu'on*

avoit détaché Marius pendant la marche.

^g *Siccam.*] Vocatur & Sicca Veneria, aut Venerea, item Venaria simpliciter. Propior est Carthaginem quàm Zama.

^h *In portâ.*] Siccæ urbis scilicet.

ⁱ *Properavisset.*] Nimirum Marius injuriæ opportunus fuisset, si in urbe remansisset, ubi vel mulieres de fenestris praelium facere potuissent : verùm, cùm oppidani rebellandi occasionem non haberent, in fide perstiterunt.

^k *Opere.*] Gall. diceremus, *Elle étoit plus forte par les travaux qu'on y avoit faits, que par son assiette.*

egens :

egens : armis virisque opulentum. Igitur Metellus pro tempore atque loco paratis rebus, cuncta mœnia exercitu circumvenit : legatis imperat, ubi quisque curaret. Dein, signo dato, undique simul clamor ingens oritur, neque ea res Numidas terret : infensi intentique sine tumultu manent : prælium incipitur. Romani pro ingenio quisque, pars eminus ^a glande, aut lapidibus pugnare : ^b evadere alii, alii succedere, ac murum modò ^c suffodere, modò scalis aggredi, cupere prælium ^d manibus facere. Contra ea oppidani in proximos saxa volvere, fudes, pila, præterea pice & sulphure tædam ^e mistam, ardenti mittere. Sed ne illos quidem, qui procul manserant, timor animi satîs muniverat. Nam plerosque jacula, ^f tormentis aut manu emissa, vulnerabant ; parique periculo, sed ^g famâ impari, boni atque ignavi erant. Dum apud Zamam sic certatur, Jugurtha ex improvîso castra hostium cum magnâ manu invadit : remissis, qui in præsidio erant, & omnia magis, quàm prælium, expectantibus, ^h portam irrumpit. At nostri, repentino metu perculsi, sibi quisque pro moribus consulunt : alii fugere, alii arma capere : magna pars vulnerati, aut occisi. Cæterùm ex omni multitudine non ampliùs quadraginta memores ⁱ nominis Romani, grege facto locum capere paulò, quàm alii, editiorem : neque inde maxumâ vi depelli quiverunt : sed tela eminus missa remittere, pauci ^h in pluribus minùs frustrari : sin Numidæ propiùs accessissent, ibi verò virtutem ostendere, & eos maxumâ vi cedere, fundere, atque fugare. Interim Metellus, cùm acerrumè rem gereret, clamorem & tumultum hostilem à tergo accepit : dein, converso equo, animadvortit fugam ad se vorsum fieri, quæ res indicabat popularis esse. Igitur equitatum omnem ad castra properè mittit, ac statim C. Marium cum cohortibus fociorum ; eumque lacrumans, per amicitiam, perque rempublic. obsecrat, ne quam contumeliam remanere in exercitu victore, neve hostes inultos abire sinat.

INTERPRETATIO.

¹ Cupiebant cominus pugnare, | ² Mittebant præterea tædas
& manus conferere. | pice & sulphure obductas.

NOTÆ.

^a *Glande.*] Plumbum erat in glandis modum effictum, quod fundis jaciebatur.

^b *Evadere.*] Scilicet, qui labore fessi, aut ab hostibus vulnerati sunt, secedunt ; alii in eorum locum succedunt.

^c *Suffodere.*] Ut eum dejicerent & diruerent.

^d *Tormentis.*] Machinæ erant, quibus, magnâ vi, lapides, & id genus, in hostem ruiebant.

^e *Famâ.*] Videlicet, non ii laudantur, qui in latibulis, vel fugientes inhonesta vulnera accipiunt.

^f *Portam.*] Castrorum, scilicet, alteram ; nam quatuor erant.

^g *Nominis.*] Id est, Gloria nominis Romani.

^h *In pluribus.*] Id est, Cùm pauci Romani in plures Numidas tela mitterent, singulis jaculis aliquem attingebant.

Ille

Ille brevi mandata efficit. At Jugurtha ^a munimento castrorum impeditus, cum alii super vallum præcipitarentur, alii in ^b angustiis ipsi sibi ^c properantes officerent, multis amissis in loca munita sese recipit. Metellus, infecto negotio, postquam nox aderat, in castra cum exercitu revortitur. Igitur postero die, prius quam ad oppugnandum egredere-
tur; equitatum omnem in eâ parte, quâ regis adventus erat, ^d pro castris agitare jubet: portas, & proxuma loca tribunis dispertit: dein ipse pergit ad oppidum, atque, uti superiore die, murum aggreditur. Interim Jugurtha ex occulto repente nostros invadit. Qui in primo locati fuerant, paulisper territi perturbantur: reliqui citò subveniunt. Neque diutius Numidæ resistere quivissent, ne pedites cum equitibus permixti magnam cladem in congressu facerent: quibus illi freti, non ut equestri prælio solet, sequi, dein cedere; sed ^e advorsis equis concurrere, implicare, ac perturbare aciem: ita, expeditis peditibus suis, hostis, ^f penè victos dare. Eodem tempore apud Zamam magnâ vi certabatur. Ubi quisque legatus, aut tribunus curabat, eò acerrumè niti, neque alius in alio magis quam in sese, spem habere: pariterque oppidani agere, oppugnare, aut parare omnibus locis: avidius alteri alteros fauciare, quam semet tegere. Clamor permixtus, hortatione, lætitiâ, gemitu: item strepitus armorum, ad cælum ferri: tela utrumque volare. Sed illi, qui mœnia defen-
sabant, ubi hostes paululum modò pugnam remiserant; intenti prælium equestre prospectabant. Eos, uti quæque Jugurthæ res erant, lætos, modò, modò pavidos animadverteres: ac, sicuti audiri à suis, aut cerni possent: monere alii, alii hortari, aut manu significare, aut ^f niti corporibus: huc & illuc, quasi ^z vitabundi, aut jacentes tela, agitare. Quod ubi Mario cognitum est, (nam is in eâ parte curabat) consulto lenius agere, ac diffidentiam rei simulare: pati Numidas sine tumultu, regis prælium visere. Ita, illis studio suorum

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Jubet omnem equitatum manere ante castra, in eâ parte, quâ rex adventare poterat.*

^z *In hanc & illam partem movebant corpus, quasi vitare, aut jacere, tela debuissent.*

N O T Æ.

^a *Munimento.*] Vallo, fossâ, &c.

^b *Angustiis.*] Portarum, scilicet.

^c *Properantes.*] Ita evenit: dum multi in locis angustiis sese invicem pulsant & premunt, vix unus & alter egreditur.

^d *Advorsis.*] Non illi, ut solet, circumstetis, (*en caracolant*) sed rectâ in hostem concitatis equis, pugnant, ut scilicet, introrumperent & pervaderent.

^e *Penè.*] Certè difficile erat Romanis, simul Numidis peditibus & equitibus resistere, postquam suæ acies turbata esset.

^f *Niti.*] Sic solemus, quando quempiam videmus laborantem, qui res nostras tuetur: eo ferè modo membra & nervi nostri moventur, ac si res ipsas nosmet exequeremur.

¹ adstrictis, repente magnâ vi murum aggreditur; et jam scalis ² egressi milites propè summaceperant, cum oppidani concurrunt; lapides, ignem, alia præterea tela ingerunt. Nostri primò resistere: dein, ubi unæ, atque alteræ scalæ comminutæ; qui superfeterant afflicti sunt; cæteri, quo quisque modo potuere, pauci integri, magna pars confecti vulneribus, abeunt. Deinde utrimque prælium nox diremit. Metellus postquam videt frustrâ inceptum, neque oppidum capi, neque Jugurtham, nisi ex insidiis, aut ³ suo loco pugnam facere; & jam æstatem exactam esse; ab Zamâ discedit: & in iis urbibus, quæ ad sese defecerant, satisque munitæ loco, aut mœnibus erant, præsidia imponit. Cæterum exercitum in provinciam, quæ proxima est Numidiæ, hiemandi gratiâ collocat. Neque id tempus ex ⁴ aliorum more quieti, aut luxuriæ concedit; sed, quoniam armis bellum parum procedebat, insidias regi per amicos tendere, & eorum ^b perfidiâ pro armis uti parat. Igitur Bomilcarem, qui Romæ cum Jugurthâ fuerat, & inde clam, ^c vadibus datis, de Massivæ nece judicium fugerat; quod ^d ei per maxumam amicitiam maxuma copia fallendi erat, multis pollicitationibus aggreditur: ac primò efficit, ut ad se colloquendi gratiâ occultus veniat: dein fide datâ, si Jugurtham vivum, aut necatum sibi tradidisset; fore, ut illi senatus impunitatem, & ^e sua omnia concederet. Facile Numidæ persuadet, cum ingenio infido, tum metuenti, ne, si pax cum Romanis fieret, ipse per conditiones ad supplicium traderetur. Is ubi primum opportunum fuit, Jugurtham anxium, ac miserantem fortunas suas ac-

INTERPRETATIO.

¹ Ita dum illi anxie occupati erant, affectu quo tenebantur erga suos, repente magnâ vi Marius murum aggreditur.

² Et milites, qui cum scalis advenierant, jam ferè ad murorum cacumen pervenerant.

³ Postquam Metellus videt illud, quod inceperat, frustrâ inceptum fuisse; neque oppidum capi, neque Jugurtham pugnare nisi ex

insidiis, aut loco ipsi opportuno; & jam æstatem exactam esse; Zamâ discedit: & in iis urbibus imponit præsidia, quæ in suam fidem venerant, & loco, aut mœnibus satis munitæ erant.

⁴ Quia Jugurtham fallere facillimè Bomilcar poterat, ex maxumâ amicitia, eum Metellus multis pollicitationibus aggreditur.

NOTÆ.

^a Aliorum.] Imperatorum scilicet, Auli puta.

^b Perfidiâ.] Videant proditores num satis nomen placeat: etiam apud illos qui eâ utuntur, eorum ars perfidia vocatur: imò illis sunt detestabiles & execrandi, quando quidem seipfos, & fidem, ante omnia vendunt.

^c Vadibus.] Ideo istud addidit, ne cui mirum videatur, quod effugere ille potuerit.

^d Sua.] Id est, quæcumque bona Bomilcar possidebat.

^e Conditiones.] Id est, Ne inter alias pacis conditiones hæc quæque esset, ut Bomilcar ad supplicium à Jugurthâ traderetur.

P

cedit:

cedit: monet, atque lacrumans obtestatur, ut aliquando sibi liberisque, & genti Numidarum optumè merenti, provideat: omnibus præliis sese victos: agrum vastatum: multos mortalis captos, occisos: regni opes comminutas esse: satis sæpè jam & virtutem militum, & fortunam tentatam: ^a caveat, ne, illo cunctante, Numidæ sibi consulant. His atque talibus aliis ad deditionem regis animum impellit. Mittuntur ad imperatorem legati, qui Jugurtham imperata facturum dicerent, ac ^b sine ullâ pactione sese, regnumque suum in illius fidem tradere. Metellus properè cunctos senatorii ordinis ex hibernis accersiri jubet: eorum, atque aliorum, quos idoneos ducebat, consilium habet. Ita more majorum, ex consilii decreto, per legatos Jugurthæ imperat, argenti ^c pondo ducenta millia; elephantos omnis; equorum, & armorum aliquantum. Quæ postquam sine morâ facta sunt, jubet per fugas omnis victos adduci. Eorum magna pars, uti jussum erat, adducti: pauci, cum primum deditio cœpit, ad Regem Bocchum in Mauritaniam abierant. Igitur Jugurtha, ubi armis, virisque, & pecuniâ spoliatus est; cum ipse ad ^d imperandum ^e Tifidium vocaretur, rursus cœpit ^f flectere animum suum, & ex malâ conscientiâ digna timere. Denique, multis diebus per dubitationem consumptis, cum modò tædio rerum adversarum omnia bello potiora duceret; interdum secum ipse reputaret, quàm gravis casus in servitium ex regno foret: multis, magnisque ^g præfidiis nequicquam perditis, de integro bellum sumit. Et Romæ senatus, de provinciis consultus, Numidiam Metello decreverat. Per idem tempus ^h Uticæ fortè C. Mario, per hostias diis supplicanti, magna, atque mirabilia portendi haruspex dixerat: proinde, quæ animo agitabat, fretus diis ageret: fortunam quam sæpissime experiretur; cuncta prosperè eventura. At illum jam antea consulatûs ingens cupido exagitabat, ad quem capiundum, ⁱ præter vetustatem familiæ, alia omnia abunde erant: industria, probitas, militiæ magna scientia, animus ⁱ belli ingens,

I N T E R P R E T A T I O.

^x *Omnia erant abunde, si excipias vetustatem familiæ.*

N O T Æ.

^a *Caveat.*] Vides ab improbo proditore, ne cavere quidem potuisse omnium perfidorum perfidiosissimum; illumque, alterum, de more, eum quem avertere videbatur, siccam in pectus defixisse.

^b *Sine ullâ.*] Illud est quod dicimus, *A Discretion.*

^c *Pondo.*] Quod Gallicè dicimus *un marc d'argent*, octo tantum continet uncias, pondo duodecim.

^d *Imperandum.*] Passivè, id est, *ut impe-*

raretur: ita loquutos esse veteres probat Servius in Virgilium.

^e *Tifidium.*] Inter Carthaginem & Uticam sitam fuisse volunt.

^f *Flectere.*] Id est, *pedem referre, & ab institutâ deditione animum revocare.*

^g *Præfidiis.*] Argento, videlicet, Elephantis, Armis, Equis, &c.

^h *Uticæ.*] Jam satis nota, non longè à Carthagine, versus occidentem.

ⁱ *Belli.*] Adverbialiter, sicut *domi.*

domi

domi modicus, lubidinis & divitiarum victor, tantummodo gloriæ avidus. Sed is natus, & omnem pueritiam ^a Arpini altus, ubi primùm ætas militiæ patiens fuit, stipendiis faciundis, non Græcâ facundiâ, neque urbanis ^b munditiis sese exercuit: ita inter artes bonas ^c integrum ingenium brevè adolevit. Ergo ubi primùm tribunatum militum à populo petit, plerisque faciem ejus ignorantibus facilè, ^d notus, per omnis tribus declaratur. Deinde ab eo magistratu, alium post alium sibi peperit: semperque in potestatibus eo modo agitabat, ut ampliore, quàm gerebat, dignus haberetur. Tamen is ^e ad id locorum talis vir (nam postea ambitione præceps datus est) consulatum appetere non audebat. Etiam tum alios magistratus plebes, consulatum nobilitas inter se ^f per manus tradebat. Novus nemo tam clarus, neque tam egregius factis erat, quin is indignus illo honore, & quasi pollutus haberetur. Igitur, ubi Marius haruspici dicta eodem intendere videt, quò cupido animi hortabatur; ab Metello ^g petundi gratiâ missionem rogat: cui quamquam virtus, gloria, atque alia optanda bonis ^h superabant, tamen inerat contemptor animus, & superbia, ⁱ commune nobilitatis malum. Itaque primùm commotus insolitâ re, mirari ejus consilium, & quasi per amicitiam monere, ne tam ^j prava inciperet, neu super fortunam animum gereret: *non omnia omnibus cupienda esse: debere illi res suas satîs placere:*

INTERPRETATIO.

¹ Ita ingenium incorruptum brevè adolevit inter artes bonas.

² Ergo, ubi primùm petit tribunatum militum à populo, quamquam plerique ignorarent faciem ejus, cognitus tamen vitute bellicâ, declaratur facilè tribunus per omnes tribus.

³ Tamen vir ille, ad id usque

tempus adèò clarus, (nam postea ambitione planè corruptus est) non audebat appetere consulatum.

⁴ Cui, (quamvis virtutem, gloriam, atque alia, que boni desiderare debent, affatim haberet,) tamen inerat animus contemptor, & superbia, quæ sunt vitium commune nobilitatis.

NOTÆ.

^a Arpini.] Arpinum urbs fuit Hirpinorum in Samnitibus, ad Lirim fluvium, patria etiam Ciceronis.

^b Munditiis.] Galanterie, Politesse.

^c Per manus.] Proverbialis locutio, Gall. dicimus, *de main en main*. Patres quasi ex compacto successivè consulatum administrabant, mutualque sibi ad eum obtinendum operas invicem præbebant.

^d Petundi.] Consulatum, scilicet. Dixit Metello se ideo missionem rogare, ut ad petendum consulatum Romam proficisceretur.

^e Commune.] Eâ re præceps pleraque ruit nobilitas; vixque aliter inter homines eve-

nire potest. Itaque caveant qui verè nobiles, aut boni cives esse volunt.

^f Prava.] Loquitur de petitione consulatûs. Quis verò, cui modò virile ingenium sit, tantam injuriam tolerare queat; ut non ii virtutis laudibus & præmiis, fruantur, qui virtute ornati sunt, sed qui ejus qualiacumque à majoribus insigna habuerunt? Necessariò intereundum est illi reipublicæ, in quâ virtuti sua merces detrahitur; atque illi nobiles soli & deserti tandem vivere coguntur, qui aditum, per quem patres sui, qui mortui sunt, eos ad gloriam evexêre, aliis occludunt.

postremò caveret id petere à populo Rom quod illi jure negaretur. Postquam hæc, atque alia talia dixit, neque animus Marii flectitur; respondit, ubi primum potuisset per negotia publica, ^a facturum sese, quæ peteret. Ac postea sæpius eadem postulanti fertur dixisse, ne festinaret abire: satis maturè illum cum filio suo consulatum petiturum. Is eo tempore ^b contubernio patris ibidem militabat, annos natus circiter xx. quæ res Marium cum ^c pro honore, quem affectabat, ^d tum contra Metellum, vehementer accenderat. Ita cupidine, atque irâ, pessimis consultoribus, grassari: neque facto ullo, neque dicto abstinere, quod modò ^e ambitiosum foret: milites, quibus in hibernis præerat, ^f laxiore imperio, quàm antea, habere: apud negotiatores, quorum magna multitudo Uticæ erat, ^g criminose simul & ^h magnificè de bello loqui: dimidia pars exercitûs sibi permetteretur, paucis diebus Jugurtham in catenis habiturum: ab imperatore consultò ⁱ trahi, quod homo ⁱ inanis, & superbiæ regiæ, imperio nimis gauderet. Quæ omnia illis eo ^k firmiora videbantur, quòd diuturnitate belli res familiaris corruperant, & ^l animo cupienti nihil satis festinatur. Erat præterea in exercitu nostro Numida quidam, nomine Gauda, Manastabalis filius, Masinissæ nepos, quem Micipsa testamento hæredem ^m secundum scripserat; morbis confectus, & ob

I N T E R P R E T A T I O.

^a Marius hæc dicebat, *Dimidia pars exercitûs sibi permitteretur, paucis diebus se habiturum Jugurtham in catenis; bellum de* *industriâ ab imperatore Metello prolongari, quia ille homo inanis, & plenus superbiæ regiæ, nimium imperio gauderet.*

N O T A.

^a *Facturum.*] Loquitur de Marii missione.

^b *Contubernio.*] Contubernium, Gall. dicemus, *une tente*. Figuratè verò, hoc in loco significat, Marii filium admodum adolescentem tunc temporis sub patre militiam didicisse.

^c *Pro honore.*] Intellige, eò vehementius Marium honorem concupivisse, quòd obices objicerentur.

^d *Tum.*] Nota vim istius voculæ, quæ post *cum* significationem auget: quanquam enim hic propè idem est animi motus ac superior; nam fieri nequit, ut quis bonum aliquid summo cum studio persequatur; quin idem, si possit, omnia impedimenta removeat; at tamen maximus est animi impetus contra id quod primò ob stare videtur. Atque hinc, qui volet, multa documenta petere poterit.

^e *Ambitiosum.*] Id est, quod ad favorem & benevolentiam captandam comparatum esset. Aliter alibi sumitur.

^f *Laxiore.*] Non omnia à militibus ex militari disciplinâ exigebat.

^g *Criminose.*] Contra Metellum, scilicet; quòd apertè postea dicitur.

^h *Magnificè.*] Pro se, prout explicat proximis verbis.

ⁱ *Inanis.*] Gall. dicimus, *un homme vain*. Is est qui speciem ostendit earum rerum, quarum corpus non habet.

^k *Firmiora.*] Id est, *Veritati magis consentanea, & firmitus probata*.

^l *Animo.*] Dicit negotiatorum impatentiam & desiderium causam fuisse partim; ut ii crederent bellum revera à Metello protractum fuisse.

^m *Secundum.*] Id est, *Qui hæreditatem adiret, si absque omni hærede filii morirentur.*

eam

eam caussam mente paululùm ^a imminuta. Cui Metellus petenti, more regum, uti sellam ¹ juxta poneret, item postea ^b custodiæ causâ turmam equitum Romanorum, utrumque negaverat: ² honorem, quod eorum modo foret, quos populus R. reges appellavisset: præsidium, quod contumeliosum in ^c eos foret, si equites Romani, satellites Numidæ traderentur. Hunc Marius anxium aggreditur, atque hortatur, uti contumeliarum in imperatorem ^d cum suo auxilio pœnas petat: hominem ob morbos animo parum valido ³ secundâ oratione extollit: ⁴ illum regem, virum ingentem, Masinissæ nepotem esse: si Jugurtha captus, aut occisus foret, imperium Numidiæ sine morâ habiturum: id adeò maturè posse evenire, si ipse consul ad id bellum missus foret. Itaque & illum, & equites Romanos, milites, & negotiatores, alios ^e ipse, plerosque pacis spes impellit, uti Romam ad suos necessarios asperè in Metellum de bello scribant; Marium imperatorem poscant. Sic ^f illi à multis mortalibus ^g honestissimâ suffragatione consulatus petebatur. Simul eâ tempestate plebes, nobilitate fusâ per legem ^h Mamiliam, novos extollebat. Ita Mario cuncta procedere. Interim Jugurtha, postquam, omissâ deditione, bellum incipit, cum magnâ curâ parare omnia, festinare, cogere exercitum: civitates, quæ ab se defecerant, formidine, aut ostendendo præmia ⁱ affectare: communire suos locos: arma, tela, aliaque, quæ spe pacis amiserat, reficere, aut commercari: ^j servitia Romanorum allicere, & eos ipsos, qui in præsidiis

INTERPRETATIO.

¹ Cui Gaudæ, petenti, uti poneret sellam juxta Metellum, sicuti reges ponere consueverant, item petenti postea turmam equitum Romanorum, custodiæ causâ, Metellus utrumque negaverat.

² Metellus negaverat honorem, quod is honor esset tantum eorum, quos P. Romanus appellavisset reges; præsidium negaverat, quod id contumeliosum esset in equites Romanos, si ii traderentur, ut essent satellites Numidæ.

³ Inflat oratione favente hominem qui animo erat imbecilli ex morbis.

⁴ Marius Gaudæ dicit, Illum esse regem, &c.

⁵ Sic consulatus petebatur illi (Mario) à multis mortalibus honestissimâ suffragandi ratione.

⁶ Conabatur recipere formidine, aut ostendendo præmia, civitates quæ ab se defecerant.

⁷ Allicebat servos Romanorum.

NOTÆ.

^a Imminuta.] Idem est quod dicit postea, fuisse eum animo parum valido. Gall. dicimus, Un imbecille.

^b Custodiæ.] Pour sa garde.

^c Eos.] Romanos. Sed substantivo præpositum est pronomen, ut major sit indignitas, quod propius equites Numidæ conjungentur.

^d Cum suo auxilio.] Videtur Sallustius de industriâ incultum Marii stilum cepisse.

Hoc vero dicebat Gaudæ, Niteretur auxilio quod ipsi præstaret, dum injurias cum Metello exposcularet.

^e Ipse.] Auctoritate & favore, quo apud ipsos valebat.

^f Honestissimâ.] Omnino; siquidem non ipse petere, sed ipsi magistratus ultro conferri videbatur.

^g Mamiliam.] De quâ suprâ.

erant,

erant, pecuniâ tentare: prorsus nihil intactum, neque quietum pati: cuncta agitare. Igitur Vaccenses, quo Metellus initio, Jugurthâ ¹ pacificante, præsidium imposuerat; fatigati regis suppliciis, neque antea ² voluntate alienati, principes civitatis inter se conjurant: (nam vulgus, uti plerumque solet, & maxumè Numidarum ingenio mobili, seditiosum, atque ^b discordiosum, erat cupidum novarum rerum, quieti & otio adversum) dein, compositis inter se rebus, in diem tertium ^c constituunt, quòd is festus celebratusque per omnem Africam, ludum & lasciviam magis, quàm formidinem, ostentabat. Sed ubi tempus fuit, centuriones, tribunosque militares, & ipsum præfectum oppidi L. Turpilium Salanum, alius alium domos suas invitant; eos omnis, præter Turpilium, inter epulas obtruncant: postea milites palantes, inermes, quippe in ^d tali die, ac sine imperio, aggrediuntur. Idem plebes facit, pars edocti ab nobilitate, alii ^e studio talium rerum incitati, quîs, acta, consiliumque ignorantibus, tumultus ipse, & res novæ satîs placebant. Romani milites, improvise metu, incerti ignarique quid potissimum facerent; ² trepidare ad arcem oppidi, ubi signa, & scuta erant: præsidium hostium, portæ ante clausæ fugam prohibebant: ad hoc mulieres, puerique ³ pro tectis ædificiorum saxa, & alia, quæ locus præbebat, certatim mittere. Ita neque caveri ^f anceps malum, neque à fortissimis ^g infirmissimo generi resisti posse: juxta boni, malique, strenui, & imbelles, inulti obtruncati. In eâ tantâ asperitate, sævissimis Numidis, & oppido undique clauso, Turpilius præfectus unus ex omnibus Italicis profugit intactus: id misericordiâne hospitis, an pactione, an casu ita evenerit, parum comperimus; ⁴ nisi, quia illi in tanto malo turpis vita integrâ famâ potior

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Dum Jugurtha paci studeret.*

² *Romani festinanter & tumultuose accurrunt ad arcem oppidi.*

³ *Mulieres & pueri, stantes pro tectis ædificiorum mittebant certatim, & quasi per æmulationem,*

saxa & alia, quæ locus præbebat.

⁴ *Sed videtur improbus & instabilis, quia in tanto malo, ille pluris fecit turpem vitam, quàm famam inviolatam.*

N O T Æ.

^a *Voluntate.]* Gall. *d'Inclination.* Inviti Metello parabant.

^b *Discordiosum.]* Vox Sallustio peculiaris, nisi fortè ex veteribus desumpta est.

^c *Constituunt.]* Gall. *Ils marquerent le jour de l'exécution.* Diem assignant, quo prædarios milites jugularent.

^d *Tali.]* Quo se jucunditati dabant.

^e *Studio.]* Quia cædem & mutationes amabant. Cæterum ex hoc loco videant rerum publicarum moderatores, quanti sa-

piensis illius sententia æstimanda sit, qui principiis obtinendum esse voluit. Principiis & principibus occurrendum est, nam postquam latè grassata est seditio, frustra furenti multitudini ea fræna injicias, quibus paucos regere nesciveris.

^f *Anceps.]* Seu pugnare, seu fugere malent.

^g *Infirmissimo.]* Mulieribus, scilicet, & pueris.

fuit,

fuit, improbus ^a intestabilisque videtur. Metellus, postquam de rebus Vaccæ actis comperit, ^b paulisper, mœstus è conspectu abit: dein, ubi ira, & ægritudo permixta sunt, cum maxumâ curâ ultum ire injurias festinat. Legionem, cum quâ hiemabat, & quàm plurimos potest Numidas equites pariter cum occasu solis expeditos educit; & ^c posterâ die, circiter horam ^d tertiam, pervenit in quamdam planitiem, locis paulò superioribus circumventam. Ibi milites fessos itineris magnitudine, & jam abnuentes omnia, docet oppidum Vaccam non ampliùs mille passuum abesse: decere illos reliquum laborem æquo animo pati, dum pro civibus suis, viris fortissimis, atque miserum, pœnas caperent. Præterea ^e prædam benignè ostentat. Sic animis eorum arrectis, equites in ^f primo latere, pedites quàm arctissimè ire, & signa occultare jubet. Vaccenses ubi animadvertere ad se vorsum exercitum pergere, primò, uti res erat, Metellum esse rati, portas clausere; dein, ubi neque agros vastari, & eos, qui primò aderant, Numidas equites vident, rursus Jugurtham arbitrati, cum magno gaudio obvii procedunt. Equites peditesque, repentè signo dato, alii vulgum ^f effusum oppido cedere: alii ad portas festinare: pars tures capere: ira, atque spes prædæ, amplius, quàm lassitudo, posse. Ita Vaccenses biduum modò ex perfidiâ lætati: civitas magna, & opulens ^g pœnæ cuncta, aut prædæ fuit. Turpilius, quem præfectum oppidi unum ex omnibus profugisse suprâ ostendimus, jussus à Metello causam dicere; postquam sese parum expurgat, condemnatus, verberatusque, capite pœnas solvit. ^h Nam is civis ex Latio erat.

Per

INTERPRETATIO.

¹ *Jubet equites esse in primâ & | tham esse, procedunt illi obviam*
maximè conspicuâ parte agminis. | cum magno gaudio.
² *Ex adverso arbitrati Jugur-*

N O T Æ.

^a *Intestabilis.]* Is est qui neque testimonium dicere, neque testamentum facere; neque, ut nonnulli putant, testamento quicquam consequi potest. Sed pro homine nefario sumitur & execrando.

^b *Paulisper.]* Id est, *Postquam aliquantulum, audito nuncio, in eodem loco, mœstus permansisset, postea abiit.*

^c *Posterâ.]* Vide nomen *dies* in fœminino genere, etiam cum tempus certum denotat; contra quam nonnulli tradunt.

^d *Tertiam.]* Nobis nona esset matutina: nam Romanis, ab ortu solis ad occasum, duodecim semper horæ numerabantur, quæ ideo breviores, quandoque prolixiores erant. Sed notandum est, quòd, si tempus, magis quàm numerandi ratio spectetur; hæc tertia hora, pro vario locorum situ & tempesta-

tibus, sextâ, septimâ, nonâ, aut circiter esse poterit.

^e *Prædam.]* Promittit se urbem relicturum direptioni. *Qu'il mettroit la ville au pillage.*

^f *Effusum.]* Populus urbe egressus erat, ut obviam Jugurthæ procederet.

^g *Pœnæ.]* Interfecerunt, aut corruerunt ea omnia quæ ad suum usum non fuerunt accommodata.

^h *Nam.]* Interpretes miror, qui propè omnes ideo graviùs hunc Turpilium puni- tum esse volunt, quòd is tantum ex Latio civis esset; quia scilicet, ut illi arbitrantur, si Romanus fuisset, eum Lex Porcia & Valeria à securi liberassent. Constat verò non modò non in castris, ut in urbe, legem Porciam Romanos cives ab imperatorum virgis &

Per idem tempus Bomilcar, cujus impulsu Jugurtha deditionem, quam ^a metu deseruit, inceperat, suspectusque regi, & ipse eum suspiciens, novas res cupere: ad perniciem ejus dolum quærere: diu noctuque fatigare animum: denique, omnia tentando, socium sibi adjungit Nabdalsam, hominem nobilem, magnis opibus clarum, acceptumque popularibus suis: qui plerumque ^b seorsum ab rege exercitum ducere, & omnis res exsequi solitus erat; quæ Jugurthæ fesso, aut majoribus adstricto, superaverant: ex quo illi gloria, opesque inventæ. Igitur utriusque consilio dies insidiis statuitur: cætera, uti res posceret, ^c ex tempore parari placuit. Nabdalsa ad exercitum profectus, quem ^d inter hiberna Romanorum jussus habebat, ne ager inultis hostibus vastaretur. Is postquam, magnitudine facinoris percussus, ad tempus non venit, ^e metusque rem impediēbat; Bomilcar simul cupidinibus incepta patrandi, & ^f timore socii anxius, ne omisso vetere consilio, ^g novum quæreret; litteras ad eum per homines fidelis mittit: in quibus mollitiem, socordiamque viri accusare: & testari deos, per quos juravisset: monere,

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Nabdalsa profectus est ad exercitum, quem habebat, ex mandato Jugurthæ, prope ea loca in quibus*

Romani hibernum tempus transgebant.

N O T Æ.

& securibus vindicasse; sed insuper gravius in cives Romanos, quam socios, animadversum fuisse, prout illud ex Livii libro 30 probatur. Cæterum Plutarchus in Mario tradit, compertum esse postea, hunc Turpiliū injustè damnatum fuisse: intactus enim ideo à Vaccensibus dimissus est, quod modeste humaniterque sese in eos gessisset.

^a *Metu.*] Videlicet timuit Jugurtha, ne, si absolutè & sine ullâ pactione dedititius esset, Romani ipsum quoque morte mulctarent.

^b *Seorsum.*] Intellige Jugurtham, Metelli exemplo, suas quoque copias in duas partes divisisse, quarum alteri Nabdalsam præfecerat.

^c *Ex tempore.*] Scilicet non omnia possunt provideri; plurima ex occasione pendent, quæ melius quam hominum consilia res ipsa expedit. Itaque satis fuit duobus perduellibus de re ipsa convenire, cætera invicem ad socii prudentiam remittentibus.

^d *Metusque.*] Nimirum Nabdalsa ejusmodi criminibus non erat assuetus, prout Bomilcar: expavit itaque ad incepti facinoris maturiorem cogitationem.

^e *Timore.*] Ne ita intelligas, quasi Bomilcar Nabdalsæ timorem cognovisset; aut, quod idem est, eò quod Nabdalsa timeret, ipse anxius esset: verum credendum est Bomilcarē animo fuisse perturbato, quod, ne à Nabdalsâ Jugurthæ traderetur, maxime reformidaret.

^f *Novum.*] Ab inceptâ prodicione desisteret, atque Jugurthæ Bomilcaris insidias detegeret.

^g *Testari.*] Rem miram! Deos quoque testari hominem improbum, in re improbâ! Imò, quanquam dictu horrendum est, inter eos homines qui se maxime Christianos dici volunt, nonnulli conspiciuntur, qui, ut maxime sunt improbi, ita anxie operam dant, ut non dæmonum turbam, sed verum Deum, scelerum suorum, non testem modò, sed participem & vindicem habeant. Quæ genera sacrilega, cum propter frequentiam jam non liceat admirari, utinam principibus aliquando atrocissimis pœnis liceat & libeat profligare.

ne præmia Metelli in ^a pestem suam converteret: Jugurthæ ^b exitium adesse: ceterum, ^c suâne, an Metelli, virtute periret, id modò agitari: proinde reputaret cum animo suo, præmia an cruciatum mallet. Sed cùm eæ litteræ allatæ, fortè Nabdalla, exercito corpore fessus, in lecto quiescebat: ubi, cognitis Bomilcaris verbis, primò cura, dein, ut ægrum animum solet, somnus cepit. Erat ei Numida quidam negotiorum curator fidus, acceptusque, & omnium consiliorum, nisi ^d novissumi, particeps. Qui postquam allatas litteras audivit, ex consuetudine ratus operâ aut ingenio suo opus esse, in tabernaculum introit; dormiente illo, epistolam, super caput in pulvino temerè positam, sumit, ac perlegit; dein properè, cognitis insidiis, ad regem pergit. Nabdalla, post paulò experrectus, ubi neque epistolam reperit, et rem omnem, ut acta erat, ex ^e perfugis cognovit; primò ^f indicem persequi conatus: postquam id frustrâ fuit, Jugurtham placandi gratiâ accedit: ¹ quæ ipse paravisset, perfidiâ clientis sui, facere præventum: lacrumans obtestatur per amicitiam, perque sua antea fideliter acta, ne super tali scelere suspectum sese haberet. Ad ea rex aliter, atque animo gerebat, placidè respondit. Bomilcare, aliisque multis, quos socios insidiarum cognoverat, interfectis, ^g iram oppresserat, ne quâ ex eo negotio seditio oriretur. Neque post id locorum Jugurthæ dies, aut nox ulla quieta fuit: neque loco, neque mortali cuiquam, aut ^h tempori satis credere:

INTERPRETATIO.

¹ Dicit Jugurthæ, se præventum perfidiâ clientis sui, facere, quæ ipse paravisset.

NOTÆ.

^a Pestem.] Scilicet Metellus irrisus à Nabdallâ, si is minùs promissa servâset, injuriam, datâ occasione, ultus esset.

^b Exitium.] Excusatio est facinoris, quasi dicat, *Quandoquidem necessariò Jugurthæ pereundum est, satiùs est eum perire solum, nosque amicos saltem in ejus morte salutem nostram invenire.* Quàm verò vana & inutilis sit excusatio, nihil attinet dicere.

^c Suâne.] Bomilcaris, nempe, & Nabdallæ.

^d Novissumi.] Proditionis, scilicet, Jugurthæ.

^e Perfugis.] Eos fuisse arbitror quibus corporis custodiam crediderat, quibusque

utebatur, quia minùs fallere audent; atque illi Numidam tabernaculo egredientem & festinantem viderant. Vel forte nonnulli transfugæ tunc advenerunt, qui interrogati, num in quemdam ita & ita ornatum incidissent, rem omnem aperuerunt.

^f Indicem.] Clientem suum, quem eâ causâ discessisse credebatur, ut Jugurthæ conspirationem suam manifestam faceret.

^g Iram.] Simulavit Jugurtha se Nabdallæ fidem habere, ne in eum talem si pariter sæviret, ut in Bomilcare, seditio aliqua fieret.

^h Tempori.] Id est, *Dies, noctes, omni denique tempore metuebat.*

civis, hostisque juxta metuere : circumspectare omnia, & omni strepitu pavescere : alio, atque alio loco sæpè contra decus regium noctu requiescere : interdum somno excitus arreptis armis tumultum facere : ita formidine, quasi vecordiâ, exagitari. Igitur Metellus, ubi de casu Bomilcaris, & indicio patefacto ex perfugis cognovit : rursus, tanquam ad integrum bellum, cuncta parat, festinatque : Marium fatigantem de ^a profectione, simul & invisum, & offensum, sibi parum idoneum ratus, domum dimittit. Et Romæ plebes, litteris, quæ de Metello ac Mario missæ erant, cognitæ, ^b voluntia de ambobus acceperant. Imperatori nobilitas quæ antea decori fuerat, ^c invidiæ esse : at illi alteri ^d generis humilitas favorem addiderat : cæterum in utroque magis studia partium, quàm bona, aut mala sua, ^e moderata. Præterea ^f seditiosi magistratus vulgum exagitare : Metellum omnibus concionibus ^g capitis arcessere : Marii virtutem in majus celebrare. Denique plebes sic accensa, ut opifices, agrestesque omnes, quorum res, ^h fidesque in manibus sitæ erant, relictis operibus ⁱ frequentarent Marium, & sua necessaria post illius honorem ducerent. Ita percussâ nobilitate, post multas tempestates novo homini consulatus mandatur : & postea populus à Tr. pl. L. Manlio Mantino rogatus, quem vellet cum Jugurthâ bellum gerere, frequens Marium jussit. Sed senatus paulo antè Metello Numidiam

N O T A.

^a *Profectione.*] De quâ suprâ ; avebat enim Romam proficisci, consulatum petiturus.

^b *Volentia.*] Quandoquidem hæc vox eadem, eodem sensu, ab ipso Sallustio, 4. historiarum, repetitur, dubium non est quin ita scripserit. Posita verò est pro *Grata* aut *Placentia*. Nimirum plebs lætabatur, quòd, per litteras, quæ ex Marii mente scriptæ erant occasio data esset aliquem ex suis promovendi, nobilitatem deprimenti.

^c *Invidiæ.*] Quia tunc plebes plùs poterat cui nobilitatis dominatio invisa erat.

^d *Generis.*] Marius humili loco quia natus erat, ideo à plebe magis amabatur.

^e *Moderata.*] Id est, non tam ex opinione virtutis, aut socordiæ, seu Metelli, seu Marii, plebs aut nobilitas Metello, vel Mario, favebat, aut nocebat ; quàm quia, suos promovere, alias deprimere, singulorum animo penitus infederat. Istud verò cujus sit momenti nemo non videt ; ut mirari subeat, quomodo tam diu respublica Romana cum hac peste stare potuerit. Causa morbi, superbia, tum populorum, tum magistratuum. Sed, quando ita nati sumus omnes, ut ne quidem ad summum bonum ullo modi cogi sustineamus, neque id unquam ipse deus cogitet ;

hos decet in primis, qui rectores & moderatores sunt, sapientia stupidam multitudinem prævertere, ut duci se, quòd cæca amat, non cogi, quòd libera detestatur, semper cognoscat. Optimè Terentius in quodam prologo de iis amicis quos maximè commendare volebat,

Quorum, inquit, operâ in bello, in otio, in negotio,

Suo quisque tempore usu' est SINE SUPERBIA.

^f *Seditiosi.*] Tribuni, scilicet, qui ad seditionem & discordiam tantum creati fuisse videntur.

^g *Capitis.*] Id est, Earum rerum reum facere, & ad populum accusare, ex quibus libertas, dignitas, civitas, vita etiam quandoque amittatur.

^h *Fidesque.*] Hic posita est pro fructu quem quis præcipuè ex agro suo decerpit, qui fideliter eum fructum producit, cuique ille fidi. Eodem planè modo loquitur Hor. Od. 16. l. 3. Gall. dicimus, *Dont tout le bien & tout le revenu consistoit dans le travail de leurs mains.*

ⁱ *Frequentarent.*] Non quòd cum eo essent : ad domum ejus obambulabant, eum sequebantur, &c.

decre-

decreverat. ^a Ea res frustrâ fuit. Eodem tempore Jugurtha, amissis amicis, quorum plerosque ipse necaverat; cæteri formidine, pars ad Romanos, alii ad regem Bocchum profugerant: cùm neque bellum geri sine ministris posset, & novorum fidem, in tantâ perfidiâ veterum, experiri periculosum duceret; varius incertusque agitabatur: neque illi res, neque consilium, aut quisquam hominum satis placebat: itinera, præfectosque in dies mutare: modò advorsum hostes, interdum in solitudines pergere: sæpè in fugâ, at post paulò in armis spem habere: dubitare virtuti popularium an fidei minùs crederet. Ita, quocumquè ¹ intenderat, res advorsæ erant. Sed inter eas moras repentè se Metellus cum exercitu ostendit. Numidæ ab Jugurthâ pro tempore parati, instructique sunt: dein prælium incipitur. Quâ in parte rex pugnx affuit, ibi aliquandiu certatum: cæteri omnes ejus milites primo congressu pulsi, fugatique: Romani signorum, & armorum, & aliquanto numero hostium potiti. Nam ferme Numidas in omnibus præliis magis pedes, quàm arma tutata sunt. Eâ fugâ Jugurtha impensius modò rebus suis diffidens, cum perfugis, & parte equitatûs, in solitudines, dein ^b Thalam pervenit; in oppidum magnum, & opulentum: ubi plerique thesauri, filiorumque ejus multus pueritiæ ^c cultus erat. Quæ postquam Metello comperta sunt, quamquam inter Thalam flumenque proximum, in spatio millium quinquaginta, loca arida, atque vasta esse cognoverat, tamen spe patrandi belli, si ejus oppidi potitus foret, omnis asperitates supervadere, ac ^d naturam etiam vincere aggreditur. Igitur omnia jumenta sarcinis levare jubet, nisi frumento dierum x. cæterùm ^e utris modò, & alia aquæ indonea portari. Præterea conquirat ex agris quàm plurimùm potest domiti pecoris: eoque imponit vasa cujusque modi, sed pleraque lignea, collecta ex tuguriis Numidarum. Ad hoc finitumis imperat, qui se post regis fugam Metello dediderant, quàm plurimùm quisque aquæ portaret: diem, locumque, ubi præstò forent, prædicat. Ipse ex flumine, quam proximam aquam oppido esse suprà diximus, jumenta onerat. Eo modo instructus ad Thalam proficiscitur. Dein ubi ad id loci ventum, quò Numidis præceperat; & castra posi-

INTERPRETATIO.

¹ Itaque quocumquè animum converterat, res adversæ erant.

NOTÆ.

^a Ea.] Quòd, nimirum, senatus Metello Numidiam decreverat.

^b Thalam.] Satis constat Africæ propriæ urbem fuisse: Situs præcisè non cognoscitur.

^c Cultus.] Id est, *Quicquid ad educationem*

& recreationem pertinet.

^d Naturam.] De ariditate loci præcipuè intelligitur.

^e Utris.] Uter pellis est quâ continentur liquores.

ta, munitaque sunt; tanta repente cœlo missa vis aquæ dicitur, ut ea modò exercitui satis supèrque foret. Præterea commeatus spe amplior, quia Numidæ, sicuti plerique in novâ deditione, officia ^a intenderant. Cæterùm milites, religione, pluvîâ magis usi, eaque res multùm animis eorum addidit. Nam rati sese diis immortalibus curæ esse: dein posterâ die, contra opinionem Jugurthæ, ad Thalam perveniunt. Oppidani, qui se locorum asperitate munitos crediderant, magnâ atque insolitâ re perculsi, nihilo segniùs bellum parare: idem nostri facere. Sed rex, nihil jam Metello ^b infectum credens, quippe qui omnia arma, tela, loca, tempora, denique naturam ipsam, cæteris imperitantem, instustriâ vicerat; cum liberis, & magnâ parte pecuniæ ex oppido noctu profugit: neque postea in ullo loco ampliùs unâ die, aut unâ nocte moratus; simulabat sese negotii gratiâ properare: cæterùm prodicionem timebat, quam vitare posse celebritate putabat. Nam talia consilia per otium & ex opportunitate ^c capi. At Metellus ubi oppidanos prælio intentos, simul oppidum & operibus, & loco munitum videt, vallo, fossâque mœnia circumvenit. Dein jubet locis ^e ex copiâ maxumè idoneis vineas ² agere, ^d superque eas aggerem jacere; & ^e super aggerem impositis turribus opus & administratos tutari. Contra hæc oppidani festinare, parare; prorsus ab utrisque nihil reliquum fieri. Denique Romani, multo ante labore præliisq; fatigati, post dies quadraginta, quàm eò ventum erat, oppido modò potiti: præda omnis à perfugis corrupta. Hi postquam murum ^f arietibus feriri, resque suas afflictas vident; aurum, argentumque, & alia, quæ prima ducuntur, domum regiam comportant: ibi vino & epulis onerati, illaque, & domum, & semet igni corrumpunt: & quas victi ab hostibus pœnas metuerant, eas ipsi volentes pependere. Sed pariter cum captâ Thalâ legati, ex oppido Lepti, ad Metellum venerant: orantes uti præsi-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Nam Jugurtha sciebat talia consilia capi per otium & ex opportunitate.

² Deinde jubet vineas promoveri in locis maximè idoneis ex copiâ.

N O T Æ.

^a Intenderant.] Ils en avoient fait plus qu'on ne leur en avoit demandé. Supra modum, uti in novo imperio solet, officiosi fuerant.

^b Infectum.] Id est, Quod à Metello fieri non posset: verùm illud Infectum cùm formam induat præteriti, maximam vim habet.

^c Ex copiâ.] Non dicit absolute, loca fuisse maximè idonea; sed vineas actas in locis, pro ratione situs & regionis, maximè idoneis.

^d Superque.] Pro ultra positum arbitror; ita ut pone vineas latentes administrari, terram & alia propius muros jacerent, ad constituendum aggerem. Aliter alii, quibus non assentior.

^e Super.] Jam super vulgato sensu positum est.

^f Arietibus.] Aries machina fuit ad subruendos muros,

dium,

dium, præfectumque eò mitteret: Hamilcarem quendam, hominem nobilem, factiosum, novis rebus studere: adversum quem neque imperia magistratuum, neque leges valerent: ni id festinaret, in summo periculo suam salutem, ^a illorum socios, fore. Nam Leptitani, jam inde à principio belli Jugurthini, ad Bestiam consulem, & postea Romam miserant; amicitiam, societatemque rogatum. Dein, ubi ea impetrata, semper boni, fidelesque mansere; & cuncta à Bestiâ, Albino, Metelloque imperata gnave fecerant. Itaque ab Imperatore facile, quæ petebant, adepti. Emissæ eò cohortes Ligurum quatuor, & C. Annius præfectus. Id oppidum ab ^b Sidoniis conditum est, quos accepimus profugos, ob discordias civilis, navibus in eos locos venisse: cæterum ¹ situm inter duas Syrtis, quibus nomen ex ^c re inditum. Nam duo sunt ^d sinus prope in ^e extremâ Africâ, impares magnitudine, pari naturâ: quorum proxima terræ ² præalta sunt, cætera, uti fors tulit, alta: alia in tempestate vadosa. Nam ubi mare magnum esse, & favire ventis cœpit, limum, arenamque, & saxa ingentia fluctus trahant; ita facies locorum cum ventis simul mutatur. Syrtes ab tractu nominatæ. Ejus civitatis lingua modò ³ conversa connubio Numidarum. Legum, cultûsque pleraque Sidonica: quæ eò facilius retinebant, quòd procul ab imperio ^f regis ætatem agebant. Inter illos, & ⁴ frequentem Numidiam inculti vastique loci erant.

Sed quoniam in has regiones per Leptitanorum negotia venimus, non ^g indignum videtur, egregium, atque memorabile facinus duorum Carthaginienfium memorare: eam rem nos locus admonuit. Quâ tempestate Carthaginienfes pleræque Africæ imperitabant, Cyrenenfes quoque magni atque opulenti fuere. Ager in medio arenosus,

INTERPRETATIO.

¹ Cæterum oppidum positum est inter duas Syrtis.

² Quorum proxima loco terræ sunt maximè profunda.

³ Ejus civitatis lingua tantum

mutata per connubia Numidarum.

⁴ Inter illos, & hominibus frequentatam Numidiam loci inculti vastique erant.

NOTÆ.

^a Illorum.] Romanorum.

^b Sidoniis.] Sidon urbs fuit Palæstinæ antiquissima, plurimarum coloniarum mater; quamquam Tyro nonnulli Leptim ascribunt. Sed notandum, quòd de illis urbibus, propter vicinitatem, & similitudinem, etiam ipsius Christi unum & idem fuit judicium.

^c Re.] Traſtu scilicet, ut dicitur postmodum ab ipso Sallustio. At Græca est origo; nam σῦρς Græcorum est Trabo Latinorum.

^d Sinus.] Gal. Des golfes.] Ita vocatur mare, cum alicubi littora curvat, & terras intrat.

^e Extremâ.] Versus orientem, & secundum veterem Geographiam.

^f Regis.] Quicumque tandem iis imperitaverit, sive Masinissa, Micipla, aut quis alius fuerit.

^g Indignum.] Gall. Hors de propos.

^a unâ specie : neque flumen neque mons erat, qui finis eorum discerneret : ^b quæ res eos in magno diuturnoque bello inter se habuit. Postquam utrimque legiones, item classes sæpè fusæ, fugatæque ; & alteri alteros aliquantum attriverant : veriti ne mox victos, victoresque defessos alius aggredieretur ; per inducias ^c sponfionem faciunt, uti certo die legati domo proficiscerentur : quo in loco inter se obvii fuissent, is communis utriusque populi finis haberetur. Igitur duo fratres Carthagine missi, quibus nomen Philænis erat, maturavêre iter pergere : Cyrenenses tardiùs ¹ iêre. Id socordiâne, an casu acciderit, parum cognovi. Cæterùm solet in locis illis tempestas haud secus, atque in mari, retinere. Nam, ubi per loca æqualia, & ² nuda gignentium, ventus co-ortus arenam humo excitavit ; ea magnâ vi agitata, ora, oculosque implere : ita prospectu impedito, morari iter. Postquam Cyrenenses aliquantò ^d posteriores se esse vident, & ob rem corruptam, domi pœnas metuunt ; ³ criminari Carthaginenses ante tempus domo digressos : conturbare rem : denique omnia malle, quam victi abire. Sed cùm ^e Pœni aliam conditionem tantummodo æquam peterent, ^f Græci ^g optionem Carthaginensium faciunt ; uti vel illi, ^h quos finis populo suo peterent, ibi vivi obruerentur ; vel eâdem conditione sese, quem in locum vellent, processuros. Philæni, conditione probatâ, seque, vitamque suam reip. condonavêre ; ita vivi obruti. Carthaginenses in eo loco Philænis

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Cyrenenses lentiore gradu processerunt.*

² *Cùm ventus obortus excitavit humo arenam per loca plana & plantis omnibus destituta : ea arena agitata magnâ vi implet ora & oculos.*

³ *Postquam Cyrenenses vident se esse aliquantò posteriores, & timent ne domi puniantur ob rem perditam ; cœperunt criminari & accusare Carthaginenses, quasi domo digressi essent ante tempus.*

N O T Æ.

^a *Unâ.]* Locus erat, ubi neque mons, neque flumen, prout dicit autor, conspiciebatur ; ubi denique facies una & eadem. Gall. *Une rase campagne.*

^b *Quæ res.]* Quodd, scilicet, fines nulli essent. Quæ verò, inquires, litibus materia ? Multiplex nascitur vel ex solâ jurisdictione, quia locus fuit viatoribus frequentatus : libidini verò quid intactum esse potest ?

^c *Sponfionem faciunt.]* Id est, convenerunt, & consenserunt. Gall. *Ils convinrent.*

^d *Postiores.]* Intellige eos ad medium campum non pervenisse, Philænosque plùs quàm dimidiam partem itineris emensos

fuisse ; atque aded magnam agri partem civibus diligentia suâ lucrificasse.

^e *Pœni.]* Carthaginenses, Pœni dicti, quasi Phœni, a Phœnicibus, unde originem ducebant.

^f *Græci.]* Cyrenenses, quos antea Græcâ esse origine vidimus.

^g *Optionem.]* *Ils leur donnerent le choix.* Ita loquitur Terentius alicubi in fabularum prologis, cùm dicit, *Vestrum judicium fecit, pro, Vobis judicandum reliquit.*

^h *Quos.]* Hunc nota loquendi modum : sensus est apertissimus ; sed phrasis extra ordinem constructionis.

fratribus aras consecravêre, alique illis domi honores instituti. Nunc ad rem redeo.

Jugurtha postquam, amissâ Thalâ, nihil satîs firmum contra Metellum putat; per magnas ^a solitudines cum paucis profectus, pervenit ad Gætulos, genus hominum ferum, incultumque, & eo tempore ignarum nominis Romani. Eorum multitudinem in unum cogit, ac paulatim consuefacit ^b ordines habere, signa sequi, imperium observare; item alia militaria facere. Præterea regis Bocchi ^c proximos magnis muneribus, & majoribus promissis ad studium sui perducit; quîs adjutoribus regem aggressus, impellit, ut advorsum Romanos bellum suscipiat. Id eâ gratiâ facilius, proniusque fuit, quòd Bocchus initio hujusce belli legatos Romam miserat, fœdus, & amicitiam petitem. Quam rem opportunissimam incœpto ^e belli ^d pauci impediverant, cæci avaritiâ, quîs omnia honesta, atque inhonesta vendere mos erat. Etiam antea Jugurthæ filia Bocchi nupserat. Verùm ea necessitudo apud Numidas, Maurosq; levis ducitur; quòd singuli pro opibus, quisque quàm plurimas uxores, denas alii, alii plures habeant; sed reges eo ampliùs. Ita ^e animus multitudine distrahitur: ^f nullam pro ^g sociâ obtinet: pariter omnes viles sunt. Igitur in locum ambobus placitum exercitus conveniunt. Ibi, fide datâ, & acceptâ, Jugurtha Bocchi animum oratione accendit: Romanos injustos, profundâ avaritiâ, communes omnium hostes esse: ^h eandem illos causam belli cum Boccho habere, quàm secum, & cum aliis gentibus; libidinem imperitandi, quîs omnia regna advorsa sint: ⁱ tum sese, paulò antè Carthaginienses, item regem ⁱ Persen: ^k pòst, uti quisque opulentissimus videatur, ita Romanis hostem fore. His, atque aliis talibus dictis, ad Cirtam oppidum iter constituunt:

INTERPRETATIO.

^a Adducit ad sui studium familiares & amicos regis Bocchi magnis muneribus, & majoribus promissis. | *tham esse tum hostem Romanis, Carthaginienses fuisse hostes paulò antè, item regem Persen: pòst, ita quemvis iis hostem fore, uti quisque videatur opulentissimus.*

² Dicit Boccho, sese Jugur-

NOTÆ.

- ^a Solitudines.] Des deserts.
^b Ordines habere.] A garder leurs rangs.
^c Belli.] Contra Jugurtham, scilicet, quia Bocchus vicinus erat.
^d Pauci.] Nobiles Romani.
^e Animus.] L'affection.
^f Nullam.] Mallem nulla.
^g Sociâ.] Matrona & matrefamilias, ut apud Romanos.
^h Eandem.] Cupit Jugurtha, Bocchum intelligere, ipsi, perinde ac sibi, & aliis regi-

bus Romanos hostes esse, quantumvis bellum non indixissent; quandoquidem unâ & eandem libidine in omnes successivè insurgerent.
ⁱ Persen.] Rex fuit Macedoniæ quem Paulus Æmilius debellavit, & in triumphum duxit.
^k Pòst.] In quibusdam codicibus vox ista cum præcedente, nullâ interpositâ virgulâ, colligatur; unde error in Chronologiam inducitur; siquidem Perses antè, non post Carthaginienses, devictus est,

quòd

quòd ibi Q. Metellus prædam, captivosque & impedimenta locaverat. Ita Jugurtha ratus, aut, captâ urbe, ^a operæ pretium fore; aut si Romanus auxilio suis venisset, prælio sese certaturos. Nam callidus id modò festinabat, Bocchi ^b pacem imminuere; ne, moras agitando, aliud, quàm bellum, mallet. Imperator postquam de regum societate cognovit, non temerè, neque, uti sæpè, jam victo Jugurthâ, consueverat, omnibus locis pugnandi copiam facit: cæterum, haud procul ab Cirtâ castris munitis, reges opperitur: meliùs esse ratus, cognitis Mauris, quoniam is novus hostis accesserat, ex commodo pugnam facere. Interim Româ per litteras fit certior, Mario provinciam Numidiam datam. Nam consulem factum ante acceperat. Quibus rebus supra bonum atque honestum percussus, neque lacrymas tenere, neque moderari linguam: vir egregius in aliis artibus, nimis molliter ægritudinem pati. Quam rem alii in ^c superbiam vortebant: alii bonum ingenium contumeliâ accensum esse: multi, quòd jam partâ victoriâ ex manibus eriperetur: nobis satis cognitum, illum magis honore Marii, quàm injuriâ suâ, excruciatum; neque tam anxie laturum fuisse, si ademptâ provinciâ alii quàm Mario traderetur. Igitur eo dolore impeditus, & quia stultitiæ videbatur ^d alienam rem periculo suo curare; legatos ad Bocchum mittit, postulatum, ne sine causâ hostis populo Rom. fieret: habere eum magnam copiam societatis, amicitiaque conjungendæ, quæ potior bello esset: quanquam opibus suis confideret, tamen non debere incerta pro certis mutare: omne bellum sumi facile, cæterum ægerrumè desinere: non in ejusdem potestate initium ejus, & finem esse: incipere cuivis etiam ignavo licere: deponi, cum victores velint: proinde sibi, regnoque suo consulere: neu florentis res suas cum Jugurthæ perditis ^e misceret. Ad ea rex satis placidè verba facit: sese pacem cupere, sed Jugurthæ fortunarum misereri: si eadem illi ^f copia fieret, omnia conventura. Rursus imperator, contra postulata Bocchi, nuncios mittit. Ille probare partim, alia abnuere. Eo modo, sæpè ab utroque missis remissisque nunciis, tempus procedere, & ^g ex Metelli voluntate bellum intactum trahi. At Marius, uti suprà diximus, cupientissimâ plebe

N O T Æ.

^a *Operæ pretium.*] Gall. *Que se feroit un coup d'importance, & qui en vaudroit bien la peine.*

^b *Pacem.*] Id est, *In eum locum & statum Bocchum adducere, ut ampliùs non possët de pace cum Romanis ineundâ cogitare.*

^c *Superbiam.*] Eam fuisse ex futilibus, quos addit aliorum conjecturis, satis patet.

^d *Alienam.*] Gloriam, scilicet, & triumphum Marii.

^e *Misceret.*] Vide an non ab istis Romanis prudentiam nullo tuo periculo quærere possis.

^f *Copia.*] Id est, *Si sædus cum Jugurthâ quoque sanciretur.* Paulò obscuriùs expressit: sed autor nollet quæ leviora sunt expedit, et ad eventum festinat.

^g *Ex Metelli.*] Illud est quod suprà dixit, *Stultitiæ videri rem alienam periculo suo curare.*

consul factus. Postquam ei provinciam Numidiam populus ^a iussit, antea jam infestus nobilitati, tum verò ^b multus, atque ferox instare: singulos modò, modò universos lædere: dicitare, sese consulatum ex victis illis ^c spolia cepisse: alia præterea magnifica pro se, & illis dolentia: interim, quæ bello opus erant, prima habere: postulare legionibus supplementum: auxilia ^d à populis, & regibus, fociisque accersere: præterea ex Latio fortissimum quemque, plerosque ^e militiâ, paucos ^d famâ cognitos accire: & ^e ambiundo cogere homines ^f emeritis stipendiis secum proficisci. Neque illi senatus, quamquam adversus erat, de ullo negotio negare audebat: cæterum supplementum etiam lætus decreverat: quia neque plebi militia ^g volenti putabatur, & Marius aut ^h belli usum, aut studia vulgi amissurus. Sed ea res frustra sperata: tanta lubido cum Mario eundi plerosque invaserat. ² Sese quisque prædâ locupletem fore, victorem domum rediturum. Alia hujuscemodi animis trahebant, & eos non paulum oratione suâ Marius ³ arrexerat. Nam postquam, omnibus, quæ postulaverat, decretis, milites scribere vult; hortandi causâ, simul & nobilitatem, uti consueverat, exagitandi, concionem populi advocavit; deinde hoc modo differuit.

Scio ego, Quirites, plerosque non iisdem artibus imperium à vobis petere & postquam adepti sunt, gerere: primò industrios, supplices, ⁴ modicos esse: dein per ignaviam, & superbiam ætatem agere, sed mihi contra videtur. Nam, quò universa resp. plurius est quàm consulatus, aut

INTERPRETATIO.

¹ *Marius dictebat sese cepisse consulatum, tanquam spolia ex illis victis.*

² *Quisque credebatur sese fore locupletem prædâ, & rediturum victorem domum: alia hujuscemodi ani-*

misolvebant.

³ *Et Marius non parum eos in spem erexerat oratione suâ.*

⁴ *Scio eos primò esse laboriosos, supplices, moderatos.*

NOTÆ.

^a *Iussit.*] Populus jubet, senatus decernit.

^b *Multus.*] Id est, acer, & in exagitandâ nobilitate assiduus.

^c *Militiâ.*] Id est, rei militaris peritia. Gall. *Par ce qu'il avoit vu de leur experience au metier de la guerre.*

^d *Famâ.*] Nota, non dicit Marium famæ credidisse, & paucos accivisse, qui eâ tantum clari essent. Bene sanè, nam, ut habet poeta, fama.

Tam fidi praviq; tenax, quàm nuntia veri.

^e *Ambiundo.*] Quia ad bellum, nisi in tumultu, legibus non cogebantur.

^f *Emeritis.*] Qui militant, stipendia me-

rentur; unde emeriti & veterani illi dicuntur, qui stipendia impleverunt, atque id omne tempus militiæ dederunt, quod legibus constitutum est.

^g *Volenti.*] Phrasis est ex veteri latinitate: id est, plerique credebant militiam populo minus placere.

^h *Belli usum.*] Nobiles arbitrabantur, vel Marium infelicitè bellum sine supplementis administraturum; vel, ea si invito populo scriberet, ejus gratiam amissurum. Sed vide mihi, quælo, quantum periculum ex superbâ, deinde discordiâ, reipublicæ imminet.

R

præ-

prætura, eò majore curâ illam administrari, quàm hæc peti¹ debere. Neque me fallit, quantum, cum maximo beneficio vestro, negotii sustineam. Bellum parare, simul & ærario parcere: cogere ad militiam² eos, quos nolis offendere: domi, forisquæ omnia curare: & ea agere inter invidos, b occurrentis, factiosos, c opinione, Quirites, asperius est. Ad hoc, alii si deliquere, vetus nobilitas, majorum facta fortia, cognatorum & affinium opes, multæ^d clientelæ, omnia hæc præsidio adsunt: mihi spes omnes in memet sitæ, quas necesse est & virtute, & innocentia tutari: nam^e alia infirma sunt. f Et illud intelligo, Quirites g omnium ora in me^h conversa esse: æquos, bonosque favere: quippe benefacta mea reip. procedunt: nobilitatem² locum invadendi quærere. Quò mihi acrius adnitendum est, uti neque vos³ capiamini, & illi frustrâ sint. Ita ad hoc ætatis à pueritiâ fui, ut omnis labores, pericula consuecta habeam. Quæ ante vestra beneficia gratuito faciebam, ea uti, acceptâ⁴ mercede, deseram, non est consilium, Quirites. Illis difficile est in potestatibus⁴ temperare, qui per ambitionem sese probos simulavere: mihi, qui omnem ætatem in optimis artibus egi, bene facere jam ex consuetudine^k in naturam vertit. Bellum me gerere cum Jugurthâ jussistis: quam rem nobilitas ægerrumè tulit. Quæso, reputate cum animis vestris, num id mutari melius sit: si quem ex illo^l globo nobilitatis ad hoc, aut aliud tale, negotium mittatis; hominem veteris prosapiæ, ac multa-

INTERPRETATIO.

¹ Nam mihi videtur, quò universa respublica pluris est quàm prætura aut consulatus; illam debere administrari eo majore curâ, quàm hæc peti.

² Intelligo nobilitatem quærere occasionem sibi vendicandi dominationem.

³ Quapropter mihi vehementiùs adnitendum est, uti neque vos in fraudem incidatis, & illi frustrâ sint.

⁴ Difficile est illis modeste sese gerere in potestatibus, qui se probos simulaverunt, dum ambibant.

NOTÆ.

a Eos.] De populo ipso loquitur, apud quem orationem habebat, in quâ plurima sunt certè, quæ non sine causâ quivis memoriæ mandet.

b Occurrentis.] De nobilibus agit, qui novorum hominum conatibus semper resistebant.

c Opinione.] Gall. C'est une chose plus fautive qu'on ne pense.

d Clientelæ.] Ita vocantur civitates seu multitudines hominum quæ alicui potenti adhærent, ejusque patrocinio utuntur.

e Alia.] Dicit se neque cognatos, neque clientelas, neque id genus alia habere; sed solâ virtute niti.

f Et.] Gall. diceremus, Je sai d'autre part. Particularum vim ante omnia cognoscere debet, quisquis alicujus linguæ accuratam notitiam habere cupit.

g Omnium.] Vestrûm, scilicet, qui ex plebe estis.

h Conversa.] Id est, qui omnia bona à me expectatis.

i Mercede.] Consulatu, videlicet, & in eum exercitum imperio, qui in Numidiâ est.

k In naturam.] Istud maximè homines ad virtutis habitum inflammare debet.

l Globo.] Istud est valde invidiosum.

rum ^a imaginum, & ^b nullius stipendii: scilicet ut in tantâ re ignarus omnium trepidet, festinet; ¹ sumat aliquem ex populo monitorem officii sui. Ita plerumque evenit, uti, quem vos imperare jussistis, is sibi imperatorem alium quærat. ² At ego scio, Quirites, qui, postquam consules facti sunt, acta majorum, & Græcorum militaria præcepta legere cæperint: homines ^c præposter! ³ ^d Nam gerere, quàm fieri, tempore posterius, re, atque usu prius, est. Comparete nunc, Quirites, cum illorum superbiâ me hominem novum. Quæ illi audire, & legere solent, eorum partem vidi, alia egomet gessi. Quæ illi litteris, ea ego militando, didici. Nunc vos existumate, facta, an dicta pluris sint. Contemnunt novitatem meam, ego illorum ignaviam. Mibi fortuna, illis probra obiectantur. Quamquam ego naturam unam, & communem omnium existumo; sed fortissimum quemque ^e generosissimum esse. Ac si jam ex patribus Albini, aut Bestiæ quæri posset, mene, an illos, ex se gigni maluerint; quid responsuros creditis, nisi, sese liberos quàm optimos voluisse? Quod si jure despiciunt me, ^f faciant idem majoribus suis; quibus, uti mihi, ex virtute nobilitas cæpit. Invident honori meo: ergo ^g invideant labori, innocentiae, periculis etiam meis: quoniam per hæc illum cepi. Verum homines corrupti superbiâ ita ætatem agunt, quasi honores vestros contemnant: ita hos petunt, quasi honestè vixerint. Næ illi falsi sunt, qui diversissimas res pariter expectant, ignaviæ voluptatem, & ^h præmia virtutis. Atque etiam cùm apud vos, aut in senatu, verba faci-

INTERPRETATIO.

¹ Sumat aliquem ex populo, qui de officio suo admoneat.

² At ego quosdam cognosco, Quirites, qui postquam consules facti sunt, cæperint legere acta ma-

rum, &c.

³ Nam gerere imperium est prius re & experientiâ, quàm fieri imperator, quod est tempore posterius.

NOTÆ.

^a Imaginum.] Antea vidimus moris fuisse, majorum imagines habere. Per imagines verò, veterem profapiam intelligit, quam deridet.

^b Nullius.] Id est, qui nunquam fuit in exercitu.

^c Præposter.] Ita vocantur qui, quod primum est, ultimum; quod ultimum, primum exequuntur.

^d Nam gerere.] Sensus est, ni fallor, viro opus esse antè bonas artes, quæ ad imperium aliquod gerendum requiruntur, didicisse & exercuisse, quàm publico suffragio illud administret, aut ad id promoveatur.

^e Generosissimum.] Perinde est ac si dixisset, virtute veram nobilitatem comparari.

^f Faciant.] Id est, Majores quoque suos despiciant.

^g Invideant.] Nobilitatis carpit ignaviam, quasi dicat, Cur non pariter illi sese obiectant periculis? Cur non laborant? &c.

^h Præmia.] Attende, quæso, ad Marii scopum: virtuti sicut & ignaviæ, delicias suas esse dicit; sed quæ illius sunt ita ab his differre, ut nullus simul utriusque possit commoditatibus & oblectamentis gaudere. At enim voluptatis nomine, sicuti infames & obtusas notavit focordiæ dulcedines; ita verò præmii appellatione honestas & viriles virtutis illecebras insignit. Utinam omnibus hæc nota esset differentia! Qui volet, eâ causâ Cebetis tabulam videbit.

unt; pleraque oratione majores suos extollunt: eorum fortia facta memorando clariores sese putant, quod contra est. Nam quanto vita illorum præclarius, tanto horum socordia flagitiosior. Et profecto ita se res habet, majorum gloria posteris lumen est; neque bona, neque mala eorum in occulto patitur. Hujusce rei ego inopiam patior, Quirites. Verum id, quod multo præclarius est, meamet facta mihi dicere licet. Nunc videte, quam iniqui sint. Quod ex aliena virtute sibi arrogant, id mihi ex mea non concedunt. ^a Scilicet quia imagines non habeo, & quia mihi nova nobilitas est: ^b quam certe peperisse melius est, quam acceptam corrupisse. Equidem ego non ignoro, si jam mihi respondere velint, abunde illis facundam, & compositam orationem fore. Sed in maximo vestro beneficio, cum omnibus locis me, vosque maledictis lacerent; non placuit reticere, ne quis ^c modestiam in conscientiam duceret. Nam me quidem ^d ex animi sententia nulla oratio lædere potest. Quippe ^e vera, necesse est bene prædicet: falsam vita, moresque mei ^e superant. Sed quoniam vestra consilia accusantur, ^f qui mihi summum honorem, & maximum negotium imposuistis; etiam atque etiam reputate, num id ^g penitendum sit. Non possum, ^h fidei causam, imagines, neque triumphos, aut consulatus majorum meorum ostentare; at, si res postulat, hastas, vexillum, ⁱ phaleras, alia dona militaria; præterea cicatrices ^k adverso corpore. Hæ sunt meæ imagines, hæc nobilitas non hæreditate relicta, ut illa illis; sed quæ ego plurimis meis laboribus, & periculis quæ-

I N T E R P R E T A T I O.

^a Nam si oratio vera est, necesse est bene de me prædicet; vita verò, & mores mei superant falsam orationem.

N O T Æ.

^a Scilicet.] Sæpius de imaginibus loquitur, quia nobiles quantam inde fovebant superbiam, tantam illis indidem conciliat invidiam.

^b Quam.] Vis quædam latet & aculeus sub ista brevi, & festinante, Marii responsione, quam omnes non sentiunt.

^c Modestiam.] Id est, ne quis, si omnino tacuissem, ideo me non respondere crederet, quod conscientia aliquid exprobraret.

^d Ex animi.] Id est, quo modo virtute mentem & animum composui.

^e Superant.] Beatus est certè, qui, conficius recti, infractus & intactus famæ mendacia verè & ex animo ridere potest. Famæ aut probatio maximum est bonum, sed ple-

rumque fortunæ donum; quodque adeò, ut ejus omnia, neque nimis quærere, neque nimis contemnere, sed quale est ferre decet.

^f Qui.] Constructio est extraordinaria, refertur enim relativum ad rem intellectam, non ad nomen.

^g Penitendum.] Id est, mutandum. Metonymia est.

^h Fidei causam.] Id est, ut vobis ea probem, quæ de me prædico.

ⁱ Phaleras.] Phalera quamquam sæpius pro ornamentis equorum veniunt, sunt tamen etiam virorum nobilium, & virtute bellicâ conspicuorum insignia.

^k Adverso.] Id est, quæ, dum ego strenuè hostes ferirem, vulneratum me esse indicant.

frui. Non sunt ^a composita verba mea. Parum id facio. Ipsa se virtus satis ostendit: illis artificio opus est, uti turpia facta oratione tegant. Neque literas Græcas didici: parum placebat eas discere, quippe quæ ad virtutem ^b doctoribus nihil profuerunt. At illa multo optima reip. doctus sum; hostes ferire, præsidia ^c agitari, nihil metuere, nisi turpem famam; biemem, & æstatem juxta pati; bumi requiescere; eodem tempore inopiam, & laborem tolerare. ^d His ego præceptis milites hortabor. Neque illos ^e arte colam, me opulenter, neque gloriam meam ^f laborem illorum faciam. Hoc est utile, hoc ^g civile imperium. Namque, cum tute per molliem agas, exercitum supplicio cogere, hoc est ^h dominum, non imperatorem esse. Hæc, atque talia majores vestri faciundo, seque, remque publicam celebravere. ⁱ Quis nobilitas freta, ipsa dissimilis moribus, nos illorum æmulos contemnit; & omnis honores, non ex merito, sed quasi ^j debitos, à vobis repetit. Cæterum homines superbissimi procul errant. Majores eorum omnia, quæ ^k licebat, illis reliquere; divitias, imagines, memoriam sui præclaram. Virtutem non reliquere, neque poterant. Ea sola neque datur dono, neque accipitur. Sordidum me, & incultis moribus aiunt, quia parum scitè convivium exorno, neque bistrionem illum, neque ^l pluris pretii coquum, quàm ^m villicum, habeo. Quæ mihi lubet confiteri, Quirites. Nam & ex parente meo, & ex aliis ⁿ sanctis viris, ita accepi, munditias ^o mulieribus, viris ^p laborem convenire, omnibusque bonis oportere plus gloriæ,

INTERPRETATIO.

¹ Neque mihi gloriam parabo ex labore ipsorum. | ² Majores eorum reliquerunt illis omnia quæ potuerunt.

NOTÆ.

^a *Composita.*] Prout dicunt nobiles, scilicet. Nam oratio tota est ad eos infectandos.

^b *Doctoribus.*] Græci enim à Romanis victi sunt.

^c *Agitare.*] *Savoir faire une bonne garde, ou, commander à une garrison.*

^d *His*] Sunt illi optimi præceptores qui rebus & exemplis docent, non qui vanâ & futili suâ loquacitate, quicquid refugiunt ipsi, aliis imperant.

^e *Arte.*] Id est, *Militibus ea minùs præbendo quæ ad vitam necessaria sunt, sicuti factum ab aliis imperatoribus.*

^f *Civile.*] Id est, *bonestum, quodque liberos homines deceat.*

^g *Dominum.*] Refertur vox ista ad servum; quasi dicat alios imperatores tyrannorum more, miliibus, tanquam servis imperitasse.

^h *Quis.*] Majoribus, scilicet.

ⁱ *Debitos.*] Supple, *quoquo modo illi vixerint.*

^k *Pluris.*] Scilicet illis dominis, undique coqui conquirendi sunt, quibus egregiè palatus sapiat. Non illud dicit Marius adversus nobiles, sed intelligitur.

^l *Villicum.*] Servus erat qui aliis in villâ præerat.

^m *Sanctis.*] Sanctus is dicitur, qui quod sancitum est servat, qui secundum leges vivit. Non idem est quem nos *Saint* dicimus.

ⁿ *Mulieribus.*] Id est, *effæminatis*, si Marium nobiles acriùs vellicasse credas.

^o *Laborem.*] Si in ea tempora, aut eos homines incidissemus, quanta suavitas in vitâ esset,

quàm

quàm divitiarum esse; arma, non suppellectilem, decori esse. Quin ergo, quod juvat, quod carum æstuant, id semper faciant: ament, potent: ubi adolescentiam habuere, ibi senectutem agant, in conviviiis, dediti ventri, & turpissimæ parti corporis: sudorem, pulverem, & alia talia relinquunt nobis, quibus illa epulis jucundiora sunt. Verùm non ita est. Nam, ubi se flagitiis dedecoravere turpissimi viri, bonorum præmia ereptum eunt. Ita^a injustissimè luxuriâ, & ignaviâ, pessimæ artes, illis, qui coluere eas, nihil^b efficiunt, reip. innoxie cladi sunt. Nunc, quoniam illis, ^b quantum mores mei, non illorum flagitia poscebant, respondi: pauca de rep. loquar. Primum omnium de Numidiâ bonum habete animum, Quirites. Nam quæ ad hoc tempus Jugurtham tutata sunt, omnia removistis; ^c avaritiam, imperitiam, superbiam. Dein exercitus ibi est locorum sciens, sed mehercule magis strenuus, quàm felix. Nam magna pars ejus avaritiâ, aut temeritate ducum, attrita est. Quamobrem vos, ^d quibus militaris ætas est, adnitimini mecum, & capeffite remp. neque quemquam ex ^e calamitate aliorum, aut imperatorum superbiam, metus ceperit. Egomet in agmine, in prælio consultor idem, & socius periculi vobiscum adero; meque, vosque in omnibus rebus juxta geram. Et profectò, diis juvantibus, omnia² matura sunt, victoria, præda, laus: quæ si dubia, aut procul essent, tamen omnis bonos reip. subvenire decet. Etenim nemo ignaviâ immortalis factus, neque quisquam parens liberis, ut æterni forent, optavit; magis, uti boni, honestique, vitam exigerent. Plura dicerem, Quirites, si timidis virtutem verba adderent. Nam strenuis abunde dictum puto.

Hujuscemodi oratione habitâ, Marius, postquam plebis animos arrectos videt, properè com meatu, stipendio, armis, aliisque utilibus navis onerat; cum his A. Manlium legatum proficisci jubet. Ipse interea

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Es modo, per maximam injustitiam, luxuria & ignavia pessimæ artes nihil nocent illis, qui eas co-*

luerunt: sunt detrimento & ruinæ reipublicæ innoxie.

² *Omnia sunt prona & facilia.*

N O T Æ.

^a *Injustissimè.]* Istud diligenter observandum est, nam luxuria & ignavia, quando in republicâ coeunt, illi necessariò pestem important.

^b *Quantum.]* Ita verò quisque magis quid se dignum sit, quàm quid in alios fieri possit, consulere debet; eademque operâ sapissime luctum, semper verò magnam curam, magnumque laborem, sibi demserit.

^c *Avaritiam.]* Bestiam, Aulum, & Me-

tellum ordine carpit; deinde sibi, quamquam indirectè, laudem maximam tribuit.

^d *Quibus.]* Antea vidimus populi voluntatem ad militiam non inclinatum fuisse.

^e *Calamitate.]* Causam removet, quâ militiam populus detrectabat, dum spem injicit, non, ipso imperante, futurum, ut quisquam inopiâ com meatuum, aut ducis injuriâ pereat.

mili-

milites scribere, non more majorum, neque ex ^a classibus; sed uti cu-
jusque libido erat, ^b capite censos plerosque. Id factum alii inopiâ
^c bonorum, alii per ambitionem consulis, memorabant; quod ab eo
genere celebratus, auctusque erat; & homini potentiam quærenti e-
gentissimus quisque opportunissimus; cui neque sua curæ, (quippe
quæ nulla sunt) & ^d omnia cum pretio honesta videntur. Igitur Ma-
rius cum aliquantò majore numero, quàm decretum erat, in Africam
profectus, paucis diebus Uticam advehitur. Exercitus ei traditur à P.
Rutilio legato. Nam Metellus conspectum Marii fugerat, ^e ne vide-
ret ea, quæ audita animus tolerare nequiverat. Sed consul, expletis
^f legionibus, cohortibusque auxiliariis, in agrum fertilem, & prædâ
onustum, proficiscitur. Omnia ibi capta militibus donat: dein castel-
la, & oppida naturâ & viris parum munita aggreditur: prælia multa,
cæterùm alia levia ^g aliis locis facere. Interim novi milites sine metu
pugnæ adesse: videre fugientis capi, aut occidi; fortissimum quem-
que tutissimum: armis libertatem, patriam, parentesque, & alia omnia
tegi; gloriam, atque divitias quæri. Sed brevi spatio novi veteresque
^h coaluere, & virtus omnium æqualis facta. At reges ubi de adventu
Marii cognoverunt, diversi in locos difficiles abeunt. Ita Jugurthæ
placuerat, speranti, mox effusos hostis invadi posse; Romanos, sicuti
plerosque remoto metu laxiùs, licentiùsque, futuros. Metellus interea
Romam profectus, contra spem suam lætissimis animis excipitur;
plebi, patribusque, postquam ⁱ invidia decesserat, juxtâ carus. Sed
Marius impigrè, prudenterque suorum, & hostium res pariter attendere:
cognoscere quid boni utrisque, aut contra esset: explorare itinera re-

INTERPRETATIO.

¹ Ne videret ea, quæ animus nequiverat tolerare, cum ab ipso audita fuerant. ² Fecit multa prælia, cæterùm alia levia, diversis locis.

NOTÆ.

^a Classibus.] Servius Tullius, qui primus censum instituit, pro ejus ratione universum populum in classes & centurias descripsit & divisit. Classes quinque fuerunt: pro majoris, aut minoris, censûs æstimatione; nullâ habitâ serè ratione multitudinis quæ ab omnibus oneribus, & militari operâ, immu- nis erat; quamquam numero quinque reli- quas classes æquaret.

^b Capite censos.] Ita vocabantur quorum census nullus erat, seu multitudo illa, de quâ modò, quæ sextam classem faciebat; sed vix in numerum relata, ut, vel ex hoc Sallustii loco, cernere licet.

^c Bonorum.] Id est, eorum hominum qui

aliquo in numero fuissent.

^d Omnia cum pretio.] Id est, omnia quæ cum lucro conjuncta sunt.

^e Legionibus.] Romanorum, scilicet: sed illud vox ipsa exprimit.

^f Coaluere.] Id est, unum & ejusdem natu- ræ corpus facti sunt.

^g Invidia.] Quia, scilicet imperio spoli- atus fuerat. Videant verò illi, quorsum eva- dat superbia, qui sine virtute magnificè per omnium ora ambulant. Metellum summum virum, auctoritate senatûs innixum, omni- bus gratum, de gloriæ summo fastigio de- cit; usque adeò invidiosum & ruinosum est, quod nimium est,

gum:

gum: consilia, & insidias eorum antevenire: nihil apud se remissum, neque apud alios tutum, pati. Itaque in Gætulos, & Jugurtham, ¹ ex sociis nostris prædas agentes, sæpè aggressus in itinere fuderat; ipsumque regem, haud procul ab oppido Cirtâ, armis exuerat. Quæ postquam gloriosa modò, neque belli ² patrandi cognovit; statuit urbis, quæ viris, aut loco pro hostibus, & advorsum se opportunissimæ erant, singulas circumvenire: ita Jugurtham aut præfidiis nudatum, si ea pateretur, aut prælio certaturum. Nam Bocchus nuncios sæpè ad eum miserat, velle populi Rom. amicitiam, ne quid ab se hostile timeret. Id simulaveritque, quò improvisus gravior accederet; an mobilitate ingenii, ³ pacem atque bellum mutare solitus; parum exploratum est. Sed consul, uti statuerat, oppida, castellaque munita adire: partim vi, alia metu, aut præmia ostentando, ⁴ avertere ab hostibus. Ac primò ⁵ mediocria gerebat, existumans Jugurtham ob suos tutandos in manus venturum. Sed ubi illum procul abesse, & aliis negotiis intentum accepit; majora & magis aspera aggredi tempus visum est. Erat inter ingentis solitudines oppidum magnum, atque valens, nomine Capsa; cujus conditor Hercules Libys memorabatur. Ejus cives apud Jugurtham immunes, ^b levi imperio, & ob ea fidelissimi habebantur: muniti advorsum hostes non mœnibus modò, & armis atque viris; verùm etiam multò magis locorum asperitate. Nam præter oppido propinqua, alia omnia vasta, inculta, egentia aquæ, infesta serpentibus: quarum vis, sicut omnium ferarum, inopiâ cibi acrior: ad hoc, natura serpentium ⁵ ipsa perniciofa, siti magis, quàm aliâ re, accenditur. Ejus potiundi Marium maxima cupido invaserat, cùm propter usum belli, tum quia res aspera videbatur: & Metellus oppidum Thalam magnâ gloriâ ceperat, haud dissimiliter situm, munitumque; nisi quòd apud Thalam non longè à mœnibus aliquot fontes erant.

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Aggressus Gætulos & Jugurtham in itinere, qui prædas agebant de sociis nostris, sæpè eos fuderat.

² Quæ, postquam Marius videt esse tantum gloriosa, neque ad bellum finiendum spectare, statuit singulas urbes circumvenire, quæ viris, aut loco, erant opportunissimæ hostibus, & sibi adversæ.

³ Parum cognitum est, an id si mutaverit, ut accederet gravior,

cùm de improvise accederet; an quia solitus erat, ex mobilitate & levitate ingenii, mutare pacem atque bellum, & modò hoc, modò illam, sequi.

⁴ Hostibus adimebat, & ab iis alienabat oppida & castella.

⁵ Præterea natura serpentium per se perniciofa, accenditur magis siti quàm re aliâ.

N O T Æ.

^a Mediocria.] Non statim difficilia aggressus est, ne fortè difficultatibus circumventus à Jugurthâ opprimeretur.

^b Levi.] Quibus gravia non imperabantur.

Capfenses unâ modò, atque ea intra oppidum ^a jugi aquâ, ^b cætera pluviâ utebantur. Id ibique, & in omni ¹ Africâ, quæ procul à mari incultius agebat, eò facilius tolerabatur; quia Numidæ plerumque lacte, & ferinâ carne vescebantur, & neque salem, neque alia gulæ ^c irritamenta, quærebant. Cibus illis advorsum famem, & sitim, non lubidini neque luxuriæ, erat. Igitur consul, omnibus exploratis, credo diis fretus, (nam contra tantas difficultates consilio satis providere non poterat: quippe etiam frumenti inopiâ tentabatur, quòd Numidæ pabulo pecoris magis, quàm ^d arvo student; &, quodcumque natum fuerat, jussu regis, in loca munita contulerant: ager autem aridus, & frugum vacuus eâ tempestate, nam æstatis extremum erat) tamen pro rei copiâ satis providenter exornat: pecus omne, quod superioribus diebus præda fuerat, equitibus auxiliariis ^e agendum attribuit: A. Manlium legatum cum cohortibus expeditis ad oppidum ^f Laris, ubi stipendium & commeatum locaverat, ire jubet: dicitque se ² prædandum post paucos dies eòdem venturum. Sic incepto suo occultato, pergit ad flumen Tanam. Cæterum in itinere quotidie pecus exercitui per centurias, item turmas æqualiter distribuerat; & ex coriis utres uti fierent, curabat: simul & inopiam frumenti ^g lenire, & ignaris omnibus, parare, quæ ^h mox usui forent: denique sexto die, cùm ad flumen ventum est, maxuma vis utrius effecta. Ibi castris levi munimento positis, milites cibum capere; atque, uti simul cum occasu solis egrederentur, paratos esse jubet: omnibus sarcinis abjectis, aquâ modò seque, & jumenta, onerare. Dein, postquam tempus visum, castris egreditur; noctemque totam ³ itinere facto concedit. Idem proxumâ facit. Dein tertiâ multò ante lucis adventum pervenit in locum tumultosum, ab Capfâ non amplius duûm millium intervallo: ibique, quàm occultissimè potest, cum omnibus copiis, opperitur. Sed ubi dies cœpit, & Numidæ, nihil hostile metuentes, multi oppido

INTERPRETATIO.

¹ *Atque inopiâ tolerabatur facilius, & ibi, & inter omnes Afros, qui procul à mari incultius vivebant; quia Numidæ plerumque lacte & carne ferinâ vescebantur.*

² *Et dicit se inter prædandum eò venturum post paucos dies.*

³ *Et castra posuit, postquam per totam noctem iter fecisset.*

NOTÆ.

^a *Jugi.] Quæ indefinenter scaturiebat & fluebat.*

^b *Cætera.] Adverbialiter positum: quoad cætera.*

^c *Irritamenta.] Ita vocantur aromata, & quæcunque palatum vellicant.*

^d *Arvo.] Id est, agriculturæ.*

^e *Agendum.] A fin qu'ils les touchassent*

devant eux.

^f *Laris.] In Genitivo, nam ita loquutos fuisse aliquando, compertum est. Cæterum in quibusdam codicibus invenitur Larim.*

^g *Lenire.] Pecora maciendo simul inopiam frumenti leniebat, & coria quibus utres fierent, parabat.*

^h *Mox.] Ad aquam continendam.*

S egressi;

egressi; repentè omnem equitatum, & cum his velocissimos pedites cursu tendere ad Capsam, & portas obsidere jubet; deinde ipse intentus properè sequi, neque milites prædari sinere. Quæ postquam oppidani cognovêre, res ^a trepidæ, metus ingens, malum improvisum, ad hoc pars civium extra mœnia in hostium potestate, coëgêre, uti dedicationem facerent. Cæterum oppidum incensum, Numidæ puberes interfecti, alii omnes venundati, præda militibus divisa. Id facinus ^b contra jus belli non avaritiâ, neque scelere consulis, admissum; ^c sed quia locus Jugurthæ opportunus, nobis aditu difficilis; genus hominum mobile, infidum, antè neque beneficio, neque metu coërcitum. Postquam tantam rem Marius sine ullo suorum incommodo patravit, magnus, & clarus antea, major, atque clarior haberi cœpit. Omnia non bene consulta ^d in virtutem trahebantur. Milites ^e modesto imperio habiti, simul & locupletes, ad cælum ferre: Numidæ magis, quàm mortalem, timere: postremò focii, atque hostes credere, illi aut mentem divinam esse, aut deorum nutu cuncta portendi. Sed consul, ubi ea res bene evenit, ad alia oppida pergit. Pauca, repugnantibus Numidis, capit. Plura, ^e deserta propter Capsensium miseras, igni corrumpit. Luctu, atque cæde omnia complentur. Denique multis locis potitus, ac plerisque exercitu incruento, aliam rem aggreditur, non eadem asperitate, ^z quàm Capsensium, cæterum haud secus difficilem. Namque haud longè à flumine Muluchâ, quod Jugurthæ, Bocchique regnum disjungebat, erat inter cæteram planitiem mons saxeus, mediocri ^f castello, satis patens, immensum editus, uno perangusto

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Milites liberaliter tractati, simul & locupletes, Marium ad cælum ferebant.*

² *Aggreditur aliam rem, non eadem*

dem asperitate septam, quâ fuerat res Capsensium, cæterum non minùs difficilem.

N O T Æ.

^a *Trepidæ.*] Quomodo, calamitatibus de-repentè ingruentibus, evenire solet: per tumultum omnia dum simul aguntur, eâ festinatione nihil promovetur.

^b *Contra jus.*] Jus hoc in loco rigidè non est exponendum, sed autoris sensu, pro eo quod vulgò faciebant Romani, ut supplicibus & dedititiis parcerent. Aliàs, si per jus planè id omne intelligas, contra quod nemo facere audeat; scelus profectò fuerit à Mario patratum, cum Capsa incensa est. Verùm Capsenses, cum satis constet dedititios sine ullâ pactione fuisse: Mario, pro illo summo & absoluto belli jure, licuit, de suis sedibus deturbare, vendere, &c.

^c *Sed.*] Hinc vides Sallustium jus belli ex eo quod victori bonum & commodum, hosti perniciosum & exitiosum est constituere.

^d *In virtutem.*] Ita evenit inter homines: sapientes vulgò creduntur, quibus fortuna favet; desipientes, quibus reflat. Nimirum pauci cum sapiant, omnes tamen loquantur; sed maximè plebs garrula, stultorum magister, sibi omnia vindicat. Hinc, quâ cautione publica negotia suscipiat, videbit qui sibi bene cupiet.

^e *Deserta.*] Scilicet, calamitatis famâ, quæ Capsenses protriverat; latè omnes suis domibus expulerat.

^f *Castello.*] Florus urbem fuisse dicit.

aditu

aditu relicto: nam ¹ omnia naturâ, velut opere, atque consulto, præceps. Quem locum Marius, quod ibi regis thesauri erant, summâ vi capere intendit: sed ea res fortè, quàm consilio, meliùs gesta. Nam castello virorum, atque armorum satîs magna vis, & frumenti, & fons aquæ: aggeribus, turribusque, & aliis machinationibus locus importunus. Iter ² castellanorum angustum admodum, utrimque præcisum. Vineæ cum ingenti periculo frustrâ agebantur. Nam cùm eæ paulò processerant, igni, aut lapidibus corrumpebantur. Milites neque ³ pro opere consistere, propter iniquitatem loci; neque inter vineas ⁴ sine periculo administrare: optumus quisque cadere, aut fauciari: cæteris metus augeri. At Marius, multis diebus, & laboribus consumtis, anxius ⁵ trahere cum animo suo, omitteretne inceptum, quoniam frustrâ erat, an fortunam ^b opperiretur, quâ sæpè prosperè usus fuerat. ⁵ Quæ cùm multos dies, noctesque æstuans agitare; fortè quidam ^c Ligus, ex cohortibus auxiliariis, miles gregarius, castris aquatum egressus, haud procul ab latere castelli, quod advorsum præliantibus erat, animadvertit inter saxa repentes cochleas; quarum cùm unam, atque alteram, dein plures peteret; studio legundi paulatim prope ad summum montis egressus est. Ubi postquam solitudinem intellexit, more humanæ cupidinis ignara visundi, animum vortit. Et fortè in eo loco grandis ilex coaluerat inter saxa, paululùm modò ^d prona, dein flexa, atque aucta in altitudinem, quo cuncta gignentium natura fert: cujus ramis modò, modò eminentibus saxis, nilus Ligus, castelli planitiem ^e perscribit; quod cuncti Numidæ intenti præ-

INTERPRETATIO.

¹ Nam ibi per omnia loca natura erat præceps quasi opere, atque de industriâ.

² Iter eorum hominum qui castellum incolebant erat admodum angustum, & ex utroque latere abruptum.

³ Milites neque poterant consistere ad opus faciendum, propter iniquitatem loci.

⁴ At Marius, multis diebus & laboribus consumtis, maximè sollicitus cum labore animo suoolvebat,

desereretne quod inceperat, quoniam non procedebat, an expectaret fortunam.

⁵ Quæ cùm per multos dies & noctes Marius voveret, cùm animi maximâ fluctuatione & agitatione, fortè quidam Ligus, miles gregarius ex cohortibus auxiliariis, qui castris egressus erat ad petendam aquam, animadvertit cochleas repentes inter saxa, non procul ab latere castelli, quod oppositum erat lateri, ubi prælium erat.

NOTÆ.

^a Sine periculo.] Quia vineæ igne & lapidibus subruiebantur.

^b Opperiretur.] Non possunt istud non mirari, qui fortunæ auram non senserunt.

^c Ligus.] Qui erat ex Liguriâ. *Un Genois.*

^d Prona.] Intellige arborem primò ex

saxo nascentem non potuisse statim in altum assurgere, sed paululùm versus ima montis inflexam fuisse, prout illud in locis declivibus conspiciatur; deinde sese erexisse, usumque scalæ præbuisse, ut saxum scanderetur.

^e Perscribit.] *Il reconnut bien la place. Il en prit le plan.*

liantibus aderant. Exploratis omnibus, quæ mox usui fore ducebat, eodem regreditur; non temerè, ut ascenderat, sed tentans omnia, & circumspiciens. Itaque Marium properè adit, acta edocet, hortatur; ab eâ parte, quâ ipse descenderat, castellum tentet: pollicetur sese itineris periculique ducem. Marius cum Ligure promissa ejus cognitum¹ ex præsentibus misit: quorum, ^a uti cujusque ingenium erat, ita rem difficilem, aut facilem, renunciavere. Consul animus tamen paululum arrectus. Itaque ex copiâ tubicinum, & cornicinum, quinque numero quàm volocissimos delegit; & cum his, ^b præsidio qui forent, quatuor centuriones: omnisque Liguri parere jubet, & ^c ei negotio proximum diem constituit. Sed ubi ex præcepto tempus visum, paratis, compositisque omnibus, ad locum pergit. Cæterum illi, qui centuriis præerant, prædocti ab ^d duce, arma, ornatumque mutaverant; capite, atque pedibus nudis, uti ^e prospectus, nifusque per saxa facilius foret: super terga gladii, & scuta; verum ea Numidica, ex coriis, ^f ponderis gratiâ, simul & ^g offensa quò leniùs streperent. Igitur prægrediens Ligus, saxa, & si quæ vestutate radices eminebant, laqueis vinciebat, quibus allevati milites faciliùs adscenderent: interdum timidos insolentiâ itineris levare manu: ubi paulò asperior adscensus erat, singulos præ se inermes mittere: dein ipse cum illorum armis sequi: quæ ^h dubia nifui videbantur, potissimum tentare; ac sæpius eadem adscendens, ac descendens, dein statim ⁱ digrediens, cæteris audaciam addere. Igitur diu, multumque fatigati, tandem in castellum perveniunt; desertum ab eâ parte, quòd omnes, sicut aliis diebus, adversum hostes aderant. Marius, ubi ex nunciis, quæ Ligus egerat, cognovit; quanquam totò die intentos prælio Numidas

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Marius misit quosdam ex præsentibus cum Ligure, ad cognoscendum promissa ejus.*

N O T Æ.

^a *Uti cujusque.*] Istud diligenter notandum, ut cuique, non secundum id quod ejus verba sonant, sed indolis & ingenii factâ æstimatione, fidem habeamus: quod nisi sit, sæpius in fraudem, & errorem, non magis alienâ quàm nostrâ culpâ incidemus.

^b *Præsidio.*] Id est, qui rem ipsam exequerentur & tuerentur: quippe centurio suos quisque milites habuit.

^c *Ei negotio.*] Non dicit autor quodnam illud sit; verum de castelli expugnatione sermonem esse satis intelligitur.

^d *Duce.*] *Ligure*, scilicet.

^e *Prospectus.*] Enimvero illis, si ullo mo-

do caput obvelatum habuissent, viam in ascendendo videre, vel despicere, non licuisset; sed virgultis & radicibus impliciti fuissent.

^f *Ponderis.*] Id est, ut leviora essent.

^g *Offensa.*] Ferrum enim, quod in umbone scutorum Romanorum erat, sonum reddidisset, si ea ad saxum allisa essent.

^h *Dubia nifui.*] Id est, quòd in ascensu inferre pedem satis tutum non videbatur; cum saxum solutum erat, aut labens, &c.

ⁱ *Digrediens.*] Ille, ut ita dicam, ludibundus & saltabundus per ea loca, quòd aliis animum adderet, incedebat.

habu-

habuerat, tum verò cohortatus milites, & ipse extra vineas egressus, a testudine actâ succedere, & simul hostem b tormentis, sagittariisque, & funditoribus eminus terrere. At Numidæ, sæpè antea vineas Romanorum subversis, item incensis, non castelli mœnibus sese tutabantur; sed c pro muro dies, noctesque agitare; maledicere Romanis; ac Mario vecordiam objectare; militibus nostris Jugurthæ servitium minari; secundis rebus feroces esse. Interim, Romanis omnibus hostibusque prælio intentis, magnâ vi utrimque, pro gloriâ atque imperio his, e illis pro salute certantibus; repente à tergo d signa canere: ac primò mulieres, & pueri, qui visum processerant, fugere; deinde, uti quisque muro proximus erat; postremò cuncti armati, inermesque. Quod ubi accidit, eò acriùs Romani instare, fundere, ac plerosque tantummodo fauciare; dein super occisorum corpora vadere, avidi gloriæ e certantes murum petere; neque quemquam omnium prædâ morari. Sic fortè correctâ Marii f temeritas gloriam ex culpâ invenit. Cæterùm, dum ea res geritur, L. Sulla quæstor cum magno equitatu in castra venit; g quod, ut ex Latio, & à fociis cogeret, Romæ relictus erat. Sed quoniam nos tanti viri res admonuit, idoneum visum est de naturâ, cultuque ejus paucis dicere. Neque enim alio loco de Sullæ rebus dicturi sumus, & L. h Sisenna optumè, & diligentissimè omnium, qui eas res dixêre, i persecutus parum mihi i libero ore locutus videtur. Igitur Sulla gentis patriciæ k nobilis fuit, familiâ propè jam extinctâ majorum ignaviâ; literis Græcis, atque Latinis l juxtâ,

INTERPRETATIO.

¹ Sed permanebant dies & noctes ante muros.

² Et L. Sisenna, qui persecutus est historiam optimè & diligentissimè omnium qui eas res dixêre, vide-

tur mihi locutus parum libero ore.

³ Eruditus erat doctissimè & pariter literis Græcis atque Latinis.

NOTÆ.

a Testudine.] Machina erat, quâ ad arcendos ictus utebantur, quæque pro multiplici usu diversè connectebatur.

b Tormentis.] Machinæ fuerunt, quibus vi summâ lapides, & alia missilia jaciebant.

c Illis.] Hinc videre licet, pronomen hic, hæc, hoc, non semper ad proximum referri, sed quandoque poni pro alius, alia, aliud, &c.

d Signa.] Antea vidimus ideo cornicines & tubicines missos, ut, scilicet, terrorem augerent.

e Certantes.] Illud est quod Gall. dicimus, A qui fera le premier.

f Temeritas.] Cum arcem, ut videbatur, inexpugnabilem appetisset.

g Quod.] Intellige Syllam tunc, non maturiùs advenisse, quòd Romæ ad cogendum equitatum relictus fuisset. Fortè legendum Quem.

h Sisenna.] Historicus fuit ex gente Corneliâ, ut testatur Festus, qui bellum civile Syllanum edidit: Ciceronis judicio melior quàm qui ante ipsum Latinè historiam scripserant; attamen distans à perfectò. Ejus restant aliquot fragmenta.

i Libero.] Quia Syllæ vitia noluit, aut non ausus est describere.

k Nobilis.] Multi nobiles erant, qui continuò patricii non erant.

atque

atque doctissimè eruditus; animo ingenti; cupidus voluptatum, sed gloriæ cupidior: otio luxurioso esse: tamen ab negotiis nunquam voluptas remorata, nisi quòd ^a de uxore potuit honestius consuli: facundus, callidus, & ^b amicitia facilis: ^c ad simulanda negotia altitudo ingenii incredibilis: multarum rerum, ac maxumè pecuniæ largitor: atque illi, felicissimo omnium ante ^d civilem victoriam, nunquam ^e super industriam fortuna fuit; multique dubitavère, fortior, an felicior esset. Nam, postea quæ fecerit, incertum habeo, ^e pudeat magis, an pigeat differere. Igitur Sulla, uti suprà dictum est, postquam in Africam, atque in castra Marii cum equitatu venit; rudis antea & ignarus belli, solertissimus omnium in paucis tempestatibus factus est. Ad hoc milites benignè appellare: multis rogantibus, ^f aliis per se ipse dare, beneficia invitus accipere; sed ea properantiùs, quàm æs mutuum ^g reddere. ^h Ipse ab nullo repetere: magis id laborare, ut illi quàm plurimi deberent; joca atque seria cum humillimis agere. In operibus, in agmine, atque ad vigilias, multus adesse: neque interim, quod ⁱ ambitio prava solet, consulis, aut cujusquam boni famam lædere: tantummodo neque consilio, neque manu, priorem alium

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Atque fortuna nunquam fuit illi major industriâ, quanquam omnium felicissimus fuerit ante victoriam civilem.*

N O T Æ.

^a *De uxore.*] Istud fortè ideo dixit, quòd Valeriam in theatro lascivè nimis blandientem sibi uxorem duxit. Vide Plutarchum.

^b *Amicitia facilis.*] Id est, qui sibi aliorum benevolentiam facilè conciliabat, eisque benignum sese pari lubentia præbebat. Gall. *Il savoit gagner le cœur des gens, & se communiquer.*

^c *Ad simulanda negotia.*] Viro politico necesse est in primis, negotiis eam faciem effingere posse, quâ voluntatem aliorum inæctat, & ad scopum suum perducatur. Vim eam Syllæ innatam fuisse testatur Sallust. Gall. diceremus, *Il savoit donner aux choses le tour qu'il vouloit, les représenter sous telle face qu'il lui plaisoit.* Vel, si eam putes accessitam explicationem, intellige, Syllam ingenio fuisse tam acri, tamque expromptam habuisse memoriam, ut gestu & habitu, aut colloquio & congressu, quodcumque libuisset hominibus persuadere potuerit.

^d *Civilem.*] Istud addidit, quia postquam Sylla, mortuo Mario, rerum potitus est;

Romam & Italiam, omnibus modis, civium sanguine cruentavit.

^e *Pudeat.*] Id est, *Respublica quamvis ad exitium perducta fuerit, non tamen ejus major fuit clades, quàm Syllæ recordia.*

^f *Aliis.*] Istud, quod suprà dixit, explicat, Syllam amicitia facilem fuisse.

^g *Reddere.*] Quantò pluris est homo, quàm pecunia, tantò accuratiùs ejus opera, gratia, aut amicitia, cum amplificatione compensanda.

^h *Ipse ab nullo.*] Nisi istud adsit, beneficium non est, sed mercimonium: quantumvis enim ingrati animi vitium intolerabile fuerit, nihilominus tamen qui benefacit, quid manus dextra agat, nescire debet sinistra, ut sapientissimè monuit ipse Christus Jesus, ne veriùs amicis onus imponamus, quàm beneficium collocemus.

ⁱ *Ambitio prava.*] Nam bona est etiam, cum quis sine cujusquam detrimento bonæ famæ studet.

pati:

pati: plerosque antevenire. Quibus rebus, & artibus brevè Mario, militibusque, carissimus factus. At Jugurtha postquam oppidum Capsam, aliosque locos munitos, & sibi utilis, simul & magnam pecuniam amiserat; ad Bocchum nuncios mittit, quàm primùm in Numidiam copias adduceret: prœlii faciendi tempus adesse. ¹ Quem ubi cunctari accepit, dubium belli atque pacis rationes trahere: rursus, ut antea, proximos ejus donis corrumpit; ipsique ^a Mauro pollicetur Numidiæ tertiam partem, si aut Romani Africâ expulsi, aut, ^b integris suis finibus, bellum compositum foret. Eo præmio illectus Bocchus cum magnâ multitudine Jugurtham accedit. Ita, ambo- rum exercitu conjuncto, Marium jam in hiberna proficiscentem, vix decimâ parte ^c diê reliquâ, invadunt: rati noctem, quæ jam aderat, victis sibi munimento fore; &, si vicissent, nullo impedimento, quia locorum scientes erant: contra Romanis utrumque casum in tenebris difficiliorem fore. Igitur ^d simul consul ex multis de hostium adventu cognovit, & ipsi hostes aderant; & prius quàm exercitus aut instrui, aut sarcinas colligere; denique, antè quàm signum, aut imperium ullum accipere quivit; equites Mauri, atque Gætuli, non acie, neque ullo more prœlii; sed catervatim, uti quosque fors conglobaverat, in nostros incurrunt. Qui omnes trepidi improviso metu, attamen virtutis memores, aut arma capiebant, aut capientis alios ab hostibus defensabant: pars equos ascendere, obviâ hostibus ire: pugna latrocinio magis, quàm prœlio similis fieri: sine signis, sine ordinibus, equites, pedites permixti, cedere alios, alios obtruncare: multos ² contra adversos acerrimè pugnantes ab tergo circumvenire, neque virtus, neque arma satis tegere; quòd hostes numero plures, & undique circumfusi erant: denique Romani ^e veteres, novique; & ^f ob ea, scientes belli; si quos

INTERPRETATIO.

¹ Quem ubi accepit moras necesse, dum dubius anxie perpendebat rationes quæ pro bello aut pace faciebant.

² Circumveniebant multos ab tergo, dum illi pugnarent acerrimè contra hostes adversos.

NOTÆ.

^a Mauro] Boccho scilicet.

^b Integris.] Hoc est, Si nulla pars regni sibi à Romanis detraberetur.

^c Diê.] Proculdubio casus est genitivi, quandoquidem Plautus & Virgilius ita locuti sunt; atque hunc ipsum locum citat Gellius, qui diē in patrio casu à Sallustio positum esse dicit, aliorumque argutiolas eâ de re contemnit.

^d Simul.] Dicit, tunc tantum Marium de hostium adventu cognovisse, cum ipsi adessent.

^e Veteres.] Non sunt veterani, prout quidam existimavit; verum ii, de quibus mentio facta est superius, qui sub Metello militaverant; quique, cum novis quos Marius adduxit, in unum corpus coaluerant.

^f Ob ea.] Id est, Romani veteres & novi, ideo scientes belli, quod hi cum illis, usu, Numidarum more assuetis, permixti essent, & in unum corpus coaluissent, orbem faciebant, si quos locus aut casus conjunxerat.

locus aut casus conjunxerat, orbes ^a facere : atque ita ab omnibus partibus simul tecti, & instructi, hostium vim sustentabant. Neque in eo tamque aspero negotio Marius territus, aut magis, quam antea, demisso animo fuit. Sed cum turmâ suâ, quam ex fortissimis magis, quàm familiarissimis paraverat, vagari passim : ac modò laborantibus suis succurrere ; modò hostis, ubi confertissimi obstiterant, invadere : manu ^b consulere militibus, quoniam imperitare conturbatis omnibus non poterat. ^c Jamque dies consumptus erat, cùm tamen barbari nihil remittere ; atque, uti reges præceperant, noctem pro se rati, acrius instare. Tum Marius ex copiâ rerum consilium trahit, atque uti suis receptui locus esset, collis duos propinquos inter se occupat. Quorum in uno, ^d castris parum amplo, fons aquæ magnus erat ; alter usui opportunus, quia magnâ parte editus, & præceps, pauca munimenta ^e egebat. Cæterum apud aquam Sullam cum equitibus noctem agitare jubet. Ipse milites dispersos paulatim, neque minùs hostibus conturbatis, in unum contrahit : dein cunctos ^f pleno gradu in collem subducit. Ita reges, loci difficultate coacti, prælio deterrentur ; neque tamen suos longiùs abire sinunt, sed utroque colle multitudine circumdato effusi confedere. Dein, crebris ignibus factis, plerumque noctis barbari more suo lætari, exultare, strepere vocibus : & ipsi duces feroces, quòd non fugere, ac ^g pro victoribus agere. Sed ea cuncta Romanis ex tenebris, & editioribus locis facilia visu, magnoque ^h hortamento erant. Plurimum verò Marius imperitiâ hostium confirmatus, ⁱ quàm maximum silentium haberi jubet ; ne signa quidem, uti per vigiliis solèbant, canere : dein, ubi lux adventabat, defessis jam hostibus, ac paulò antè somno captis ; de improvviso ^j vectigalis, item

I N T E R P R E T A T I O.

^a Quorum in uno parum amplo ad castra ponenda, erat fons magnus aquæ.

² Et ipsi duces gerebant sese ferociter, & quasi victores fuissent, quia non fugerant.

N O T Æ.

^a Orbes.] Quid intelligat, per orbes, res ipsa satis superque indicat. Illi, scilicet in circulum sese componebant, ut eos ex omni parte adversos hostes invenirent, neq; à tergo circumvenirentur.

^b Consulere.] Intellige Marium huc illuc cursando, & quò ille cumque ivisset hostes profigando, aliquatenus suos juvisse, eorumque ordines restituisse.

^c Jamque dies consumptus erat.] Versus heroici hæc verba constituunt bonam partem, quod proculdubio, auctori, per incogitantiam excidit.

^d Egebat.] Alii habent quærebat, nonnulli gerebat. Malim retinere egebat, nec

me movet quòd accusativum post se habeat ; nam ejusmodi antiquitatis phrasibus gaudet Sallustius.

^e Pleno.] Id est, tantùm illi non aufugerunt ; Marius les fit retirer a grands pas.

^f Hortamento.] Quia hostes cùm securos & exultantes viderent, confidebant insuper eos defessos & sopitos fore, cùm prælium instauraretur.

^g Quàm maximum.] Il commanda que l'on fit le moins de bruit que l'on pourroit.

^h Vectigalis.] Eorum conjicio fuisse tubicines qui superveniebant, & extraordinarii Romanis aderant.

cohortium, turmarum, legionum, tubicines simul omnes signa canere; milites clamorem tollere, atque ^a portis erumpere. ^b Mauri, atque Gætuli ignoto atque horribili sonitu repentè excitī, neque fugere, neque arma capere, neque omnino facere, aut providere quidquam poterant. Ita cunctos strepitu, clamore, nullo subveniente, nostris instantibus, tumultu, terrore, formidine, ^d quasi vecordia ceperat: denique omnes fusi, fugatique: arma, & signa militaria pleraque capta: pluresque eo prælio, quàm omnibus superioribus, interemti. Nam somno, & metu insolito impedita fuga. Dein Marius, uti cœperat, in hiberna proficiscitur; quæ, propter commeatum, in oppidis maritumis agere decreverat: neque tamen victoriâ socors, aut insolens factus; sed pariter, atque in conspectu hostium, ^e quadrato agmine incedere. Sulla cum equitatu ^f apud dextimos, in sinistrâ parte A. Manlius cum funditoribus, & sagittariis, præterea cohortes Ligurum, curabat: primos, & extremos cum expeditis manipulis tribunos locaverat. Perfugæ, regionum scientissimi, hostium iter explorabant. Simul consul, ^g quasi nullo imposito, omnia providere: apud omnis adesse: laudare, increpare merentis. Ipse armatus, intentusque, item milites ^h cogebat; ⁱ neque secus, atque iter faceret, castra munire; excubitus, in portâ, cohortis ex legionibus; pro castris, equites auxilios, mittere: præterea alios super vallum in munimentis locare: vigilas ipse circuire, non tam diffidentiâ ^j futuri, quæ imperavisset; quàm uti militibus exæquatus cum imperatore labos volentibus esset. Et fanè Marius illoque aliisque temporibus Jugurthini belli, ^k pudore magis, quàm ^l malo, exercitum coërcebat; ^m quod multi per ambitionem fieri aiebant, pars quod à pueritia consuetam duritiam, & alia,

INTERPRETATIO.

¹ Sylla erat cum equitatu in dextrâ parte.

² Simul consul providebat omnia, quasi neminem suo loco curare jussisset.

³ Non tam diffidens futura esse ea quæ imperavisset, quàm ut labor exæquatus militibus cum imperatore, illis placeret.

NOTÆ.

^a Portis.] Castrorum, scilicet.

^b Mauri.] Quibus Bocchus imperitabat.

^c Gætuli.] Quos ordines servare Jugurtha instituerat.

^d Quasi.] Vox ista cum *vecordiâ* jungi debet, ut conjunctim eam vesaniam & dementiam significant, quâ ii affliguntur, qui nimio metu correpti sunt. Idem propemodum præstat quod illud quod vocant, *Un terreur panique*.

^e Quadrato.] Ut, quacumquè hostis ingrueret, parati essent.

^f Cogebat.] Pudore, scilicet, cum imperatorem suum intentum animadverterent.

^g Neque secus.] Dicit Marius, cum itinere semper paratissimus fuisset, eodem modo in castris se gessisse. Locus obscurus est, nisi advertas.

^h Pudore.] Intellige Marium tantum laborem cepisse, ut, illo ita intento, neminem otiari non puduisset.

ⁱ Mulo.] Pœnâ aut supplicio.

^k Quod.] Quod, nimirum, sibi laborem cum militibus communem faciebat.

T

quæ

quæ cæteri miseras vocant, voluptati habuisset. ^a Nisi tamen resp. pariter, ac sævissimo imperio, bene, atque decore gesta. Igitur quarto denique die, haud longè ab oppido Cirtâ, simul undique ^b speculatores citò sese ostendunt; quâ re hostis adesse intelligitur. Sed quia divorſi redeuntes, alius ab aliâ parte, atque omnes idem significabant; consul incertus quonam modo aciem instrueret, nullo ordine commutato, advorsum omnia paratus ibidem opperitur. Igitur Jugurtham spes frustrata, qui copias in quatuor partis distribuerat, ratus ex omnibus ^c æquè aliquos ab tergo hostibus venturos. Interim Sulla, quem primum hostes attigerant, cohortatus suos, turmatim, & quàm maxumè confertis equis, ipseque aliique Mauros invadunt: cæteri in loco manentes, ab jaculis eminus emissis corpora tegere; & ¹ si qui in manus venerant, obtruncare. Dum eo modo equites præliantur, Bocchus cum peditibus, quos Volux filius ejus adduxerat, neque in priori pugnâ, ² in itinere morati, adfuerant, postremam Romanorum aciem invadunt. Tum Marius apud primos agebat, quòd ibi Jugurtha cum plurimis erat. Dein ^d Numida, cognito Bocchi adventu, clam cum paucis ^e ad pedites convortit; ibi Latinè (nam apud Numantiam loqui didicerat) exclamat, nostros frustra pugnare: paulò antè Marium suâ manu interfectum: simul gladium sanguine oblitum ostendere, quem in pugnâ, satis impigrè occiso pedite nostro, cruentaverat. Quod ubi milites accepere, magis atrocitate rei, quàm fide nuncii, terrentur; simulque barbari animos tollere, & in perculsos Romanos acriùs incedere. Jamque paulùm à fugâ aberat, cùm Sulla, profligatis iis, quos advorsum ierat, rediens, ab latere Mauros incurrit. Bocchus statim avertitur. At Jugurtha, dum sustentare suos, & propè jam adeptam victoriam retinere cupit, circumventus ab equitibus dextrâ, sinistrâ; omnibus occisis, solus inter tela hostium vitabundus erumpit. Atque interim Marius, ^f fugatis equitibus, accurrit auxilio suis, quos pelli

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Et si qui Mauri in Romanorum manus venerant, eos obtruncarent.*

² *Neque in priore pugnâ adfuerant, quòd in itinere morati essent.*

N O T Æ.

^a *Nisi.*] Positum est pro *sed*; aut *verùm*, ut sæpè alibi. Gall. diceremus, *Avec tout cela*, aut, *Quoi qu'il en soit*.

^b *Speculatores.*] Perfugas fuisse suprà dixit.

^c *Æquè.*] Id est, *Indiscriminatim ex quaduplici agmine alterum à tergo hostes invasurum, cum tamen nescires Jugurtha cuinam istud obtingeret.* Gall. *Que les uns, ou les autres indifferemment, pourroient prendre en queue l'armée des Romains.*

^d *Numida.*] *Jugurtha*, proculdubio; ut mirum videatur hoc in loco hæsisse viros doctos.

^e *Ad pedites.*] Romanos scilicet atque eos arbitror contra quos Bocchus pugnabat qui in postremâ acie locati fuerant, quod patebit attendenti.

^f *Fugatis.*] Eos fuisse arbitror, qui cum Jugurthâ fuerant, à quibus se ipse subduxerat, ut stratagemate adversus Romanos pedites uteretur.

jam

jam acceperat. Denique hostes jam undique fusi. Tum spectaculum horribile in campis patentibus: sequi, fugere; occidi, capi; equi, atque viri afflicti: ac multi, vulneribus acceptis, neque fugere posse, neque quietem pati; ^a niti modò, ac statim concidere: postremò omnia, quà visus erat, constrata telis, armis, cadaveribus, & inter ea humus infecta sanguine. Postea loci consul, haud dubiè jam victor, pervenit in oppidum Cirtam, quò initio profectus ¹ intenderat. Eò post diem quintum, quam ^b iterum barbari malè pugnauerant, legati à Boccho veniunt; qui regis verbis à Mario petivèrè duos quàm fidiſſimos ad eum mitteret: velle de suo, & de populi R. commodo cum iis differere. Ille statim L. Sullam, & A. Manlium ire jubet; qui ^c quamquam acciti ibant, tamen placuit verba apud regem facere; ingenium aut avorsum uti flecterent, aut cupidum pacis vehementiùs accenderent. Itaque Sulla, cujus ^d facundiæ, non ætati, à Manlio concessum, pauca verba hujuscemodi locutus:

Rex Bocche, magna lætitia nobis est, cùm te talem virum dii monuère, ut aliquando pacem, quàm bellum, malles; neu te optimum cum pessimo omnium Jugurthâ miscendo commaculares; simul nobis demeres acerbam necessitudinem, pariter te errantem, & illum sceleratissimum, persequi. Ad hoc, populo R. jam ² à principio inopi, meliùs visum, amicos, quàm servos, quærere: tutiusque rati, volentibus, quàm coactis ^e imperitare. Tibi verò nulla opportunior amicitia nostrâ; primùm quòd procul absumus, in quo ^f offensæ minumum, gratia par, ac si propè adessemus; dein quòd ³ parentes abunde habemus, amicorum neque nobis neque cuiquam

INTERPRETATIO.

¹ Quò consilium fuerat pervenire initio cùm discesserat.

² Præterea meliùs visum populo Romano, jam à principio, cùm ad-

modum inops erat & egenus, quærere amicos quàm servos.

³ Deinde quia habemus abunde homines qui nobis pareant.

NOTÆ.

^a Niti.] Ils tâchoient de se relever.

^b Iterum.] De hâc postremâ pugnâ loquitur: priorem superiùs vidimus, quando Romani in colles evaserunt, deinde hostes profligaverunt.

^c Quamquam.] Hoc dicit, quia non eorum fuit, qui acciti erant, antè loqui, quàm quid exponeret barbarus cognitum habuissent.

^d Facundiæ.] An ob rem, necne, postea cognosces.

^e Imperitare.] Hinc vides imperii nomen quanquam sæpius dominium notat, honestum quoque esse; graviusque & stabilius

arbitratos esse Romanos illud, quod liberalitate & amicitia adjungitur, quàm vi quod fit & superbiâ. Nostri verò hominibus, plerisque ne quidem isthuc odorari licet; sed superbiæ suæ omnia proculcanda à diis ipsis tradita esse arbitrantur. Litteris Græcis & Latinis nihil opus est: satis fuit, ut primi essent omnium rerum, superbia eos omnia contemnere docuerit. Itaque ergo amantur; à Gnathonibus scilicet, non elegantibus & cordatis viris.

^f Offensæ.] Id est, sibi non possumus nocere.

omnium, satis fuit. Atque ^a hoc utinam à principio tibi placuisset : profectò ex P. R. ad hoc tempus multò plura bona accepisses, ^b quàm mala perpeffus es. Sed quoniam humanarum rerum fortuna pleraque regit ; cui scilicet placuit & vim, & gratiam nostram ^c experiri : nunc, quando per illam licet, festina, atque, uti cœpisti, perge. Multa, atque opportuna babes, quò faciliùs errata officiis superes. Postremò hoc in pectus tuum demitte, nunquam populum Rom. beneficiis victum esse. Nam, bello quid valeat, tute scis.

Ad ea Bocchus placidè, & benignè simul, pauca pro delicto suo verba facit ; se non hostili animo, sed ob regnum tutandum arma cepisse. Nam Numidiæ partem, unde Jugurtham ^d expulerit, jure belli suam factam : eam vastari à Mario pati nequivisse : præterea missis antea Romam legatis ^e repulsum ab amicitia. Cæterum vetera omittere, ac tum, si per Marium liceret, legatos ad senatum missurum. Dein, ² copiâ factâ, animus barbari ab amicis ^e flexus, quos Jugurtha, cognitâ legatione Sullæ, & Manlii, metuens id quod parabatur, donis corruerat. Marius interea, exercitu in hibernaculis composito, cum expeditis cohortibus, & parte equitatûs, proficiscitur in loca sola, obseffum turrim regiam, quò Jugurtha perfugas omnis ^f præsidium imposuerat. Tum rursus Bocchus, seu reputando quæ sibi duobus præliis evenerant, seu admonitus ab aliis amicis, quos incorruptos Jugurtha reliquerat ; ex omni copiâ ³ necessariorum quinque delegit, quorum & fides cognita, & ingenia validissima erant. Eos ad Marium, ac dein, si placeat, Romam legatos ire jubet : agendarum rerum, & quocunque modo belli componendi, ^g licentiam ipsis permittit. Illi maturè ad hiberna Romanorum proficiscuntur, dein à

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Præterea dixit se repulsum ab amicitia, cum antea misisset legatos Romam.

² Deinde, occasione datâ, animus barbari flexus est ab amicis, quos Jugurtha corruerat donis,

metuens id quod parabatur, postquam cognovisset legationem Sullæ & Manlii.

³ Delegit quinque ex omni numero amicorum.

N O T A E.

^a Hoc.] Pacem cum Romanis habere.

^b Quàm mala perpeffus es.] Quanquam contra fidem eorum codicum, quos videre contigit, confidenter tamen *esses* delevi, *es* reposui, ne ridiculè Sylla locutus esse videatur ; neque scio, quomodo hunc locum intellexerint qui eum intactum præterierunt.

^c Experiri.] Id est, quæ voluit experientis vim, & gratiam nostram cognoscere.

^d Expulerit.] Hinc patet, nisi fortè va-

nissimus homo delictum mendacio excusat, Bocchum cum Jugurthâ bellum gessisse.

^e Flexus.] Tametsi Bocchus homo fuit maximè inanis, optimè tamen reges docebit, quales amicos à se propellere debeant.

^f Præsidium.] Imposuerat perfugas præsidium, id est, præsidium ex perfugis constituerat. Hoc loquendi genus Grammatici Appositionem vocant.

^g Licentiam.] Ils etoient plenipotentiaires.

Gætulis

Gætulis latronibus in itinere circumventi, spoliatique, pavidī, ^a sine decore ad Sullam profugiunt; quem consul, in expeditionem proficiscens, pro prætore reliquerat. Eos ille non pro ^b vanis hostibus, uti meriti erant, sed accuratè & liberaliter habuit. Quare barbari & famam Romanorum avaritiæ falsam, & Sullam ob munificentiam in sese amicum, rati. Nam etiam tum ^c largitio multis ignota erat: munificus nemo putabatur, nisi pariter volens: dona omnia in benignitate habebantur. Igitur quæstori mandata Bocchi patefaciunt, simul ab eo petunt, uti fautor, consultorque sibi adsit; copias, fidem, magnitudinem regis sui, & alia, quæ aut utilia, aut ^d benevolentia esse credebant, oratione extollunt: dein, Sullâ omnia pollicito, docti, quo modo apud Marium, item apud senatum verba facerent, circiter dies XL. ibidem opperiuntur. Marius postquam infecto negotio, ^e quò intenderat, Cirtam redit; de adventu legatorum certior factus, illosque, & Sullam venire jubet, itemque L. ^e Bellienum prætorem Uticâ, præterea omnis undique senatorii ordinis; quibuscum mandata Bocchi cognoscit, ^f in quibus, legatis potestas eundi Romam sit: ^g ab consule interea induciæ postulabantur. Ea Sullæ, & ple-

INTERPRETATIO.

¹ Deinde, postquam Sylla illis omnia promississet, docti quomodo apud Marium, item apud senatum verba facerent, expectant ibidem	circiter dies 40. ² Postquam Marius redit Cirtam, negotio infecto, ad quod perficiendum profectus erat.
---	---

NOTÆ.

^a Sine decore.] Id est, absque dignitatis suæ insignibus; imò habitu deteriore quàm solent homines vulgares, quia spoliati fuerant.

^b Vanis.] Id est, mendacibus, levibus, & inconstantibus.

^c Largitio.] Intellige paucis eorum hominum artem cognitam fuisse, qui turpissimè ut gallinaceum emendicent, ovum magnificè largiuntur; aliorumque ex imperitiâ rem suam faciunt, eorum gratiam præsertim aucupando, eosque corrumpendo.

^d Benevolentia.] Id est, ut volunt, quæ benevolentiam & amicitiam studium declararent. Alii codices habent benevolentia. Sed neutrum placet: verum exponendam esse crediderim hanc vocem benevolentia eo modo, quo antea Sallustium volentia usurpassè vidimus; ut benevolentia sicut & utilia ad Romanos referatur: atque Bocchi legatos, ut sibi demererentur, Syllæ omnia quæ aut illis utilia, aut jucunda, seu benevolentia es-

sent, exposuisse intelligamus. Durior fortè aliis videbitur expositio, sed eò ducit sensus, ut patebit attendenti.

^e Bellienum.] Catilinæ avunculum dicit Asconius.

^f In quibus.] Glareanus hæc verba delet, deinde aliquid mutat ex fide codicum; quanquam, ut ille ait, non ex omnibus omnia, sed ex singulis tamen aliquid ad plenam lectionem eruendam, decerpserit. Ego verò nihil mutem, sed ita intelligo. Inter alia Bocchi mandata, hoc unum fuisse, ut legati sui Romam proficiscerentur, quod Sylla eis concessisset: sed elliptica est oratio, cujus pars prior ex posteriore facillè intelligitur.

^g Ab consule.] Ne ita intelligas, quasi consul Marius inducias petiverit; sed potiùs Bocchus, ipsiusque legati. A Boccho postulabantur induciæ, quas consul concederet.

risque

risque placuere: pauci ferocius decernunt: scilicet ignari humanarum rerum, quæ fluxæ, & mobiles semper in advorsa^a mutant. Cæterum Mauri, impetratis omnibus, tres Romam profecti sunt cum Cn. Octavio Rufone, qui^b quæstor stipendium in Africam portaverat: duo ad regem redeunt. Ex his Bocchus cum cætera, tum maxumè benignitatem, & c^c studium Sullæ, accepit. Romæque legatis ejus, postquam errasse regem, & Jugurthæ scelere lapsus, ¹^d deprecati sunt, amicitiam & fœdus petentibus hoc modo respondetur:

S. P. Q. R. beneficii & injuriæ memor esse solet. Cæterum Boccho, quoniam pœnitet, delicti gratiam facit, fœdus & amicitia dabuntur, cum meruerit.

Quibus rebus cognitis, Bocchus per litteras à Mario petivit, uti Sullam ad se mitteret; cujus arbitrato communibus negotiis consulere-
tur. Is missus cum præsidio equitum, atque peditum, funditorum^e Balearium: præterea iere sagittarii, & cohors^f Pæligna cum^g velitaribus armis, itineris properandi causâ: neque his² secus atque aliis armis, adversus tela hostium, quod ea levia sunt, muniti. Sed in itinere, quinto denique die, Volux, filius Bocchi, repente in campis patentibus cum mille non ampliùs equitibus sese ostendit; qui temerè & effusè euntes, Sullæ aliisque omnibus & numerum ampliorem³ vero, & hostilem metum, efficiebant. Igitur se quisque expedire; arma, atque tela tentare, ^h intendere: timor aliquantus, sed spes

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Et respondetur hoc modo legatis ejus Bocchi qui orabant fœdus & amicitiam, postquam dixissent regem suum errasse, ipsique veniam petiissent quod scelere Jugurthæ lapsus esset.

² Neque erant minùs muniti his armis quàm aliis, adversus tela ho-

stium, quod ea levia sunt.

³ Qui equites euntes temerè, & alii ab aliis dispersi, faciebant ut numerus amplior videretur Sullæ & aliis omnibus, quàm revera esset, & ut eos reformidarent tanquam hostes.

N O T Æ.

^a Mutant.] Eleganter, si Gellio credimus, pro mutantur, quod est in aliis codicibus.

^b Quæstor.] Non Marii, nam Sylla is erat; sed hic in Africâ quæstor fuit, vel fortè ex urbanis unus.

^c Studium.] Illud est de quo suprà: dixit enim Sallustius egregiè legatos à Syllâ acceptos fuisse.

^d Deprecati.] Ita loquitur Cicero, Orat. 2. contra Rullum, Si quid deliquero, inquit, nullæ sunt imagines, quæ me à vobis deprecantur. Ita & alibi.

^e Balearium.] Alii, funditorumque Balearium. Baleares verò duæ sunt insulæ, hodie Majorca & Minorca dictæ, in mari Mediterraneo, è regione Hispaniæ, cujus olim incolæ peritissimi fuerant funditores.

^f Pæligna.] Pæligni populi fuerunt Italiæ inter Appenninos montes, magis ad mare superum, inter Campaniam & Hetruriam ad Septentrionem.

^g Velitaribus.] Gladium, hastam, & parmam fuisse testatur Polybius.

^h Intendere.] Id est, quilibet intentus & paratus erat,

amplior;

amplior; quippe victoribus, & advorsum eos, quos sæpè vicerant. Interim equites, exploratum præmissi, rem, ut erat, quietam nunciant. Volux adveniens quæstorem ¹ appellat: se à patre Boccho ^a obviam illis simul, & præsidio, missum. Dein eum & proximum diem, sine metu, conjuncti eunt. Pòst, ubi castra locata, & diei vesper erat; repentè ^b Maurus, incerto vultu, pavens, ad Sullam accurrit; dicitque sibi ex speculatoribus cognitum Jugurtham haud procul abesse: simul, uti noctu clam secum profugeret, rogat, atque hortatur. Ille animo feroci negat se toties fufum Numidam pertimescere: virtuti suorum satìs ² credere: etiam si certa ³ pestis adesset, mansurum potiùs, quàm proditis quos ducebat, turpi fugâ incertæ, ac forsitan pòst paulò morbo interituræ, vitæ parceret. Cæterum ab eodem monitus, uti noctu proficiscerentur, consilium adprobat; ac statim milites cœnatos esse in castris, ignisque quàm ^c creberrumos fieri, dein ^d primâ vigiliâ silentio egrèdi, jubet. Jamque nocturno itinere fessis omnibus, Sulla pariter cum ortu solis castra metabatur; cùm equites Mauri nunciant, Jugurtham, circiter duum millium intervallo, ante eos confedissee. Quod postquam auditum est, tum verò ingens metus nostros invadit: credere se proditos à Voluce, & insidiis circumventos. Ac fuère qui dicerent ^e manu vindicandum, neque apud illum tantum scelus inultum relinquendum. At Sulla, quamquam eadem existimabat, tamen ab injuriâ Maurum prohibet: suos hortatur, uti fortem animum gererent: sæpè antè paucis strenuis advorsus multitudinem bene pugnatum: quanto sibi, in prælio, minùs pépercissent; tanto tutiores fore: nec decere quemquam, qui manus armaverit, ab inermis pedibus auxilium petere; & in maximo omnium metu nudum & ^f cæcum corpus ad hostes vortere. Dein Volucem, quoniam ^g hostilia faceret, Jovem maxumum ⁴ obtestatus, uti sceleris atque perfidiæ

INTERPRETATIO.

¹ Volux adveniens appellat, & ad colloquium vocat Syllam quæstorem.

² Dicit, se satìs confidere virtuti suorum.

³ Dicit, quamquam certum exitium sibi adesset, se mansurum po-

tiùs, quàm proditis iis, quos ducebat, parceret, turpi & flagitiosâ fugâ, vitæ incertæ, ac forsitan pòst paulò morbo interituræ.

⁴ Postquam Jovem precatus maximo cum affectu maximum esset, ut testis adesset sceleris.

NOTÆ.

^a Obviam.] Honoris causâ

^b Maurus.] Volux.

^c Creberrumos.] Ut exercitum numero ampliore, ibique pernoctaturum, Jugurtha crederet.

^d Primâ.] Nox in quatuor vigilias, easque trium horarum singulas, Romanis divisa erat.

^e Manu.] Hoc est, Volucem esse interficiendum.

^f Cæcum.] Scilicet, cæcum & inermis corpus hostibus obvertunt, qui fugiunt. Cæterum digna est tali viro Syllæ oratio.

^g Hostilia.] Credebant enim monitu ejus cuncta gerere Jugurtham, sed Jugurthæ monitore nihil opus fuit.

Bocchi

Bocchi testis adesset, castris abire jubet. Ille lacrumans orare, ne ea crederet: nihil ^a dolo factum, ac magis calliditate Jugurthæ: cui videlicet speculanti iter suum cognitum esset. Cæterum, quoniam neque ingentem multitudinem haberet; & spes, opesque ejus ex patre suo penderent; ¹ credere illum nihil palam ausurum, cum ipse filius testis adesset. Quare optimum factu ^b videri, per media ejus castra palam transire; sese, vel, præmissis, vel ibidem relictis Mauris, solum cum Sullâ iturum. Ea res, ut in tali negotio, probata: ac statim profecti, quia de improvviso accesserant, ^c dubio atque hæsitante Jugurthâ, incolumes transeunt. Dein paucis diebus, quò ire intenderant, perventum est. Ibi cum Boccho Numida quidam, Aspar nomine, multum, & familiariter agebat; præmissus ab Jugurthâ, postquam Sullam accitum audierat, ² orator, & subdolè speculatum Bocchi consilia. ³ ^d Præterea Dabar, Massugradæ filius, ex gente Masinissæ, cæterum materno genere impar, (nam pater ejus ex concubinâ ortus erat) ^e Mauro ob ingenii multa bona carus, acceptusque, quem Bocchus fidum esse Romanis multis antea tempestatibus expertus, illico ad Sullam nunciatum mittit, paratum sese facere, quæ populus Rom. vellet: colloquio diem, locum, tempus ipse deligeret: consulta sese omnia cum illo ^f integra habere: neu Jugurthæ legatum pertimesceret, ^g quò res communis licentiùs gereretur: ^h nam ab insidiis ejus aliter caveri nequivisse. Sed ego comperior, Bocchum magis Punicâ

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Cæterum Volux dicebat, quoniam neque Jugurtha ingentem multitudinem haberet, & spes opesque ejus ex patre suo penderent, se credere illum nihil ausurum aperiè, cum ipse filius Bocchi testis adesset.

² Ibi Numida quidam, nomine

Aspar, agebat multum & familiariter cum Boccho, præmissus ab Jugurthâ, ut legationem obiret, & subdolè specularetur consilia Bocchi, postquam audierat ab eo Syllam advocatum fuisse.

³ Præterea Dabar cum Boccho erat.

N O T Æ.

^a Dolo.] Suo, scilicet, aut patris.

^b Videri.] Verba sunt Volucis.

^c Dubio.] Non enim datum est spatium cogitandi, utrum utilius foret; vel magnanimitatis stimulo concitatum Romanos virtute delinire, vel infestum eosdem persequi.

^d Præterea.] Non fuerat hic à Jugurthâ missus.

^e Mauro.] Boccho.

^f Integra.] Id est, se, quicquid invicem statissent, approbatum. Gall. *Qu'il tiendrait pour bien fait.*

^g Quo.] Supple, Accitum fuisse Asparem. Hoc dicebat Bocchus, ne à se Sylla proditi-
onem metueret, quòd Jugurthæ legatum

videret, vel cum ipso ad concilium vocaretur; eò videlicet accitum eum fuisse, ut faciliùs quæ vellent, & tutiùs, exequerentur.

^h Nam.] Dicit, ab Jugurthæ insidiis non potuisse caveri, nisi ille spe pacis illectus, ab iis deterritus fuisset. Cæterum, nisi quia faciundum fuit, haud scio an satis cautè Romani cum ejusmodi perfido res suas communicaverint. Qui enim alium decipit, quamobrem nobis quoque dolos non paret, rationem habere debemus. Bene successit Romanis, at certè orbis terrarum magistris eventus non satis idoneus fuit magister.

fide,

^a fide, quàm ^b ob ea, quæ prædicabat, simul Romanos, & Numidam spe pacis attinuisse; multumque cum animo suo volvere solitum, Jugurtham Romanis, an illi Sullam, traderet: ^c lubidinem advorsum nos, metum pro nobis suasse. Igitur Sulla respondit, pauca se coram Aspare locuturum; cætera occultè, nullo, aut quàm paucissimis præsentibus: simul edocet quæ sibi ^d responderentur. Postquam, sicuti voluerant, congressi; dicit se missum à consule venisse quæsitum ab eo, pacem an bellum agiturus foret. Tum rex, uti ^e præceptum fuerat, post diem decimum redire jubet, ac nihil etiam nunc decrevisse, sed ^f illo die responsurum. Dein ambo in castra sua digressi. Sed ubi plerumque noctis processit, Sulla à Boccho occultè accersitur: ab utroque tantummodo fidi interpretes adhibentur. Præterea Dabar internuncius, sanctus vir, ^g ex sententiâ ambobus jurat; ac statim rex sic incipit.

Nunquam ego ratus sum fore, uti rex maxumus in hac terrâ; & omnium, quos novi, opulentissimus; privato homini gratiam deberem. Et bercule, Sulla, ante te cognitum multis orantibus, aliis ultro egomet opem tuli, nullius indigui. Id ^h imminutum, quod cæteri dolere solent, ego lætor. Fuerit mihi ⁱ pretium, eguisse aliquando tuæ amicitiae; quâ apud animum meum nihil carius habeo. ^k Id adeò experiri licet: arma, viros, pecuniam; postremò, quidquid animo lubet, sume, utere: & quoad vires, nunquam tibi redditam ^l gratiam putaveris: semper apud me integra erit: denique nihil me sciente frustrâ voles. Nam, ut ego existumo, regem armis, quàm munificentia, vinci, minùs ^m flagitiosum. Cæterum de rep. vestrà, cujus curator huc missus es, paucis accipe. ⁿ Bellum ego populo Rom. neque feci, neque factum umquam volui: finis meos advorsum armatos armis tutus sum. ^o Id omitto: quando vobis ita

INTERPRETATIO.

^o Id bellum defero.

NOTÆ.

^a Fide.] Id est, fraude; utraque enim pro eadem in proverbium abiit. Bocchus cā gratiā Romanorum simul & Jugurthæ legatos acciverat, ut ex commodò suo de utrisque consuleret.

^b Ob ea.] Ut, scilicet, Jugurthæ doli præcaverentur.

^c Lubidinem.] Odio enim habebat Romanos.

^d Responderentur.] A Boccho, scilicet, quando coram Aspare Jugurthæ legato colloquerentur.

^e Præceptum.] A Syllâ per Dabavem.

^f Illo.] Qui, scilicet, post decimum illucescit.

^g Ex sententiâ.] Se, scilicet, fideliter credita servaturum.

^h Imminutum.] Quia nunc ope alienâ indigeo.

ⁱ Pretium.] Gall. Il me fera avantageux. Mihi lucro vertetur.

^k Id.] An, scilicet, amicitia tua mihi cara sit.

^l Gratiam.] Sylla Bocchi legatos optimè acceperat, illisque quæcumque ad ejus commodum spectabant, providerat.

^m Flagitiosum.] Hinc videre licet flagitium magis peccatum notare quod infamiam adfert.

ⁿ Bellum.] In aliis codicibus ita legitur; Bellum pop. Romano nunquam paravi, neque factum volui.

placet, gerite, uti vultis, cum Jugurthâ bellum. Ego flumen Mulucham, quod inter me & Micipsam fuit, non egrediar, neque id intrare Jugurtham sinam. Præterea, ^a si quid meque vobisque dignum petiveris, haud repulsus abibis.

Ad ea Sulla pro se breviter, & ^b modicè; de pace, & de communibus rebus multis, differuit. Denique regi patefecit, ¹ quod polliceatur, senatum & populum Rom. quoniam armis amplius valuissent, non in gratiâ habituros: faciendum aliquid, quod illorum magis, quàm sua, retulisse videretur: id adeò in promptu esse, quoniam ² copiam Jugurthæ haberet; quem si Romanis tradidisset, fore ut illi plurimum deberetur: amicitiam, fœdus, Numidiæ partem, quam nunc ^c peteret, tunc ultro adventuram. Rex primum negitare: ³ cognationem, affinitatem, præterea fœdus intervenisse: ad hoc metuere, ne ^d fluxâ fide usus popularium animos averteret: quis & Jugurtha carus, & Romani invisi essent. Denique sæpius fatigatus, lenitur, & ex voluntate Sullæ, omnia se facturum promittit. Cæterum ad simulandam pacem, cujus Numida, defessus bello, avidissimus, ⁴ quæ utilia visa, constituunt. Ita, composito dolo, digrediuntur. Et rex postero die Asparem, Jugurthæ legatum, appellat: dicitque sibi per Dabarem ex Sullâ cognitum, posse conditionibus bellum componi: quamobrem regis sui sententiam exquireret. Ille lætus in castra Jugurthæ proficiscitur. Dein ab illo cuncta edoctus, properato itinere, post diem octavum redit ad Bocchum; & ei nunciat, Jugurtham cupere omnia, quæ imperarentur, facere; sed Mario parum fidere: sæpè antea, cum imperatoribus Romanis pacem conventam, frustra fuisse. Cæterum Bocchus, si ^e ambobus, consultum, & ratam pacem vellet, daret operam, ut unâ ab omnibus, quasi de pace, in colloquium veniretur, ibique sibi Sullam traderet: cùm talem virum in pote-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Denique patefecit regi, senatum & pop. Romanum non pro gratiâ accepturos illud quod polliceatur, quoniam armis amplius valuissent.

² Quoniam Jugurtham in potestate haberet.

³ Bocchus causabatur cognatio-

nem, affinitatem, præterea dicebat fœdus cum Jugurthâ intervenisse.

⁴ Cæterum constituunt quæ visa sunt utilia ad simulandam pacem, cujus Jugurtha, defessus bello, erat avidissimus.

N O T Æ.

^a Si quid.] Absque hâc exceptione, quæ minùs urbana est, reliqua aptissimè cohærebant.

^b Modicè.] Multo officio Syllam Bocchus prosecutus erat, ideoque Sallustius ad ea Syllam cum modestiâ respondisse dicit.

^c Peteret.] Non satis cognoscitur bellone, an pãcto, Numidiæ partem aliquam Bocchus

obtineret; an verò totum istud sit de spe intelligendum, quam Jugurtha, si finibus integris fœdus cum Romanis pangeretur, Boccho maximam fecerat.

^d Fluxa.] Erga Jugurtham, quocum fœdus inivisse eum, neminem latebat.

^e Ambobus.] Boccho & Jugurthæ.

state habuisset, tum fore uti jussu S. P. Q. R. fœdus fieret; neque hominem nobilem, non suâ ignaviâ, sed ob rempub. in hostium potestate relictum iri. Hæc Maurus secum ipse diu volvens, tandem promisit. Cæterum ^a dolo, an ^b verè cunctatus, parum comperimus. Sed plerumque ^c regiæ voluntates, uti vehementes, sic mobiles, sæpè ipsæ sibi advorsæ. Postea, tempore & loco constituto, in colloquium ¹ uti de pace veniretur; Bocchus Syllam modò, modò Jugurthæ legatum appellare: benignè habere: idem ambobus polliceri. Illi pariter læti, ac spei bonæ pleni esse. Sed nocte eâ, quæ proxima fuit ante diem colloquio decretum; Maurus adhibitis amicis, ac statim ^d immutatâ voluntate, remotis cæteris, dicitur secum ipse ^e multum agitavisse; vultu, colore, ac motu corporis pariter atque animo varius: ³ ^f quæ scilicet, tacente ipso, occulta pectoris, oris immutatione patefecisse. Tamen postremò Syllam accersi jubet, & ex illius sententiâ Numidæ infidias tendit. Deinde ubi dies advenit, & ei nunciatum est, Jugurtham haud procul abesse; cum paucis amicis, & ^g quæstore nostro, quasi obviis, honoris causâ, procedit in tumultum ³ facillimum visu insidiantibus. Eodem Numida cum plerisque necessariis suis inermis, uti dictum erat, accedit: ac statim signo dato, undique simul ex insidiis invaditur. Cæteri obtruncati: Jugurtha Syllæ victus traditur, & ab eo ad Marium ^h deductus. ⁱ Per idem tempus advorsum ^k Gallos ab ducibus nostris Q. Scipione, & M. Manlio

INTERPRETATIO.

¹ Postea loco & tempore constituto, Bocchus appellabat modò Syllam, modò legatum Jugurthæ, ut veniretur in colloquium de pace.

² Ipse Bocchus vultu, colore ac motu corporis, pariter atque animo, varius dicitur multum agitavisse

ea, quæ, scilicet occulta pectoris, dicitur, ipso tacente, patefecisse oris immutatione.

³ Procedit in locum editiorem, quem facile insidiantes prospicere poterant.

NOTÆ.

^a Dolo.] Ut magis crederet Jugurtha, optimâ fide Bocchum cum ipso agere; cum rem ipsam diu ab illo ante agitaram videret, quàm polliceretur.

^b Verè.] Id est, cum Numidæ tradere Syllam Bocchus statuisset.

^c Regiæ.] Rem ipsam verissimè expressit Sallust. Videant itaque & sibi caveant, quibus omnia ex voto successerunt. Periculum est maximum, ne voluntas omnia cum impetu pervadere assueta, sæpius cum dolore, eadem relegere cogatur.

^d Immutatâ.] Id est, Dimissis omnibus.

^e Multum. Alii habent multa.

^f Quæ.] Scilicet ex ejus incerto vultu, & oris immutatione, animi fluctuatio & du-

bitatio cognita est: nesciebat enim an Jugurthæ Syllam, vel Syllæ Jugurtham, tradere melius esset.

^g Quæstore.] Syllâ.

^h Deductus.] Florus ex Livio, in carcere necatum Jugurtham fuisse; alii fame contabuisse volunt.

ⁱ Per idem.] Istud ad Jugurthæ historiam non facit, sed additum est, ut cognosceretur, quamobrem contra leges Mario absenti consulatus mandatus fuisset.

^k Gallos.] Alii magis istud Germanis adscribunt: optimè verò & verissimè noster autor qui Gallis, propter Helvetios scilicet qui tum, cum Cimbris, belli adversus Romanos concitatoribus, ter ipsos profligaverunt.

malè pugnatum. Quo metu Italia omnis contremuerat. ^a Illique & usque ad nostram memoriam Romani sic habuère, alia omnia virtuti suæ prona esse; cum Gallis pro salute, ^a non pro gloriâ certari. Sed postquam bellum in Numidiâ confectum, & Jugurtham Romam victum adduci, nunciatum est; Marius consul ^b absens factus est, & ei decreta provincia Gallia: isque ^c Kalendis Januar. magnâ gloriâ consul triumphavit. Ex eâ tempestate spes, atque opes civitatis in illo sitæ erant.

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Et Romani, qui illis temporibus vivebant, & usque ad nostram memoriam, sic animo reputaverunt;* | *alia omnia suæ virtuti prona esse & facilia, at cum Gallis pro salute certari, non pro gloriâ.*

N O T Æ.

^a *Non pro gloriâ.]* Quandoquidem de gloriâ cum Gallis non ausi sunt contendere, qui orbis terrarum Domini reliquorum populorum honorem proculcaverant. Illa, Deo

adjuvante, nunquam peribit.

^b *Absens.]* Contra morem.

^c *Kalendis.]* Quo tempore consules magistratum inibant.

Finis Belli Jugurthini.

Jonas Tawell

C. SAL-

C. SALLUSTII CRISPI HISTORIARUM FRAGMENTA.

LIBER I.

ES populi R. M. ^a Lepido, Q. ^b Catulo Coss. ac deinde militiæ & domi gestas ^c composui. *Donatus & Pomp. Messalinus.*

^d Cato Romani generis disertissimus multa paucis absolvit. *Serv. & Acron.*

^e Fannius verè. *Victorinus.*

Nos in tantâ ^f doctissimorum hominum copiâ. *Serv.*

Neque me diversa pars in civilibus armis movit à vero *Arusianus.*

N O T Æ.

^a [*Lepido.*] Hic est, qui, cum proscriptos à Syllâ revocare studeret, bellum civile movit, quod penè citius oppressum est quàm inciperet.

^b [*Catulo*] Hic insensum capitolium, anno ab urbe conditâ 684. restitutum dedicavit.

^c [*Composui.*] Donatus sub initium *Æneidos* hîc historiæ Sallustium cœpisse scribit; & Messalinus hanc vocat Sallustianam periodum. Unde conjicere licet autorem nostrum, qui se, ab initio belli Catilinarii, res gestas P. Rom. carptim scripturum esse dicit, in eo non perstitisse; sed postquam de bello scripsisset, quod Catilina aliquot annis à Lepidi & Catuli consulatu excitavit; atque eo quod multò antè eundem consulatum P. Rom. adversus Jugurtham gesserat; ad historiam unâ serie, non interruptè posteris transmittendam, animum adiecisse. Vide-

tur itaque de Sertorio & Pompeio, item de Mithridate, Tigrane & Lucullo, præcipuè, & iis quæ ab his à Lepidi consulatu ad bellum Catilinarium usque, acta sunt, mentionem fecisse. Quæ verò ex ejus fragmentis hinc inde dissipata, collecta sunt; in tantâ caligine, vix quisquam in locum suum & ordinem possit restituere, neque certè tanti esse judicamus.

^d [*Cato.*] Censorinus est.

^e [*Fannius.*] Duo fuerunt, quorum Cicero meminit in Bruto.

^f [*Doctissimorum.*] De Cælio, Rutilio, Pictore, Quadrigario, Antiato, Sifenna, Venorio, præcipuis antè Sallustium historicis, intelligi volunt: quibus adde Catonem historicum eximium, ex quo multa summissæ autorem nostrum, ei etiam exprobratum est.

Nobis

Nobis ^a primæ diffensiones vitio humani ingenii evenêre : quod, inquires, atque ^b indomitum, semper in certamine libertatis, aut gloriæ, aut dominationis agit. *Prisc.*

Nam à primordio orbis ad bellum ^c Persi Macedonicum. *Idem.*

Res Romana plurimum imperio valuit, Ser. Sulpitio & M. Marcello Coss. omni ^d Galliâ cis ^e Rhenum, atque inter mare ^f nostrum, atque Oceanum, nisi quæ à paludibus in viâ fuit, perdomita. ^g Optimis autem moribus, & maxumâ concordia egit populus Rom. inter secundum atque postremum bellum Carthaginense. *Victorinus & Augustinus.*

At discordia, & avaritia, atque ambitio, & cætera secundis rebus oriri ^h fueta mala, post Carthaginis excidium maxumè aucta sunt. Nam injuriæ validiorum, & ob eas discessio plebis à patribus, aliæque diffensiones domi fuêre jam inde à principio : neque amplius, quam regibus exactis, dum metus à ⁱ Tarquinio & bellum grave cum ^k Etruriâ positum est, æquo & modesto jure agitatum : dein, servili imperio patres plebem exercere : de vitâ atque ^l tergo regio more consulere : agro pellere ; &, cæteris expertibus, soli in imperio agere. Quibus sævitiis, & maxumè fœnoris onere, oppressa plebes, cum assiduis bellis tributum simul & militiam toleraret ; armata montem ^m sacrum, atque Aventinum, infedit : tumque ⁿ Trib. pl. & alia sibi jura paravit. Discordiarum & certaminis utrimque finis fuit secundum bellum Punicum. *Augustinus.*

INTERPRETATIO.

^a Neque amplius Romæ agitatum est æquo & modesto jure, quàm dum metus à Tarquinio, & bellum grave positum est cum Etruriâ, postquam reges pulsî essent.

NOTÆ.

^a *Primæ.*] De seditionibus videtur agere, quæ ob fœneratorum potentiam præcipuè, atque potentiorum superbiam, ortæ sunt. Cæterum locutus fuerit de primis omnino Romanorum divisionibus, an non, nostrâ parum interest : illud est maximum, quod nobis verum discordiarum nostrarum fontem ostendit, quem obstruet qui volet & poterit.

^b *Indomitum.*] Id est, quod domari non potest.

^c *Persi.*] A nominativo Perseus : aliàs Persef dicitur, quem regno Macedoniæ Romani spoliaverunt.

^d *Galliâ.*] Hinc patet, quod & alii abinde probaverunt, Germaniam veteribus sub Galliâ comprehensam fuisse.

^e *Rhenum.*] Rhenus notissimus hodie Germaniæ fluvius.

^f *Nostrum.*] Mediterraneum.

^g *Optimis.*] Hoc illud est quod dixit in Jugurthâ, senatum & P. Romanum placidè inter se, modestèque rempublicam tractâsse.

^h *Sueta.*] Ab iis itaque sibi cavendum esse intelligant qui favente utuntur fortunâ.

ⁱ *Tarquinio.*] *Superbo*, scilicet, regum Romanorum postremo, qui unâ cum filiis adversus Romanos bellum movit, eos manu in regnum reducente Etruscorum rege Porrenâ.

^k *Etruriâ.*] Italiæ regio ad Urbis Occiduum. Hodie *Toscane*.

^l *Tergo.*] Quia verberibus in damnatos sæviebant.

^m *Sacrum.*] *Capitolium*.

ⁿ *Trib.*] Per quos à potentiorum injuriâ tuti agerent.

Postquam, remoto metu Punico, similitates exercere vacuum fuit; plurimæ turbæ, seditiones, & ad postremum bella civilia orta sunt: dum pauci potentes, quorum ^a in gratiâ plerique concesserant, ^b sub honesto patrum, aut plebis, nomine dominationes affectabant; bonique & mali cives appellati, non ob merita in rempublicam, omnibus pariter corruptis, sed uti quisque locupletissimus, & injuriâ validior, ^c quia præsentia defendebat, pro bono ducebatur. ^d Ex quo tempore majorum mores, non paulatim, ut antea, sed torrentis modo, ^e præcipitati: adeo juvenus luxu atque avaritiâ corrupta est, uti meritò dicatur, genitos esse, qui neque ipsi habere possent res familiares, neque alios pati. *Agellius, & Augustinus.*

^f Igitur venditis proscriptorum bonis, aut dilargitis. *Agellius.*

Id bellum excitabat & metus Pompeii victoris ^h Hiempsalem in regnum restituentis. *Idem.*

Maximèque ferocia regis ⁱ Mithridatis in tempore bellaturi. *Donatus & Arufianus.*

Quin lenones & vinarii, lanique, quorum præterea vulgus in dies usum habet, pretio ^k compositi. *Carisius.*

Genus armis ferox, & servitii insolitum. *Arufianus.*

M. Æmilii Lepidi Cof. ad P. R. Oratio contra Sullam.

Clementia & probitas vestra, Quirites, quibus ^l per cæteras gentis maximi, & clari estis, plurimum timoris mihi faciunt advorsus tyrannidem L. Sullæ; ne aut ipsi, nefanda quæ æstumatis, ea parum credendo

I N T E R P R E T A T I O.

^l Quibus maximi estis inter cæteras gentes.

N O T Æ.

^a *In gratiâ.*] Arufianus à Sallustio dictum notat concedere in gratiâ. Augustinus qui fragmentum hoc totum conservavit, in gratiam concesserunt, scriptum reliquit.

^b *Sub honesto.*] Patres pro dignitate senatus, tribuni pro libertate plebis dum contendere videbantur, quisque pro gloriâ suâ certabat.

^c *Quia presentia.*] Hinc discere possunt qui reipublicæ student commoditatibus, quanto cum molimine, quantâque prudentiâ, ex prædonum manibus ea sit retrahenda.

^d *Ex quo tempore.*] Hæc cum præcedentibus unâ serie non refert Augustinus.

^e *Præcipitati.*] Hunc locum diligenter excussisse non pœnitebit eos, qui ad reipublicæ sedent gubernacula.

^f *Igitur.*] De Syllâ hoc loco sermonem

esse quando non probaret Augustinus, res ipsa satis declararet.

^g *Metus.*] Gellius Pompeii metum explicat, non quod ille metueret, sed quod metueretur.

^h *Hiempsalem.*] Huic Numidiam cum Gætulis Pompeius tradidit, cujus filium Jubam Cæsar profligavit.

ⁱ *Mithridatis.*] Rex fuit Ponti Mithridates Romanorum accerrimus hostis, usque adeo veneno assuetus, ut eo tandem malè tentatum spiritum, ferro coactus sit expellere.

^k *Compositi.*] Nonius exponit redempti.

^l *Tyrannidem.*] Dictaturam ante Lepidii consulatum deposuisse Syllam, non est dubium: adeoque de ejus dominatione hîc agitur, quatenus eam per satellites, posito nomine tantum, exercebat.

de aliis, circumveniamini: præsertim cùm illi spes omnis in scelere atque perfidiâ sit, ^a neque se aliter tutum putet, quàm si pejor atque intestabilior ^b metu vestro fuerit; ¹ quò captivis libertatis curam miseria eximat: aut si provideritis, in tutandis periculis magis, quàm in ulciscendo, ² teneamini. Satellites quidem ejus, homines maximi nominis, ^c non minùs optimis majorum exemplis, nequeo satis mirari, dominationis in vos, servitium suum ^d mercedem dunt; & utrumque per injuriam malunt, quàm optumo jure liberè agere: præclara ^e Brutorum atque Æmiliorum & ^f Lutatiorum proles, geniti ad ea, quæ majores virtute peperere, subvertunda. Nam quid à ^g Pyrrho, Hannibale, ^h Philippoque & ⁱ Antiocho defensum est aliud, quàm libertas, & suæ cuique sedes; neu cui, nisi legibus, pareremus? quæ cuncta sævus iste ^k Romulus, quasi ab externis rapta, tenet, non tot exercituum clade, neque ^l consulis, & aliorum principum, quos fortuna belli consumserat, satiatus; sed tum crudelior, cùm plerosque secundæ res in miserationem ex irâ vertunt. Quin solus omnium, post memoriam hominum, supplicia in ^m post futuros composuit: quîs priùs injuria quàm vita certa esset: pravissimèque per sceleris immanitatem adhuc tutus fuit; dum vos, metu gravioris servitii, à repetundâ libertate terremini. Agendum atque obviàm eundum est, Quirites, ne spolia vestra penes illum sint: non prolatandum, neque votis paranda auxilia; nisi fortè speratis, per tædium jam, aut pudorem tyrannidis, esse eum per scelus occupata ⁿ periculosus

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Ut miseria adimat vobis captivis curam libertatis.*

² *Aut, si provideritis, magis*

attenti sitis ad vos à periculis liberandos, quàm ad injurias ulciscendas.

N O T Æ.

^a *Neque.*] Igitur, vel principiis obstandum; vel semel & maturè, cui ea lubet arripere, tradenda sunt reipublicæ gubernacula.

^b *Mtu.*] *Quem vobis incusserit Sylla*, scilicet, ne, si parum tyrannus esset, aut vos aliquid puderetis, ipsum acerbissimè puniretis.

^c *Non minùs*] Id est, qui, præter nomen, exempla insuper optima à suis majoribus habuerunt.

^d *Mercedem dant.*] Id est, illi, ut vobis impent, servi fiunt.

^e *Brutorum.*] Hujus præsertim meminit, quia tyrannorum hostis fuit acerrimus, qui-que Tarquinium Superbum expulit, ejusque filium planè quasi ad inferos usque persecutus est.

^f *Lutatiorum*] A Lutatius Catulo, ipse Lepidus, bellum civile movens, retro pulsus est.

^g *Pyrrho.*] Id est, *adversus ipsum.*] Fuit autem Pyrrhus rex Epirotarum.

^h *Philippoque.*] Rex fuit Macedoniæ.

ⁱ *Antiocho.*] Rex fuit Syriæ, quem luxuriâ suâ debellatum, nullo negotio R. Rom. superavit.

^k *Romulus.*] De Syllâ invidiosè loquitur.

^l *Consulis.*] Videtur de Marii filio loqui.

^m *Post futuros.*] Hoc dicit, quia proscriptorum liberos Sylla à republicâ submovit, eosque petendorum honorum jure privavit.

ⁿ *Periculosus.*] Nullus itaque injustè dominetur, qui se pessimum fieri metuit.

dimissu,

dimissurum. At ille eò processit, uti nihil gloriosum, nisi tutum, & omnia ^a retinendæ dominationis honesta, existimet. Itaque illa quies, & otium cum libertate, quæ multi probi potius, quàm laborem cum honoribus, capeſſebant, nulla sunt. Hâc tempeſtate serviundum, aut imperitandum: habendus metus est, aut faciendus, Quirites. Nam quid ultra? Quæve humana superant, aut divina impolluta sunt? Populus Romanus, paulò antè gentium moderator, exutus imperio, gloriâ, jure; agitandi inops, despeſtusque; ne ^b servilia quidem alimenta reliqua habet. Sociorum & Latii magna vis, civitate pro multis & egregiis factis, à vobis datâ, per unum prohibentur; & plebis innoxiae patrias sedes occupavêre pauci satellites, mercedem scelerum leges, judicia, ærarium, provinciæ, reges, penes unum: denique necis civium, & ^c vitæ licentia. Simul humanas hostias vidistis, & sepulchra infecta sanguine civili. Estne viris reliqui aliud, quàm solvere injuriam, aut mori per virtutem? Quoniam quidem unum omnibus finem naturâ, vel ferro, septis statuit; neque quisquam ^d extremam necessitatem nihil ausus, nisi muliebri ingenio, exspectat. Verùm ego seditiosus, uti Sulla ait, qui præmia turbarum ^e queror; & bellum cupiens, quia jura pacis repeto. Scilicet, quia non aliter salvi, satisque tuti, in imperio eritis; nisi Vettius Picens, ^f scriba Cornelius, aliena, bene parata, prodegerint: nisi approbaveritis omnis proſcriptiones innoxiorum, ^g ob divitias; cruciatus virorum illustrium; vastam urbem fugâ, & cædibus; bona civium miserorum, quasi ^h Cimbricam prædam, venum, aut dono datam. At objectat mihi possessiones ex bonis pro-

N O T A E.

^a *Retinendæ.*] Id est, ad retinendum. Subintelligitur, *causâ*.

^b *Servilia.*] Quinorum frumenti modiorum fuisse ea, in singulos menses ex Donato, ad Terentii Phormionem discimus. Cæterùm hinc licet conjicere, aliquid in frumenti distributione à Syllâ mutatum fuisse.

^c *Vitæ licentia.*] Nemo enim, illo invito, nec bona, nec patriam, nec vitam, retinere poterat, ut testatur Cicero.

^d *Extremam.*] *Mortem.*

^e *Queror.*] Gronovius legendum esse putat *quæro*; at pace tanti viri nihil mutandum censeo: quin sensum meliorem, magisque ex Lepidi ingenio, *queror* videtur efficere. Intendit enim Syllæ criminationes eo modo proponere, ut per se diluantur; quod quidem in posteriori perspicuum est, cum dicit, *Et bellum cupiens, quia jura pacis repeto*. Si in priori pro *qui*, legas *quia*, nam sæpè eam vim obtinet, res erit clarissima. Lege modò, & videbis: perinde enim est ac si diceret, *Ineptè Sylla me seditiosum vocat, cum*

in eo sim, ut querar, quodd præmia antebac seditiosis collata fuerint.

^f *Scriba.*] Ita vocati sunt qui in tabulas rationes publicas referrent. Quorum quidem ordo honestus erat, quòd eorum hominum fidei tabulæ publicæ, periculaque magistratuum committuntur, ut ait Cicero: at officium mercenarium, nec magni testimonii aut pretii: si Alex. Neapolitano, aliisque unde & istud colligi potest, fides est adhibenda. Hic verò Cornelius & Vettius ex eo numero fuerunt, qui malo publico creverant, satellites Syllæ tyrannidis & crudelitatis, atque adeò maximè exosi, ut vel ex hoc loco apparet.

^g *Ob divitias.*] Dicit divitias causam fuisse, ut innoxii quòque proſcriberentur.

^h *Cimbricam.*] Cimbri populi fuerunt Germaniæ, supra Saxones, ad Septentrionem, in peninsulâ ab ipsis Cimbrica dicta, quos ab extremis Galliæ profugos, cum Theutonis & Tigurinis, Marius novissimè conciderat.

scriptorum, quod quidem scelerum illius vel maximum est, non me, neque quemquam omnium satis tutum fuisse, si rectè ^a faceremus. Atque illa quæ tum formidine mercatus sum, precio soluto, ^b jure, dominis tamen restituo; neque pati consilium est, ullam ex civibus prædam esse. Satis illa fuerint, quæ, rabie contractâ, toleravimus; manus conferentes inter se Romanos exercitus, & arma ab externis in nosmet versa. Scelerum & contumeliarum omnium finis sit. Quorum adeò Sullam non pœnitet, ut & facta ^c in gloriâ numeret, & si liceat, avidius fecerit. Neque jam, quid existimetis de illo, sed quantum vos audeatis, vereor; ne, alius alium principem expectantes, antè capiamini, non opibus ejus, quæ futiles & corruptæ sunt; sed vestrâ socordiâ, quam captum ire licet; & ^d quàm audeat tam videri felicem. Nam præter satellites commaculatos, quis eadem vult? Aut quis non omnia mutata præter victoriam? ^e Scilicet milites, quorum sanguine, Tarrulæ, Scyroque, pessumis servorum, divitiæ partæ sunt. An, quibus prælatus in magistratibus capiundis Fufidius, ^f ancilla turpis, honorum omnium dehonestamentum? Itaque maxumam mihi fiduciam parit victor exercitus, cui per tot vulnera & labores, nihil præter ^g tyrannum quæsitum est. ^h Nisi fortè tribuniciam potestatem eversum profecti sunt per arma, conditam à majoribus suis; ⁱ utique jura & judicia sibimet extorquerent: egregiâ scilicet mercede, cùm ^k relegati in paludes & silvam, contumeliam atque invidiam ^l suam, præmia penes paucos intellegerent.

I N T E R P R E T A T I O.

^l Cùm intelligerent, postquam | tùm esse pro se, præmia verò penes
relegati essent in paludes & silvam, | paucos.
contumeliam atque invidiam tan-

N O T Æ.

^a Faceremus.] Pro fecissemus: ita & Terentius, sæpè.

^b Jure.] Suiwant les formes de justice.

^c In gloriâ.] Videtur ad id respicere quod Plutarchus, palam in foro Syllam dixisse, testatur, cùm publicum præsidium à se dimisisset, Sese omnium à se gestarum rerum paratum esse rationem reddere.

^d Quàm audeat.] Hic aliquid deesse putant, deinde quodlibet mutant & addunt. Difficile non est, neque ea res agitur. At sensus nullus est; nullus sit: nam malim equidem ego scire me aliquid perdidisse, quàm pro eo aliquid per imperitiam sumere, & gestare. At verò videamus, annon sensus aliquis ex istis verbis possit erui. Hâc ipsâ periodo dixit Lepidus, Vereor quantum

vos audeatis. Potuerit & dicere, Vereor quàm Sylla audeat, & quàm audeat videri felicem: atque istud egregiè quadrabit, cùm omnes à felicitate sciant Syllam cognominatum fuisse.

^e Scilicet milites.] Ironia est.

^f Ancilla.] Per maximum contemptum ita loquitur.

^g Tyrannum.] Syllam, scilicet.

^h Nisi.] Ironica dubitatio.

ⁱ Utrique.] Respondet ironice dubitationi, vel, si mavis, ejus est continuatio, quod magis probò.

^k Relegati.] Ita, per contemptum, loquitur de agris, quos suis militibus Sylla dividebat; quamquam cò divites colonos multos effecerat,

Quare

Quare igitur tanto agmine atque animis ^a incedit? Quia secundæ res mirè sunt vitiis ^b obtentui, ^c quibus labefactatis, quàm formidatus antea est, tam contemnetur; nisi fortè ^d specie concordia & pacis, quæ sceleri & parricidio suo nomina indidit. Neque aliter populo Romano esse belli finem ait, nisi maneat expulsa agris plebes, præda civilis acerbissima, jus, judiciumque omnium rerum penes se, quod populi Romani fuit. Quæ, si vobis, pax, & concordia ^e intelleguntur, maxuma turbamenta reip. atque exitia ^e probate: annuite legibus impositis: accipite otium cum servitio: & tradite exemplum posteris ad populum Romanum suimet sanguinis ^f cæde circumveniundum. Mihi, quamquam per hoc summum imperium satis ^g quæsitum erat nomini majorum, dignitati, atque etiam præsidio; tamen non fuit consilium ^g privatas opes facere: potiorque visa est periculosa libertas quieto servitio. Quæ si probatis, adeste Quirites, &, bene juvantibus dīs, M. Æmilium ^h Consulem, ducem & autorem sequimini ad recipiendam libertatem.

Tunc verò & ⁱ posci: dum cæteri ejusdem causâ ducem senatûs rati, maximo gaudio bellum irritare. *Nonius, irritare, provocare.*

^kCurionem ^lquæsit, ut adolescentior, & populi suffragiis ^m integer,

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Quæ, si pro pace & concordia veniunt apud animum vestrum, probate igitur maxima turbamenta atque exitia reipublicæ.

² Quamvis satis consuleram,

per hoc summum imperium, & consulatum, nomini & gloriæ majorum meorum, dignitati atque etiam præsidio.

N O T Æ.

^a Incedit.] Id est, Quis fit igitur, ut tam magnificè per ora nostra Sylla ambulet, cum jam omnes ejus dominationes pigeat? Peropus verò fuit sibi istud Lepidus à parte populi objiceret, ut ejus postea timor dissolveretur.

^b Obtentui.] Id est, mirè vitia tegunt, faciuntque ut quid splendidum videantur.

^c Quibus.] Rebus secundis, scilicet.

^d Specie.] Hic corruptam esse scripturam ut sentit clarissimus Douza, nullus dubito: correctionem quam modestissimè conjecturam dicit, non possum non amplecti, cum propemodum nihil mutet. Pro specie reposuit, spes est, atque conjecturam, ex loco planè simili, in hac ipsa oratione, confirmat, ubi dixit Lepidus, Nisi fortè speratis per tedium jam aut pudorem tyrannidis, &c.

^e Probate.] Efficacissima est ista agendi ratio, cum quis adversario, quod ipsum maxime urgeat, concedit.

^f Cæde.] Mercede reponendum esse con-

tendit Douza. Cædes equidem sanguinis, duriter sonet, sed nolim tamen ex durâ oratione eam extrudere.

^g Privatas.] Id est, mihi soli prospicere, vel, me solum tutum, & felicem agere.

^h Consulem.] Illum ipsum, scilicet.

ⁱ Posci.] Videtur deesse nomen proprium ducis, quod ex his reliquiis, licet corruptis, concinnandum est, legendumque: Tum V— posci, cum cæteri ejusdem causâ ducem se natos rati, &c. Verba sunt Urfini.

^k Curionem.] Consul fuit, anno, à Lepidi consulatu, altero.

^l Quæsit.] A Verbo Quæso, ex quo Quæso & Quæsumus tantum manserunt.

^m Integer.] Id est, qui neque ad id tempus honores petiverat, neque ambi-verat; cuique populus nondum suffragatus erat. Atque hinc licet conjicere hunc Lepido sese præpositum studuisse.

ætati concederet ^a Mamerci. *Priscianus lib. x.*

Philippus, qui ætate & consilio cæteros anteibat. *Servius lib. ix.*

Oratio L. Philippi contra Lepidum.

Maxumè vellem, P. C. remp. quietam esse; aut in periculis à promptissimo quoque defendi: denique prava incepta consultoribus noxæ esse. Sed contrà, seditionibus omnia turbata sunt, & ab iis, quos prohibere magis decebat. Postremò, quæ pessimi & stultissimi decrevere, ea bonis & sapientibus faciunda sunt. Nam bellum, atque arma, quamquam vobis invisa, tamen, quia Lepido placent, sumenda sunt. Nisi fortè cui pacem ¹ præstare, & bellum pati, consilium est. Pro dii boni, ^b qui hanc urbem, omisâ curâ, adhuc regitis; M. Æmilius omnium flagitiosorum postremus, qui, pejor an ignavior sit, deliberari non potest; exercitum opprimundæ libertatis habet, & se è contempto metuendum effecit: vos mustantes, & ² retractantes verbis & vatum carminibus, pacem optatis magis quàm defenditis; neque intelligitis mollitiâ decretorum vobis dignitatem, illi metum detrahi. Atque id ^c jure; quoniam ex rapinis consulatum, ob seditionem provinciam cum exercitu adeptus est. Quid ille ob benefacta cepisset, cujus sceleribus tanta præmia tribuistis? ^d At scilicet, ii, qui ad postremum usque, legatos, pacem, concordiam, & alia hujuscemodi decreverunt, gratiam ab eo peperere. Imò despecti & indigni rep. habiti, prædæ loco æstuantur; quippe ^e metu pacem repetentes, quo habitam amiserant. Equidem à principio, cùm Etruriam conjurare, proscriptos accersiri, largitionibus rempubl. ^f lacerari videbam; muturandum putabam, & Catuli consilia cum paucis secutus sum. Cæterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta

INTERPRETATIO.

¹ *Nisi fortè alicui mens est pacem dare, & bellum pati.*

² *Vos dum tacetis, vel relucta-*

mini verbis & carminibus vatum, optatis magis pacem, quàm eam defenditis.

NOTÆ.

^a *Mamerci.]* Lepidus intelligitur, illud enim fuit prænomen Æmiliorum. Sed notandum duos continenter & annis subsequentibus consules factos fuisse.

^b *Qui.]* Istud *qui*, non ad deos refertur, sed ad homines, senatores scilicet, quos Philippus appellabat. Quasi diceret, *Annon istud stupendum, vos, qui hanc urbem regitis, non providisse, ne Lepidus, &c.*

^c *Jure.]* Id est, *id vobis pro merito accidit.*

^d *At scilicet.]* Amara ironia, quâ adversarios seu repugnantes inducit, sibi, quod illos maximè urgeat, objectantes.

^e *Metu.]* Certè eorum mirè expressit & irritit insaniam, qui per socordiam, rempublicam administrant.

^f *Lacerari.]* Id est, *in partes & factiones dividi.*

* extollebant, & ignoscendo populi Romani magnitudinem ¹ auxisse; nusquam etiam tum Lepidum progressum videbant: cum ^b privata arma opprimundæ libertatis cepisset, sibi quisque opes aut patrocinia ^c quærendo, consilium publicum corruperunt. At tum erat Lepidus latro cum ^d calonibus, & paucis ^e sicariis; quorum nemo non diurnâ mercede vitam ^f mutaverit: nunc est proconsul cum imperio, non ^g emto; sed dato à vobis, cum legatis adhuc ^h jure parentibus: & ad eum concurrere homines hominum ordinum corruptissimi; flagrant inopiâ & cupidinibus; scelerum conscientiam exagitati: quibus quies, in seditionibus; in pace, turbæ sunt: hi tumultum ex tumultu, bellum ex bello, ferunt. ⁱ Saturnini olim, post ^k Sulpitii, dein Marii, ^l Damasippique, nunc Lepidi, satellites. Præterea Etruria, atque omnes ^m reliquæ belli arreptæ: Hispaniæ armis sollicitatæ: Mithridates in latere vectigalium nostrorum, quibus adhuc sustentamur, diem bello circumspicit: quin, præter idoneum ducem, nihil abest ad subvertendum imperium. ⁿ Quod ego vos oro, atque obsecro, P. C. ut animadvortatis; neu patiamini licentiam scelerum, quasi rabiem, ad ² integros contactu procedere. Nam ubi malos præmia sequuntur, haud facile quisquam gratuito bonus est. An

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Ceterum illi, qui gentis Æmiliæ benefacta extollebant; & dicebant magnitudinem P. R. crevisse ignoscendo; nusquam adhuc videbant Lepidum progressum.

² Neve patiamini licentiam scelerum quasi rabiem procedere contactu ad eos qui non sunt corrupti.

N O T Æ.

^a Extollebant.] Ut, scilicet, senatum ad misericordiam, erga Lepidum facilius adducerent.

^b Privata.] Id est, Sine senatus auctoritate.

^c Quærendo.] Rem istam Catonis verbis ita proferas, Sibi quisque consilium capiendū, eo factus est impetus in vacuam rempublicam.

^d Calonibus.] Servi sunt militum. Des Goujas.

^e Sicariis.] Gall. dicunt, Des Assassins: des Coupe-jarrets.

^f Mutaverit.] Hoc dicit per maximum eorum nebulonum contemptum; ut vilissimos fuisse intelligatur, qui vitam suam pro alimentorum pretio condonare non dubitarent.

^g Emto.] Prout antea, quamdiu Lepidus pecuniâ suâ conductis sicariis stipatus incebat.

^h Jure.] Scilicet imperatori suo parere tenentur Legati.

ⁱ Saturnini.] Hic Gracchanas leges afferens, seditionem antè aliquod tempus moverat.

^k Sulpitii.] Hic tribunus plebis, annitente Mario, legem tulit, ut exules revocarentur, & ut ipse Marius adversus Mithridatem dux crearetur: proscripserunt deinde à Syllâ, à servo proditus, retractus & occisus est. Servum verò quod attinet, ob indicium manumissus, sed statim, ob scelus erga dominum de saxo Tarpeio dejectus, simul ejusdem facti præmium & poenam consequutus est.

^l Damasippique.] Hic Prætor fuit, nullâ virtute præditus, qui ex Marii voluntate, Syllani nominis defensores crudelissimè mactavit.

^m Reliquæ.] De iis loquitur, qui à Marii parte steterant.

ⁿ Quod.] Propter quod.

expectatis

expectatis dum, exercitu ^a rursus admoto, ferro, atque flammâ urbem invadat? Quod multò propiùs est ab eo, quo agitat, statu; quàm ^b ex pace & concordia ad arma civilia: quæ ille adversum divina & humana omnia cepit, non pro suâ, aut quorum simulat injuriâ, sed legum ac libertatis subvertundæ. Angitur enim, ac laceratur animi cupidine, & ^c noxarum metu, expers consilii, inquires: ^d hæc atque illa tentans, ^e metuit otium, odit bellum, luxu atque licentiâ carentium videt, atque interim abutitur vestrâ socordia. Neque mihi satis consilii, metum, an ignaviam, an dementiam cam appellem; qui videmini ^f intenta mala, quasi fulmen, optare se quisque ne attingat; sed prohibere ne conari quidem. Et quæso considerate quàm conversa rerum natura sit. Antea ^f malum publicum, occultè; auxilia palam instruebantur, & eo boni malos facilè anteibant; nunc pax & concordia disturbantur palam, defenduntur occultè. Quibus ^g illa placent, in armis sunt: vos in metu. Quid expectatis? Nisi fortè

I N T E R P R E T A T I O.

^f *Qui videmini optare quisque, ne objecta mala, quasi fulmen, attingat se; sed ne quidem conari prohibere.*

N O T Æ.

^a *Rursus.*] Istud contra historiæ fidem esse contendit Douza, atque ex eo præsertim, quòd nullibi, Lepidum ante postremam expeditionem, & pugnam cum Catulo commissam, ad Romæ mœnia exercitum admovisse; multò minùs, urbem ferro & flammâ invasisse, legatur. At certè, quod cum tanti viri bonâ veniâ dictum sit, non videtur probare Douza quod intendit; non enim licet quæ rhetoricè à Philippo adversus Lepidum dicta sunt, statim ad historiæ rigorem exigere; quasi revera ille voluerit dicere, Lepidum ferro & flammâ Urbem invasisse: vel, si id maximè, non ideo tamen locum hunc corrigere opus fuerit, cum potuerit orator, quod à nefariis satellitibus antea patratum esset, ipsi Lepido, quamquam novo eorum duci, tribuere. Nihil tamen eâ de re historia. Quid inde? Fortè res atrox non fuit, vix fortè erupit; adeòque ab historicis neglectam fuisse possumus suspicari. Verùm quid opus est rationes congerere, cum ex hac ipsâ oratione, cuius cum aliquâ attentione legenti, Lepidum antè aliquid turbasse, quàm cum Catulo pugnaret, satis supèrque probetur.

^b *Ex pace.*] Haud dubiè mendosam esse

scripturam hanc idem Douza arbitratur, quam juxtà cum ignarissimis, sese intelligere, dicit; adeòque totum locum interpolandum censet: Cæteri tacent. Fortè sensus aliquis ex hac paraphrasi eruetur; perinde enim mihi videtur, ac si dixisset Philippus; *Non jam prolatare tempus est, ut factum antea; cum Lepidus contemnendus magis quàm prosigandus videbatur, quamdiu cum paucis sicariis nihil ampliùs quàm civitatem aliquo modo poterat commovere: nunc ille in eo non versatur; cives ad arma compellere non sudet, cum per vos exercitum habeat; & citiùs eveniet, ut ille ferro & flammâ urbem invadat, quàm ut cives ad arma capienda sollicitet.*

^c *Noxarum.*] Optimè; nam pœnam commitem habet culpa.

^d *Hæc atque illa.*] Id est, Omnia, etiam diversissima.

^e *Metuit.*] Lepidum insanum miserumque facit, cum ita fluctuantem & incertam fingit.

^f *Malum.*] Id est, si quis contra leges & senatûs auctoritatem aliquid auderet, clam illud parabat, &c.

^g *Illà.*] Omnia perturbare.

pudet,

pu- det, aut piget, rectè facere. An Lepidi ^a mandata animos movent? Qui placere ait, sua cuique reddi, & aliena tenet : belli jura rescindi, cum ipse armis cogat : civitatem confirmari, qui ^b adeptam negat : concordiae gratiâ plebi tribuniciam potestatem restitui, ex quâ omnes discordiae accensae. ^c Pessime omnium, atque impudentissime, tibine egestas civium, & luctus curae sunt ; cui nihil est domi, nisi armis partum, aut per injuriam ? Alterum consulatum petis, ^d quasi primum reddideris : bello concordiam quæris, quo parta disturbatur : nostri proditor, ^e istis infidus, hostis omnium bonorum. ^f Ut te neque hominum, neque deorum pudet, quos perfidiâ aut perjurio violasti ! Qui, quando talis es, maneat in sententiâ, & retineas arma, te hortor : neu prolatandis seditionibus inquires ipse, nos in sollicitudine retineas. Neque te provinciae neque leges, neque dii penates civem patiuntur. Perge, quâ coepisti ; ut quàm maturrumè merita invenias. Vos autem, P. C. quousque cunctando remp. intutam patiemini, & verbis arma ^g tentabitis ? Delectus advorsum vos habitus ; pecuniae publicè, & privatim, extortae ; praesidia deducta atque imposita ; ex lubricine leges imperantur : cum interim vos ^h legatos & decreta paratis. Et quantò, mehercule, avidius pacem petieritis, tantò bellum acrius erit ; cum intellegat se metu magis, quàm æquo & bono sustentatum. Nam qui turbas, & caedem civium odisse ⁱ ait, & ob id, armato Lepido, vos inermes retinet ; ¹ quæ victis toleranda sunt, ea, cum facere

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Nam quicumque dicit se odisse turbas & caedem civium, & ideo retinet vos inermes, dum Lepidus est armatus ; ille potius censet ut patiamini ea quæ sunt toleranda victis, cum ea possitis aliis infligere.

N O T A E.

^a *Mandata.*] Invidiosè de inceptis Lepidi agit, ut eos qui ipsi auscultabant, quasi ejus servi obsequentes fuissent, acerbè vulneret.

^b *Adeptam.*] Confidenter pro *ademptam adeptam* reposui. Ita enim sensus postulat, mirorque quomodo alii præterierint.

^c *Pessime.*] Lepidum tanquam præsentem & quidem ad persuadendum modo maximè efficaci Philippus alloquitur.

^d *Quasi primum.*] Rhetorico artificio Lepido objicit, quòd se adhuc pro consule gereret ; cum ex consulatu, exercitui præesset.

^e *Istis.*] *Iis*, scilicet, qui Lepido fidem habebant.

^f *Ut te.*] Cum Syllæ acta, multum retinente plerâque nobilitate, Lepidus rescinderet ; sacramento, ne patriæ bellum inferret,

cum ipsi concreditus est exercitus, à senatu adaectus est. Jam illi istud objicitur.

^g *Tentabitis.*] Id est, *conabimini verbis armorum vim repellere*. Vix majus aliud malum in republicâ, quàm cum ejus habent in manus infirmas inciderunt : eò enim fit, ut, qui bonum & honestum turpi lucro anteponunt, paucorum sceleratorum dolis & crudelitati objiciantur. Pessimi sunt hæc in parte, quos nostri *bonos homines* vocant ; quanquam illorum quisque eam laudem salutationibus & præstationibus aucupetur.

^h *Legatos.*] Qui Lepidi ferociam mulceant, cum potius ea re magis augeatur.

ⁱ *Ait.*] Quidam, quem nominare prohibet viri de bonis literis bene meriti, elegantia, lectionem receptam esse fatetur ; sed se- cum

cere possitis, patiamini potiùs censet. ¹ Ita illi à vobis pacem, vobis ab illo bellum, ^a suadent. Hæc si placent; si tanta torpèdo animos oppressit, ut obliti scelerum ^b Cinnæ, cujus in urbem reditu, decus, atque ordines omnes interierunt; nihilominus vos, atque conjuges, & liberos, Lepido permissuri sitis: quid opus decretis? Quid auxilio Catuli? Quin is & alii boni remp. frustrà curant. Agite, uti lubet: parata vobis Cethegi, atque alia proditorum ^c patrocina, qui rapinas & incendia instaurare cupiunt; & rursus adversum deos penates manus armare. Sin libertas & bella magis placent, decernite digna nomine, & augete ^d ingenium viris fortibus. Adest novus exercitus, & ad hoc, ^e coloniæ veterum militum; nobilitas omnis, duces optimi, fortuna meliores sequitur. Jam ^f illa, quæ socordiâ nostrâ collecta sunt, dilabentur. Quare ita censeo: quoniam Lepidus exercitum ^g privato

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Ita ille suadendo inducit pacem Lepido à vobis, vobis verò bellum ab illo.

N O T Æ.

cum & cum Sallustianâ elegantia pugnare contendit: numeri rationem in verbis illis tribus, *ait, retinet, censet*, perperam à sciolis inversam, & locum, vel suo periculo, castigandum esse, fidenter pronuntiat: deinde à nato nemine usque adhuc animadversum demiratur illud, sine quo sibi alii quomodo satisfecerint, nescit: denique magnificè sese effert, quòd primus pro *ait, aiunt*; pro *retinet, retinent*, &c. legendum esse intellexerit. Fundamentum istius applausus est, quòd ille putavit pronomen *qui* non posse nisi ad Lepidum referri; quod, quia ridiculum visum est, ideo, in aliorum hæret stupiditate, ipsemet stupidus scilicet. Ipse ego omnium fortè stupidissimus: ne id quidem mirabor, (quanquam res mihi usque adeò aperta videtur) ut supervacaneum habeam quicquam addere interpretationi. Ita enim evenit, ut, vel ea, quæ oculis & manibus attractamus, & comprimimus, cum curâ investigemus, nec videamus. Hæc ideo annotavi, quia, cæteris plorare jussis, sibi tam bellè assentari; eosque, qui non vident tametsi oculorum aciem maximè intendunt, vituperare, aut contemnere, injurium visum est.

^a *Suadet.*] De quovis loquitur, qui pro Lepido in senatu verba faceret.

^b *Cinnæ.*] Hic ab Octavio Româ pulsus: postea, ei abrogato consulatu, cum exercitu

ad urbem venit, & Romanos comœatu interclusit; deinde cum Romam intrasset, consule Octavio, plurimisque aliis, ejus jussu interemtis, multa sævitæ exempla exhibuit.

^c *Patrocina.*] Id est, *Homines qui in Lepidi gratiam, quos vellent possent deducere.*

^d *Ingenium.*] Ille idem, qui tam graviter superius hallucinatus est, optimè pro *ingenium, imperium* videtur reposuisse. Ita verò illud exponit, *Augete imperium, id est rempublicam vestram viris fortibus.* Non probo. Per *Imperium* supremam potestatem intelligo, quâ extra ordinem muniti erant, quibus, more Romano, *Ne quid respublica detrimenti caperet*, dicebatur: atque hanc nostram interpretationem in primis confirmat, quòd solemnibus istis verbis orationem suam Philippus concludit.

^e *Coloniæ.*] Fortè de Syllanis militibus intelligit, quos per Hetruriam, pulsos incolis, qui adversus ipsum steterant, Sylla diviserat.

^f *Illæ.*] Loquitur de iis omnibus quæ Lepidus contra rempublicam paraverat.

^g *Privato.*] Ille quidem cum imperio erat, atque eo à senatu dato, ut suprà dixit Philippus; sed privato consilio exercitum auxerat, & ad urbem ducebat.

consilio, paratum cum pessumis, & hostibus reip. contra hujus ordinis auctoritatem ad urbem ducit; ut Appius Claudius a interrex cum Q. Catulo proconsule, & cæteris quibus imperium est, urbi præsidio sint: operamque dent, ne quid resp. detrimenti capiat.

Uti Lepidus, & Catulus, decretis exercitibus maturrumè proficiscerentur. *Carisus l. ii.*

M. Lepido cum omnibus copiis Italiâ pulso, segnior neque minùs gravis, sed multiplex cura patres exercebat. *Servius, Marius Victorinus in Ciceronem.*

Obviàm ire, & commori b hostibus. *Arusianus, Messus.*

Lepidus pœnitens consilii. *Caris. l. iii.*

Sic verò quasi formidine attonitus, neque animo, neque auribus aut linguâ competere. *Nonius: Competere, rei cujusque meminisse, aut constanter valere.*

Prudens omnium, quæ senatus censuerat. *Arusianus.*

Magnis operibus c profectus, oppidum cepit, per L. Catilinam legatum. *Festus.*

Domitium proconsulem ex citeriori Hispaniâ cum omnibus copiis; quas paraverat, arcessivit. *Prisc. l. x. Arcessivit, inquit, & laceessivit.*

Sanctus aliter, & ingenio validus. *Caris. l. i. Aliter pro aliàs.*

Gens rarò egressa finis suos. *Ser. ad. lib. xi. Æneid. Arusian. Messus.*

Nisi cùm ira belli desenuisset. *Prisc. l. x.*

Muturaverunt exercitum d Dyrrachium cogere. *Arusian. Mess.*

Illò profectus, vicos, castellaque incendere, &, fuga cultorum deferta, igni vastare: neque elato, aut securo esse animo, metu gentis ad e furta belli peridoneæ. *Non Serv. ad xi. Æneidos.*

Liberis ejus avunculus erat. *Donatus ad Phormionem Terentii.*

Nihil ob tantam mercedem sibi abnuituros. *Arusianus, Messus.*

Infanum aliter suâ sententiâ, atque aliarum mulierum. *Caris. l. i. Aliter pro aliàs.*

Solis viis. *Donatus Phorm. act. v. scen. viii.*

Jussu Metelli cornicines occanuerunt. *Priscianus, lib. x. Serv. xi. Georg. Virg. Diom. lib. i. cap. iv.*

Nexuit Catenæ modo. *Prisc. l. x.*

N O T Æ.

a *Interrex.*] Ita vocabatur qui medius inter duos reges, imperium habebat, donec priore mortuo, alius sufficeretur. Origo fuit à morte Romuli: munus verò post exactos reges præcipuè comitiorum causâ & ad quinque dies tantum, duravit, idemque quod consulum.

b *Hostibus.*] Id est, cum ipsis.

c *Profectus.*] Alii *profectis*, alii *operibus confectis* legunt. Locus corruptus, ni fallor.

d *Dyrrachium.*] Urbs est Macedoniæ, ad mare Adriaticum, aliter Epidamnus dicta. Hodie *Durazzo.*

e *Furta.*] *Les stratagemes.*

Doctus militiam. *Arufian. Messus.*

Equi sine rectore exterriti, aut saucii consternantur. *Idem, l. iv.*

Neque se recipere, aut instruere prælio quivêre. *Prisc. l. x.*

Occupatusque collis editissimus apud ^a Hilerdam, & cum multâ operâ circumdata. *Prisc. l. v.*

At inde nullâ munitionis, aut requie morâ, processit ad oppidum. *Prisc. l. xviii. requie pro requiei.*

Agreste. *Carif. l. i.*

Ardebat omnis Hispania citerior. *M. Fabius Victor. de invent. Cic. l. i.*

^b Et ponere validam urbem multos dies ^c restantem pugnando vicit. *Non.*

Itaque ^d Sertorius, levi præsidio relicto in Mauritaniâ, nactus obscuram noctem, æstu secundo, furtivâque celeritate, vitare prælium in transgressu conatus est. *Agellius l. x. c. 26. Non. Marcel.*

Transgressos omnis recipit mons Ballera, præceptus à Lusitanis. *Idem, ibidem.*

Earum aliæ paululùm progressæ, nimio simul & incerto onere, cùm pavor corpora agitaverat, deprimebantur. *Idem.*

Locum editiorem, quàm victoribus decebat, capit. *Serv. ad viii. Æneidos, Arufian. Messus.*

Ex mox ^e Fusidius adveniens cum legionibus, postquam tantas asperitates, haud facilem pugnantibus vadum, cuncta hosti, quàm suis, opportunitiora videt. *Nonius.*

Cùm Sertorius neque erumperet, tam levi copiâ navibus fugam maturabat. *Serv. Fuldanus, Messus.*

Itineris eorum Metellus per litteras gnarus. *Arufianus.*

Itaque Servilius ^f ægrotum ^g Tarenti collegam prior transgressus, iter vortit ad Corycum urbem inclutam: pastusque nemore, in quo crocum gignitur. *Prisc. Non.*

N O T Æ.

^a *Hilerdam.*] Hilerda, seu Ilerda, ut alii scribere malunt, urbs est Tarrâconensis Hispaniæ, hodie *Lerida* dicta.

^b *Et ponere.*] Pro his vocibus in quibusdam Nonii manuscript. Digonem se reperisse testantur viri docti, unde Vizonem legendum esse conjecit Putschius. Probo, ut ille ait, duce, qui in voce ZO, se nullum nomen hâc syllabâ terminatum reperisse testatur, nisi unum barbaræ civitatis, lectum in Sallustio, *Vizo, Vizonis.*

^c *Restantem.*] Id est, *resistentem.*

^d *Sertorius.*] Vir fuit summæ, sed calamitosæ, virtutis; cui, à Syllâ proscriptio cùm Hispaniam armâisset, res Romana uno imperatore resistere non potuit: quique non prius bello, quàm suorum, scelere extinctus est.

^e *Fusidius.*] Liptius *Ausidius*, & de bello Sertoriano accipit, ex Plutarcho.

^f *Ægrotum.*] Potius est ut Sallustium scripsisse credam, *ægrotu collegâ*, idque de Leipfianâ sententiâ, inquit Douza.

^g *Tarenti.*] Tarentum urbs est Calabriæ, à Phalanto Lacone condita.

Ad ^a Olympum atque Phaselida. *Prisc.*

Apud ^b Corycum. *Idem.*

Apud ^c Læte oppidum cui nomen oblivionis condiderant. *Idem.*

Serv. ad i. Æneidos.

Repulsus à Læte oppido. *Idem. Prisc.*

Apud ^d Mutinam. *Idem.*

Apud ^e Præneste locatus. *Idem.*

Medio diei. *Messus.*

Quietam à bellis civitatem. *Idem.*

Militiæ peritus. *Idem.*

Sertorius portis turbam morantibus, & nullo, ut in terrore solet, generis aut imperii discrimine, per calonum corpora, ^f ad medium quasi deinsuper adstantium manibus in murum attollitur. *Nonius.*

Serv.

Neque detrusus aliquoties terretur. *Prisc. l. xv.*

Dubitavit acie pars. *Idem.*

Quos inter maxumè. *Carisf.*

Rumore primo. *Carisf.*

Idem fecère Octavius & Q. Cæpio sine gravi cujusquam expectatione, neque sanè ambitu publici. *Serv. ad l. iv. Æneid. Ambire significat & rogare. Sallustius in Jugurthâ: Quos ego audio ambire, fatigare vos singulos. Dicebatur & ambio illum, pro rogo. Sallustius, in i. Idem fecère, &c.*

Cùm aræ & alia diis sacrata, supplicium sanguine fœdarentur. *Id.*

Postremò ipsos colonos per miseras & incerta humani generis orare. *Idem ad illud xi. Æneidos.*

— per eversæ genitor fumantia Trojæ

Excidia obtestor.

Ea paucis quibus peritia & verum ingenium est abnuentibus. *Id.*

^g Perpenna tam paucis profectus, vera est æstimanda. *Id. ad xii. Æneidos.*

N O T Æ.

^a *Olympum atque Phaselida.*] Urbes fuerunt Lyciæ maritimæ & validissimæ, quas, deturbatis latronibus qui illuc prædas suas pyratikas comportabant, P. Servilius evertit.

^b *Corycum.*] Plinio Mons est, & antrum, & oppidum Ciliciæ. Mons seu promontorium ab aliis, Strabone puta, propter optimum crocum celebratur; ab aliis oppidum. Est item Corycus Cretæ promontorium.

^c *Læte.*] Urbs est Macedoniæ non longè à Thermaico sinu, ad Septentrionem.

^d *Mutinam.*] Galliæ togatæ oppidum: hodie Italiæ adscribitur, vocaturque *Modene.*

^e *Præneste.*] Urbs Latii, non longè à Româ.

^f *Ad medium.*] Quid hîc sibi velit autor difficile non est conjicere. Sertorium, scilicet, calonum humeris sublatum, in muros ab iis, qui super stabant, receptum fuisse, cùm olim alti non ampliùs essent, quàm ad arcendum impetum.

^g *Perpenna.*] Non crediderim hoc loco de illo sermonem esse qui Aristonicum vicit; sed de eo de quo postea, qui Sertorium in convivio trucidavit.

LIBER II.

SARDINIA ^a in Africo mari facie vestigii humani, in orientem, quàm in occidentem latior prominet. *Agellius, lib. xiii. cap. xviii. Non. Faciem totius corporis formam* *ὑπόσωπον*, id est, os, posuit antiquitas prudens; ut ab aspectu species, & à fingendo figura, ita à facturâ corporis facies, *Sallust. l. xi. Sardinia, &c. Isidorus.*

Inde ^b Ichnusa appellata *Solinus.*

Dubium an Insula sit, quod ^c Euri atque ^d Austri superjactis fluctibus circumlavit. *Nonius lavit, pro lavat.*

Nam Sullam consulem de reditu ejus legem ferentem ex composito trib. pl. C. Herennius prohibuerat. *Notat Agel. l. x. c. xx. Sallustium proprietatis in verbis retinentissimum consuetudini concessisse, & privilegium, quod de Cn. Pompeii Magni patris reditu ferebatur, legem appellasse.*

Nam procul & diversis ex regionibus. *Carisius, Asper, procul, inquit, est è loco.*

Obviàm fuêre. *Carisius, ibidem. Asper, ait, vetustè obviàm fuere; adverbio, quàm nomine, uti maluit.*

Urbe, patriâque extorres. *Messus.*

Genus militum suetum à pueritiâ latrociniis. *Idem.*

Inter læva mœnium, & dextrum flumen ^e Turiam, quod ^f Valentiam parvo intervallo præterfluit. *Prisc. l. v. & vi. Turiam dixit, qui accusativus generis masculini est, non neutri.*

In fiduciâ, quàm argumentis, purgatiores dimittuntur. *Donat. Phor. act. i. sc. iii. & Hecyr. act. iv. sc. iv. Nonius. Fiducia est audacia, Servius.*

NOTÆ.

^a *Sardinia.*] Mediterranei maris insula, Douza hoc fragmentum ex Isidoro augere conetur.

^b *Ichnusa.*] Id est, *Sardinia*: à vestigii similitudine Græcâ etymologiâ sic nuncupata.

^c *Euri.*] Euris ventus est spirans ab ortu æquinoctiali, Subsolanus quoque dicitur.

^d *Austri.*] Ventus à meridie, qui & No-

tus, nomine à Græcis, mutuato, vocatur.

^e *Turiam.*] Turia rivus est Hispaniæ Tarraconensis, qui non est cum Durio flumine confundendus, cum ille in mare Mediterraneum, hoc verò in oceanum, devolvatur.

^f *Valentiam.*] Urbs est Hispaniæ Tarraconensis.

Antequam regressus Sertorius instrueret pugnae suos. *Arusianus.*

Ipse animi atrox. *Idem.*

Copiis integra. *Idem.*

Eodem anno in Macedoniâ C. Curio, principio veris cum exercitu profectus in ^a Dardaniam, quibus potuit modis dictas pecunias coëgit. *Nonius, dicere, est promittere.*

Post, ubi fiduciâ nimius. *Arusianus.*

Sed ipsi ferunt taurum ex grege, quem prope litora regebat ^b Corfa nomine Ligus mulier. *Prisc. l. vi.*

^c Nam quædam Corfa nomine, Ligus mulier, cum taurum ex grege, quem prope littora regebat, transnatare solitum, atque per intervalla corpore ^d aucto remeare videret; cupiens scire incognita sibi pabula, taurum à cæteris degredientem usque ad insulam navigio profecuta est. Cujus regressu insulæ fertilitatem cognoscentes Ligures, ratibus eò profecti sunt, eamque nomine mulieris auctoris & ducis appellaverunt. *Isidorus, l. xiv. c. vi.*

Ne illa tauro parata sint. *Donatus, act. iv. sc. ii. Andriæ.*

^e Dædalum ex Siciliâ profectum, cum ^f Minois fugeret iram, atque opes. *Prisc. l. vi. Servius.*

Quem ex Mauritaniâ rex Leptasta proditiōis insinuatū cum custodibus miserat. *Prisc. lib. i.*

Quos advorsum multi ex ^g Bithyniâ volentes occurrere, ^h falsum filium arguituri. *Prisc. l. x.*

Ut actione desisteret. *Messus.*

Vespera. *Caris. l. xi.*

Argentum mutuū arcessivit. *Prisc. l. x.*

Eam deditionem senatus, per nuncios Orestis cognitā, approbat. *Prisc. l. vi.*

Nisi quâ flumen Lurda ⁱ Tauro monte defluens. *Idem, ibidem.*

N O T Æ.

^a *Dardaniam.*] Regio est supra Macedoniam, ad septentrionem.

^b *Corfa.*] De Corsicæ insulæ exordio agitur.

^c *Nam.*] Et istud fragmentum ex eodem Isidoro studet augere Douza. Sed nihil certi video.

^d *Aucto.*] Quia, scilicet, luxuriante herbâ egregiè pastus erat.

^e *Dædalum.*] Faber fuit Atheniensis ingeniosissimus, idemque insignis mathematicus, qui omnium primus vela & antennas navî aptasse dicitur; unde ejus alarum nata est fabula. De Labyrintho verò, quem Minos in Cretâ insulâ construxit, nihil opus est loqui, cum ejus irremediabiles vias fama apud omnes vulgaverit.

^f *Minois.*] Minos rex fuit Cretæ, quem ob insignem justitiam, judicem apud inferos poëtæ fabulati sunt.

^g *Bithynia.*] Asiæ minoris regio, ad septentrionem.

^h *Falsum.*] Optimè de Nisâ Nicomedis filio hîc agi, suspicatus est Douza. Vide eâ de re epistolam Mithridatis ad Arsacem.

ⁱ *Tauro.*] Mons est Taurus omnium nobilissimus & maximus, qui universam Asiam in duas partes dividit, quarum altera quæ ad septentrionem spectat, Asia intra Taurum; altera quæ meridiem, Asia extra Taurum, dicitur.

Frugum, pabulique lætus ager. *Arufianus, Serv. l. i. Æneid.*

Neque virgines nuptum à parentibus mittebantur, sed ipsæ belli promptissimos delegebant. *Messus.*

Modestus ad omnia alia, nisi ad dominationem. *Donatus Pbor. act. i. sc. 11.*

Noctu, diuque stationes, & vigilias tentare. *Carif. l. xi.*

At ^a Lucillum regis curâ machinata fames brevè fatigabat. Multique commeatus interierant insidiis latronum. *Prisc. l. vii. & Nonius.*

Namque primum ^b Jasonem novo itinere maris ^c Ætææ hospitis domum violâsse. *Prisc. l. viii.*

^d Tartessum Hispaniæ civitatem, quam nunc Tyrri, mutato nomine, ^e Gaddir habent. *Prisc. l. v.*

Neque subsidiis, ubi soluerat, compositis. *Prisc. l. x. Soluerat autem est solitus fuerat.*

Neque inermos ex prælio viros quemquam agnoturum. *Idem ibid.*

Eâ continentia vir gravis, & nullâ arte cuiquam inferior. *Arufian. Non. in Gravis.*

Omnes qui circum sunt, ^f præminent altitudine millium passuum duorum. *Arufian.*

Et Pœni ferunt adversus A. N. C. M. *Donatus.*

Quia corpore, & linguâ percitum, & inquietem, nomine histrionis vix sani, Barbuleium appellabant. *Prisc. l. vi.*

Audaciter. *Idem. l. xv.*

Ibi Fimbrianâ seditione, qui regi per obsequelam orationis, & maxumè odium Sullæ, graves, carique erant. *Nonius: Obsequium neut. genere, obsequela fœm.*

Mœnibus deturbat. *Non. deturbare.*

E muris canes sportis demittebant. *Idem.*

Ad hoc rumoribus, advorsa in pravitatem; secunda in casum; fortunam in temeritatem declinando, corrumpebant. *Idem.*

At Metellus in ulteriorem Hispaniam post annum regressus, magnâ

N O T Æ.

^a *Lucillum.*] Consul fuit Lucillus, vir clarissimus & ditissimus, qui bellum adversus Mithridatem feliciter gessit; deinde privatus factus, in ædificiis, convitiis & apparatibus, profusæ aded fuit luxuriæ, ut Xerxes togatus vocaretur.

^b *Jasonem.*] Dux fuit Argonautarum, nulli poëtarum non decantatus.

^c *Ætææ.*] Æetes, vel Æëtea, rex fuit Colchorum, Medæ pater.

^d *Tartessum.*] Tartessus opulentissima fuit civitas inter duo Bætis, vel, prout hodie dicitur, *Guadalupe* fl. ostia.

^e *Gaddir.*] Per errorem Tartessi nomen Gaddibus, & Gadium seu *Gaddir* Tartesso tributum esse docet in Geographiâ sacrâ vir incomparabilis Bocchartus.

^f *Præminent.*] Lipsius legit *præminet*, ut de monte quopiam reliquis editiore, intelligatur.

gloriâ concurrentium undique virile & muliebre ^a fecus, per vias ac
tecta omnium visebatur: cùm quæstor C. Urbinus, aliique cognitâ
voluntate, eum ad cœnam invitaverant; ultra Romanorum, & mor-
taliū etiam morem curabant; exornatis ædibus per ^b aulæa & in-
signia, scenisque ad ostentationem histrionum fabricatis: simul ^c croco
sparsa humus, & alia, in modum templi celeberrimi. Præterea cùm
sedenti ^d transfenna demissum Victoriæ simulacrum cum machinato
strepitu tonitruum coronam capiti imponebat: tum, venienti thure,
quasi Deo supplicabatur. Toga ^e picta plerumque ^f amiculo erat ei
accumbenti: epulæ quæsitissimæ: neque per omnem modò pro-
vinciam, sed trans maria, ex Mauritaniâ volucrum, & ferarum in-
cognita antea plura genera. Quibus rebus, aliquantam partem glo-
riæ dempserat, maxumè apud veteres & sanctos viros, superba illa,
gravia, indigna R. imperio existimantes. *Macrob. Sat. l. iii. c. 13.*
Nonius & Sospater, l. i.

Ruuntque pars magna suisinet, aut proxumorum telis, cæteri vice
pecorum obtruncabantur. *Nonius.*

Occurrere duci, & prælium accendere, adeò ut Metello in ^g sa-
gum, Hirtuleio in brachium, tela venirent. *Idem.*

^h Avidisque ita, promptisque ducibus, uti Metellus ictu ⁱ tragulæ
fauciaretur. *Idem.*

Sed Metellus in vulnere. *Don. act. v. sc. 11. And.*

Primò incidit fortè per noctem in ^k renunculo piscantis. *Non.*

Ad hoc pauca piraticæ adjungit ^l actuaria navigia. *Idem in Pira-
tica navicula.*

Omnia ^m sacrata corpora in ratem imposuisse. *Arusianus.*

N O T A.

^a *Secus.*] Id est, *sexus*: atque ita veteres
locutos esse multis & bene persequitur Car-
rio.

^b *Aulæa.*] Gall. *Des tapisseries.*

^c *Croco.*] Eum in odoribus habebant, &
ideo aquâ diluebant; unde ab Apuleio *odo-
rus*, à Senecâ *odoratus imber* dicitur. Opti-
mus ex Ciliciâ mittebatur; hinc Martialis,
Et Cilices nimbis hîc maduere suis.

^d *Transfenna.*] Servius extensum funem,
Nonius fenestram, interpretatur.

^e *Picta.*] Intelligendum vel de palmatâ,
quam merebantur ii, qui de hostibus pal-
mas reportabant, quòd victorias cum pal-
mis intextas haberet, ut placet Isidoro: vel
potiùs de togâ ab Etruscis sumtâ, purpurei
coloris, auro distinctâ, à triumphantibus
geri solitâ.

^f *Amiculo.*] Id est, *loco simpliciis togæ*;
nam ea quoque amiculi nomine intelligitur.

^g *Sagum.*] Vestimentum erat militare à
Gallis mutuatum.

^h *Avidisque.*] Douza hîc de pugnâ agi
credit, in Saguntinis campis à Sertorio
commissâ, in quâ Metellus à Sertorio fau-
ciatus est.

ⁱ *Tragulæ.*] Genus est teli, similitudine
hastæ.

^k *Renunculo.*] Carrio hanc vocem pro
navigio piscatorio Gellium accipere dicit,
sed in Gellii codicibus, *renunculus* scribi-
tur; & pro eo *Lenunculum* reponi volunt.
Lenunculus certè navigii genus est: at sine
manuscriptorum auctoritate non ausim vo-
cem aliquam extra Latinam linguam eli-
minare.

^l *Actuaria.*] Naves erant veloces ad im-
petus, & recursus, flexulque capiendos, ap-
tæ.

^m *Sacrata.*] *Morti & diis Manibus devo-
ta.*

Suos equites hortatus vado transmittit. *Idem.*

Ictu eorum qui in flumine ruebant, necabantur. *Don. Adelp^h. aet. iii. sc. 2.*

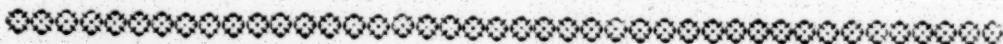
Circumventi dextrâ, unde ferrum erat, faxes aut quid tale capiti affligebant. *Arusianus.*

Sed Metellus in ulteriore provinciâ. *Don. ad Phorm. aet. i. sc. 4.*

Immane quantum animi exarsere. *Non. nomen positum pro Advetibus.*

^a At illi quibus res incognita erat, ivere cuncti ad portas, incognita tendere. *Serv. F. Ursini.*

Murum ab angulo dextri lateris ad paludem haud procul remotam duxit. *Serv. Fuldanus.*

L I B E R III.

XAUDIRIQUE sonus ^b Bacchanaliorum. *Macr. l. i. c. 4. Saturn. Non.*

Diversa, uti solet rebus perditis, capeffunt, namque alii fiduciâ gnaritatis locorum in occultam fugam sparsi; alii ^c globis eruptionem tentavere. *Prisc. l. x. Non.*

Unus constitit in agro ^d Lucano, gnarus loci, nomine ^e Publipor. *Idem, l. vi. Probus Catholicis.*

Malè jam assuetum ad omnis ^f vis controversiarum. *Prisc. l. vi.*

Conjuratione claudit. *Idem, l. x.*

Quasi par in oppido festinatio, & ingens terror erat, ne ex latere nova munimenta ^g madore infirmarentur; nam mœnia oppidi stagnabant, redundantibus cloacis adverso aestu maris. *Non in Mador.*

N O T Æ.

^a *At illi.*] In Servio Danielis, qui Fuldano præstantior est, hoc fragmentum ita legitur, *At illi quibus aderant, ruere cuncti ad portas, incondita tenere*: ex quo corruptè in illo altero *ivere* pro *ruere* positum esse, mihi quidem, clarum videtur.

^b *Bacchanaliorum.*] *Bacchi Fæstorum.*

^c *Globis.*] Vide suprâ.

^d *Lucano.*] Lucani populi fuerunt Italiæ ad mare Tyrrhenum, Picentinis & Brutiis

contermini, in extremâ propemodum Italiâ ab Ortu.

^e *Publipor.*] Id est, *Publii puer, seu servus.* Mirum ni hoc in loco, de quopiam ex Spartaci commilitonibus sermo est.

^f *Vis.*] Numero plurari: ita quoque extulisse veteres ait Priscianus, atque ita loquutus est Lucretius.

^g *Madore.*] Id est, *humiditate.*

Equis & armis decoribus cultus. *Prisc. l. vi.*

Dedecores, inultique ^a terga ab hostibus cædebantur. *Idem.*

Contra ille ^b calvi ratus quærebat num somnio thesaurus portenderetur. *Idem, l. viii. Non in Calvitur.*

^c Parte consumptâ, reliqua cadaverum ad diuturnitatem usûs fallerent. *Prisc. l. x.*

Epistola Cn. Pompeii ad Senatum.

^d Si advorsus vos, patriamque & deos ^e penates, totiens labores & pericula suscepissem; quotiens à primâ adolescentiâ ductu meo scelestissimi hostes fusi, & vobis salus quæsitâ est: nihil ampliùs in absentem me statuestis, quàm adhuc agitis, P. C. quem ^f contra ætatem projectum ad bellum sævissimum, cum exercitu optumè merito, quantum est in vobis, fame, miserrumâ omnium morte, confecistis. Hâc in spe populus R. liberos suos ad bellum misit? Hæc sunt præmia pro vulneribus; & totiens ob remp. fuso sanguine? Fessus scribundo, mittendoque legatos, omnis opes & spes privatas meas consumpsi: cum interim à vobis per triennium vix annuus sumtus datus est. Per deos immortalis utrum censetis, me ^g vicem ærarii præstare, an exercitum sine frumento & stipendio habere posse? Equidem fateor me ad hoc bellum majore studio quàm consilio, profectum; quippe qui nomine modò Imperii à vobis accepto, diebus quadraginta exercitum paravi; hostisque, ^h in cervicibus jam Italiæ agentis, ab Alpibus in Hispaniam summovi. Per eas iter aliud atque Hannibal, nobis opportunius patefeci. Recepi Galliam, ⁱ Pyrenæum, ^k Laletaniam, ^l Ilergetum; & primum impetum Sertorii victoris, novis quidem militibus, & multò paucioribus sustinui: hiememque in castris inter sævissimos hostis, non per oppida, neque ^m ex ambitione meâ

N O T Æ.

^a *Terga.*] Græcismus; id est, secundum terga, vel per terga.

^b *Calvi.*] Id est, Decipi.

^c *Parte.*] Douza de Calaguritanis à Pompeio obf. is intelligit, qui cibi inopiâ uxores natosque ad usum nefariæ dapis verterunt; & cadaverum reliquias salierunt, ut testatur Val. Max. Unde idem Douza concludit malè hoc fragmentum ante Pompeii epistolam collocatum esse, quod quidem nullus credo non confitebitur.

^d *Si.*] Scripta fuit hæc epistola pro habendo stipendio. Fiduciæ plena est; unde Pompeium juvenem magnifico & incorrupto animo fuisse, concludere licet.

^e *Penates.*] Dei sunt domestici, maximè nostri, & quasi penes nos nati.

^f *Contra ætatem.*] Quia ne quidem, eo tempore, 30 annos natus erat.

^g *Vicem ærarii.*] Id est, Me debere bellum sumtus ex proprio censu tolerare: sed acriùs expressit.

^h *In cervicibus.*] Id est, qui non longè ab Italiâ erant, eamque urgebant.

ⁱ *Pyrenæum.*] Pyrenæi vocantur montes qui Hispaniam à Galliâ dividunt.

^k *Laletaniam.*] Regio est Hispaniæ, quæ postea Gotholania, hodie Catalonge dicitur.

^l *Ilergetum.*] Alii legunt *Indigetes*: suntque cum iis, quos Livius *Ilercaones* vocat, Tarraconenses Hispaniæ populi.

^m *Ex ambitione.*] Id est, ad serviendum ambitioni & commoditatibus meis.

egi. Quid dein prœlia, aut expeditiones hibernas, oppida excisa, aut recepta enumerem? Quando res plûs valent quàm verba. Castra hostium apud ^a Sucronem capta, & prœlium apud flumen ^b Durium, & dux hostium C. Herennius cum urbe Valentiâ, & exercitu deleti, satis clara vobis sunt; pro quîs, ò grati patres, egestatem, & famem redditis. Itaque meo, & hostium exercitui, par conditio est. Namque stipendium neutri datur: victor uterque in Italiam venire potest. Quod ego vos moneo, quæsoque ut animadvortatis; neu cogatis necessitatibus privatim mihi consulere. Hispaniam citeriorem, quæ non ab hostibus tenetur, nos aut Sertorius ad internecionem vastavimus; præter maritimas civitates, quæ ^c ultro nobis sumtui, onerique. Gallia, superiore anno, Metelli exercitum stipendio, frumentoque aluit; & nunc ^d malis fructibus ipsa vix agitat. Ego non rem familiarem modò, verùm etiam ^e fidem, consumsi. Reliqui vos estis, qui nisi subvenitis, invito & prædicente me; exercitus hinc, & cum eo omne bellum Hispaniæ, in Italiam transgreditur.

Namque his præter solita vitiosis magistratibus, cùm per omnem provinciam in fœcunditate biennii proximi grave pretium fructibus esset. *Non. Grave, multum.*

Hi saltibus occupatis ^f tum externorum agros invasere; frumentique, ex inopiâ gravi, satias facta. *Idem, Satias pro satietas.*

Neque jam sustineri poterat immensum aucto mari, & vento gliscenti. *Idem. Gliscit, est congelascit, colligitur, ignescit, crescit.*

Ac tum maxumè, uti solet extremis in rebus, sibi quisque carissimum domi recordari, cunctique omnium ordinum extrema munia sequi. *Idem Munia, Officia.*

Et fortè in navigando cohors una, grandi ^g faselo vecta, à cæteris deerravit; marique placido à duobus prædonum ^h myoparonibus circumventa. *Idem, in voce Faselus, & Myopara.*

Eum, atque Metrophanem senatus magnâ industriâ perquirebat, cùm per tot ⁱ scaphas, quas ad ostia cum paucis fidis percunctatum miserant. *Idem, & Carisus, l. i.*

N O T Æ.

^a *Sucronem.*] Sucro Hispaniæ Tarracoenensis urbs est & fluvius.

^b *Durium.*] Durius fluvius est Hispaniæ, qui Lusitaniam terminat à Meridie.

^c *Ultro.*] Id est, quæ, dum in nostros usus servandas judicamus nobis sunt oneri.

^d *Malis.*] Propter anni & tempestatis infœcunditatem. Gall. dicimus, *La mauvaise année; La mauvaise saison.*

^e *Fidem.*] Indicat se undiquaque ab amicis, à quibus jam non ampliùs ausit petere, mutuam pecuniam pro republicâ sumsisse.

^f *Tum externorum.*] Lipsius ingeniosè pro *tum externorum, Terrestrium* reposuit: sunt enim illi citerioris Hispaniæ populi.

^g *Faselo.*] Navigii genus est, quod velis & remis agi potest.

^h *Myoparonibus.*] Myoparo navis est piratica, ex duabus dissimilibus formata.

ⁱ *Scaphas.*] Scaphæ sunt naviculæ quæ onerariis imponuntur, aut iis alligantur, ut per eas nautæ loca vadosa subeant. Gall. *Un esquif.*

Duos quàm maximos utres levi tabulæ subjecit, quâ super omni corpore quietus, invicem tractu pedis quasi gubernator existere; eâ inter molem, atque insulam mari, vitabundus classem hostium, ad ^a oppidum pervenit. *Idem.*

Nam qui ¹ enare conati fuerant, ic̃ti sæpè ferramentis navium, aut vulnerati à suis, aut afflicti ^b alveis undarum vi, ^c multato fœdè corpore, postremò tamen periêre. *Idem, & Arufianus Messus.*

Nam tertia tunc erat, & sublima nebula cœlum obscurabat. *Non.*

Illum nautis ^d forum. *Idem.*

Oratio e Macri Licinii tribuni plebis ad plebem.

Si, Quirites, parum existumaretis, quid inter jus à majoribus relictum vobis, & hoc à Sullâ paratum, ^f servitium interesset; multis mihi differendum fuisset, docendumque, quas ob injurias, & quotiens à patribus armata plebes secessisset; utique vindices paravisset omnis juris sui tribunos pleb. Nunc hortari modò reliquum est & ^g ire primùm viâ, quâ capeffundam arbitror libertatem. Neque me præterit quantas opes nobilitatis solus, impotens, ^h inani specie magistratûs, pellere dominatione incipiam; quantòque tutiùs factio noxiorum agat, quàm foli innocentes. Sed præter spem bonam ² ex vobis, quæ metum vicit, statui certaminis advorsa, pro libertate potiora esse forti viro, quàm omnino non certavisse. Quamquam omnes alii creati pro jure vestro ⁱ vim cunctam, & imperia sua gratiâ, aut

INTERPRETATIO.

¹ Qui tentaverant natando a-
quâ evadere.

² Sed præter spem bonam quam
concepi ex vobis, quæ metum me-
um superavit; in animum meum

induxi; ea quæ possunt esse adver-
sa in certamine quod pro libertate
incipitur, esse potiora forti viro
quàm omnino non certâsse.

NOTÆ.

^a Oppidum.] Cyzicum scilicet. Videtur enim de Luculli stratagemate hîc agi, qui ut re suspensum nuntium ad Cyzicenos misit, qui adventare se eos doceret; quâ de re vide sis Florum, lib. iii. cap. 5.

^b Alveis.] Id est, Carinis, aut imis navium partibus.

^c Multato.] Fortè *mulcato*. Gall. *Froissé*.

^d Forum.] Antiquè; usitatus est enim numerus pluralis *fori* pro navium tabulatis, per quæ nautæ feruntur. Gall. *Le Tillac*.

^e Macri Licinii.] Sequutus sum eorum correctionem, qui pro Lepido Licinium posuerunt; eò præsertim inductus quòd *Lepidi* Æmiliæ gentis cognomen fuerit, quæ Patricia, cuique aditus ad tribunatum non vit. Oratio difficilis est, utpote incitata,

conciſa ex pectore denique veri & maximè politici Romani extorta.

^f Servitium.] Hoc dicit qui tribunatus jura & potestatem imminuerat, & tantùm non penitus sustulerat Sylla.

^g Ire primùm.] Necessarium est omnino, ut qui aliis viam ostendit, ipse eam primus calcet. Neque aliud magis ineptum videtur quàm aliis onus imponere, quod tute digitulo attingere nolis.

^h Inani.] Dixi antea tribunis à Syllâ inane nomen relictum esse.

ⁱ Vim.] De tribunitiâ potestate loquitur, quâ non ad populi subsidium sed ad potentiorum gratiam promerendam, plerumque tribuni abutebantur.

spe, aut præmiis in vos convortere; meliusque habent, mercede delinquere, quam gratis recte facere. Itaque omnes concessere jam in paucorum dominationem, qui ^a per militare nomen, ærarium, exercitus, regna, provincias occupavere; & ^b arcem habent ex spoliis vestris: cum interim, more pecorum, ^c vos multitudo singulis ^d habendos, fruendosque præbetis; exuti omnibus, quæ majores reliquere: ^e nisi quia vosmet ipsi per suffragia, uti præfides olim, nunc ^f dominos destinatis. Itaque concessere ^g illuc omnes, & mox, si vestra receperitis, ad vos redibunt plerique. ¹ Raris enim animus est ad ea quæ placent defendenda. Cæteri ^h validiorum sunt. ² An dubium habetis, ne officere quid vobis uno animo pergentibus possit, quos languidos socordesque pertinuere? ⁱ Nisi fortè C. Cotta ex ^k factione mediâ consul, aliter quam metu jura ^l quædam tribunis pleb. restituit; ^m & quam-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Paucis enim ex vobis animus est ad ea defendenda & tuenda, quæ vobis placent: cæteri stant à partibus validiorum.*

² *An veremini ne aliquid possit*

vobis nocere, quando uno animo idem optabitis & efficietis; vobis, inquam, quos languidos & socordes pauci nobiles maximè reformidaverunt.

N O T Æ.

^a *Per militare nomen.]* Id est, quia dicuntur imperatores; specie enim obeundi muneri quodlibet efficiunt.

^b *Arcem habent.]* Id est, tuti sunt quia vos spoliaverunt.

^c *Vos multitudo.]* Appositio est, quam vocant; id est, vos multi estis.

^d *Habendos.]* Vim vocis, & quicquid in eâ invidiosum est tum demum intelliges, quando cogitabis quomodo brutis, quæ in nostrâ sunt potestate, utamur & abutamur. Nihil magis ad commovendos animos efficax esse potuit.

^e *Nisi.]* Excipit ironicè quod ipsos maximè mordeat & percellat.

^f *Dominos.]* Dominus respectum habet ad servum; adeoque quod gravissimum erat Romanis his tribunus noster objecit; quod scilicet sibi ipsi catenas nectarent.

^g *Illuc.]* In paucorum partes

^h *Validiorum.]* Paucorum nobilium.

ⁱ *Nisi fortè.]* Ea ironicè internectit, quibus quod intendit maximè conficiatur.

^k *Factione.]* Postquam scilicet, res publica per Syllam ejusque satellites, tota in paucorum manus devenisset,

^l *Quædam.]* Legum ferendarum, concionis habendæ jure tribunos Sylla privaverat: prohibuerat ne ad eos provocaretur: sanxerat insuper ut ne tribuno aditus pateret ad alium magistratum. Posterius illud, altero à Syllæ obitu anno, C. Aurelius Cotta consul abrogavit; reliqua Pompeius post aliquot annos, in primo consulatu restituit, quod etiam Sallustius supra admonuit.

^m *Et quamquam.]* Locus maximè difficilis, mihi quidem, nam alii præterierunt. In eo autem posita videtur difficultas, quod eo quo cæperit modo sententiam suam Macer non absolvit. Interrogativè initio proposuerat, cum dixit, *An dubium habetis, &c.* Jam simpliciter rem ipsam concludit. Semotis itaque omnibus figuris, & iis quibus vir acer vibrantem orationem munivit, paucis sensum istius periodi, & scopum auctoris ita comprehendere, quasi populum hoc modo alloquutus esset; *Nemo poterit vobis nocere, quando omnes in unum conspirabitis, cum vos paucos nobiles pertinuerint, factorumque & tyrannidis suæ invidiam reformidaverint; vel eo ipso tempore, quo unicum hominem pro vobis loqui ausum, perdiderint; & prius quam*

a quamquam. L. b Sicinius primus de potestate trib. loqui ausus, c mustantibus vobis circumventus erat; tamen prius illi invidiam metuere, quàm vos injuriæ pertæsum est. Quod ego nequeo satis mirari, Quirites. Nam spem frustra fuisse intellexistis. Sullâ mortuo, qui scelestum imposuerat servitium, finem mali credebatis. Ortus est longè sævior Catulus. d Tumultus intercessit Bruto, & Æmilio Mamercio Coss. dein C. e Curio ad exitium usque infantis tribuni dominatus est. Lucullus superiore anno quantis animis ierit in L. f Quinctium, vidistis; quantæ denique g nunc mihi turbæ concitantur! h quæ profectò incassum agerentur, i si, prius quàm vos serviundi finem, illi dominationis facturi erant: præsertim cùm his civilibus armis k dicta alia, sed certatum l utrimque de dominatione in vobis sit. Itaque cætera m ex licentiâ, aut

N O T Æ.

quàm vos eorum injuriæ, & vestri servitii, tæduisset. Ut verò illius hominis mentem propius assequaris, & aculeos, quibus ille populum perstrinxit, non sentias modò, sed videas; hæreas, si placet, in iis que postea leviter attingam.

a *Quamquam.*] Argumentum est quod vocant à minore ad majus: quasi dicat, *Nobiles vos timuerunt, etiam cùm ille unicus vestor defensor oppressus esset, qui, utpote in maximâ servitute, loqui ausus erat: ergo maximè metuent quando vos omnes jura vestra repetere videbunt.*

b *Sicinius.*] Ita legendum ex vet. codice, & Asconio, &c. Fuit hic tribunus plebis.

c *Mustantibus*] Non potuit alio verbo meliùs eorum hominum exprimi socordia, qui cùm reipublicæ damna & sentiunt & vident, alios tempestati objiciunt, ipsi latitant, itaque suum commodum vel in ipsâ peste quærunt. Nebulones profectò in solas terras deportandi, cùm sibi tantùm, in commune nolint consulere. Verùm ad rem. Ideo addidit vocem istam autor noster, ut obviàm iret populi tacitæ objectioni; diceret enim, *Oppressi sunt antehac qui nobis consuluerunt: unum triburum nostrum ne quidem audire nobiles sustinuerunt: frustra itaque nos aliquid audebimus.* Respondet Macer, *Mustantibus, tacentibus & latitantibus vobis, oppressus est vester ille tribunus; quod, in posterum ne fiat, in manu vestrà est.*

d *Tumulus.*] De quo vidimus, cujus au-

tor Lepidus.

e *Curio.*] Hic consul fuit post Lepidum, anno altero.

f *Quinctium.*] Hic quoque Syllæ acta rescindere aggressus est.

g *Nunc.*] Hinc clarissimè tempus quo habita est hæc concio, cognoscitur: Lucullo, scilicet, & Varo Consulibus; quo anno Spartacus Gladiator plusquam servile, sed grave bellum, adversus Romanos movit: decennio ante Catilinæ conjurationem.

h *Quæ profectò*] De turbis loquitur, & omni mo imine, quo pauci plebem opprimere festinabant.

i *Si, prius.*] Sensus est, si verba ex orationis texturâ abstrahas. *Frustrâ speratis nobiles vobis quicquam de servitio vestro remissuros, nisi vosmet ipsi jugum excusseritis; quandoquidem illi in eo sunt toti, ut vobis majus onus imponent, quantumvis illis usque & usque obsequentes fueritis.*

k *Dicta alia.*] Id est, aliud prætexuerunt.

l *Utrimque.*] Cave ita intelligas, quasi hinc pauci nobiles, illinc steterint tribuni, aut quicumque jura populi reposcebant: sed intelligendum est, omnes qui rempublicam agitaverunt, quicumque tandem illi fuerint, ad unum quævisse, ut populo servitium imponerent, & ipsi dominarentur.

m *Ex licentiâ*] Deploratus est reipublicæ status, quando cuivis, quia & alii impunè faciunt, malè facere licet.

odio, aut avaritiâ, ¹ in tempus ² arfere. ^b Permanfit una res modò, quæ utrimque ^c quæfita eft, & erepta in pofterum; vis tribunitia, telum à majoribus ^d libertati paratum, quod ego vos moneo, quæfoque ut animadvertatis; neu nomina rerum ^e ad ignaviam mutantes, otium pro fervitio appelletis; ^f quo jam ipfo frui, ^g fi vera & honefta ^h flagitium superaverit, non eft ⁱ conditio: ^k fuiffet, fi omnino quieffetis. Nunc animum advortite, &, nifi viceritis, quoniam omnis injuria ^l gravitate tutior eft, artiùs habebunt. Quid censes igitur? Aliquis veftrûm subjecerit. Primùm omnium omittendum morem hunc quem agitis: ^m impigræ linguæ, animi ignavi: non

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Itaque cætera maximo cum affectu quæfita funt, fecundum licentiam, aut odium, aut avaritiam, pro aliquo tempore.

N O T Æ.

^a Arfere.] Id eft, quanquam duriffima, tamen præterierunt.

^b Permanfit.] Id eft, unum remanfit femper, quod rixæ perpetuæ anſam dedit.

^c Quæfita.] Hoc dicit, Syllam, Catullum, Curionem, Lucullum, fingulos denique, per ea tempora, pacis & boni publici ſpecie, civiles diſcordias moviſſe; cùm illud modò quæſiſſent, quâ ratione, plebi ademtâ tribunitiâ poteſtate, & tribunis deſenſoribus, eâ placidâ ad arbitrium uterentur. Jocus eſt itaque verborum, in re maxime ſeriâ, cùm dicit; remanſiſſe & quæſitum eſſe id ipſum quod ereptum eſt.

^d Libertati.] Antea vidimus, quòd à pòtribus opprimeretur, ſeceſſiſſe plebem, eòque deſenſores ſibi parâſſe tribunos.

^e Ad ignaviam.] Id eſt, ut ſotordiæ veſtræ honeſtis nominibus patrocinemini.

^f Quo.] Hic eſt ſenſus, Si per maximum flagitium, cum quo nunc agitis ſtatum, cùm durum fit ſervitium, otium appellare libet; ne eo quidem jam frui licebit, cùm veſtros dominos, paucos nobiles, ſcilicet, eorum detractando imperium, pro tribunos jugum quod impoſuerant excutere conati, in vos irritaveritis.

^g Si vera.] Id eſt, ſi per flagitium, omnino ſervitio veſtro otii nomen imponere vultis.

^h Flagitium.] Flagitium dicit, nomina rerum commutare; & ſervitium otium ap-

pellare. Maximum eſt certè, quandoquidem per nomina res quoque, quoad nos, mutantur. Unde Cato, in ſuâ illâ adverſus Catilinam admirabili oratione, Quia bona aliena largiri, liberalitas; malorum rerum audacia, fortitudo vocatur; eò reſpublica in extremo ſita eſt. Quàm peſtiferum, quamque penetrabile adoleſcentium præſertim animis, illo ſcelere, vocabulorum, dico permutatione, virus inſtilletur; dici non poteſt.

ⁱ Conditio.] Terminus eſt juris: hîc verò idem valet quod ſtatus, locus, aut aliquid ſimile. Non eſt conditio, id eſt, Non licet.

^k Fuiffet.] Conditio ſcilicet.

^l Gravitate.] Omnino: noſque illud maxime ut principiis obtemus admonet; neque cuiquam malum intentemus, neque à quoquam, quando licet, intentatum admittamus. Rixa enim rixam, dolus dolum trahit: neque finis ullus eſſe poteſt certaminum, donec diſſidentium alter, aut ſapienter, quod rarum eſt, litibus deſiſtat; aut per vim ab altero frangatur & opprimatur.

^m Impigræ.] Populus ſic eſt, Gerro, Iners, &c. Sed ad earum rerum, quas tractamus, cognitione, omnis noſtra actio initium ſumit, atque in eâ fundamentum habet ſapientia politica. Ideo dico, ne quis, quod primum eſt, ex ingenio ſuo cæteros metiatur.

ultra concionis locum memores libertatis. ^a Dein, ne vos ad ^b virilia illa vocem, quò tribunis plebei mandando patricium magistratum, ^c libera ab auctoribus patriciis suffragia majores vestri paravere: ^d quamvis Quirites, invobis sit, uti, ^e quæ jussa nunc pro aliis toleratis, pro vobis agere aut non agere certè possitis. ^f Jovem aut alium quem deum consultorem expectatis? Magna illa consulum imperia & patrum decreta, ^g vos, exsequendo rata efficitis, Quirites; ultroque licentiam in vos auctum atque adjutum properatis. ^h Neque ego vos ultum injurias hortor; magis uti requiem capiat: neque discordias, ut ⁱ illi criminantur; sed earum finem volens, jure gentium ^k res repeto: & si pertinaciter retinebunt, non arma, neque secessionem; ^l tantummodo ne amplius sanguinem vestrum præbeatis censeo. Gerant, habeantque suo modo imperia: quærant triumphos: Mithridatem, Sertorium & reliquias exulum persequantur cum ^m imaginibus suis. Absit periculum & labos, quibus nulla pars fructus

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Dein*, Postquam de ineptâ vestrâ ratione in mentem venit, vosque admonui, ut immutato more, tardi sitis ad loquendum, prompti ad agendum; *ne nolite ut*

lia, quo quâ re, majores vestri paraverunt sibi suffragia libera ab auctoribus patriciis mandando, eo ipso tempore quo decretis suis commiserunt, tribunis plebis magistratum patricium.

N O T Æ.

^a *Dein*.] Opus fuit, ut sensus apertus esset, paulò fusiùs interpretationem instituere.

^b *Virilia*.] Loquitur de populi à patribus secessione.

^c *Libera*.] Antea vidimus frustrâ fuisse patres, qui Metello provinciam Numidiam decreverant, cùm postea eandem populus Mario jussit.

^d *Quamvis*.] Id unum studet hic noster tribunus, ut plebem commoveat; at perplexâ suâ oratione, quod cupit magis divinandum relinquit, quàm apertè exponit. Prohibet, ut quid sit agendum indicet; fugam simulat, ut pugnæ locum inveniat.

^e *Quæ jussa*.] Bellum intellige, sanguinem suum profundere, &c. ad quæ populus adigebatur. Sensus verò totius periodi hic esse videtur, *Nolo vos ad arma impellere, quamquam vobis liberum est videre, an vos, qui pro aliorum tyrannide tantos labores toleratis; eosdem pro vobis, & vestrâ libertate, sumere velitis.*

^f *Jovem*.] Satîs superque plebem arrexerat, adeoque nunc ipsam agit. Nam ideo

istud paratum est; quasi dicat; *Me indignabundi, tanquam in re desperatâ quid ego sentiam, interrogatis, atque Jovis oraculo opus habere videmini? Ridiculi, annon res ipsa clarissima est, cuique nota.*

^g *Vos*.] Populum dicit, per militare obsequium imperatores suos magnos facere, sine quo inane nomen tantum obtinerent.

^h *Neque ego*.] Imò id unum revera studebat.

ⁱ *Illi*.] *Pauci nobiles.*

^k *Res*.] Potestatem tribunitiam, & jura; ut postea per suffragia sua, quem vellet populus rebus præficeret.

^l *Tantummodo*.] Ad illud *tantummodo* omnia secum trahit, & potentioribus sanguinem vimque omnem adimit.

^m *Imaginibus*.] Utinam verò hodie Macer aliquis exoriretur, qui inertî & impudenti nobilitati non istud modò ingereret, sed eò, vanissimos homines, de quibus tantum verba facio, ad parentum virtutes compelleret.

est;

est; ^a nisi fortè repentinâ istâ frumentariâ ^b lege munia vestra pensantur. Quâ tamen quinis modiis ^c libertatem omnium æstimavêre, qui profectò ^d non ampliùs possunt alimentis carceris. Namque ut illis exiguitate mors ^e prohibetur, senescunt vires: sic neque absolvit cura familiari ^f tam parva res, & ignavissimî quique tenuissimâ spe ^g frustrantur: quæ tamen quamvis ampla, quoniam ^h servitii pretium ostentaretur, cuius torpedinis erat decipi & vestrarum rerum ultro ⁱ injuriâ gratiam debere? ^j Namque alio modo, neque valent in universos, neque conabuntur. ^k Cavendus tamen dolus est. ^l Itaque simul comparant

I N T E R P R E T A T I O.

^j *Quâ tamen lege æstimaverunt qui profectò non ampliùs possunt libertatem omnium quinis modiis, prodesse quàm alimenta carceris.*

N O T Æ.

^a *Nisi fortè.*] Jam sæpius ejusmodi, quibus isti gaudent, vidimus ironias: populum verò nisi libertatem suam vindicet, pro vilibus mancipiis habet; quibus, demensum suum si præbeatur, quivis facillè ad nutum uti possit.

^b *Lege*] Hinc, latam fuisse aliquam, pro frumento in populum distribuendo, clarum est.

^c *Libertatem omnium.*] Nihil fingi poterat magis invidiosum: quinque enim modios, singulis mensibus pro demenso servis metebantur. Neque verò res ipsa modò, seu voces ipsæ invidiam faciunt; dixit enim *omnium* libertatem *carceris* alimentis æstimatam.

^d *Prohibetur.*] Intellige tantum, id est, non ampliùs possunt hæc alimenta quàm mortem prohibere.

^e *Tam parva res.*] Dicit quinque modios familiæ alendæ non satis esse.

^f *Frustrantur.*] *Decipiuntur.* Istud verò maximo artificio intextum est: non enim modò plebem, lege frumentariâ, à patribus in fraudem illectam esse dicit, sed assentando etiam per vocem maximè contumeliosam, quando dicit *ignavissimos frustrari*, quasi scilicet arbitraretur paucissimos in eum dolum incidisse, plebem eandem ex illo patrum laqueo retrahit. Non est certè minimi momenti, ad impellendum homines, ad virtutem, illis ingentem esse simile: eo modo impunè licet ea vitia, quæ illi defenderent, infectari.

^g *Servitii pretium.*] De quinque modiis agit, atque indicat, libertatem quâ à nobilibus plebei intercludebantur, nullo posse pretio compensari.

^h *Injuriâ.*] Perinde est ac si diceret, Fru-

mentum quod vobis isti pollicentur, vestrum est; illud in vos pro servitio vestro, quasi mancipia essetis, distribuunt. An usque ad id ignavi eritis, ut sponte contumeliam tantam pro gratiâ insuper accipiat?

ⁱ *Namque.*] Rationem reddit, quomobrem, per maximam socordiam, frumentum, servitutis pretium, non oporteat à patribus accipere: quia, scilicet, illi per id tantum plebi jugum imponere conentur.

^k *Cavendus.*] Nobiles dixit aliter quàm per populi socordiam imperium retinere ne quidem conari; de eo nunc quodammodo aliquid excipit, populumque ut caveat dolos admonet.

^l *Itaque.*] Sensus pendet; hîc tamen ut neque alibi, nihil muto, prout fecerunt alii ad libitum per totam hanc orationem; quia, scilicet, me nescire malim dicere, quàm quidlibet somniare. Quis igitur sensus? Dicam quod videtur. Id unum studuit hic tribunus noster, ut populum erigeret, atque eò impelleret ut tribunicia potestatis omnia jura revocaret. Durum verò videbatur; quòd Pompeium omnes metuerent, neque metum augere opus fuit. Ille igitur arte tractat populum, (quod postmodum magis patebit) & obiter illud in quo hæreret posset, attingit; imò de isto Pompeii metu, quasi in eo patrum dolus positus esset, agit. Dico igitur, ex hominis ingenio, cujus mens est involvere & obscurare, vocem *itaque* esse exponendam, ejusque vim, per respectum ad scopum magis quàm ad orationem, esse intelligendam. Puta, si voles, transitionem esse, vel proximè ad hanc sententiam referri, *patres vobis parant dolos; itaque*, &c. hæc enim propositio in illâ alterâ includitur, *Cavendus tamen dolus est.*

^a delenimenta, & differunt vos in adventum Cn. Pompeii; quem ipsum ubi pertinuere, ^b sublatum in cervices suas, mox demto metu lacerant. Neque eos pudet vindices, ^c uti se ferunt, libertatis, tot viros sine ^d uno, aut ^e remittere injuriam non audere, aut ^f jus non posse defendere. Mihi quidem satis spectatum est, Pompeium tantæ gloriæ adolescentem malle principem ^g volentibus vobis esse; quàm illis dominationis socium, ^h auctoremque in primis fore tribunitiæ potestatis. Verùm, Quirites, antea singuli cives in pluribus, non in uno cuncti ⁱ præsidia habebatis; neque mortalium quisquam dare, aut eripere, talia unus poterat. Itaque verborum satis dictum est. Neque enim ^l ignorantis res claudit. Verùm occupavit vos nescio quæ torpedio, quia neque ^k gloriâ movemini, neque ^l flagitio; cunctaque præsentī ignaviâ mutastis: abunde libertatem rati, quia ^m tergīs abstinetur, & huc ire licet atque illuc, ⁿ munere ditium dominorum. ^o Atque hæc eadem non fiunt agrestibus; sed ^p cæduntur, inter potentium inimicitias, donoque dantur in provincias magistratibus. Ita

I N T E R P R E T A T I O.

^l *Neque enim res frustrat vos ignaros.*

N O T Æ.

^a *Delenimenta.*] Illud est quod propriè dicunt *des auducissèmens*; sed magis politicè, *des biais, ménagemens*.

^b *Sublatum.*] *Ferunt*, supple, aut aliquid simile. Impetum verò augeat orationis hæc ellipsis, atque adeò metuentium, sed maximè dissimulantium, applausus audire videor.

^c *Uti se ferunt.*] Id est, *prout volunt haberi*.

^d *Uno.*] Pompeio.

^e *Remittere injuriam.*] Id est, *Plebi jus suum & tribunitiæ potestati suam auctoritatem, reddere*.

^f *Jus non posse defendere.*] Id est, *non posse plebi cordatè resistere; vel, eidem, omnem auctoritatem penès senatum esse, non posse apertè declarare*.

^g *Volentibus.*] Quando, scilicet, liberis omnium suffragiis, vobis licebit, per tribunos vestros, ipsum Pompeium rebus præficere.

^h *Auctoremque.*] Ipse Pompeius tribuni-

tiam potestatem postea restituit, eundemque restitutæ pœnituit.

ⁱ *Præsidia.*] Innuit regiam dignitatem aut tyrannidem induci.

^k *Gloriâ.*] *Vestrâ*, scil.

^l *Flagitio.*] Inimicorum nobilium.

^m *Tergis.*] Id est, *quia domini vestri in vos, ut in domestica mancipia, verberibus non sæviunt*.

ⁿ *Munere.*] Munus hoc maximè est invidiosum; supponit enim, penès eisdem esse dominos istas ambulationes prohibere: atque etiam invidiam augeat vox *ditium*, quâ dominorum felicitatem ob oculos ponit.

^o *Atque.*] Arbitror istud sibi objecisse tribunum nostrum, ex parte eorum, qui cum extra urbem agerent, jus tamen habebant suffragii.

^p *Cæduntur.*] Responsio est, quæ maximè illos exasperare possit, ad quos dirigitur oratio; quasi cum Itomacho diceret, *Suntne illi multò feliciores qui cæduntur?* &c.

pugnatur, & vincitur à paucis : plèbes, quodcunque accidit, pro victâ est ; & in dies magis erit : si quidem majore curâ dominationem illi retinuerint, quàm vos repetiveritis libertatem.

Postquam egressus angustias. *Messus.*

Ad Cyzicum perrexit firmatus animi. *Ex eodem.*

Ut sustinere corpora plerique nequeunt, ^a fessi, arma sua quisque stantes incumberent. *Idem, & Servius.*

Ac statim fugitivi, contra præceptum ducis, rapere ad stuprum virgines, matronasque. *Nonius.*

Quibus à Sertorio triplices insidiæ per idoneos saltus positæ erant : ^b prima, quæ fonte venientes exciperet. *Servius.*

Ingens ipse virium atque animi. *Arusianus.*

Locum nullum nisi in quo armati institissent. *Idem.*

At Oppius, postquam orans nihil proficiebat ; timidè veste tectum pugionem expedire conatus, à Cottâ, Vulcioque impeditur. *Non. Pugio est brevis gladius.*

Castrisque collatis, pugna tamen ingenio loci prohibebatur. *Idem.*

Sed Pompeius à primâ adolescentiâ, sermone fautorum, similem fore se credens Alexandro regi, facta, consultaque ejus quidem æmulus erat. *Nonius.*

Dubius consilii. *Arusian.*

Post reditum eorum, quibus senatus belli Lepidani gratiam fecerat. *Idem.*

Quod ubi frustrâ tentatum est, fœcundiùs ire milites occœpère, non ^c aptis armis, ut in principio, & laxiore agmine. *Non.*

Atque eum Curio laudatum, accensumque præmiorum spe, quibus cùm optavisset, ire jubet. *Idem.*

Eodem tempore Lentulus duplici acie locum editum multo sanguine suorum defensum, postquam ex sarcinis ^d paludamenta adstari, & delectæ cohortes intelligi cœpère. *Idem.*

Si nihil ante adventum suum inter plebem & patres convenisset, coram se daturum operam. *Prisc. l. xiv.*

Fine inguinum ingrediuntur mare. *Arusian.*

N O T Æ.

^a *Fessi.*] Hanc vocem ex interpretamento additam fuisse Douza contendit : totumque fragmentum ex Frontone ita constituit. *Ut sustinere corpora nequeunt, arma sua quisque instans incumberet.*

^b *Prima.*] Nunc insidiæ usurpantur tantum numero plurali.

^c *Aptis.*] Id est, *aptatis* & *ad usum expeditis.*

^d *Paludamenta.*] Paludamentum vestis est militaris & imperatoria, plerumque coccinea : quanquam etiam militibus tribuitur.

M. ^a Antonius perundæ pecuniæ genitus, vacuusque curis, nisi instantibus. *Idem.*

Muros successerant. *Idem.*

Saxaque ingentia, & ^b axe vincæ trabes per pronum incitabantur, axibusque eminebant in modum ^c ericii militaris ^d veruta binûm pedum. *Non. Serv.*

Octavium mitem, & captum pedibus. *Arusian.*

^e Igitur discubere Sertorius inferior in medio, super eum L. ^f Fabius Hispaniensis senator ex proscriptis; in summo Antonius, & infra scriba Sertorii Versius; & alter scriba Mæcenus in imo, medius inter Tarquitium, & dominum Perpennam. *Non. Serv.*

Quarum unam epistolam fortè cum servo nacti prædatores Valeriani & scorpione in castra misere. *Non.*

L I B E R IV.

T Cn. Lentulus patriciæ gentis, collega ejus, cui cognomen Clodiano fuit, per incertum stolidior an vanior, legem de pecuniâ, quam Sulla emtoribus bonorum remiserat, exigundâ, promulgavit. *Agellius, l. xviii. c. iv.*

Omnes, quibus ætas senectæ corpore, animus militaris erat. *Prisc. l. ix, & x.*

N O T Æ.

^a *Antonius.*] Hic pater fuit triumviri, qui re adversus Cretenses malè gestâ, morbo interist. Homo fuit nullius virtutis, qui Cottæ consulis & Cethegi gratiâ, oræ maritimæ curationem nactus, Siciliam & Provincias omnes depopulatus est.

^b *Axe.*] Turnbus legit, *Axe vincæ orbes.*

^c *Erici.*] Ericius machina est bellica, verutis, seu majoribus clavis, undique horrida.

^d *Veruta.*] Verutum spiculi seu jaculi species est; vel etiam quod vulgè ensis laminam vocant. *La lame d'une épée.*

^e *Igitur.*] Ut fragmentum istud intelligatur, sciendum est, quod optimè enarrat doctissimus Salmasius, tres fuisse lectulos quibus accumbebant veteres, cum cibum summerent; summus, scilicet, medius, & imus. Dominus convivii in primo loco tertii, seu

imi, lecti accubabat: locus honestissimus ultimus erat secundi, sive medii lecti, quod convivii dominum contingeret, ut docet Plutarchus. His bene intellectis, nulla superest in hoc fragmento difficultas. Sertorius honoratissimum locum occupaverit, cui proximus erat in eodem lecto, medio scilicet, Fabius Hispaniensis. In summo lecto erant Antonius & Versius, duo tantum, sicut & in medio lecto. In tertio ve dè & imo, superior erat dominus convivii Perpenna, scriba Mæcenus deinde, & Tarquitius ultimus.

^f *Fabius.*] Hujus plurimam mentionem esse in numismatibus, quanquam nulla sit in libris veteribus, testatur Carrio.

^g *Scorpione.*] Scorpio species erat ballistæ, sed minor quàm Vegetius *Manuballistam* dicit vocari.

Dein lenitâ jam irâ, postero die liberalibus verbis permulcti sunt. *Idem, l. ix.*

Implicitæ rates ministeria prohibebant. *Idem, ibid.*

Igitur legiones pridie in monte positas arcessivit. *Idem, l. x.*

Anxius animi, atque incertus. *Arusian.*

Magnam exorsus orationem. *Idem.*

Impotens, & nimius animi est. *Idem.*

^a Amisumque ^b assideri sine præliis audiebat. *Prisc. l. viii. Obsideo*
 & *assideo activa sunt, faciunt enim Assideor & obsideor.*

Qui quidem mos, uti tabes, in urbem coniectus. *Festus.*

Castella ^c custodiâs thesaurorum in deditionem acciperentur. *Serv. Caris. l. i.*

Reliqua cadavera salita. *Diomedes, l. i. c. iv.*

Epistola Regis Mithridatis scripta ad Regem Arsacem.

REX MITHRIDATES REGI ^d ARSACI. S. Omnes, qui secundis rebus suis ad belli societatem orantur, considerare debent, liceatne tum pacem agere. Dein quod quæritur, satîsne pium, tutum, gloriosum, an indecorum sit. Tibi perpetuâ pace frui liceret, nisi hostes ^e opportuni, & scelestissimi. Egregia fama, si Romanos oppresferis, futura est. ^f Neque petere audeam societatem; & frustra mala mea cum tuis bonis misceri sperem. Atque ea, quæ te morari posse videntur, ^g ira in Tigranem recentis belli, & meæ res parum prosperæ, si vera æstumare voles, maxumè hortabuntur. Ille enim obnoxius, qualem tu voles, societatem accipiet: mihi fortuna, multis rebus ereptis, usum dedit bene suadendi: & quod florentibus optabile est, ego ^h non validissimus præbeo exemplum, quo rectius tua componas. Namque Romanis, cum nationibus, populis, regibus cunctis, una &

N O T Æ.

^a *Amisumque.*] Amisus Galatiæ oppidum.

^b *Assideri.*] Pro *obsideri*.

^c *Custodiâs.*] Pro *custodiæ*, genitivus antiquus.

^d *Arsaci.*] Arsaces rex fuit Persarum, aut Parthorum, nam confunduntur apud antiquos autores.

^e *Opportuni.*] Hic aliquid deesse arbitrat Douza, neque orationem coherere. Eò verò recurrere ego non necesse habeo, quam enim non ita statim sensus videatur apertus, bonus est tamen: nam Arsaci rationem reddit Mithridates, quamobrem ille bellum adversus Romanos movere debeat; quia, scilicet, hostes habeat opportunos quosque cum liceat, debeat profligare.

^f *Neque.*] Hic obscurior videtur sententia, neque tamen ideo quicquam mutare aulam; nam voculam *frustrâ* si ex posteriore periodi membro huc retrahas optimè hæc omnia cohærebunt. *Nollem*, inquit, *frustrâ, & nullo tuo commodo per societatem quam à te peto, bello pacem tuam minuire.*

^g *Ira.*] Hinc Arsacem cum Tigrahe bellum gessisse conjicias.

^h *Non validissimus.*] Quò spectet hæc oratio primâ fronte non apparet, patebit postea: vult enim, per avaritiam & invidiam, bellum potentissimis indicere Romanos, ut eorum divitias expilent.

ea vetus caussa bellandi est, cupido profundi imperii & divitiarum; qua primùm cum rege Macedonum Philippo bellum sumfere. Dum à Carthaginienfibus premebantur, amicitiam simulantes, ei subvenientem Antiochum, concessione Asiæ, per dolum avertère; ac mox a Philippo, Antiochus omni cis Taurum agro b & decem millibus talentorum spoliatus est. Persen deinde Philippi filium, post multa & varia certamina, apud c Samothracas deos acceptum in fidem, calidi, & repertoies perfidiæ, qui pacto vitam dederant, d infomniis occidere. e Eumenem, cujus amicitiam gloriofè ostentant, initio prodidère Antiocho, pacis mercedem; post, f Attalum custodem agri captivi sumtibus & contumeliis ex rege miserrimum fervorum effecere: simulatoque impio testamento, g filium ejus Aristonicum, quia patrium regnum petiverat, hostium more per triumphum duxère: Asia ab ipsis obsessa est: postremò totam Bithyniam, h Nicomede mortuo, diripuère, cum filius Nusæ, quam reginam appellaverant, genitus haud dubiè esset. Nam quid ego me appellem? Quem disjunctum undique regnis, & i tetrarchiis ab imperio eorum; quia fama erat, divitem, neque servitutum esse, per Nicomedem bello lacefiverunt; sceleris eorum haud ignarum, & eâ, quæ accidere, testatum, antea, k Cretenses solos omnium liberos eâ tempestate, & regem l Ptolemæum. Atque ego ultus injurias, Nicomedem Bithyniâ expuli; Asiamque m spoliū regis Antiochi recepi; & Græciæ demsi grave n servitium. Incepta mea postremus fervorum o Archelaus,

N O T Æ.

a *Philippo.*] Cave ita intelligas, quasi annitentibus Romanis, Antiochum Philippus spoliaverit; nam hæc oratio ambigua est: verum id puta, quod historia testatur, Antiochum post Philippum à Romanis debellatum, regni parte etiam multatum fuisse.

b *Decem.*] Livius & Appianus quindecim dicunt.

c *Samothracas.*] Samos, vel Samothrace, insula est maris Ægei, ad prospectum Thraciæ, versus Orientem. Hunc verò locum explicabit Florus, cujus verba refero. *Absens ergo* (de Perse loquitur) *viæus fugit in maria insulamque Samothracem, fretus celebri religione quasi templa & aræ possent defendere quem nec montes sui, nec arma, potuissent.*

d *Infomniis.*] Probatur istud ex Diodoro, qui eum somno, à custodibus quos offenderat, cum in carcere, Romæ detineretur, prohibitum fuisse refert.

e *Eumenem.*] Rex fuit Pergami in Asiâ.

f *Attalum.*] Hic Pergami rex fuit ultimus.

g *Filium.*] Alii aliter: Florus regii sanguinis ferocem juvenem dicit, Justinus filium Eumenis.

h *Nicomede.*] Populum Romanum fecerat hæredem.

i *Tetrarchiis.*] Tetrarchia quarta est pars regni, aut cujuspiam Provinciæ.

k *Cretenses.*] Creta, hodie Candie, Mediterranei insula notissima, unde Cretenses.

l *Ptolemæum.*] Rex fuit Ægypti.

m *Spoliū.*] Id est, eam Asiæ partem quâ Antiochus à Romanis spoliatus fuerat.

n *Servitium.*] Quo premebatur à Romanis.

o *Archelaus.*] Unus fuit ex Mithridatis ducibus, quem ingenti instructum exercitu, parvâ manu Sylla apud Chæroneam cecidit.

exercitu prodito, impedivit; illique, quos ignavia aut ^a prava calliditas, uti ^b meis laboribus tuti essent, armis ^c abstinuit, acerbissimas pœnas solvunt. Ptolemæus precio diem belli ² prolatat. Cretenses impugnati semel jam, neque finem ^c nisi excidio habituri. Equidem cum mihi, ob ^d ipsorum interna mala, dilata prœlia, magis quàm pacem datam, intelligerem; abnuente Tigraue, qui mea dicta serò probat, te remoto procul, omnibus ^e aliis obnoxiiis, rursus tamen bellum cœpi: Marcumque Cottam Romanum ducem apud ^f Chalcedona terrâ fudi: mari exui classe pulcherrumâ. Apud ^g Cyzicum magno cum exercitu in obsidione moranti frumentum defuit, nullo ³ circumadnitente: simul hiems mari prohibebat. Ita, ^h sine vi hostium, regredi coactus in patrium regnum; naufragiis apud ⁱ Param, & ^k Heracleam, militum optimos cum classibus amisi. Restituto deinde apud ^l Cabira exercitu, & variis inter me atque Lucullum prœliis, inopia rursus ambos incescit. Illi suberat regnum ^m Ariobarzanis bello intactum: ego vastatis circum omnibus locis, in ⁿ Armeniam concessi: secutique Romani, non me, sed morem suum, omnia regna subvertendi: quia multitudinem artis locis pugnâ prohibuere,

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Et illi quos ignavia aut prava calliditas avertit ab armis, ut tuti essent meis laboribus, solvunt pœnas acerbissimas.

² Ptolemæus profert diem belli argento.

³ Frumentum mihi defuit, cum nullus circum me adjuvaret, dum ego commorarer magno cum exercitu, in obsidione, apud Cyzicum.

N O T Æ.

^a Prava calliditas.] De iis loquitur qui ipsum, quamdiu opes suas adversus Romanos contererent, quieti cernerent, aut eo etiam augerentur. Prava est profectò ea calliditas; nam ille qui potentior est, postquam hunc aut illum bello minorem oppressit, victoriâ utens, alios majore etiam impetu invadit.

^b Ut meis laboribus.] Aliis regibus à Romanis nihil fuisse metuendum innuit, ipsum si levissimis auxiliis adjuvissent.

^c Nisi.] Istuc confirmat Florus: Romanos enim fatetur, solâ nobisem insulam vincendi cupiditate, bellum Creticum fecisse.

^d Ipsorum Romanorum.] Nam bellum Mithridaticum illis temporibus gestum est, quibus respublica civilibus armis, maxime per Marium, Syllam, Sertorium, aliosque, conflictabatur.

^e Aliis obnoxiiis.] Id est, sese Romanorum imperio submittentibus.

^f Chalcedona.] Chalcedon, vel ut alii scribunt, Chalcedone, urbs est Asiatica ad Bosphorum Thraciæ.

^g Cyzicum.] Cyzicus urbs est & insula, vel, ut aliis placet, peninsula ad Propontidem.

^h Sine vi.] Non istud dicunt Romanæ historiæ scriptores: imò Plutarchus Lucullum testatur, non sine Mithridatis magnâ clade, Cyzico eum depulisse.

ⁱ Param.] Locus maritimus circa Hellespontum aut Euxinum mare.

^k Heracleam.] Urbs est Bithyniæ ad Pontum Euxinum.

^l Cabira.] Inferioris Asiæ oppidum Stephano. Plutarchus alicubi circa Mysiam collocat.

^m Ariobarzanis.] Rex fuit Cappadociæ.

ⁿ Armeniam.] Armenia notissima est Asiæ regio, inter Cappadociam & mare Caspium; cujus pars hodie dicitur Turcomanie-

impru-

imprudentiam Tigranis, pro victoriâ, ostentant. Nunc quæso considera, nobis oppressis utrum firmiorum te ad resistendum, an finem belli futurum putes? scio equidem tibi magnas opes, virorum, armorum, & auri esse; &, eâ re à nobis ad societatem, ab illis ad prædâ peteris. Cæterum consilium est Tigranis, ^a regno integro, meis militibus belli prudentibus, procul ab domo, parvo labore, per nostra corpora bellum conficere; quando neque vincere, neque vinci, sine tuo periculo possumus. An ignoras, Romanos, postquam ad occidentem pergentibus finem ^b oceanus fecit, arma huc convertisse; neque quicquam à ^c principio nisi raptum habere, domum, ^d conjuges, agros, imperium; convenas, olim sine patriâ, sine parentibus, peste conditos orbis terrarum? Quibus non humana ulla, neque divina obstant, quin socios, amicos, procul juxtâque sitos, inopes potentisque trahant, excidantque; omniaque ^e non serva, & maxumè regna, hostilia ducant. ^f Namque pauci libertatem, pars magna justos dominos volunt: nos suspecti sumus æmuli & in tempore vindices affuturi. Tu verò, cui ^g Seleucia maxuma urbium, regnumque Persidis inclutis divitiis est; quid ab illis, nisi dolum in præsens, & postea bellum expectas? Romani in omnis arma habent, acerruma in eos quibus victis spolia maxuma sunt: audendo & fallendo, & bella ex bellis serendo, magni facti. Per hunc morem extinguunt omnia, aut ^h occident ⁱ quod difficile non est, si tu ^k Mesopotamiâ, nos Armeniâ, circumgredimur exercitum sine frumento, sine auxiliis: ^l fortuna autem nostris vitiis adhuc incolumis: teque illa fama sequetur, auxilio profectum magnis regibus, latrones gentium oppressisse. Quod uti facias moneo, hortorque, neu malis pernicië nostrâ ^m unum imperium prolatare quàm societate victor fieri.

N O T Æ.

^a *Regno.*] Intelligo de regno Arfacis.

^b *Oceanus.*] De Atlantico intellige, quo terminatur Hispania.

^c *A principio.*] Romam primò latronum receptaculum magis quàm urbem fuisse neminem latet.

^d *Conjuges.*] Illi enim per dolum, simulatis ludis equestribus, Sabinas rapuerunt.

^e *Non serva.*] Id est, quæ ab ipsis servitute non essent oppressa.

^f *Namque.*] Aliter & magis ex nostro stylo ita scribas. *Cùm enim pauci inter homines statu populari gaudeant, sed regiam dominationem quærant, nos suspecti sumus æmuli, &c.*

^g *Seleucia.*] Hæc est, proculdubio, quæ non semel apud scriptores antiquos cum Ba-

bylone confunditur; quòd ejus opes exhausserit, in proximo sita, ad ripam Tigridis.

^h *Occident.*] *Ipsi peribunt.*

ⁱ *Quod difficile.*] De Romano excidio loquitur, quod semper quæsit Mithridates.

^k *Mesopotamia.*] Asiæ regio inter Tigrim & Euphratem; hodie *Diarbeck*.

^l *Fortuna.*] Istud parenthesi includendum, quòd per dolorem effert Mithridates, qui sæpius Romanorum ruinam animo præsumferat.

^m *Unum.*] Alii legunt, *tuum imperium*: alii *tua*: vetus verò editio optimè, ut videtur, *tuam* (*ruinam*, scilicet, aut *perniciem*) *prolatare*, id est, *differre*. Si tamen *unum imperium* retineas, *prolatare* pro *ampliare*, positum erit.

Curio ^a Vulcanaliorum die ibidem moratus. *Nonius de mutatâ declinatione. Carif. l. i.*

Scalas pares mœnium altitudine. *Arusian.*

Diffidere inter se cœpère, neque ^b in medium consultare. *Idem.*

Multisque suspicionibus volentia plebi facturus videbatur. *Nonius. Volentia quæ plebs vellet.*

Suspectusque fuit, incertum verò an per negligentiam, societatem prædarum cum latronibus composuisse. *Id. Componere, conjungere.*

Collegam minorem, & sui cultorem expectans. *Arusian.*

Quàm maxumis itineribus, per regnum Ariobarzanis, contendit ad flumen ^c Euphratem; quâ in parte Cappadocia ab Armeniâ disjungitur. Et quamquam ad id naves ^d codicariæ occultò per hiemem fabricatæ aderant. *Nonius. Codicariæ naves, quæ in flumine usui esse possunt.*

Qui prætergrediebantur equites cataphracti, ^e ferrea omni specie. *Idem.*

Cùm interim, lumine etiam tum incerto, duæ Galliæ mulieres conventum vitantes ad ^f menstrua solvenda montem ascendunt. *Idem.*

^g Pluteosque rescindit, ac munitiones demolitur; locoque summo potitur: *Idem. Demoliri est diruere.*

Exercitum dimisit ut primùm Alpes digressus est. *Arusian.*

Tetrarchas, regesque territos animi firmavit. *Idem.*

Simul eos, & cunctos jam inclinatos laxitate loci, plures cohortes atque omnes, ut in secundâ re, pariter acrè invadunt. *Nonius.*

Hi locorum perignari, soliti nectere ex viminibus vasa agrestia, ibi tum, quòd inopia scutorum fuerat, ad eam artem se quisque in formam parmæ equestris armabat. *Nonius. Parma est scutum breve.*

De pecore coria recens detracta, quasi glutino adolecebant. *Carisius, l. i. Servius.*

Avidior modò properandi factus. *Arusian.*

Consilii æger. *Idem.*

Reversi postero die, multa, quæ properantes deseruerant in castris nacti, cùm se ibi cibo, vinoque læti invitarent. *Nonius. Invitare est repleri.*

Atque hiavit humus multa, vasta & profunda. *Idem, Hiare, aperiri.*

N O T Æ.

^a *Vucnaliorum.*] Vulcanalia, dies erant Vulcano festi.

^b *In medium.*] Id est, in commune.

^c *Eupbratem.*] Euphrates fluvius est Asiæ nobilissimus.

^d *Codicariæ.*] Id est, secundum Festum, ex tabulis crassioribus facta.

^e *Ferrea.*] Equi enim & ipsi ferreis laminis muniti erant.

^f *Menstrua.*] Id est, Sacra quæ quoque mense pera gerentur: idque prolixè & Lipsiâ sententiâ, & Plutarchi auctoritate, Douza confirmat.

^g *Pluteosque.*] Plutei machinæ erant bellicæ, corio intectæ, quorum usus idem prope qui vinearum, ad muros suffodiendos.

Rurfus jumenta naſti ad oppidum ire contendunt. *Nonius.*

Ubi ſe laniata navigia fundo emergunt. *Arufian.*

Tum verò Bithyni propinquant jam amnem ^a Tartanium. *Idem.*

^b Eos qui hoc malum publicum clauſtinis conciliis comparaverunt. *Nonius.*

In quĩs notiſſimus quiſque, aut malo dependens verberabatur, aut immutato corpore improbo patibulo eminens affigebatur. *Idem. Patibulum eſt crux.*

Ad Siciliam vergens faucibus, non ampliùs patet millibus v. & xxx. *Meſſus.*

Claui lateribus ^c pedem. *Idem.*

Naphthas. *Probus Catholicis.*

L I B E R V.

T Lucullus, audito Q. ^d Marcium Regem pro conſule per ^e Lycaoniam cum tribus legionibus in ^f Ciliciam tendere. *Prisc. l. xviii.*

Legiones Valerianæ comperto, ^g lege Gabiniâ Bithyniam, & Pontum conſuli datam: ^h miſſos eſſe. *Id. ibidem.*

Regem averſabatur. *Arufian.*

N O T Æ.

^a *Tartanium.*] In Bithyniâ.

^b *Eos.*] Fragmentum iſtud, non Salluſtii, ſed Siſennæ eſſe arbitratur Putſchius; ideo quòd in Nonii vetuſtioribus manuſcriptis illi aſcribatur.

^c *Pedem.*] Quandoquidem Salluſtii auctoritate confirmare ſtudeat Fronto, probè oppidò ac Latinè dici *Altus pedes tot*, & quidem hunc locum citans; optimè, ut videtur, vocem *altis* Salluſtio Douza redonavit, legitque *clauſi lateribus pedem altis*.

^d *Marcium Regem.*] Hic mortuo collegâ Metello, & eo qui in ejus locum ſucceſſus fuerat, ſolus conſulatum geſſit.

^e *Lycaoniam.*] Minoris Aſiæ regio, in Cappadociâ.

^f *Ciliciam.*] Minoris Aſiæ regio ad Mediterraneum.

^g *Lege Gabiniâ.*] Gabinius tribunus fuit

plebis quo tempore Lucullus adverſus Mithridatem bellum gerebat.

^h *Miſſos.*] Quidam, in manuſcriptis probè & planè exaratum eſſe, *Conſuli datam eſſe miſſos eſſe*, teſtatur; unde pro priori *eſſe, ſeſe* reſcribendum eſſe putat; deinde ut ſenſus abſolvatur, *prætendentes* ſupplet, aut *cauſantes*; ut ita legendum ſit, *Seſe miſſos eſſe cauſantes*. Atque de legionibus accipit quas Clodius per iram & invidiam ſollicitavit, ut ne ampliùs Lucullum adverſus Mithridatem ſequerentur: quibus ille perſuaſit ipſos miſſos, & a ſacramento liberos eſſe, cùm alium imperatorem, Glabrimonem conſulem, ad Mithridaticum bellum, ſenatus mitteret. Cui opinioni non poſſum planè non aſſentiri; niſi quòd, non Glabrioni, ſed Pompeio, Mithridaticum bellum mandatum invenio.

Cæteri negotia ^a sequebantur familiaria legatorum, aut tribunorum; & pars sua ^b com meatibus mercatis. *Nonius.*

Et uxori ejus frater erat. *Arufian.*

Sæpè celebritatem nominis intelligo timentem. *Prisc. l. xviii.*

Video ingentia dona quæsitum ire properantem. *Idem, ibid.*

Nam si Pompeio ^c quid humani evenisset. *Arufian.*

^d Quibus de causis Sullam in victoriâ dictatorem, equo descendere, sibi uni assurgere de sellâ, caput aperire solitum. *Nonius, Arufian, Servius.*

N O T Æ.

^a *Sequebantur.*] Eidem anonymo, ex quo priorem conjecturam decerpimus legendum videtur *Exsequebantur.*

^b *Com meatibus.*] Id est, *Abeundi licentiâ pretio emtâ.*

^c *Quid humani.*] Mortem intellige, de Pompeio autem videtur hîc agi, quem Catulus, cum præclarum quidem, sed nimium liberæ reipublicæ crederet, nolletque omnia ut in eo uno reponerentur, hæc verba in

concione legem dissuadens, adjecit, *Si quid huic acciderit, quem in ejus locum substituetis?* ut habet Paterculus.

^d *Quibus de causis.*] Hîc iterum de Pompeio sermo est, cui uni Syllam assurgere solitum Appianus tradidit. Quatuor verò fuerunt, autore Servio, quæ apud Romanos ad honorem pertinuerunt: equo desilire, caput aperire, viâ decedere, assurgere.

C. SALLUSTII CRISPI
FRAGMENTA,
INCERTORUM LIBRORUM.

E^a inrumiendi po—
b sublicibus cavata.—
sent. *Festus*.

Cujus^c duas insulas propinquas inter se, &^d decem stadiûm procul à Gadibus sitas constabat suopte ingenio alimenta mortalibus gignere. *Nonius*.

^e Serum bellum in angustiis futurum. *Junius Philarg. ad Georg. Virgilii*.

Illi tertio mense pervenêre in^f Pontum multò celerius spe Mithridatis. *Arusian*.

Ergo senati decreto serviundum ne sit. *Donatus, Aët. II. sc. II.*

Pompeius oris^g improbi, animoque inverecundo. *Suet. de claris Gram. c. xv.*

N O T Æ.

a [*Inrumiendi*.] Id est, *laetandi*; quamquam omnes, quos quidem inspicere licuit, excerptores, *Irrumare*, habent tantum, non *Irumire*. Vox verò ista, execranda libidine, ad obsecena traducta est.

b [*Sublicibus*.] Sublicæ trabes sunt longæ; quibus pons innititur. Sed, pro iis, *Festus* habet *sublices*, nomine, secundum aliquos, à Volscis mutuato.

c [*Duas insulas*.] Quæ sint istæ nescire se fatetur *Ortelius*, nisi ex *Plutarchi Sertorio*, qui eas *Atlantidum* nomine describit; intelligit autem de duabus ex *Asioris*, *S. Michaëlis* scilicet, & *D. Mariæ*.

d [*Decem stadiûm*.] Idem *Ortelius* *decem millibus stadiûm* ex *Plutarcho* rescribit.

e [*Serum*.] Grammatici *crudele* atque *sævum* interpretantur; eodemque sensu apud *Virgilium*, & *Valerium Flaccum*, legitur.

f [*Pontum*.] *Pontus* Asiæ minoris provincia ad mare *Euxinum*.

g [*Improbi*.] Multis contendit *Douza* *probi* legendum esse; præsertim quòd illud alterum sit contra omnium librorum auctoritatem; & à *Sallustii* scribendi ratione alienum: arbitratur enim fieri non posse, ut aliquis ore sit improbo, qui non pariter animo inverecundo fuerit; adeoque *Sallustium* bis idem dixisse, si *improbi* scripserit. Prima ratio valet.

Simulans ^a sibi alvum purgari. *Isidorus*, l. xi. in voce *Alvus Serv.* ad l. iii. *Æneidos*.

Fecit ut nunciis confestim lugubribus. *Caris.* l. ii.

Communem habitum transgressus. *Prisc.* l. xiv.

Inter arma civilia æqui boni famam petit. *Seneca*, l. xx. *epist.* cxv.

Haud impigrè, neque inultus occiditur. *Donat ad Andr. Ter. act.* i. sc. ii.

Festinantibus in summâ inopiâ patribus. *Idem ad Eunuch. act.* iv. sc. iii.

Hostes oppressi, aut delapsi forent. *Isidorus*, l. xviii.

Exercitum argento fecit. *Seneca*, l. xx. *epist.* cxv.

^b Togam paludamento mutavit. *Isidorus*, l. xix. *Serv.*

Hiero rex Syracusanorum bellum fecit. *Seneca*.

Ibi triennio frustra trito. *Servius ad iv. Æneidos*.

Oratio ^c C. Cottæ Consulis ad Populum.

Quirites, multa mihi pericula domi, militiæ multa advorsa fuere; quorum alia toleravi, partim repuli deorum auxiliis, & virtute meâ: in quâs omnibus, neque animus negotio defuit, neque decretis labos. Malæ, secundæque res ^a opes, non ingenium mihi mutabant. At contra in his miseriis cuncta me cum fortunâ deseruere. Præterea senectus, per se gravis, curam duplicat: cui misero, senectâ jam ætate, ne mortem quidem ^d honestam sperare licet. Nam, si parricida vestri sum, & ^e bis genitus hîc deos penates meos, patriamque & summum imperium ^f vilia habeo; quis mihi vivo cruciatus satis est, aut quæ pœna mortuo? Cùm omnia ^g memorata apud inferos supplicia scelere meo ^h vici. A primâ adolescentiâ in ore vestro privatus,

INTERPRETATIO.

^a *Malæ secundæque res mutabant mihi opes, non mutabant ingenium.*

NOTÆ.

^a *Sibi.*] *Servius* habet, *Simulans alvum purgare*; quod magis est ex adstrictâ *Salustii* oratione.

^b *Togam palud.*] Id est, *Pacem bello*.

^c *C. Cottæ.*] In quibusdam libris scriptum inveni *Cn. Cottæ*, quod fortè pro *M. Cottâ* scripturæ similitudine positum est. Uterque enim *C.* & *M.* ille quidem prior, hic anno sequenti, consul fuit: sed *Marcum*, non *Caium*, à *Mithridate* magnâ clade apud *Chalcedonem* cæsum fuisse constat, quod quidem huic orationi occasionem dedit.

^d *Honestam.*] Ille equidem post casum suum in civitatem receptus, etiam consulum suum peregit; attamen ne sibi per inimicorum dolum fraudi esset, quod fortunæ

iniquitate evenerat, vir prudens reformidabat.

^e *Bis genitus.*] Hoc ideo dicit, quia, victus, in civitatem receptus erat.

^f *Vilia habeo.*] Id est, *parum istis omnibus consulo*. Sed terminis usus est causæ suæ faventibus; minùs enim sit verisimile, ut quis summum imperium, quo gaudet, contemnat, quam ut parum, ex officio reipublicæ invigilet.

^g *Memorata.*] De his plurima apud poëtas.

^h *Vici.*] Id est, *majus est scelus quàm ut atrocissimis inferorum pœnis satis possit puniri*.

& in magistratibus egi: qui ^a linguâ, qui consilio meo, qui pecuniâ voluere, usi sunt: neque ego callidam facundiam, neque ingenium ad malefaciendum exercui: ¹ avidissimus privatæ gratiæ maxumas inimicitias pro republicâ suscepi: qui victus cum illâ simul, cum e-gens alienæ opis, plura mala expectarem, vos, Quirites, rursus mihi patriam, deos penates, cum ingenti dignitate dedistis. Pro quibus beneficiis vix satis gratus videar, si singulis animam, ² quam nequeo, concesserim. Nam vita & mors jura naturæ sunt; uti sine dedecore cum civibus, famâ & fortunis integer agas, id dono datur atque accipitur. Consules nos fecistis, Quirites, ^b domi bellicque impeditissimâ repub. Namque ^c imperatores Hispaniæ stipendium, milites, arma, frumentum poscunt; & id res cogit: quoniam post defectionem fo-ciorum, & Sertorii per montis fugam, neque manu certare possunt, neque utilia parare. Exercitus in Asiâ Ciliciâque ob nimias opes Mithridatis aluntur: Macedonia plena hostium est: nec minùs Ita-liæ maritima, & provinciarum, cum interim vectigalia parva, & ^d bellis incerta, vix partem sumtuum sustinent: ³ Ita classe, quâ commeatus vehebatur, minore quàm antea, navigamus. ^e Hæc si dolo aut fœcundiâ nostra contracta sunt, agite, & uti lubet, ita sup-plicium sumite: sin communis fortuna asperior est, quare indigna vobis, nobisque, & rep. incipitis? Atque ego, cujus ætati mors pro-prior est non deprecor, si quid ea vobis incommodi demitur; neque mox ^f ingenuo corpori honestiùs, quam pro vestrâ salute, finem vitæ fecerit. Adsum, en Cn. Cotta consul, facio quod sæpe majores aspe-ris bellis fecere; voveo, dedoque me pro rep. quam deinde cui man-detis circumspicite. ^g Nam talem honorem bonus nemo volet, cum

I N T E R P R E T A T I O.

¹ Cum essem avidissimus priva-tæ gratiæ, suscepi multas inimici-tias pro republicâ.

² Si dederim animam pro singu-

lis, quam pro singulis nequeo dare.

³ Ita navigamus classe minore quàm ea, quâ commeatus veheba-tur antea.

N O T Æ.

^a Linguâ.] Arbitror hunc esse Cottam quem Cicero disertissimum prædicat, contra quem etiam mulierem quandam defendit.

^b Domi.] Bellis civilibus, per Marium, Syllam aliosque exhaustæ fuerant vires im-perii.

^c Imperatores.] Vidimus eâ de re Pom-peii epistolam, quocum Metellus adversus Sertorium imperator creatus fuerat.

^d Bellis.] Piratæ enim, Mithridatici belli oblatâ occasione, maria bello, quasi tempe-state perculserant; alii repellebant: Serto-rius in Hispaniâ multa interceptabat, &c.

^e Hæc.] Casus reipublicæ varii.

^f Ingenuo.] In aliis est, ingenio corporis quod non placet; quanquam illud quomo-do explicem non satis video. Nisi fortè con-sul noster qui jam suprâ de inferis verba quædam injecit, philosophicè, sese noluerit virum ingenuum, se corpus tantum morti tradere; quod quidem ad persuadendum & commovendum aptum quoque fuerit.

^g Nam talem.] Tacitè innuit, se adhuc utilem fore reipublicæ, nec tam culpâ suâ exercitum à Mithridate cælum fuisse.

fortunæ, & pacis, & belli ab aliis acti, ratio reddenda, aut turpiter moriendum sit. Tantummodo in animis habetote non me ob scelus, aut avaritiam cæsum, sed volentem pro maxumis beneficiis animam dono dedisse. Per vos igitur, Quirites, & gloriam majorum, tolerate advorsa, & consulite reip. Multa cura summo imperio inest; multi ingentes labores; quos ¹ nequicquam abnuitis & pacis opulentiam quæritis; cum omnes provinciæ, regnâ, maria, terræque aspera aut fessa bellis sint.

Germani ^a inteetum ^b renonibus corpus tegunt. *Isidorus.*

Unde pons in oppidum pertinens explicatur. *Arusian.*

Et ei voce magnâ vehementer gratulabantur. *Donatus.*

Et Marius victus duplicaverat bellum. *Servius.*

Atque eos à tergo incurrerunt. *Rufinianus.*

In hunc modum differuit. *Prisc.*

Inde ortus sermo percunctantibus utrimque, Satin; salve' quàm grati ducibus suis quantis familiaribus copiis augerentur. *Donatus.*

Fugam nostris fecêre. *Seneca.*

Quæ audita ^c Panormitanos dedere Romanis fecêre. *Idem.*

Quò cupidiùs in ore ducis sese quisque bonum & strenuum ostentantes. *Isidorus, Servius.*

Ventis per cava terræ citatis, rupti aliquot montes, tumulique sedêre. *Isidorus, Servius.*

Ubi multa nefandè casu super ausi atque passi. *Prisc.*

^d Saguntium. *Carisius.*

Tota autem insula modica, & cultoribus inanis est. *Martianus.*

Immodicus animi. *Arusian.*

Pugnam illam pro omine belli futuram. *Serv.*

Tantum ^e antiquitatis, curæque majoribus pro Italicâ gente fuit. *Idem.*

Opprobrii gratiâ. *Agrætius.*

Maxumis ducibus, fortibus strenuisque ministris. *Diomedes, l. xi.*

Non repugnantibus modò, sed ne deditis quidem. A. B. C. M: *Donatus.*

In silvâ ^f Silâ fuerunt. *Serv.*

INTERPRETATIO.

¹ Quos frustrâ refugitis, dum pacis copiam quæritis.

NOTÆ.

^a *Inteetum.*] Magnâ corporis parte nudos agitare solitos esse Germanos ex Tacito discimus, aliisque. Colerus mallet *Inteeti*.

^b *Renonibus.*] Alii scribunt *Rberonibus*. Sunt autem Rhenones Gallorum & Germanorum tegumenta pellicea, ab humeris ad umbilicum usque dependentia.

^c *Panormitanos.*] Panormus insignis Sici-

liæ civitas. Hodie *Palemo*.

^d *Saguntium.*] Pro Saguntinorum, ut placet Carisio.

^e *Antiquitatis.*] Gronovius cum Servio *antiquitatis* retinet. Douza *anxietatis* reponit, cui ego quidem assentior.

^f *Silâ.*] Sita erat in Bruttis.

In nuda injecta corpora. *Diomedes.*

Apollinis filia & Cyrenes. *Probus.*

Ne simplici quidem morte moriebantur. *Serv.*

Cum prædixero positum insulæ. *Donatus.*

Cujus ^a adversâ voluntate, colloquio militibus permisso, ^b corruptio facta paucorum, & exercitus Sullæ datus est. *Idem.*

A Graccho seditiones graves ortæ. *Augustinus.*

M. Atilius Palicanus humili loco, Picens, loquax magis quàm facundus. *Quintilianus, l. iv. c. 2.*

^c Insolens vera accipiundi. *Donatus.*

Quæ pecunia ad Hispaniensem bellum Metello facta erat. *Idem.*

^d Curubis. *Probus.*

^e Tharros. *Idem.*

^f Camisos. *Idem.*

^g Lucas. *Sergius.*

Primam modò ^h Japydiam ingressus. *Serv.*

ⁱ Carbo turpi formidine Italiam, atque exercitum deseruit. *Idem.*

Quæ pacta in conventionem non præstitissent. *Donatus.*

Crebritate fluctuum, ut Aquilo solet. *Serv.*

Mithridates corpore ingenti perinde armatus. *Quint. l. viii. c. 3.*

Tyrannumque, & Cinnam appellantes. *Victorinus Serv.*

Nomenque ^k Danubium habet. *Acron.*

Cui nisi pariter obviâ iretur. *Donat.*

Septimium, neque animo, neque linguâ satis compotem. *Idem.*

Vulgus amat fieri. *Quint.*

Non ^l pœniturum. *Idem.*

Pompeius cum alacribus saltu, cum velocibus cursu, cum validis vecte, certabat. Neque enim ille aliter potuisset par esse Sertorio,

N O T A E.

^a *Adversâ.] Cognitâ.*

^b *Corruptio.]* De Syllâ intelligendum, qui, ut docet Plutarchus, viribus impar, Scipionum alterum consulem dolo ad scædera invitavit; deinde inter congressuum moras, & colloquiorum, pecuniâ & promissis, ejus exercitum, per milites corruptit.

^c *Insolens.]* Fortè de Tigrane loquitur, qui fortunâ suâ ebrius, nil nisi quod ad voluntatem fictum esset, audire poterat. Cujus stultitiâ non pœnitebit vidisse apud Appianum.

^d *Curubis.]* Ptolemæo urbs est Africæ propriæ.

^e *Tharros.]* Ortellius eam urbem ponit in Africâ.

^f *Camisos.]* Urbs Camisanæ regionis, in Parthiâ, ut eidem placet Ortellio.

^g *Lucas.]* Voluit esse à *Lux* singulari.

^h *Japydiam.]* Japydia, quæ & Histria dicta, in extrema est Italiâ, versùs Dalmatiam.

ⁱ *Carbo.]* Prolixè de eo Appianus.

^k *Danubium.]* Observavit Acro, vel alius aliquis, ad Horatium, Danubium in genere neutro à Sallustio positum, ut Rhenum ab Horatio. Danubius verò dicitur usitatiùs maximus ille & notissimus Europæ fluvius, cui & nomen *Ister* datum est.

^l *Pœniturum.]* Pro pœnitentiam acturum.

nisi se, & milites frequentibus exercitiis præparavisset ad prælia. *Vegetius, l. i. c. ix. Joban. Saresb.*

Cicero caninam facundiam, ut Appius inquit, exercuit. *Laëtant.*

Primus Græcorum Achilles. *Serv.*

Cupientissimus legis. *Diomedes.*

Magnâ gloriâ ^a tribunus militum in Hispaniâ T. ^b Didio imperante, magno usu bello Marfico, paratu militum, & armorum fuit. Multaque tum ductu ejus curata, primò per ignobilitatem, deinde per invidiam scriptorum celebrata sunt: cominus faciem suam ostentabat, aliquot advorsis cicatricibus, & effosso oculo. Quo ille dehonestamento corporis maximè lætabatur, neque illis anxius, quia reliqua gloriosius retinebat. *Agellius.*

^c Curetes, quia principes intelligendi divina fuerunt, vetustatem uti cætera in majus componentem altores Jovis celebravisse. *Laëtant. & Isidorus.*

Italiam conjunctam ^d Siciliæ constat fuisse, sed medium spatium aut per humilitatem obrutum est aquis, aut propter angustiam scissum: inde Rhegium nominatum. *Isidorus.*

Pompeius de victis Hispanis tropæa in Pyrenæis jugis constituit. *Serv.*

Atque edita undique, tribus tamen cum muris, & magnis turribus. *Donat.*

Et in præliis actu promptus. *Idem.*

Factione amisso Publio legato. *Idem.*

Ipsam mare Ponticum dulcius quàm cætera. *Serv. Prisc. Macrobius.*

Equis paria operimenta erant, quæ lintea ferreis laminis in modum plumæ adnexuerant. *Serv.*

Rebus supra votam fluentibus. *Idem.*

^e Ænum, & ^f Maroneam, & viam militarem. *Idem.*

Impediebant jussa nautarum. *Idem.*

Nihil socordiâ clauderat. *Donat.*

^g Ut tanta repente mutatio non sine deo videretur. *Idem.*

NOTÆ.

^a *Tribunus.*] De Sertorio agitur.

^b *Didio.*] Legatus fuit Pompeii, in Hispaniâ, adversus Sertorium.

^c *Curetes.*] Totam hanc opinionem, quasi à poëtis fictam Sallustius respuit, voluitque ingeniosè interpretari, cur Jovis cultores dicantur Curetes fuisse. *Laëtantius.*

^d *Siciliæ.*] In hac sententiâ fuerunt plurimi auctores contra quam facit Cluverius, qui, cum Hesiodo aggeribus, versùs Pelorum promontorium, auctam fuisse insulam arbitratur: nedum abscissa fuerit.

^e *Ænum.*] Ænus urbs Thraciæ maritima, ab Æneâ condita.

^f *Maroneam.*] Non longè ab Æno, ad occasum.

^g *Ut tanta.*] Videtur hoc de inexpectatâ intelligendum conversione, quæ Romæ accidit, foro omnium rerum venalium copiâ superfliente postquam piratas annonam interceptantes Pompeius profligavit.

^a In ore gentibus agens, populo, civitati. *Idem.*

Pressi undique multitudine. *Idem.*

Hunc igitur redarguit Tarquitiu. *Idem.*

Dein campi ^b Thémyscirii, quos habuere ^c Amazones, à ^d Tanai
flumine incertum quamobrem digressæ. *Serv.*

Ubi cum totâ concione ab exercitu cogit discedere, dicit se ejus
operâ non usurum, eumque ab armis dimittit. *Idem.*

Et Metello procul agente ^e longa spes auxiliorum. *Idem.*

More equestris proelii sumptis tergis, atque redditis, & egressi ad fa-
ciliores ictus loco cedebant. *Idem.*

Castra sine vulnere introitum. *Idem.*

Multos tamen ab adolescentiâ bonos insultavit. *Id. & Donat.*

^f Cosa. *Serv.*

Equis, atque armis insignibus. *Idem.*

^g Fessius in Pamphyliam se receperat. *Idem.*

Profectus quidam Ligus ad requisita naturæ. *Quint.*

Apud latera ^h certos collocaverat. *Serv.*

Apertæ portæ, repleta arva cultoribus. *Idem.*

ⁱ Hispaniam sibi antiquam patriam esse. *Idem.*

^k Lyciæ, ^l Pisidiæque agros despectantem. *Idem.*

Sorte ductos fusti necat. *Idem.*

Omnis Italia coacta in angustias scinditur in duo ^m promontoria,

ⁿ Bruttium, & ^o Salentinum. *Idem.*

Italia plana ac mollis. *Idem.*

Quâ tempestate ex Ponto vis piscium erupit. *Idem, & Scholiastes
Juvenalis.*

^p Introrsus prima Asiæ Bithynia est, multis antea nominibus appel-
lata.

N O T Æ.

^a In ore.] De Pompeio intelligit Douza.

^b Thémyscirii.] Sunt illi in Ponto.

^c Amazones.] Fuerunt mulieres, quæ reg-
num, viris omnibus interfectis, obtinue-
runt, rem postea habentes cum peregrinis.
De his mentio fit apud plurimos; interim
fuerint, necne, quidam affirmant, quidam
negant. Crediderim multa fabulosa esse,
non tamen omnia.

^d Tanai.] Tanais fluvius est qui Euro-
pam ab Asiâ dividit. Hodie *Don* dicitur.

^e Longa.] Id est, *longè posita*, autore Ser-
vio.

^f Cosa.] Civitas Etruriæ.

^g Fessius.] Id est, *egens consilii*, Servio in-
terprete: nam corpore fatigatum dicimus
animo fessum.

^h Certos.] Certus aut velocem significat,
aut fidelem; aliquando etiam firmum, ut
ait Sallustius, *Apud latera certos collocat.*
Servius.

ⁱ Hispaniam.] Annotant grammatici pro-
vinciam pro patriâ positam, cum civitas
propriè sit patria.

^k Lyciæ.] Minoris Asiæ regio, ad Me-
diterraneum.

^l Pisidiæ.] Ciliciæ regio, in minore A-
siâ.

^m Promontoria.] Sunt montes, qui in
mare incurrunt. *Gall. Cap.*

ⁿ Bruttium.] Inferius est, ad meridiem,
juxta Siciliam.

^o Salentinum.] Superius est ad Septentri-
onem.

^p Introrsus.] Hæc Crispi cum citet Ser-
vius, ut doceat Bythyniam dictam quoque
esse Bebriciam, nullaue ejus rei in frag-
mento hoc, extet mentio, non dubitat Sal-
lustium ex Isidoro augere Putschius, post
Porygia, hoc modo, *prius Bebricia dicta,*
mox à Bythinio rege Bithynia.

Ipsa enim est Major Phrygia. *Serv.*

Sed Mithridates extremâ pueritiâ regnum ingressus : matre veneno interfectâ. *Idem.*

Exercitum ^a avertere. *Idem.*

Creta altior est, quâ parte spectat orientem. *Idem.*

Se regibus devovent & post eos vitam refutant : adeò illis ingenua est sanctitas regii nominis. *Idem, & Philargyrius.*

Dum inferior omni viâ grassaretur. *Joannes Grammat.*

^b Narbone concilia Gallorum. *Pompeius in Artem Donati.*

Post defectionem sociorum & Latii. *Donatus.*

^c Ad Jovis mandem nostra. *Idem.*

Morbi graves ob inediam insolita vescentibus. *Idem.*

Atque ea cogentes, non coactos, scelestos magis quàm miseros distringi. *Idem.*

Graviori bello, qui prohibitori venerant socii, frigere. *Idem.*

Nam quidem Pyrrho, Hannibali, æquor & terra. *Idem.*

Nam Sullæ dominationem audebat. *Idem.*

^d Neque est defensus dominationum Sullæ. *Idem.*

Neu quis miles neve pro milite. *Serv.*

Ex insolentiâ avidus malefaciendi. *Idem.*

Tergis vinciebant. *Idem.*

^e Charybdis quæ fortè illata ^f naufragia sorbens gurgitibus occultis millia sexaginta ^g Tauromenitana ad litora trahit. *Idem.*

Saguntini fide atque ærumnis incluti per mortalium studium majores quàm opibus, quippe quîs etiam tum semirutæ mœnia, domus intactæ, parietesque templorum ambusti, manus Punicas ostentabant. *Hieron. in Habaccuc.*

Apud ^h Corduennos ⁱ amomum & alii leves odores gignuntur. *Philarg. in iv. Georg. Virgil.*

Quem trans stagnum omnis usque ad flumen. *Idem.*

N O T Æ.

^a *Vertere.*] Servius interpretatur *Considerare.*

^b *Narbone.*] Narbo Gallie Narbonensis urbs est maritima.

^c *Ad Jovis.*] Douza corrigit, *Id Jovi mandem nostro.* Id est, *Jupiter ista viderit.*

^d *Neque est.*] Alii habent *dominationem.* Colerus legit, *Neque est defensus dominationem Syllæ.*

^e *Charybdis.*] Poëtis decantatissimus gurgis, inter Siciliam & Italiam, circa Messanam.

^f *Naufragia.*] Hic naufragium pro ipsis rebus quassatis & fractis, positum est.

^g *Tauromenitana.*] Tauromenia, vel Tauromenium, urbs Siciliæ maritima ad fretum.

^h *Corduennos.*] Corduenni, gens circa mare Hyrcanum.

ⁱ *Amomum.*] Aliud alii esse comminiscuntur, multumque de eo rixantur Medici.

Repentè incautos invasit. *Idem.*

Belli sanè sciens. *Acron.*

Namque omnium ferocissimi ad hoc tempus ^a Achæi atque ^b Tauri
sunt, quod, quantum conjicio, locorum egestate raptò vivere coacti.

Glossa Juvenalis.

Atque ipse cultus rei. *Acron.*

^c Triplici fluctu. *Serv. Fuldanus.*

Charybdi mare vorticosum. *Idem.*

Sed ubi tempore anni mare classibus patefactum est. *Idem.*

Sanè bonus eâ tempestate contra pericula & ambitionem. *Idem.*

Simul immanis hominum vis ex locis invasere patentes, cum &
pacis modò effusas. *Idem.*

Genua patrum advolvuntur. *Idem.*

Perrexere in Hispaniam an Sardiniam. *Idem.*

Quæ mapalia sunt circumjecta civitati, suburbana ædificia. *Idem.*

Et onere turrium incertis navibus. *Idem.*

Traditur fugam in longinqua oceani agitavisse. *Idem.*

Ad mutandum modò in melius servitium. *Serv. ad primum Æn.*

Magna vis hominum convenerat agris pulsa aut civitate ejecta.

Idem, ibidem.

Cum murum hostium successisset pœnas dederat. *Idem ad Eclogam
quintam.*

Quippe vasta Italia rapinis, fugâ, cædibus. *Idem.*

Hi sunt qui secundum pocula, & alias res aureas, diis sacrata instru-
menta convivio mereantur. * *Idem ad viii Æneidos.*

In secundâ festinas cohortes composuerat. *Idem ad ix.*

Jam repentè visus sævire Tagus. *Idem ad x.*

Exuant armis equisque. *Idem.*

Solas festinare. *Idem.*

Lusitanix gravem civitatem. *Idem.*

Ex parte cohortium præcipere instructa, & stationes locatæ pro
castris. *Idem.*

Bellum quibus posset conditionibus defineret. *Idem.*

In quibz longissimo ævo plura, de bonis falsa, in deterius composuit.
Idem.

Cultu corporis ornata egregio. *Idem.*

At Sertorius vacuus hieme augere copias. *Acro in Horatium.*

Sin vis obsistat, ferro quàm fame æquius perituros. *Serv.*

Confedit in valle virgultâ nemorosâque. *Idem.*

N O T Æ.

^a *Achæi.*] Sunt populi circa pontum
Euxinum, in Samia Asiaticâ; nam de
his hoc in loco agitur, non de illis qui
Thessaliam incoluerunt,

^b *Tauri.*] Fuerunt isti in Sarmatiâ Eu-
ropæi.

^c *Triplici.*] Id est, magno.

Paululum requietis militibus. *Idem.*

Qui nullo certo exilio vagabantur. *Idem.*

Nubes fœdare lumen. *Idem.*

Sanctus alia. *Idem.*

Geronis. *Idem.*

Quæ causa fuerat novandis rebus. *Idem.*

Radicem montis excessit. *Statii interpres.*

Ut res magis quàm verba gererentur, liberos parentesque in muris locaverant. *Idem.*

Incerta est fortitudo dum pendet. *Idem.*

In quibus plaustro sedes sunt. *Acro ad Horatium.*

Luxo pede. *Probus.*

Maurique vanum genus, ut alia Africæ, contendebant Antipodas ultra Æthiopiam cultu Persarum justos & egregios agere. *Prisc.*

Et Perpennam fortè cognoscit mulio redemptoris. *Acro in Horat.*

Omnium fluminum quæ in maria quâ imperium Romanum est fluent, quam Græci τὴν εἰσω θάλασσαν appellant, maxumum esse Nilum consentitur; proxumâ magnitudine esse Histrum scripsit Sallustius. *Agell. l. x. c. vii.*

^a Ex omnibus quæ tractavimus, Æbuti Liberalis, potest videri nihil tam necessarium, aut magis, ut ait Sallustius, cum curâ dicendum, quàm quod in manibus est. *Seneca.*

Turbinum motus vagus est, & disiectus, & uti Sallustii verbis utar, vorticosus; cometarum autem, compositus, & certum iter carpens. *Idem.*

Sallustius, auctor certissimus, asserit Tigrim, & Euphratem uno fonte manare in Armeniâ, qui per diversa euntes longiùs dividantur, spatio medio relicto multorum millium; quæ tamen terra, quæ ab ipsis ambitur, Mesopotamia dicitur. *Idem.*

Pelorum promontorium Siciliæ respiciens Aquilonem, juxta Sallustium, dictum à gubernatore Hannibalis illic sepulto, qui fuerat occisus per ignorantiam regis, cùm se ejus dolo crederet esse deceptum. *Servius & Isidorus.*

^b Aristæus, uti Sallustius docet, post laniatum à canibus ^c Actæonem filium, matris instinctu Thebas reliquit, & ^d Ceam insulam tenuit, primò adhuc hominibus vacuum: postea eâ relicta, cum Dædalo in Sardiniam transivit: post delatus est ^e Cumas. *Serv.*

N O T Æ.

^a *Ex omnibus.*] Nullus non ea faciliè dignoscet quæ sunt Sallustii in his sequentibus fragmentis.

^b *Aristæus.*] Apollinis & Cyrenes filius, ut plurimis placet olei & mellis inventor.

^c *Actæonem.*] Hic, irâ Dianæ, quam in-

scius sine veste viderat, in cervum mutatus à suis canibus laceratus est.

^d *Ceam.*] Cea vel, ut alii scribunt, Ceos, insula est maris Ægei, juxta Eubœam.

^e *Cumas.*] Cumæ, urbs Campaniæ maritima.

Sallustius duces laudat, qui victoriam incruento exercitu deportarunt. *Serv.*

^a Cares Insulani populi fuerunt, piraticam exercentes, famosi, victi à ^b Minoë, ut Sallustius, & Thucydides tradunt. *Idem.*

A Trojâ ^c Capys Campaniam, ^d Helenus Macedoniam, alii Sardiniam, secundum Sallustium, tenuerunt. *Idem.*

^e Dardania à Dardano Jovis & Electræ filio, aut secundum Sallustium, à Midâ Dardanorum rege, qui Phrygiam tenuit. *Idem.*

Sallustius ^f Scyllam saxum esse dicit, simile formæ ^g celebratæ procul visentibus. *Idem.*

In Sicilia est ^h Enceladus, ⁱ Othus in Cretâ, secundum Sallustium. *Idem.*

Sallustius ait, Hispanorum morem fuisse, ut in bella euntibus juvenibus parentum facta memorentur à matribus. *Idem.*

^k Orion juxta Sallustium, oritur juxta solis æstivi pulsum. *Idem.*

In ^l Flaminia est civitas quæ ^m Cale dicitur, & in Galliâ hoc nomine, quam Sallustius à Perpennâ captam commemorat. *Idem.*

Getæ sunt ⁿ Mysii, quos Sallustius à Lucullo dicit esse superatos. *Idem.*

Trojanorum tempore invadendarum terrarum causa fuerat navigatio, uti Sallustius meminit. *Idem.*

Curribus falcatis usos esse antiquos, Livius & Sallustius docent. *Idem.*

N O T Æ.

^a *Cares.*] Cos insula est maris Ægæi non longè à Cariâ, quæ & ipsa hoc nomine dicta est, autore Stephano. Probus in *Miltiade*, Cares in Lemno confedissee testatur: adeoque hi fuerunt piratæ erronee habitationem suam mutantes.

^b *Minoë.*] Minos rex fuit Cretæ, Jovis ex Europâ filius, apud inferos, ob insignem justitiam, judex à poëtis constitutus.

^c *Capys.*] Unus fuit ex Æneæ comitibus, qui in Italiam venit.

^d *Helenus.*] Priami filius. Epiri verò partem habuisse Virgilius autor est.

^e *Dardania.*] Pars est Illyriæ, supra Macedoniam. Sed hîc de Trojâ agitur.

^f *Scyllam.*] Scylla scopulus est in freto Siculo, non longè à Charybdî.

^g *Celebratæ.*] A poëtis scilicet, apud quos passim monstrum sæmineo vultu, cætera canum latrantium, quibusdam lupi, ac serpentis specie, descriptum invenies.

^h *Enceladus.*] Unus ex gigantibus, quem

Jupiter, fulmine ictum, Ætnæ monte supposuit.

ⁱ *Othus.*] Hic fuit Neptuni filius ex Iphimediâ Alcæi uxore, quem, cum Ephialte ipsius Othi fratre, Alcæus auxilio misit gigantibus adversus deos.

^k *Orion.*] Ex trium deorum, Jovis, scilicet, Neptuni, & Mercurii urinâ, vel semine natus, & à Dianâ interfectus, ut quibusdam placet, in sydus mutatus fuit; cujus ortu tempestates maximæ excitantur: si tamen verum est quodcumque vulgo hominum ore teritur.

^l *Flaminia.*] Regio Italiæ ad mare superum, ubi Ravenna.

^m *Cale.*] Calem Gallicum non longè ab urbe Parisiorum ponunt; haud procul à Matronâ.

ⁿ *Mysii.*] Mysia in Asiâ est: sed hîc Mæsia est intelligenda, quæ olim Mysia dicta. Europæ regio est ad Danubium.

Vices significant pugnam, quia per vicissitudinem pugnabatur, ut inquit Sallustius. *Idem.*

Creta medio jacet insula ponto, id est, secundum Sallustium, procul à continenti. *Idem.*

Primo mense veris dicitur novum ver, secundo ver adultum, tertio præceps : sicut etiam Sallustius dicit ubique, nova ætas, adulta, præceps. *Idem.*

Sallustius in Historiis tradit, Sertorium victum voluisse fugere ad insulas ^a Fortunatas. *Acron.*

Insulas Fortunatas Sallustius inclutas esse ait Homëri cæminibus. *Serv.*

Proximum dicebant veteres, non solum adhærens, & adjunctum, verum etiam longè remotum, si tamen inter duo discreta nihil medium exstitisset. *Virgil. Æn. l. v.*

Proximus huic, longo sed proximus intervallo,

Insequitur Salius.——

Ita & Sallustius in situ Ponti, de promontoriis ^c Paphlagonum, & quod ^d Κρίη μέτωπον appellavit, posuit. *Nonius.*

Interrogasti, si tenes, Mæotici

Situs quis esset æquoris. Sallustium

Noram id dedisse, dicta & ejus omnibus

Præjudicatæ auctoritatis ducier,

Non abnuebam. Festus Avienus.

Portus ab Eöo fluctu curvatus in arcum.

In arcûs similitudinem. Sic de Ponto Sallustius, unde hic tulit colorem, nam speciem efficit Scythici arcûs. *Serv. ad iii Æneidos.*

——*Freta lata relucent.*

Lata autem ideo, quia se angustiae Pontici oris illic dilatant, uti dicit Sallustius. *Serv.*

Teïa autem dicta est à Teïo Anacreontis Poëtæ Lyrici oppido, quod in Paphlagoniâ esse Sallustius indicat, cum de situ Pontico loquitur. *Comment. in Horat.*

Porrò Sallustius auctor certissimus asserit, tam Tigris, quam Euphratis in Armeniâ fontes demonstrari. *Hieron. de locis Heb.*

Cum multi evaserint Trojanum ^e periculum, uti Capys, qui

N O T A E.

^a *Fortunatas.*] Sunt illæ in mari Atlantico. Hodie, *Les Canaries.*

^b *Nihil Medium.*] *Ejusdem naturæ, scilicet.*

^c *Paphlagonum.*] Paphlagonia Asiæ minoris regio ad pontum Euxinum.

^d Κρίη.] *Arietis banc rupem simulantem vertice frontem.*

Pro merito Graii κρίη dixere μέτωπον. Priscian.

^e *Periculum.*] Quando Troja à Græcis eversa est.

Campaniam tenuit; ut Helenus, qui, ^a ut alii, Sardiniam, secundum Sallustium. *Serv.*

Sallustianus Calpurnius. *Hieronymus adversus Ruf.*

Calpurniani discipuli. *Idem, ibidem.*

^b Tamen vulgata jam res est gentilium proprietatum. Comici Phrygas timidos illudunt. Sallustius vanos Mauros, & feroces Dalmatas ^c pulsat. *Tertull. de animâ.*

Sarcasmus Chleuasmo proxima est, & similis figurâ, quâ adversariorum facta, cum exacerbatione admissi eorum, laceessimus. Ut apud Sallustium de Sullæ crudelitate. Ut in M. Mario cum fracta prius crura per artus expiraret. *Jul. Rufinianus de schematis lexeos.*

Mesopotameni homines effrenatæ lubricinis sunt, ut Sallustius meminit in utroque sexu. *Glossæ in Juvenalem.*

^d Antonius ille trium Antoniorum corruptor, ille Sallustius, qui oræ maritimæ quâ Romanum esset imperium, contrarius piratis. Si omnes socios & maxumè Græcos Asiaticos ac Siculos fortunis omnibus spoliaverunt. *Eadem Glossæ.*

Σαλλῆστιος δὲ θαυμάζω, τότε πρῶτον, ὥφθαι Ῥωμαίοις καμῆλης, λέγοντι, εἰ μήτε πρότερον τῆς μετὰ Σκινπίωνος νικήσαντας Ἀντιοχὸν ὤετο, μήτε τῆς ἐναγχοῦς πρὸς Ὀρχομενῶ καὶ περὶ Χαιρώνειαν Ἀρχελάω μεμαχημένους, ἐγνωκέναι καμηλὸν. *Id est:* Sallustium demiror, qui autumat, tum primum visos Romanis Camelos, quod neque olim illos qui duce Scipione Antiochum devicerunt, neque hos qui ad ^e Orchomenum & Chæroneam certaverunt cum Archelao, nôsse putaverit Camelum. *Plutarchus in Lucul.*

Σαλλῆστιος μὲν ἔν φησι, χαλεπῶς διατεθῆναι τῆς στρατιώτας πρὸς αὐτὸν, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τῆ πολέμου πρὸς Κυζίκῳ καὶ πάλιν πρὸς Ἀμισῶ δύο χειμῶνας ἱξῆ: ἐν χάρακι διαγαγεῖν ἀναγκασθέντας. *Id est:* At Sallustius quidem fuisse milites jam inde à principio malè, ait, in eum (Lucillum) animatos, quod ad Cyzicum, & iterum ad Amisum duas hiemes eos in castris continuisset. *Idem.*

N O T Æ.

^a *Ut alii.]* Quod hîc deesse clarum est ex loco superiori, qui de hâc ipsâ re agit, facile cognosces.

^b *Tamen.]* Id est, omnes sciunt quomodo invicem sibi quædam innata vitia populi exhibent.

^c *Pulsat.]* Arguit, notat.

^d *Antonius.]* Pessimè depravatum est istud fragmentum.

^e *Orchomenum.]* Orchomenus & Chæroneæ duæ sunt Bæotiarum urbes ad amnem Cephisum; quanquam priorem Sophianus magis ad meridiem collocat.

L E C T O R I.

*H*actenus Fragmenta florentissimi rerum Romanorum scriptoris, quæ extare putamus. Cætera quæ sequuntur, in M. S. Servio legi auctor est V. Cl. Andreas Schottus : in optimâ tamen illâ Honoralî editione à Petro Daniele I. C. procuratâ non comparent.

* m or Trequii præter s r ciem necessariam haud multò secus quàm ferro noceri poterat. At Varinius, dum hæc aguntur à fugitivis ægrâ parte militum autumnî gravitate, neque ex postremâ fugâ ; cùm severo edicto juberentur, ullis ad signa redeuntibus, & qui reliqui erant per summa flagitia detrectantibus, militiam Quæstorem suum C. Thoranium ex quo præsentē vera facillimè noscerent, *** commiserant, & tamen interim quum volentibus numero quatuor.

* ingre, tantæ setui debacritur, nefandum in modum perverso vulnere & interdum lacerum corpus semianimum omittentes : alii in tecta jaciebant ignes, multique ex loco servi quos ingenium socios dabat, abdita à dominis aut ipsos trahebant ex occulto ; neque sanctum aut nefandum quicquam fuit iræ barbarorum, & servili ingenio : quæ a Spartacus nequiens prohibere multis precibus cùm oraret, celeritate *** nuntios.

Aliquot dies contra morem fiducia augeri nostris cœpit, & promi lingua. Qua Varinius contra spectatam rem incautè motus novos incognitosque & aliorum casibus perculsos milites, ducit tamen ad castra fugitivorum. Presso gradu sistentes jam, neque tam magnificè sumentes prælium quàm postulaverant. Atque illi certamini conscii intèr se juxta seditionem erant. Crixo & gentis ejusdem Gallis atque Germanis obviàm ire, & ultro offerre pugnam cupientibus contra Spartacum.

N O T Æ.

a Spartacus.] Hic est qui unâ cum Cri-
xo & Oenormao, effracto Lentuli ludo, cum
triginta aut amplius ejusdem fortunæ viris

Capuâ erupit ; servisque ad vexillum & ad
auxilium vocatis, Romanis grave, idemque
probrosam bellum intulit.

ORATIONES DUÆ
AD C. CÆSAREM,
SALLUSTIO ADSCRIPTÆ,
De Republicâ Ordinandâ.

ORATIO I.

POPULUS R. antea ¹ obtinebat, regna atque imperia, fortunam dono dare; item alia, quæ per mortalis avidè cupiuntur: quia & apud indignos, sæpè erant, quasi per lubidinem data; neque cuiquam in corrupta permanerant. Sed res docuit ^c id verum esse, quod in carminibus ^d Appius ait, fabrum esse suæ quemque fortunæ; atque in te maxumè, qui tantum alios ^e prætergressus es, uti prius defessi sint homines laudando facta tua, quam tu laude digna faciundo. Cæterum uti fabricata, sic virtute parta, quam magnâ industriâ haberi decet; ne incuria deformentur, aut corruant infirmata. Nemo enim alteri imperium volens concedit: & ² quamvis bonus atque clemens sit, qui plus potest; tamen, quia

INTERPRETATIO.

¹ Antea vulgò credebatur fortunam dare dono regna atque imperia.

² Et quamvis qui potentior est, sit bonus atque clemens, tamen re-
formidatur, quia licet illi esse malo.

NOTÆ.

^a ORATIONES.] Multis probat Douza esse epistolas; quod etiam postea ex ipso Sallustio cognoscetur. Nam, ejus esse eas idem, ut & ipse arbitror, contendit.

^b Populus Romanus.] Ab imperitis, quibus vox obtinebat prospecta non esset, additas esse has duas voces Pop. Romanus, Casaubonus contendit; qui illustrissimam sententi-

am eâ additione tenebris involutam dicit. Tanto viro non possum non suffragari.

^c Id.] Refertur ad sequentem sententiam.

^d Appius est.] Hic est, ut videtur, quem Cicero sapientem vocat poetam.

^e Prætergressus.] Omnes libri habent prægressus. Carrio.

malo esse licet, formidatur. ^a Id evenit, quia plerique rerum potentes perversè consulunt, & eò se munitiores putant, quò illi, quibus imperitant, ^b nequiores fuere. At contra id eniti decet; cùm ipse bonus, atque strenuus sis, uti quàm optimis imperites. Nam pessumus quisque asperrumè rectorem patitur. Sed tibi hoc gravius est, quàm ante te omnibus, armis parta componere. Bellum aliorum pace ^c mollius gessisti: ad hoc victores prædam petunt, victi cives sunt. Inter has difficultates ^d evadendum est tibi; atque in posterum firmanda resp. non armis modò, neque adversum hostes, sed, quò multò majus, multòque asperius est, bonis pacis ^e artibus. Ergo omnes magnà ^f mediocrique sapientià res huc vocat: quæ quisque optuma potest, uti dicat. Ac mihi sic videtur: qualicumque modo tu victoriam composueris, ita alia omnia futura. Sed jam quò meliùs faciliùsque constituas, paucis, quæ me animus monet, accipe. Bellum tibi fuit, imperator, cum ^g homine claro, magnis opibus, avido potentiæ, majore fortunâ, quàm sapientiâ: quem secuti sunt pauci, per suam injuriam tibi inimici; item quos affinitas, aut alia necessitudo, traxit. Nam particeps dominationis neque fuit quisquam; neque ^h si pati potuisset, orbis terrarum bello concussus foret. Cætera multitudo vulgi, more magis quàm judicio, post alius alium, quasi prudentiorem, secuti. Per idem tempus ⁱ maledictis iniquorum occupandæ reip. in spem adducti homines, quibus omnia probro, ac luxuriâ polluta erant, concurrere in castra tua; & apertè ^k quietis mortem, rapinas, postremò omnia, quæ corruptus animus jubebat, minitari. Ex quibus magna pars, ubi neque ^l creditum condonare, neque

INTERPRETATIO.

^l *Ex quibus magna pars, ubi vident te neque pecuniam creditam condonare, aut novas tabulas proponere.*

NOTÆ.

^a *Id.]* Quod, scilicet, qui plus potest formidatur.

^b *Nequiores.]* Id est, homines nibili, quia nullâ sunt virtute; qui nihil nec possunt, nec audent.

^c *Mollius.]* Cæsari assentatur.

^d *Evadendum.]* Id est, Reipublicæ ita, ut & tibi consulas, providendum.

^e *Artibus.]* Legum optimarum, quas tu sanxeris, observatione, & vindicatione.

^f *Mediocrique.]* Sibi ipsi viam sternit, ne impudenter fecisse videatur, qui principi consulere satagat. Atque optimo fundamento nititur: non enim minimam præstant aliquando reipublicæ operam qui tra-

ditores sunt, & minùs perspicaces; quippe qui graviore passu progredientes, ea advertunt quæ fervidiores præterierant.

^g *Homine claro.]* Pompeio, scilicet.

^h *Si pati.]* Testatur Florus, neque parem Pompeium; neque superiorem Cæsarem ferre potuisse.

ⁱ *Maledictis.]* Hoc dicit, multos eò ad Cæsaris partes adductos fuisse, quò malevolis quibusdam, qui eum rempublicam occupaturum prædicabant, fidem haberent; & per ejus gratiam se potentes evasuros sperarent.

^k *Quietis.]* Iis qui nullis partibus erant addicti.

te civibus, sicuti hostibus, uti vident, defluxere: pauci resistere, quibus majus otium in castris, quam Romæ, futurum erat: ^a tanta vis creditorum impendebat. Sed ob easdem causas, immane dictum est, quanti & quam multi mortales postea ad Pompeium discesserint; eoque, per omne tempus belli, quasi sacro, atque ^b in spoliato, fano debitorum usi. Igitur, quoniam tibi victori de bello atque pace agendum est; hoc uti ^c civiliter deponas, illa ut quam iustissima, & diuturna sit; de te ipso primum, ^d quia compositurus es, quod optimum factum est, existuma. Equidem ego cuncta imperia crudelia, magis acerba, quam diuturna, arbitror; neque quemquam à multis metuendum esse, quin ad eum ex multis formido recidat: ^e eam vitam bellum æternum atque anceps gerere: ^f quoniam neque adversus, neque ab tergo, aut lateribus tutus sis; semper in periculo, aut metu agites. Contrà qui benignitate, & clementiâ, imperium temperare, his læta & candida omnia visa; etiam hostes æquiores, quam ^g aliis cives. An ¹ qui me his dictis corruptorem victoriæ tuæ, nimisque in victos bonâ voluntate prædicent? ^h Scilicet quod ea, quæ externis nationibus, naturâ hostibus, nosque majoresque nostri sæpè tribuere, ea civibus danda arbitror; neque barbarico ritu cæde cædem, sanguine sanguinem, expiandum. ² An illa, quæ paullò ante hoc bellum in Cn. Pompeium victoriamque Syllanam increpabantur, oblivio abstulit? ⁱ Domitium, Carbonem, Brutum, alios item

INTERPRETATIO.

¹ An aliqui prædicent me corruptorem esse victoriæ tuæ his dictis?

² An oblivio abstulit, Domitium, Carbonem, &c.

NOTÆ.

^a *Tanta vis.*] Id est, quia feneratorum impotentiam experti essent.

^b *Inspoliato.*] Id est, ex quo abstrulisse quicquam, nefas fuerit. Vult plurimos ad Pompeium, tanquam ad asylum concurrisse.

^c *Civiliter deponas.*] Duabus hæc vocibus, quæ proponit propemodum conficit vir summè politicus. Curandum est enim ut bello tu, non alius, finem imponas, idque revera & bonâ fide præstes; curandum ut id civiliter, hoc est, quam maximè popularibus & civibus tuis parcendo. Atque ex ejusmodi exemplis discere debent blaterones quomodo loquendum, imò & legendum, sit.

^d *Quia.*] Alii, *Qui cæ.*

^e *Eam.*] Arbitratur Sallustius, ejus vitam, qui se aliis metuendum præbet, bellum æternum esse. Optimè, ut sunt ejus, propemodum, omnia.

^f *Quoniam.*] Intelligit eum, de quo loquitur, nihil sperare posse in futurum, omnia timere ex præterito, & in præsentī turbatum esse.

^g *Aliis.*] Illis nempe, qui per sævitiam imperium obtinent.

^h *Scilicet.*] Ironicè sibi ex parte adversariorum illud affingit, quod ipsos maximè refellit.

ⁱ *Domitium.*] Hos tres Pompeius, primum quidem in Africâ, alterum in Siciliâ, tertium circa Lilybæum mori coëgit. Cæterum tantorum virorum ludibrio fata habita autor Cæsaris ob oculos ponit, ut ipsum ad misericordiam, in quam pronus erat, magis inclinet; generosissimumque imperatorem, quâ facile capiebatur, uti par est, tenet.

^a non armatos, neque in prælio belli jure, sed postea supplices, per summum scelus interfectos: plebem Romanam in ^b villâ publicâ, pecoris modo, conscissam. Heu quàm illa occulta civium funera, & repentinæ cædes in parentum, aut liberorum sinum, fuga mulierum, & puerorum, vastatio domorum! Ante partam à te victoriam omnia sæva, atque crudelia erant. At quæ te illi iidem hortantur: ^c & scilicet id certatum esse ¹ utrius vestrûm arbitrio, injuriæ uti fierent; ² neque receptam, sed captam, à te remp. & eâ causâ exercitus stipendiis confectis optimos & veterrimos omnium, advorsum fratres, parentesque, alii liberos, armis contendere; ut ex alienis malis deterrumi mortales ventri, atque profundæ lubidini sumtus quærerent; atque essent opprobria victoriæ, quorum flagitiis commacularetur bonorum laus. Neque enim te præterire puto, quali quisque eorum more, aut modestiâ, etiam tum dubiâ victoriâ, sese gesserit; quoque modo in belli administratione scorta, aut ^d convivia exercuerint nonnulli; quorum ætas ne, per otium quidem, tales voluptates sine dedecore attigerit. De bello satis dictum. De pace firmandâ quoniam tuque, & omnes tui agitis, primum id, quæso, considera, quale id sit, de quo consultas: ita, bonis, malisque ^e dimotis, patenti viâ ad verum perges. Ego sic existumo; quoniam orta omnia ^f intereunt, quâ tempestate urbi Romanæ fatum excidii adventarit, cives cum civibus manus conferturos: ita defessos, & exsangues regi, aut nationi, prædæ futuros. Aliter non orbis terrarum neque cunctæ gentes conglobatæ, movere, aut contundere queunt hoc imperium. Firmanda igitur sunt concordie bona, & discordie mala expellenda. Id ita eveniet, si sumtuum, & rapinarum licentiam demseris; non ad vetera ^g instituta revocans, quæ, jam pridem corruptis moribus,

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Et scilicet illi volunt certatum esse, ut sciretur utrius vestrûm arbitrio injuriæ fierent.*

² *Neque volunt receptam & liberatam, sed captam esse à te*

republicam; & eâ causâ exercitus optimos, & veterrimos omnium stipendiis confectis, contendere armis advorsum fratres & parentes, alii adversus liberos.

N O T Æ.

^a *Non armatos.]* Animadversum in eos qui se sponte dederant, inquit Florus.

^b *Villa.]* Ea fuit in Campo Martio, ubi quatuor, & secundum aliquos, octo & novem millia deditorum inermium civium Sylla interfici jussit.

^c *Et scilicet.]* Adversariis rationes adscribit ridiculas, ut eorum institutum ridiculum videatur.

^d *Convivia.]* De hoc omni castrorum

Pompeii dedecore Plutarchus, & ipse Cæsar loquitur.

^e *Dimotis.]* Id est, seorsum positis, & accuratè pensculatis. Ita verò, quicunque decipi metuit, factò opus est.

^f *Intereunt.]* Quàm appositè, & ad ingenium Cæsaris accommodatè isthuc iniecit.

^g *Instituta.]* De sumtuariis legibus loquitur, quas adversus grassantem corruptionem satis firmas non credit.

Iudibrio sunt ; sed si suam cuique rem familiarem, finem sumptuum^a statueris : quoniam is incessit mos, ut homines^b adolescentuli, sua atque aliena consumere ; nihil libidini, atque aliis rogantibus denegare ; pulcherrimum putent ;^c eam virtutem & magnitudinem animi ; pudorem atque modestiam pro socordiâ aestiment. ¹ Ergo animus ferox, pravâ viâ ingressus, ubi consueta non suppetunt, fertur accensus in focios modò, modò in cives : movet composita, & res novas^d veteribus acquirit. Quare^e tollendus scelerator, in posterum, uti suas quisque res curemus. Ea vera, atque simplex via est, magistratum populo, non creditori, gerere ; & magnitudinem animi in addendo, ^f non demendo reip. ostendere. Atque ego scio, quàm aspera hæc res in principio futura sit ; præsertim iis, qui se in victoriâ licentiùs liberiùsque, quàm artiùs, futuros credebant : quorum si salutem, potiùs quàm libidini consulat ; illosque, nosque, & focios, in pace firmâ constitues. Si ^g eadem studia, artesque juventuti erunt ; næ ista egregia tua fama, simul cum urbe Româ brevè concidet. Postremò sapientes pacis causâ bellum gerunt, ^h laborem spe otii sustentant. Nisi illam firmam efficis, vinci, an vicisse, quid retulit ? Quare capeffe per deos remp. & omnia ⁱ aspera, uti soles, pervade. ^k Namque aut tu mederi potes, aut omittenda est cura omnibus. Neque ^l quisquam te ad crudeles pœnas, aut acerba iudicia, in-

INTERPRETATIO.

¹ Ob has causas animus ferox | non suppetunt, fertur accensus, ingressus pravâ viâ, ubi consueta | modò in focios, &c.

NOTÆ.

a Statueris.] Discordiæ vires maximas subtraheret, qui hoc auctoris monito uti didicerit : ut enim optimè Florus, *Magnificus apparatus conviviorum, & sumptuosa largitio, nonne ab opulentiâ paritura mox egestatem ? Hæc Catilinam patriæ suæ impegit.*

b Adolescentuli.] Utinam aliquando apud viros principes ea rerum humanarum cura exoriat, ut post futuris consulant, dum venientium institutioni prospiciunt.

c Eam.] Id est, in eo positam.

d Veteribus.] Hoc est, *Aliena consumendo, nihil libidini denegando.* Cæterum vide mihi, quælo, quomodo sententiam suam expresserit. Petita res est ex ipsis naturæ visceribus, ubi omnia iisdem conservantur principiis quibus generata sunt. Verum jocus est ex rerum veterum & novarum oppositione ; quæ eò minùs bene composita videntur, quòd ex veteribus nova non soleant emergere.

e Tollendus.] Istud certè maximæ est dif-

quisitionis : multa enim incommoda ex sceleratore tangit Sallustius, in eo abusus plurimus, attamen, quomodo in totum tolli possit, non video.

f Non demendo.] Magis istud rhetoricè, quàm politicè, dictum ; nisi Sallustius nimis sceleratorum licentiâ obviâ ire conatus est. Quamvis enim aliquid videaris debitori per sceleris detrahare, per idem illi sæpè multum addideris.

g Eadem.] De quibus suprâ, *Sua scilicet, & aliena consumere ; &c.*

h Laborem.] Militare præsertim intellige.

i Aspera.] Quæ videlicet in ordinandâ republicâ occurrunt.

k Namque.] Cæsari assentatur.

l Quisquam.] Bonus scilicet. Verum ideo non addidit, quia rem ipsam terminis usque adeò invidiosis proposuit, ut, qui maximè cupiant, eam non ausint defendere.

vocat ;

vocat; quibus civitas vastatur magis, quàm corrigitur: sed uti pravas artes, malasque lubricas, ab juventute prohibeas. Ea verò clementia erit, consuluisse, ne immeritò cives patriâ ^a expellerentur; retinuisse ab stultitiâ, & falsis voluptatibus, pacem concordiamque stabilivisse: ^b non, si, flagitiis obsecutus, delicta perpeffus præfens gaudium cum mox futuro malo concesseris. Ac ^c mihi animus, quibus rebus alii timent, maxumè ^e fretus est, negotii magnitudine: & quia tibi ^d terræ, & maria simul omnia componenda sunt; (quippe res parvas ^e tantum ingenium attingere nequit) magnæ curæ magna merces est. ^f Igitur provideas oportet, uti plebes, largitionibus, & publico frumento ^g corrupta, habeat negotia sua, quibus ^h ab malo publico detineatur: ⁱ juvenus probitati, & industriæ, non sumtibus, neque divitiis, studeat. Id ita eveniet, si pecuniæ, quæ maxuma omnium pernicies est, ^k usum, atque ^l decus demseris. Nam sæpè ego cum animo meo reputans, quibus quisque rebus ^m clarissimi viri magnitudinem invenissent: quæ res populos, nationesve magnis ⁿ auctoribus auxissent; ac deinde quibus causis amplissima regna & imperia, corruissent: eadem semper bona, atque mala reperiebam; omnesque victores divitias contempsisse, & ^o victos cupivisse. Neque aliter quisquam extollere sese, & divina mortalis attingere potest; nisi

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Ac animus meus maximè nititur iis rebus quas alii timent, negotii, scilicet, magnitudine.*

N O T Æ.

^a *Expellerentur.*] Ciacconius mallet *expellantur*.

^b *Non.*] Supple, *Clementia fuerit.*

^c *Fretus.*] Bene de Cæsare se ideo sperare innuit, quòd ille res soleat exequi difficillimas, viris enim cordatis difficultas animum auget.

^d *Terræ.*] Potius est ut Sallustium, *Terrâ & mari*, scripsisse credamus. *Douza.*

^e *Tantum.*] Cæsari iterum assentatur. Cæterùm maxima laus est, minima etiam cum maximis procurare.

^f *Igitur.*] Non poterunt ad suum usum satis hanc periodum excutere politici.

^g *Corrupta.*] Supple, *ut quidem nunc est*: neque verò intendit Sallustius, ut populus in eo permaneat.

^h *Ab malo.*] Homines verò pravo otio perdit, lues sunt & pestis reipublicæ.

ⁱ *Juventus.*] Optimè auctor, qui rerum caput attingit. Atque equidem haud istud dico per impudentiam, quasi in viro summè politico aliquid ausim alibi reprehendere;

verùm quia quantum in juventutem peccatur, pœnitet.

^k *Usum.*] Non in totum, sed illum quem antè habuit.

^l *Decus.*] Cùm, non homines modò, sed omne quod est, esse porrò, & bene esse per naturam quærat; primum est ut id illi ante omnia suum faciant, per quod reliqua comparantur. Ex quo perspicuum est, quàm pessimè & flagitiosè reipublicæ consulant; qui virtutem, honorem, omnia denique argento subjiciunt.

^m *Clarissimi.*] In omnibus libris *clari* legi, autor est Carrio.

ⁿ *Auctoribus.*] In quibusdam scriptum est *auctoribus*, pro quo Ciacconius reponit *auctibus*, phrasi Livio & Tacito usitatâ.

^o *Victis.*] Scilicet in iis progressus facimus, quibus incumbimus: neque fieri potest ut, qui maximo cum labore accumulandis divitiis studuit, sine eo virtutem nactus fuerit.

omissis

omissis pecuniæ & corporis gaudiis, animo indulgens, non assentando, neque concupita præbendo, ^a perversam gratiam gratificans : sed in labore, patientiâ, bonisque præceptis, & factis fortibus exercitando. Nam domum, aut villam extruere, eamque signis, aulæis, aliisque operibus, exornare, & omnia potius, quàm semet visendum efficere ; ^b id est, non divitias decori habere, sed ipsum illis flagitio esse. Porro ii quibus bis die ventrem onerare, nullam noctem sine scorto quiescere, mos est ; ubi animum, quem dominari decebat, servitio oppressere ; nequicquam eo postea hebeti, atque claudo, pro exercito uti volunt. Nam imprudentiâ pleræque, & se præcipitant. Verùm hæc, & omnia mala pariter cum honore pecuniæ desinent ; si neque magistratibus, neque alia vulgo cupienda, venalia erunt. Ad hoc providendum est, quonam modò Italia, atque provinciæ tutiores sint : id quod factu haud obscurum est. Nam iidem omnia vastant, suas deferendo domos, & per injuriam alienas occupando. Item ne, ut adhuc, militia injusta, aut inæqualis sit ; cùm alii triginta, pars nullum stipendium faciet : & frumentum id, quod antea præmium ignaviæ fuit, per municipia, & colonias illis dare conveniet ; cùm, stipendiis ^c emeritis, domos reverterint. Quæ reipublicæ necessaria tibi que gloriosa ratus sum, quàm paucissimis absolvi. Non pejus videtur pauca nunc de facto meo differere. Plerique mortales ad judicandum satis ingenii habent, aut simulant ; verùm tamen ad ^d reprehendenda aliena facta, aut dicta, ardet omnibus animus : vix satis apertum os, aut lingua prompta videtur, quæ meditata pectore evolvet : quibus me subjectum haud pœnitet, magis ^e reticuisse pigeret. Nam sive hæc, seu meliore aliâ, viâ perges ; à me, quidem, pro virili parte dictum, & adjutum fuerit. Reliquum est optare, uti, quæ tibi placuerint, eâ dî immortales approbent, beneque evenire sinant.

NOTÆ.

^a *Perversam.*] Id est, Quæ plus doloris & mali affe at quàm voluptatis.

^b *Id est.*] Utinam istud aliquando illi animo reputarent, qui se, per divitiarum abusum, non modò illustres fieri arbitrantur ; sed, spretis insuper quibus gloriari velle videntur, titulis, & Christi nōmine, ejus membra sanguinemque, pro libitu, pedibus proculcant.

^c *Emeritis.*] Id est, postquam legibus destinatum tempus militiæ dedisset.

^d *Reprehendenda.*] Illos carpit qui suum studium & scripturam reprehendebant.

^e *Reticuisse.*] Id est, de iis non monuisse Cæsarem quæ optima esse credebatur.

DE REPUBLICA ORDINANDA.

ORATIO^a II.

CIO ego, quàm difficile, atque asperum factu sit, consilium dare regi, aut imperatori; postremò cuiquam mortali, cujus opes in excelsò sunt: quippe cùm & illis consultorum^b copiae adsint; neque de futuro quisquam satìs callidus, satìsque prudens sit. Quin etiam sæpè prava magis, quàm bona, consilia prosperè eveniunt; ^c quia plerasque res fortuna ex lubricine suâ agitat. Sed mihi studium fuit adolescentulo rempublicam capeffere, atque in eâ cognoscendâ multam, magnamque curam habui: non ita, uti magistratum modò caperem, quam multi malis artibus adepti erant; sed etiam uti^d rempublicam domi, militiæque, quantumque armis, viris, opulentiâ posset, cognitum haberem. Itaque mihi, multa cum animo agitante, consilium fuit, famam^d modestiamque meam post tuam dignitatem habere; & cujus rei lubet periculum facere, dum quid tibi ex eo gloriæ accederet. Idque non temerè, aut ex fortunâ tuâ, decrevi; sed quia in te, præter cæteras, artem tuam egregiè mirabilem comperi; semper tibi majorem in adversis, quam in secundis, rebus animum esse. Sed^e per cæteros mortales illa res clarior est, quòd priùs defessì sint homines laudando atque admirando munificentiam tuam, quàm tu faciendo quæ gloriâ digna essent. Equidem mihi decretum est, nihil tam ex alto reperiri posse, quod non cogitanti tibi in promptu sit. Neque ego, quæ visa

INTERPRETATIO.

^a *Sed etiam uti haberem rempublicam cognitam, & cognitum haberem quantum respublica posset domi & militiæ, armis, viris, opulentiâ.*

NOTÆ.

a II.] Nemini, qui utrâmq; orationem, seu epistolam legerit, dubium esse potest, quin hæc prior sit.

b *Copie.*] Maximam facit consulendi difficultatem consultorum numerus, dum ignarissimi loquacitate, aut pravo studio, bonorum consulta depravatum eunt.

c *Quia.*] Hinc fit ut imperiti perversa sua consilia veris anteponan, bonosque agitent.

d *Modestiamque.*] Iniqua plerumque hominum judicia & perversam voluntatem experiuntur qui aliis consulere satagunt: adeòque viam sibi munit Sallustius, ne per imprudentiam aut impudentiam Cæsari consilium dedisse videatur.

e *Per cæteros mortales.*] Alii habent *per deos immortales.*

sunt,

sunt, de rep. tibi scripsi, quia mihi consilium, atque ingenium meum
^a amplius æquo probaretur; sed inter labores militiæ, interque præ-
 lia, victorias, imperium, statui admonendum te de negotiis urba-
 nis. Namque tibi ^b si id modò in pectore consilii est, uti te ab ini-
 micorum impetu vindices, quoque modo contra ^c adversum consulem
 beneficia populi retineas: indigna virtute tuâ cogitas. Sin in te ille
 animus est, qui jam à principio nobilitatis factionem disturbavit;
 plebem Rom. ex gravi servitute in libertatem restituit; in præturâ
 inimicorum arma inermis disjecit; domi militiæque tanta, & tam
 præclara facinora fecit; uti ne inimici quidem queri quidquam au-
 deant, nisi de magnitudine tuâ: quin accipe tu ea, quæ dicam ^d de
 summâ reip. quæ profectò aut tu vera invenies, aut certè haud
 procul à vero. Sed quoniam Cn. Pompeius aut animi pravitate,
 aut quia nihil maluit quàm quod tibi obesset, ita lapsus est, ut hos-
 tibus tela in manus jaceret: quibus ille rebus remp. conturbavit, eis-
 dem tibi ^e restituenda est. Primùm omnium ^f summam potestatem
 moderandi, de vœtigalibus, sumtibus, judiciis, senatoribus paucis
 tradidit; plebem Romanam, ejus antea summa potestas erat, ^g nos-
 que his quidem legibus, in servitute reliquit. Judicia, tametsi, ^h si-
 cut antea, tribus ordinibus tradita sunt; tamen iidem illi factiosi re-
 gunt, dant, adimunt quæ lubet: innocentes circumveniunt: suos ad
 honorem extollunt. Non facinus, non probrum, aut flagitium ob-
 stat, quò minùs magistratus capiant: quod commodum est trahunt,
 rapiunt, postremò, tanquam ⁱ urbe captâ, libidine, ac licentiâ suâ,
 pro legibus utuntur. Ac me quidem mediocris dolor angeret, si
 virtute partam victoriam more suo ^k per servitium exercerent. Sed
 homines inertissimi, quorum omnis vis, virtusque in linguâ sita est;
 fortè, atque ^l alterius fœcundiâ dominationem oblatam insolentes agi-

N O T Æ.

^a *Amplius æquo.*] Qui alteri consilium dat, superior esse videtur: illud excusat Sallustius.

^b *Si id.*] Tacitè innuit injurias vindicandas, & supremam potestatem invadendam.

^c *Adversum consulem.*] Marcellum intellico, cum Æmilium, alterum consulem pecuniâ Cæsar suum fecisset: his enim, non, ut quidam existimavit, Marcello, & Lentulo consulibus, scriptam fuisse hanc epistolam crediderim.

^d *De summâ.*] Omnes libros de summâ re-publicâ, quomodo ferè prisci loquuti sunt, scriptum habere, testatur Carrio.

^e *Restituenda.*] In omnibus libris restituendum legi testatur Carrio; phrasi antiquâ.

^f *Summam.*] Si vera loquitur Sallustius,

hinc, ideo tantùm tribunitiam potestatem restituisse Pompeium intelligemus, quod eum antea fecisse vidimus, ut auram popularem captaret, volentibusque servitium imponeret.

^g *Nosque.*] Ordinem equestrem intellige.

^h *Sicut antea.*] Lege Plautiâ plebi communicata judicia, ordini senatorio à Syllâ translata fuerant. Lege verò Aureliâ quam tulit L. Aurelius Cotta prætor, inter senatores, equites, & tribunos ærarios, judicia eadem, ex Pompeii voluntate divisa sunt.

ⁱ *Urbe captâ.*] Ab hostibus, scilicet, qui omnia pro libidine agunt.

^k *Per servitium.*] Id est, cum civibus velut cum servis, agendo.

^l *Alterius.*] Id est, aliorum; neque hinc quemquam singulatim designat.

tant. Nam, quæ seditio, ac dissensio civilis, tot tamque illustres familias ab stirpe evertit? Aut quorum unquam victoriâ animus tam præceps, tamque immoderatus fuit? L. Sulla, cui omnia in victoriâ lege belli licuerunt; tametsi ^a à Sulpicio hostium partes muniri intelligebat, ^b tamen, paucis interfectis, cæteros beneficio, quàm metu, retinere maluit. At hercule nunc ^c cum Catone, L. Domitio, cæterisque, ejusdem factionis; quadraginta senatores; multi præterea cum spe bonâ adolescentes; sicuti hostiæ, mactati sunt: cum interea importunissima genera hominum, tot miserorum civium sanguine satiari nequiverunt: non orbi liberi, non parentes exactâ ætate, non gemitus virorum, luctus mulierum, immanem eorum animum inflexit: quin, accerbius indies malefaciendo, ac dicundo, dignitate alios, alios civitate, eversum irent. Nam quid ego de te dicam, ^d cujus contumeliam homines ignavissimi vitâ suâ commutare volunt? Scilicet neque illis tantæ voluptati est ^e (tametsi insperantibus accidit) dominatio, quanto mœrori tua dignitas; qui optatius habent, ex tuâ calamitate ^f periculum libertatis facere, quàm per te populi Rom. imperium maximum ex magno fieri. Quò magis tibi etiam atque etiam animo prospiciendum est, quonam modo rem stabilias, communiasque. Mihi quidem quæ mens suppetit, eloqui non dubitabo. Cæterum tui erit ingenii probare, quæ vera, atque utilia factu putes. In duas partes ego civitatem divisam arbitror, sicut à majoribus accepi; in patres, & plebem. Antea in patribus summa auctoritas erat, vis multò maxima in plebe. Itaque sæpius

I N T E R P R E T A T I O.

^a *Qui magis optant libertatem suam in discrimen adducere, ex calamitate tuâ, quàm Romanum im-* | *perium, ex magno, per te fieri maximum.*

N O T Æ.

A Sulpicio.] Carrio veteribus libris, ut ille ait, manuductus, pro *Sulpicio*, *supplicio* reposuit; idque auream correctionem vocat, quam quidem cuivis, qui sensum communem habeat, probatum iri non dubitat. Me verò minimè puduerit cum paucis, quibus sensus bonus fuerit, à communi recedere; eo præsertim inductus, quòd nisi, Sulpitii mentione, sententiam suam Sallustius, tanquam metis quibusdam coarctaverit, falsissima ejus oratio fuerit. Cæterum, ad plenam hujus loci intelligentiam omnino videndus est Paterculus. Histor. lib. 2.

^b *Tamen, paucis interfectis.]* Assumit auctor quod commodum, &, pro tempore, verum fuit; antequam Sylla in Asiam adver-

sus Mithridatem proficisceretur. Illi verò in laudem vertit quod, tunc temporis, coactus fecit: aliqui post ultimam & firmam victoriam, non alius unquam in cives Syllâ crudelior fuit.

^c *Cum Catone.]* Intellige senatores à Catone, Domitio, aliisque ex factione Cæsari adversâ, interfectos fuisse; dummodo ne quid ex irâ & dolore, senatu motus Sallustius admisceat. Nota verò phrasim, quâ facilè, nec aliter quàm in re notissimâ utaris.

^d *Cujus.]* Id est, *Qui neque vitam perdere dubitant, modò tibi aliquam faciant contumeliam.*

^e *Tametsi.]* Major est autem ea voluptas quæ insperanti accidit.

in civitate a secessio fuit, semperque nobilitatis opes diminutæ sunt, & jus populi amplificatum. Sed plebes eò liberè agitabat, quia nullius potentia super leges erat; neque divitiis, aut superbiâ, sed bonâ famâ, factisque fortibus, nobilis ignobilem anteibat: humillimus quisque in b armis, aut militiâ, nullius honestæ rei egens, satis sibi, satisque patriæ, erat. Sed, ubi eos paullatim expulsos agris, inertia, atque inopia incertas domos habere subegit; cœpère alienas opes petere, libertatem suam cum republicâ venalem habere. Ita paullatim populus, qui dominus erat & cunctis gentibus imperitabat, dilapsus est; & pro communi imperio, privatim sibi quisque servitutem peperit. Hæc igitur multitudo primum malis moribus imbuta, deinde in artes, vitasque varias c dispalata, nullo modo inter se congruens, parum mihi quidem idonea videtur ad capeffendam rempub. Cæterum, additis novis civibus, magna me spes tenet, fore, ut omnes expergiscantur ad libertatem: quippe cum illis libertatis retinendæ, tum his servitutis amittendæ, cura orietur. Hos ego censeo, permixtos cum veteribus novos, in coloniis constituas; ita & res militaris opulentior erit, & plebes bonis negotiis impedita malum publicum facere desinet. Sed non inscius, neque imprudens sum, cum ea res agetur; quæ sævitia, quæve tempestates hominum nobilium futuræ sint; cum indignabuntur omnia funditus misceri, antiquis civibus d hanc servitutem imponi, regnum denique ex liberâ civitate futurum, ubi unius munere multitudo ingens in civitatem pervenerit. Equidem ego sic apud animum meum statuo, malum facinus in se admittere, qui incommodo reip. gratiam sibi conciliat. e Ubi bonum publicum etiam privatim usui est, id verò dubitare aggredi, socordiæ, atque ignaviæ duco. M. Livio f Druso semper consilium fuit, in tribunatu summâ ope niti pro nobilitate; neque ullam rem in principio agere intendit, nisi illi auctores fierent: sed homines g factiosi, quibus dolus, atque malitia, fide cariora erant; ubi intellexerunt, per unum hominem h maximum beneficium multis mortalibus dari; videlicet & i sibi quisque conscius, malo

INTERPRETATIO.

^a Et scilicet quisque conscius sibi se esse animo malo atque infido, existimaverunt de Druso juxta ac de se.

NOTÆ.

^a *Secessio.*] De iis jam sæpius vidimus.

^b *Armis.*] Ingeniosè, ad vitandam tautologiam, Sallustio indignam: Douza pro *armis*, unius litteræ levi mutatione, *arvis* reposuit.

^c *Dispalata.*] Id est, *dispersa*, cum aliud alii genus vitæ sequerentur.

^d *Hanc servitutem.*] Id est, *hæc omnia in civitatem induci ut veteribus civibus servitus imponeretur.*

^e *Ubi bonum.*] Directè dixisset, *Ubi bonum privatim etiam publicè usui est*; verum honestiùs expressit, cum primò publici boni rationem habuit.

^f *Druso.*] Politicum virum de isto Velleium adivisse nequaquam pigebit.

^g *Factiosi.*] De nobilibus loquitur, itemque senatu, qui Drusum senatui ipsi faventem per invidiam opprefferunt.

^h *Maximum.*] Civitatem, scilicet.

atque infido animo esse; de M. Livio Druso juxta, ac de se, existimaverunt. Itaque metu, ne per tantam gratiam solus rerum potiretur, ^a contra eam nixi, ^b sua ipsius consilia disturbaverunt. Quò tibi, imperator, majore curâ fideque amici, & multa præsidia paranda sunt. Hostem adversum opprimere, strenuo homini haud difficile est; occulta pericula neque facere, neque vitare, bonis in promptu est. Igitur, ubi eos in civitatem adduxeris, quoniam quidem revocata plebes erit, in eâ re maxumè animum exercitato, uti colantur boni mores; concordia inter veteres & novos coalescat. Sed multò maxumum bonum patriæ, civibus, tibi, liberis, postremò humanæ genti, pepereris; si studium pecuniæ aut sustuleris, aut, quoad res feret, minueris. Aliter neque privata res, neque publica, neque domi, neque militiæ, regi potest. Nam ubi cupido divitiarum invasit, neque disciplina, neque artes bonæ, neque ingenium ullum satis pollet; quin animus magis, aut minùs maturè, postremò tamen succumbit. Sæpè jam audiui, qui reges, quæ civitates, & nationes, per opulentiam magna imperia amiserint; quæ per virtutem inopes ceperant. Id adeò haud mirandum est. Nam ubi bonus deteriorum divitiis magis clarum, magisque acceptum videt; primò æstuat, multaue in pectore volvit: sed ubi ^c gloria honorem magis in dies, virtutem opulentia vincit; animus ad voluptatem à vero deficit. Quippe ^d gloriâ industria alitur; ubi eam demseris, ipsa per se virtus amara, atque aspera est. Postremò ^e ubi divitiæ claræ habentur, ibi omnia bona vilia sunt; fides, probitas, pudor, pudicitia. Nam ad virtutem ^f una, & ardua via est; ad pecuniam, ^g quâ cuique lubet, nititur; & malis, & bonis, rebus ea creatur. Ergo in primis auctoritatem pecuniæ demito: ^h neque de capite, neque de honore, ex copiis quisquam magis, aut minùs, judicaverit; si neque prætor, neque

I N T E R P R E T A T I O.

^g Quisque nititur ad pecuniam viâ quâ cuique lubet.

N O T Æ.

^a *Contra eam.*] Adeòque reipublicæ qui benefacit, illud quoque dissimulare debet; ne ipsius beneficii invidiâ, etiam ab iis quibus benefacit, opprimatur.

^b *Sua ipsius.*] Alii, *Sua & ipsius*; Gronovius mallet, *Sua ipsorum*. Cæterum locus politicorum, si alius uspiam, meditatione dignus.

^c *Gloria.*] Inanis illa, scilicet, cujus fundamentum non est virtus.

^d *Gloriâ.*] Hic verò gloriam veram, aut quamlibet intellige.

^e *Ubi.*] Jam diu usque adeò istud comprobatum est, ut omnium sæculorum, & totius orbis, oraculum videatur: interim, eo spreto, hodieque propemodum omnes pereunt.

^f *Una.*] Et istud consideratione dignum simplex est siquidem & simplicissima virtus; atque in angustum ita coarctata, ut neque in hanc, neque in illam, partem deflectere queat.

^g *Neque de capite.*] Id est, nullus dignitatem, vel existimationem auxerit, vel minuerit; quod divitiis auctus, vel destitutus, fuerit.

consul,

consul, ex opulentiâ, verùm ex dignitate, creetur. ^a Sed de magistratu facilè populi iudicium sit. Iudices à paucis probari, regnum est; ex pecuniâ legi, inhonestum. Quare omnes primæ ^b classis ^c iudicare placet, sed ^d numero plures, quàm iudicant. Neque ^e Rhodios, neque alias civitates, unquam suorum iudiciorum pœnituit: ubi promiscuè dives, & pauper, ^f uti cuique fors tulit, de maxumis rebus, juxta ac de minimis, disceptat. Sed de magistratibus creandis haud mihi quidem absurdè placet lex, quam C. Gracchus in tribunatu promulgaverat; ut ex confusis quinque classibus forte ^g centuriæ vocarentur. Ita coæquati dignitate, pecuniâ, virtute anteire alius alium properabit: hæc ego magna remedia contra divitias statuo. Nam perinde omnes res laudantur, atque appetuntur, ut earum rerum usus est: malitia præmiis exercetur. Ubi ea demeris, nemo omnium ¹ gratuitò malus est. Cæterùm avaritia, bellua fera, immanis, intoleranda est: quò intendit, oppida, agros, fana, atque domos, vastat; divina cum humanis permiscet; neque exercitus neque mœnia obstant, quò minùs vi suâ penetret: famâ, pudicitia, liberis, patriâ, atque parentibus, cunctos mortales spoliât. Verùm, si pecuniæ decus ademeris; magna illa vis avaritiæ facilè bonis moribus vincetur. Atque hæc ita sese habere, tametsi omnes æqui atque iniqui memorent; tamen tibi cum factione nobilitatis haud mediocriter certandum est: cujus si dolum caveris, alia omnia ² in proclivi erunt. Nam hi, si virtute satùs valerent, magis æmuli bonorum, quàm invidi, essent. Quia desidia, & inertia, & stupor eos, atque torpedo, invasit; strepunt, obtrectant, alienam famam suum dedecus existimant. Sed, quid ego plura, quasi de ignotis, memo-

INTERPRETATIO.

¹ *Nemo omnium est malus pro nihilo.*

² *Alia omnia erunt facilia.*

NOTÆ.

^a *Sed de.]* Id est, populus cognoscat quinam ad iudicandum idonei fuerint.

^b *Classis.]* Classis pars est civium, ex censu in ordinem relata. In quinque verò classes cum capite censorum centuriâ, universum populum Romanum Servius Tullius distribuit; quarum classium prima, ut opulentissima, ita & potentissima, erat.

^c *Judicare.]* Id est, Dignos reputari quibus iudicandi munus conferatur.

^d *Numero.]* Id est, plures ex primâ classe constituendos, qui re ipsâ populo jus dicerent.

^e *Rhodos.]* Rhodus nobilis est insula maris Mediterranei, inter Cyprum & Cretam.

^f *Uti cuique.]* Cuique faciliùs toleraret

Gronovius, si sequeretur cecidit, non tulit; itaque illi potiùs placet, utcumque fors tulit: nihil tamen necesse habeo mutare.

^g *Centuriæ.]* Non modò in classes populum Romanum Servius divisit, sed & classes in centurias. Ut verò divitibus maximam feceret potestatem, primæ classi dedit prærogativam, ut prima suffragium ferret: ex quo plerumque eveniebat, cùm ea reliquis omnibus præpolleret ut rarò ab aliis classibus suffragium peteretur. Gracchus, ut plebi primum & antiquum suum jus restitueret, volebat ut forte centuriæ ad suffragia vocarentur. Verùm de his omnibus omnino adire opus eos, qui ea ex professo tractaverunt.

rem?

rem? M. Bibuli ^a fortitudo, atque animi vis, in consulatum erupit: hebes linguâ, magis malus, quàm callidus, ingenio. Quid ille audeat, cui consulatus, maxumum imperium, maximo dedecori fuit? An L. ^b Domitii magna vis est, cujus nullum membrum à flagitio aut facinore vacat? Lingua vana, manus cruentæ, pedes fugaces; quæ honestè nominari nequeant, inhonestissima. Unius tamen M. Catonis ingenium versutum, loquax, callidum, haud contemno. Parantur hæc disciplinâ ^c Græcorum. Sed virtus, vigilantia, labos, apud Græcos nulla sunt. Quippe, cùm domi libertatem suam, per inertiam, amiserint; censese eorum præceptis imperium haberi posse? Reliqui de factione sunt inertissimi nobiles: in quibus, sicut in statuâ, præter nomen, nihil est additamenti. L. Posthumius, & M. Favonius, mihi videntur quasi magnæ navis supervacua onera esse, ubi salvi pervenire ^d visi sunt; si quid adversi coortum est, de illis potissimum ^e jactura fit, quia pretii minimi sunt. Quoniam nunc, ut mihi videor, de plebe renovandâ, corrigendâque, differui; de senatu, quæ tibi agenda videntur, dicam. Postquam mihi ætas ingeniumque adolevit, haud fermè armis, atque equis, corpus exercui, sed animum in literis agitavi: quod naturâ firmitus erat, id in laboribus habui. Atque ego in eâ vitâ multa legendo, atque audiendo, ita comperi; omnia regna, civitates, nationes, usque eò prosperum imperium habuisse, dum apud eos vera consilia valuerunt: ubicumque gratia, timor, voluptas, ea corrupere, post paullò imminutæ opes, deinde ademptum imperium, postremò servitus imposita est. Equidem ego sic apud animum meum statuo; cuicumque in suâ civitate amplior, illustriorque locus, quàm aliis est, ei magnam curam esse reip. Nam cæteris, salvâ urbe, tantummodo libertas tuta est: qui per virtutem sibi divitias, decus, honorem, pepererunt; ubi paullum inclinata resp. agitari cœpit, multipliciter animus curis, atque laboribus, fatigatur; aut gloriam, aut libertatem, aut rem familiarem, defensat; omnibus locis adest, festinat; quantò in secundis rebus florentior fuit, tanto in adversis asperius, magisque anxie agitatur. Igitur ubi plebes senatui, sicuti corpus animo, obedit, ejusque consilia consequitur; patres consilio valere decet, populo supervacanea est calliditas. Itaque majores nostri, cùm bellis asperrimis premerentur; equis, viris, pecuniâ amissâ, nunquam defessi sunt armati de imperio certare. Non inopia ærarii, non vis hostium, non

N O T Æ.

^a Fortitudo.] Ironia est.

^b Domitii.] Ænobarbi nomine, qui consul antè aliquot annos fuerat.

^c Græcorum.] Certè non ita de Sallustio merita erat Græcia.

^d Visi sunt.] Vetus editio, ut testatur

Carrio, habet, *visi sunt*, pro quo Vaticana corrigit *usui sunt*: Lippius ingeniosâ sanè conjecturâ reponit *viri sunt*. Fortè nihil mutandum.

^e Jactura fit.] Id est, in profundum abjiciuntur.

adversa res, ingentem eorum animum subegit; quin, quæ virtute ceperant, simul cum animâ retinerent. Atque ea magis fortibus consiliis, quàm bonis præliis, patrata sunt. Quippe apud illos ^a una resp. erat: ei consulebant: factio contra hostes parabatur: corpus atque ingenium, patriæ, non suæ quisque potentiæ, exercitabat. At hoc tempore contra homines nobiles, quorum animos socordia, atque ignavia, invasit; ignari laboris, hostium, militiæ, domi factione instructi, per superbiam cunctis gentibus moderantur. Itaque patres, quorum consilio antea dubia resp. stabiliebatur; oppressi, ex alienâ libidine, huc atque illuc fluctuantes agitantur: interdum alia, deinde alia, decernunt: ut eorum, qui dominantur, simultas, ac arrogantia fert, ita bonum, malumque publicum existumant. Quòd si aut libertas æqua omnium, aut sententia ^b obscurior esset; majoribus opibus resp. & minùs potens nobilitas, esset. Sed quoniam coæquari gratiam omnium difficile est, quippe cùm ^c illis majorum virtus partam reliquerit gloriam, dignitatem, clientelas; cætera multitudo pleraque inscia: sit sententia eorum à metu libera. Ita occultò sibi quisque alterius potentia ^d carior erit. Libertas juxta bonis, & malis, strenuis, & ignavis, optabilis est. Verùm eam plerique metu deserunt, stultissimi mortales: ^e quod in certamine dubium est, quorsum accidat, id per inertiam in se, quasi victi, recipiunt. Igitur duabus rebus confirmari posse senatum puto: si numero auctus ^f per tabellam sententiam feret. Tabella ^g obtentui erit, quò magis animo libero facere audeat: ^h in multitudine, & præsidii plus, & usus amplior, est. Nam ferè his tempestatibus, alii judiciis publicis, alii privatis suis, atque amicorum negotiis, implicati, haud sanè

NOTÆ.

^a *Una.*] Id est, quæ in factiones non erat diversa. Salus est profectò omnium membrorum societas & communicatio; pestis discordia & abalienatio.

^b *Obscurior.*] Obscurior est ipse Sallustius, dum minùs obscuram queritur aliorum sententiam. Badius intelligit de obsequio, quo omnes ferè erga paucos tenebantur, quodque illis minùs cognitum fuisse autor desiderasset. Ego verò hîc agi crediderim de suffragiis, quæ per tabellas, de quibus etiam postea Sallustius loquitur, ferebantur; ne cujusquam sententia ab ullo cognosci posset.

^c *Illis.*] Nobilibus, scilicet.

^d *Carior.*] Id est, cùm singulis per tabellam, nemine conscio, sententiam suam dicere licuerit, omnes sibi & reipublicæ magis quàm paucorum superbiam, suffragio suo consulunt.

^g *Quod.*] Servitutem intelligit, quæ, quam in partem cadat, quamdiu pro libertate certatur, nullus scire potest.

^f *Per tabellam.*] Non unus fuit semper apud Romanos sententiam suam dicendi modus, ut neque apud alias gentes. Voce primò, deinde, ut major libertas esset, per tabellas, suffragium suum ferebant. Quæ de re, vide, in primis, Delectum Latinitatis Moneto Jesuitæ attributum.

^g *Obtentui.*] Badius exponit *ad obtinendum*. Ego ita intelligo, ut tabella quasi velum fuerit & operimentum, sub quo latitantes liberè suffragia sua dixerint. *Obtentui*, id est, *ad obtinendum & obtegendum*.

^h *In multitudine.*] Istud verò disquisitione multà opus habet, atque pro multiplici rerum & personarum ratione est limitandum.

^a reip. consiliis adfuerunt ; neque eos magis occupatio, quàm ^b superba imperia distinuere. Homines nobiles cum paucis senatoriis, quos ^c additamenta factionis habent, quæcumque libuit probare, reprehendere, decernere, ea, uti libido tulit, fecere. Verum ubi, numero senatorum aucto, per tabellam sententiæ dicentur ; illi superbiam suam dimittent, ubi iis obediendum erit, quibus antea, crudelissimè imperitabant. Forsitan, imperator, perlectis litteris desideres, quem numerum senatorum fieri placeat ; quoque modo in multa, & varia officia distribuatur : & ^d quoniam judicia primæ classis mittenda putem, quæ ^e descriptio, qui numerus, in quoque genere, futurus sit. Ea mihi omnia generatim describere haud difficile factum fuit ; sed prius laborandum visum est de summâ consilii, idque tibi probandum verum esse. Si hoc ^f itinere uti decreveris, cætera in promptu erunt. Volo ego consilium meum prudens, maxumèque usui esse. Nam ubicumque tibi res prospera cedit, ibi mihi bona fama eveniet. Sed me illa magis cupido exercet, uti quocumque modo, & quamprimùm, resp. adjuvetur. Libertatem gloriâ cariorem habeo ; atque ego te oro, hortorque, ne ¹ clarissimus imperator, Gallicâ gente subactâ, populi Rom. summum atque invictum imperium tabescere vetustate, ac per summam discordiam dilabi, patiaris. Profectò, si id accadat, neque tibi nox, neque dies, & curam animi sedaverit ; quin in somniis ² exercitus, furibundus, atque amens, alienatâ mente feraris. Namque mihi pro vero constat omnium mortalium vitam divino numine ³ invisi ; neque bonum, neque malum facinus cuiusquam pro nihilo haberi ; sed ex naturâ, diversa præmia bonos, malosque, sequi. Interea fortè ea tardiùs procedunt : suus cui-

I N T E R P R E T A T I O.

¹ *Ne cùm sis clarissimus imperator, &c.*

² *Quò minùs in somniis vexatus, furibundus, atque amens, emo-*

tâ mente feraris.

³ *Namque pro certo comperi, omnium mortalium vitam divino numine cerni.*

N O T Æ.

^a *Reip. consiliis.]* Quibus de reipublicâ bono disceptabatur.

^b *Superbi.]* Quòd paucorum nollent subservire superbis.

^c *Additamenta.]* Ita loquitur de ministris & satellibus superbis paucorum, hoc est de iis, qui cæco obsequio potentioribus, in omnibus suffragabantur.

^d *Quoniam.]* Id est, *quid de illis faciendum.*

^e *Descriptio.]* Gall. *Quel en sera le departement.*

^f *Itinere.]* Id est, *si prout ego admonui, ita*

facere decreveris.

^g *Curam.]* Conscientiæ angores intelligit. Cæterum summâ arte scopum suum Sallustius dissimulat. Eò spectat tota oratio, ut summum imperium Cæsar occupet, sperans se per eum, illos persecuturum, à quibus senatu motus fuerat. Plurimas ad hanc rem causas subtexuit, at gloriam potissimum, quâ ferè solâ Julius movebatur. Neque id tantum, cum virtute gloriam ita copulat, ut nisi obtemperet magnanimus imperator ; non modò gloriæ, sed virtuti, sed patriæ, terga vertisse videatur.

que

DECLAMATIO IN M. T. CICERONEM. 225

que animus ex conscientia spem præbet. Quòd si tecum patria atque parentes possent loqui, scilicet hæc tibi dicerent : O Cæsar, nos te genuimus, ¹ fortissimi viri, in optimâ urbe, decus, præsidiumque nobis, hostibus terrorem. Quæ multis laboribus, & periculis ceperamus, ea tibi nascenti cum animâ simul tradidimus, patriam maxumam in terris ; domum, familiamque in patriâ clarissimam ; præterea bonas artes, honestas divitias : postremò omnia honestamenta pacis ; & præmia belli. Pro his amplissimis beneficiis non flagitium à te, neque malum facinus, petimus ; sed uti libertatem eversam restituas. Quâ re patratâ, profectò per gentes omnes fama virtutis tuæ volitabit. Namque hâc tempestate, tametsi domi militiæque præclara facinora egisti ; tamen gloria tua cum multis viris fortibus æqualis est : si verò urbem amplissimo nomine, & maximo imperio, prope jam ab ² occasu restitueris ; quis te clarior, quis major, in terris fuerit ? Quippe si morbo jam, aut fato huic imperio secus accidat ; cui dubium est, quin per orbem terrarum vastitas, bella, cædes, oriantur ? Quòd si tibi bona lubido fuerit, patriæ, parentibus, gratificandi ; postero tempore, rep. restitutâ, super omnis mortalis gloria agnita, tuaque unius mors vitâ clarior erit. Nam vivos interdum fortuna, sæpè invidia, fatigat : ubi anima naturæ cessit, demtis obrektionibus ipsa se virtus magis magisque extollit. Quæ mihi utilia factu visa sunt, quæque tibi usui fore credidi, quàm paucissimis potui, perscripsi. Cæterum deos immortales obtestor, uti, quocumq; modo ages, ea res tibi, rei que publicæ, prosperè eveniat.

INTERPRETATIO.

¹ Nos fortissimi viri genuimus te in urbe optimâ, ut sis nobis decus, &c.

² Si verò restitueris prope jam ab interitu, urbem, cui nomen est amplissimum, &c.

C. SALLUSTII CRISPI
IN M. TULLIUM CICERONEM
DECLAMATIO.

RAVITER, & iniquo animo, maledicta tua paterer, M. Tulli, si te scirem iudicio magis, quàm morbo animi, petulantia istâ uti. Sed, quoniam in te neque modum, neque modestiam ullam animadverto, respondebo, tibi : uti, si quam maledicendo voluptatem cepisti, eam ^a malè audiendo amittas. Ubi querar ?

NOTÆ.

^a Malè.] De te, scilicet.

F f

Quos

Quos implorem, P. C. diripi remp. atque ^a audacissimo cuique esse ^b perfidiæ! An apud populum Rom. qui ita largitionibus corruptus est, uti sese, ac fortunas suas venales habeat? An apud vos, P. C. quorum auctoritas turpissimo cuique & sceleratissimo, ludibrio est? Ubi M. Tullius leges, judicia populi Rom. ^c defendit; atque in hoc ordine ita moderatur, quasi unus reliquus ex familiâ viri clarissimi Scipionis Africani; ac non reptitius, accitus, ac paullò antè insitus, huic urbi civis. An verò, M. Tulli, facta, ac dicta tua obscura sunt? An non ita à pueritiâ vixisti, uti nihil flagitiosum corpori tuo putares, quod alteri ^d collibuisse? Scilicet, istam immoderatam eloquentiam apud M. Pisonem non pudicitiae jacturâ perdidicisti? Itaque minumè mirandum est, si eam flagitiosè venditas, quam turpissumè parâsti. Verum, ut opinor, ^e splendor domesticus tibi animos attollit; uxor sacrilega, ac perjuriis delibuta; filia matris pellex, tibi jucundior, atque ^f obsequentior, quàm parenti par est. Domum ipsam tuam vi, & rapinis, funestam tibi ac tuis comparâsti: videlicet uti nos commonefacias, quàm conversa sit resp. cùm in eâ domo habitas, homo flagitiosissime, quæ P. Craffi, viri consularis, fuit. Atque hæc cùm ita sint, tamen Cicero ^g se dicit in consilio deorum immortalium fuisse; inde missum huic urbi, civibusque, custodem, ^h absque carnificis nomine, qui civitatis ⁱ incommodum in gloriam suam ponit: quasi verò non illius conjurationis causa fuerit consulatus tuus, & iccirco resp. disjecta eo tempore, quo te custodem habebat. Sed, ut opinor, illa, te magis extollunt, quæ post consulatum cum Terentiâ uxore de rep. consuluisti, cùm legis ^k Plautiæ judicia domi faciebas; ex conjuratis alios morte, alios pecuniâ condemnabas: cùm tibi alius ^l Tusculanum, alius ^m Pompeianam villam, ædificabat; alius

NOTÆ.

^a *Audacissimo.*] Totum istud in unum Ciceronem recidit.

^b *Perfidiæ.*] Badianus codex habet *perfidiæ locum*. Verum optimè viderunt alii hanc, ex margine irreplisse in textum, imperitiâ, explicationem. Cæterum sensus satis patet.

^c *Defendit.*] Ut Ciceronem dedecoret, vult collapsam penitus videri rempublicam, in quâ ille dominetur.

^d *Collibuisse.*] Turpitudinem notat masculinam.

^e *Splendor.*] Ironia.

^f *Obsequentior.*] Obscoena & flagitiosa honestè (modò & verè) carpit.

^g *Se dicit.*] Perversè istud ex Ciceronis orationibus extortum.

^h *Absque carnificis nomine.*] Ideo dicit, quòd Cicerone invigilante, Lentulus alii que

Catilinæ populares in carcere necati fuerint.

ⁱ *Incommodum.*] Verum est ob imminentem reipublicæ à Catilinâ calamitatem, consulatum M. Tullio mandatum fuisse; eumque ex eo gloriam maximam nactum esse: at quàm subtiliter, tam & perversè, crimen parricidarum cum Ciceronis laude, quisquis hic est declamator, confundit.

^k *Plautiæ.*] Hæc à Plautio, tribuno plebis, adjuvante Catulo, lata est; ut de eorum capite quereretur, qui adversus rempublicam conjuravissent, &c.

^l *Tusculanum.*] Tusculum oppidum fuit Latii, non longè à Româ ad ortum, ubi Cicero villam illo nomine habuit.

^m *Pompeianam.*] Duodecimo, plus minùs, à Neapoli, milliario.

domum

domum emebat : qui verò nihil poterat, is erat calumniæ proximus ; is aut domum tuam oppugnatum venerat, aut insidias senatui fecerat : denique de eo tibi ^a compertum erat. Quæ si tibi falsa objicio, redde rationem, quantum patrimonii acceperis ; quid tibi litibus accreverit ; quâ ex pecuniâ domum paraveris, Tusculanum, & Pompeianum infinito sumtu ædificaveris. Aut, si retices ; cui dubium potest esse, quin opulentiam istam ex sanguine & visceribus civium paraveris ? Verum, ut opinor, homo novus ^b Arpinas, ^c ex C. Marii familiâ, ejus virtutem imitatur : contemnit simultatem hominum nobilium, populi R. curam habet ; neque terrore, neque gratiâ, commovetur. Illud verò amicitiae tantum, ac virtutis ^d est animi ? Immo verò homo levissimus, supplex inimicis, amicis contumeliosus ; modò harum, modò illarum, partium ; fidus nemini ; levissimus senator, mercenarius patronus ; cujus nulla pars corporis à turpitudine vacat : lingua vana, manus rapacissimæ, gula immensa, pedes fugaces ; quæ honestè nominari non possunt, ^e inhonestissima. Atque is, cùm ejusmodi sit, tamen audet dicere : ^f *O fortunatam natam me consule Romam !* Te consule fortunatam, Cicero ? Immo verò infelicem & miseram, quæ crudelissimam ^g proscriptionem civium perpessa est : cùm tu, perturbatâ rep. metu perculsos omnes bonos parere crudelitati tuæ cogerês ; cùm omnia judicia, omnes leges in tuâ lubricine erant ; cùm tu, sublatâ lege ^h Porciâ, ereptâ libertate, omnium nostrum vitæ, necisque, potestatem ad te unum ⁱ revocaveras. Atque parum est, quòd impunè fecisti, verum etiam commemorando exprobras ; neque licet ^k oblivisci servitutis suæ. ^l Egeris, oro te, Cicero, perfeceris quod libet ; satis est perpessos esse : etiâ mne aures nostras ^m odio tuo onerabis ? Etiâ mne molestissimis verbis insectaberis ? *Cedant armæ*

N O T Æ.

^a *Compertum erat.*] Id est, *Certò sciebas eum conjurasse ; deinde & ipsum eundem morti addicebas.*

^b *Arpinas.* Irrisio est.

^c *Ex C. Marii.*] Id ideo dicit, quòd & Marius, cujus virtus maximè enituerat, Arpino oriundus esset.

^d *Est animi.*] Id est, *an eas tantum habet virtutes Cicero ?*

^e *Inhonestissima.*] Jam suprà eadem exprobravit.

^f *O fortunatam.*] Versus scripsit Cicero de suo consulatu, quòrum hic unus est, quem Juvenalis, non obscurè tanquam ridendum reprehendit.

^g *Proscriptionem.*] Dicit non justè multatos fuisse qui cum Catilinâ conjuraverant. Non ita arbitrati sunt boni cives : interim

observatam tunc temporis rempublicam à Clodio & aliis seditiosis ad exilium Cicero compulsus est.

^h *Porciâ.*] De eâ vide suprà, p. 44.

ⁱ *Revocaveras.*] Per senatûs decretum, *Viderent consules ne quid respublica detrimenti caperet.* Nam ipse urbis præsidio relictus fuit, Antonius Collega conjuratos persequutus est.

^k *Oblivisci.*] Hoc ideo dicit, quòd Cicero diligentiae suæ in liberandâ republicâ sæpius mentionem faceret.

^l *Egeris.*] Quali dicat, *Esto, quando ita placitum superis, rempublicam disjeceris ; ne insuper calamitatem nobis toties objicias.*

^m *Odio.*] Hic vim habet peculiarem ; significat enim odium, importunitatem ex re maximè odiosâ.

toga, ^a *concedat laurea lingua*. Quasi verò togatus, & non armatus, ea, quæ gloriaris, conseceris; atque inter te, Syllamque dictatorem, præter nomen imperii, quidquam interfuit. Sed quid ego plura de tuâ insolentiâ commemorem, quem ^a Minerva omnes artes edocuit, Jupiter optumus maxumus in consilio deorum admisit, Italia exulem humeris suis deportavit. Oro te, ^b Romule Arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes ^c Paullos, Fabios, Scipiones, superâsti; quem tandem locum in hâc civitate obtines? Quæ tibi ^d partes reip. placent? ^e Quem amicum, quem inimicum, habes? ^f Cui in civitate fecisti infidias ancillaris? Quo jure, cùm de exilio tuo Dyrrachio redisti, eum sequeris? Quos tyrannos appellabas, eorum nunc potentiæ faves; qui tibi antè optimates videbantur, eosdem nunc dementes, ac furiosos, vocas. ^g Vatiniî causam agis: ^h de Sextio malè existumas: ⁱ Bibulum petulantissimis verbis lædis: laudas Cæsarem: quem maxumè odisti, ei maxumè obsequeris: ^k aliud stans, aliud sedens, de rep. sentis: his maledicis, ^l illos odisti, levissime transfuga: neque in hâc, neque in illâ parte fidem habes.

INTERPRETATIO.

Corona ex lauro tradatur lingua & eloquentiæ.

NOTÆ.

^a *Minerva.*] Alio nomine Pallas dicta est, dea belli & sapientiæ, Ciceronem verò irridet autor, quasi se à Minervâ edoctum jactitasset.

^b *Romule.*] Per amaram irrisiōem.

^c *Paullos.*] Illustrissimos viros recenset, ut Ciceronem irrideat. Notiores verò sunt omnes, quàm ut quicquam de iis dicatur.

^d *Partes.*] Vult autor Ciceronem maximum videri tenebrionem, &, ut postea dicit, levissimum transfugam; qui modò cum his, modò faciat cum illis; hodie cum uno, cras cum altero; conjunctus sit.

^e *Quem amicum.*] Hunc locum non intelligere se ingenuè fatetur Glareanus, vir alioqui doctissimus; quod quidem mirarer, nisi quotidie ad res apertissimas caligare oculos sentiremus. Sensus verò est, Ciceronem eo modo cum omnibus vixisse, ut quinam amici, quinam inimici, essent, nullus posset cognoscere: non enim placet Thyrsi expositio.

^f *Cui.*] Videtur aliquem ante alios indicare, cui Cicero ancillarum more serviverit; eumque, cùm Cæsar tunc temporis Romæ abesset, crediderim fuisse Pompeium; neque enim ejus semper & Ciceronis una & eadem fuit voluntas.

^g *Vatiniî.*] Tribunus fuit plebis, senatui maximè exolus, in quem Cicero orationem habuit.

^h *De Sextio.*] Pro isto eam quam modò diximus Cicero habuit orationem.

ⁱ *Bibulum.*] Hic cum Cæsare consul fuit, eique frustra restitit, cùm legem agrariam rogaret: tum verò inter Ciceronem & Cæsarem non conveniebat.

^k *Aliud stans.*] Id est, *aliud dicis, aliud sentis*; stantes enim sententiam suam dicebant in senatu.

^l *Illos odisti.*] Id est, *eos quibus assentaris, odisti*.

IN SALLUSTIUM DECLAMATIO:

Quæ Ciceroni falsò tribuitur.

A demum magna voluptas est, Crispe Sallusti, æqualem, & parem verbis vitam agere; neque quidquam tam obscœnum dicere, cui non ab initio pueritiæ omni genere facinoris ætas tua respondeat, ut omnis oratio moribus consonet. Neque enim, qui ita vivit, uti tu, aliter ac tu, loqui potest; neque, qui tam illoto fermone utitur, vitâ honestior est. Quò me vertam, P. C.? Unde initium sumam? Majus enim mihi dicendi onus imponitur, quò notior est uterque nostrum. Quòd si aut de meâ vitâ, atque actibus nostris, huic conviciatori respondero, invidia gloriam consequetur; aut, si hujus facta, mores, omnem ætatem nudavero, in idem vitium incidam procacitatis, quod huic objicio. Id vos, si fortè offendimini, justius huic, quàm mihi, succensere debetis, qui ^a initium introduxit. Ego dabo operam, ut & pro me minimo cum fastidio respondeam, & in hunc minimè mentitus esse videar. Scio me, P. C. in respondendo non habere magnam expectationem, quòd nullum vos sciatis novum crimen in Sallustium audituros, sed omnia vetera recognituros; quis & meæ, & vestræ jam, & ipsius, aures calent. Verum eò magis odisse debetis hominem, qui ne incipiens quidem peccare minimis rebus posuit rudimentum; sed ita ingressus est, uti neque ab alio vinci possit, neque ipse se omnino reliquâ ætate ^b præterire. Itaque nihil aliud studet, nisi, uti lutulentus sus, cum quovis velitari. Longè verò fallitur opinione. Non enim procacitate linguæ vitæ sordes eluuntur, sed est quædam ^c calumnia, quam unusquisque nostrum, testante animo suo, fert de eo, qui falsum crimen bonis objectat. Quòd si vita istius ^d memoriam vicerit, aliam P. C. non ex oratione ejus, sed ex moribus, spectare debetis. Jam dabo operam quàm maxumè potero, uti breve id faciam. Neque hæc altercatio nostra vobis inutilis erit, P. C. Plerumque enim resp. privatis crescit inimicitiiis, ubi nemo civis qualis sit vir, potest latere. Primum igitur, quoniam omnium majores Crispus Sallustius ^e ad unum exemplum

N O T Æ.

^a *Initium introduxit.*] Queritur uterque & Sallustius & Cicero, quòd, sibi ab altero injuriâ oblatâ, prior laceffit fuisse: quod quidem, præter alia, me maxumè movet ut credam, declamationes istas à quibusdam declamatoribus scriptas tantum, non recitatas, fuisse. Sed eâ de re, quibus tantum erit otii, docti judicabunt.

^b *Præterire.*] Malefaciendo, scilicet.

^c *Calumnia.*] *Reproche.*

^d *Memoriam.*] Id est, Si obliti fueritis qualis fuerit vita istius, & quomodo antea vixerit.

^e *Ad unum exemplum & regnum.*] Div certè hic hæsi, ut, quid sibi vellet autor, divinarem. Tandem arbitratus sum, ad ista Sal-

plum & regnum quærit; velim mihi respondeat, numquid, quos protulit, Scipiones, & ^a Metelli ^b antè fuerint aut opinionis, aut gloriæ, quàm eos res gestæ suæ, & vita innocentissimè acta commendavit? Quòd si hoc fuit illis initium nominis, & dignitatis; cur non æquè de nobis existimetur, cujus & res gestæ illustres sunt, & vita integerrimè acta? Quasi verò tu sis ab illis viris, Sallusti, ortus! Quòd si esses, nonnullos jam tuæ turpitudinis pigeret. Ego meis majoribus virtute meâ præluxi, uti, si priùs noti non fuerint, à me accipiant initium memoriæ suæ: tu tuis vitâ, quàm turpiter egisti, magnas offudisti tenebras; ut etiam, si fuerint egregii cives, certè venerint in oblivionem. Quare noli mihi antiquos viros objectare. Satiùs est enim, me meis rebus gestis florere, quàm majorum opinione niti; & ita vivere, ut ego sim posteris meis nobilitatis initium, & virtutis exemplum. Neque me cum iis conferri decet, P. C. qui jam decesserunt, omnique odio carent, & invidiâ; sed cum iis, qui mecum unâ in republicâ versati sunt. Sed si fuerim aut in honoribus petendis nimis ambitiosus; (non hanc dico popularem ambitionem, cujus me principem confiteor; sed illam perniciosam contra leges, cujus primos ordines Sallustius duxit,) aut in gerendis magistratibus; aut in judicandis maleficiis tam severus; aut in tuendâ republicâ tam vigilans, ^c quàm tu proscriptionem vocas; credo quòd non omnes tui similes incolumes in hâc urbe vixissent. At quanto meliore loco respublica tuenda staret, si tu, par ac similis scelestorum civium, unâ cum illis adnumeratus esses? An ego tunc falsò scripsi, *Cedant arma togæ*; qui togatus armatos, & pace bellum, oppressi? An illud mentitus sum, *Fortunatam me consule Romam*; qui tantum intestinum bellum, & domesticum urbis incendium, exstinxi? Neque te tui piget, homo levissime, cum ea culpas, quæ in historiis mihi gloriæ ducis? An turpiùs est, P. C. scribentem mentiri, quàm illum palam hoc ordine dicentem? Nam quod meam ^d ætatem increpuisti, tantum me abesse puto ab impudiciâ, quantum tu abes à pudiciâ. Sed quid ego de te plura querar? Quid enim mentiri turpe duces, qui mihi ausus sis eloquentiam uti vitium objicere? Cujus semper

NOTÆ.

Sallustii verba, *Oro te, Romule Arpinas, qui egregiâ tuâ virtute omnes Paullos, Fabios, Scipiones superâsti*, &c. Ciceronem respexisse; eumque significare voluisse, pravè & ineptè ab adversario factum, quòd sibi Ciceroni Romuli nomen imposuerit: quasi, ut clarus fieret necesse habueret, vel majores claros ostendere, vel Romulum esse.

^a *Metelli.*] Fortè istius, potiùs quàm Paulli, aut Fabii, mentionem facit; quia

præcipuè per ipsius Sallustii historiam clarissimus evasit.

^b *Antè fuerint.*] Id est, antè, hominum existimationem, aut gloriam, consequuti fuerint.

^c *Quam.*] Pro quod. Quod; Tueri, scilicet, *Rempublicam*, tu, *Crispe Sallusti*, vocas *proscriptionem*. Relativum *quam* cum *proscriptionem* construxit.

^d *Ætatem.*] Id est, *adolescenciam*.

nocens eguisti patrocínio. An ullum existumas posse fieri civem egregium, qui non his artibus & disciplinis sit eruditus? An ulla alia putas esse rudimenta, & incunabula, virtutis, quibus animi ad gloriæ cupiditatem aluntur? Sed minimè mirum est, P. C. si homo, qui desidiæ, ac luxuriæ, plenus sit; hæc uti nova, atque inusitata, miratur. Nam quod istâ inusitatâ rabie petulanter in uxorem, & in filiam meam invasisti, a quæ facilius mulieres se à viris abstinerunt, quàm tu vir à viris, satis doctè, ac peritè, fecisti. Non enim me sperâsti mutuam tibi gratiam relaturum, & vicissim tuas compellaturum. Unus enim satis es materiæ habens, neque quidquam turpius est domi tuæ, quàm tu. Multum te verò opinio fallit, qui mihi putâsti parare invidiam ex meâ re familiari; quæ multò mihi minor est, quàm habere dignus sim. Atque utinam ne tanta quidem esset, quanta est; uti potius amici mei viverent, quàm ego testamentis eorum locupletior essem. Ego fugax, Crispe Sallusti? Furori tribuni pl. cessi: utiliùs duxi, b quamvis fortunam unus experiri, quàm universo populo R. civilis essem dissentionis causa: qui, postea quàm c ille suum annum in rep. perbacchatus est; omniaque quæ commoverat, pace, & otio, resederunt; hoc ordine revocante, atque ipsâ rep. manu retrahente me, reverti. Qui mihi dies, si cum omni reliquâ vitâ conferatur, animo quidem meo d superet, cum universi vos, populusque R. frequens adventu meo gratulatus est. Tanti me fugacem e mercenarium patronum hi æstimaverunt. Neque hercule mirum est, f si ego semper justas omnium amicitias æstimavi. Non enim uni privatim ancillatus sum, neque me addixi; sed, quantum quisque reip. studuit, tantum mihi fuit; aut amicus, aut inimicus. Ego nihil plùs volui valere, quàm pacem: multi privatorum audacias nutriverunt. Ego nihil timui, nisi leges: multi arma sua timeri voluerunt. Ego nunquam volui quidquam posse, nisi pro vobis: multi ex vobis, potentiâ freti, in vos suis viribus abusi sunt. Itaque non est mirum, si nullius amicitia usus sum, qui non perpetuò reip. amicus fuit; neque me pœnitet, si aut petenti g Vatinio reo patrocinium pollicitus sum; aut Sextii insolentiam repressi; aut h Bibuli patientiam culpavi, aut virtutibus Cæsaris favi. i Hæ laudes enim

NOTÆ.

a Quæ.] Tum uxor, tum filia mea.

b Quamvis.] Vel iniquissimam.

c Ille.] Tribunus scilicet, Clodius.

d Superet.] Id est, Præstantior & jucundior videatur. Sed vide, mihi, quæso, quomodo, non tantum objecta diluat, sed in gloriam vertat.

e Mercenarium.] Istud objectaverat Sallustius, aut quisquis fuit ejus loco declamator.

f Si.] Pro Quandoquidem.

g Vatinio.] Respondet ad id quod Sallu-

stius dixerat. Ciceronem Vatinii causam agere postquam orationem contra ipsum habuisset.

h Bibuli patientiam.] Tanta fuit, referente Suetonio, ut nonnulli, quod ita Cæsari in consulatu cessisset, non Caio Julio Cæsare, & Bibulo, consulibus; sed Caio & Julio, per jocos, scriberent.

i Hæ laudes.] Virtuti, nimirum, & viris probis, quomodocunque favere; inde tantum sibi amicos parare: illos, si priorem sanctitatem & vitæ innocentiam flagitiis macula-

enim egregii civis, & unicæ sunt. Quæ si tu mihi uti vitia objicis, ^a temeritas tua reprehendetur, non mea vitia culpabuntur. Plura dicerem, si apud alios mihi esset dicendum, P. C. non apud vos, quos habui omnium actionum mearum monitores. Sed, ubi rerum testimonia adfunt, quid opus est verbis? Nunc, ad te uti revertar, Sallusti, patremque tuum præteream; qui si nunquam in vitâ suâ peccavit, tamen majorem injuriam reip. facere non potuit, quàm quòd te talem filium genuit. Neque tu si quid in pueritiâ peccâsti, exsequar; ne parentem tuum videar accusare, qui eo tempore summam tui potestatem habuit; sed qualem adolescentiam egeris: hæc enim demonstratâ, facilè intelligetur, quàm petulanti pueritiâ, tam impudicus, & procax, adoleveris. Postea quàm immensæ gulæ impudicissimi corporis quæstus sufficere non potuit; & ætas tua jam ad ea ^b patienda, quæ alteri facere collibuisse, exoleverat: cupiditatibus infinitis efferebaris, uti, quæ ipse corpore turpia non duxisses, in aliis experireris. Ita non est facilè reputare, P. C. utrum inhonestioribus corporis partibus rem quæsierit, an amiserit. Domum paternam, vivo patre, turpissimè venalem habuit, vendidit. Et cui dubium potest esse, quin mori coëgerit eum, quo, hic, nondum mortuo ^c pro hærede gesserit omnia? Neque pudet à me eum quærere, quis in P. Crassi domo habitet; cùm ipse respondere non queat, quis in ipsius habitet paternâ domo. ^d At hercule lapsus ætatis tirocinio, postea se correxit? Non ita est: sed abiit in fodalitium sacrilegi Nigidiani: bis judicis ad sublellia attractus, extrema fortuna stetit: & ita discessit, uti non hic innocens esse, sed judices pejerâsse, existimarentur. Primum honorem in quæsturâ adeptus, hunc locum, & ordinem, despectum reddidit, cujus aditus sibi quoque, sordidissimo homini, patuisset. Itaque timens, ne facinora ejus clam vos essent, cùm omnibus matribus familiâs opprobrio esset; confessus est, vobis audientibus, adulterium; neque erubuit ora vestra. Vixeris, uti libet, Sallusti; egeris, quæ volueris: fatis sit, unum te tuorum scelerum conscium esse; noli nobis languorem, & soporem nimium exprobrare. Sumus diligentes in tuendâ pudiciâ uxorum nostrarum: sed ita experrecti non sumus, ut à te cavere possimus. Audacia tua vincit studia nostra. Ecquod hunc movere possit, P. C. factum ac dictum turpe; quem non puduit palam, vobis audientibus, adulterium confiteri? Quòd si nihil pro me tibi respondere voluissem,

NOTÆ.

culaverint, relinquere. Uno verbo bene, & quod laudandum sit, fecisse se profitetur Cicero, cùm nulli se ita addixit, quin, virtutis & reipublicæ causâ, ejusdem adversarium sequeretur.

^a *Temeritas.*] Cum id tu vituperes quod laudi ducitur.

^b *Patienda.*] Obscœnissima & flagitiosissima reprehendit.

^c *Pro hærede gesserit omnia.*] Id est, rebus hæreditariis omnibus, tanquam dominus usus sit.

^d *At Hercule.*] Ironia est.

sed illud censorium ^a elogium ^b Ap. Claudii, & L. Pisonis, integerrum virorum quo usus est quisque eorum, pro lege palam universis recitarem; nonne tibi viderer æternas intrere maculas, quas reliqua vita tua eluere non possit? Neque post illum ^c delectum senatus te unquam vidimus. ^d Nisi fortè in eà te castra coniecisti, quò omnis sentina reip. confluxerat. At idem Sallustius, qui in pace ne senator quidem manserat; postea quàm resp. armis oppressa est, & ^e idem victores, qui exules, reduxit; in senatum post quæsturam ^f reductus est: quem honorem ita gessit, uti ^g nihil non venale in eo habuerit, cujus aliquis emptor fuerit. Ita igitur egit, uti nihil non æquum, ac verum, duxerit, quod ipsi facere collibuisse; ^h neque aliter vexavit, ac debuit, si quis prædæ loco accepisset magistratum. Peractâ quæsturâ, postea quàm magna ⁱ pignora eis dederat, cum quibus similitudine vitæ se conjunxerat; unus jam ex illo grege videbatur. Ejus enim partis jam exemplar erat Sallustius, ^k quò tanquam in imam voraginem cœtus omnium vitiorum excefferat: quidquid impudicorum, ^l cillonum, parricidarum, sacrilegorum, debitorum fuit in urbe, municipiis, coloniis Italiâ totâ; sicut in fretis, subfederant; nominis perdit, ac notissimi, nullâ in parte castris apti, nisi licentiâ vitiorum, & cupiditate rerum novarum. ^m At postea quàm prætor factus est, modestè se gessit, & abstinenter? Nonne ita provinciam vastavit, uti nihil neque passi sint, neque expectarent gravius focii nostri in bello; quàm experti sunt in pace, hoc Africam interiorem obtinente? Unde tantum hic exhausit, quantum potuit aut ⁿ fide nominum transjici, aut in naves contrudi. Tantum, inquam, P. C. exhausit, quantum voluit: ne causam diceret, ^o sestertio duodecies cum Cæsare paciscitur. Quòd si quippiam eorum falsum est, hîc palam refelle; unde tu, qui modò ne paternam quidem domum redimere potueris, repentè, tanquam somnio beatus, ^p hortos pretio-

NOTÆ.

^a *Elogium.*] Testificatio est censorum, vituperationis causâ, cum ab ipsis senatu motus est Sallustius.

^b *Ap. Claudii, & Pisonis.*] Hi duo Æmilio Paulo & Claudio Marcello consulibus censuram gravem exercuerunt.

^c *Delectum.*] Moris erat, ut censes senatum legerent, eoque illos per ignominiam moverent, quorum depravatos mores cognoscebant.

^d *Nisi.*] Pro Sed.

^e *Idem.*] Cæsarem intellige.

^f *Reductus.*] Sallustium intellige.

^g *Nihil non.*] Fidem, puta, suffragia.

^h *Neque aliter.*] Ideo tantum Sallustium dicit quæsturam gessisse, ut ex eâ prædam aliquam consequeretur.

ⁱ *Pignora.*] Des assurances, Id est, factis ostenderat se pessimis similem esse.

^k *Quò.*] Id est, ad quem Sallustium.

^l *Cillonum.*] Id est, cinædorum & turpiter viventium, ut ait Cælius Rhodiginus; ab antiquo verbo *cellere*, quod est *motitare*: unde etiam Plautus meretrices appellat *recellulas*.

^m *At postea quàm.*] Ironia.

ⁿ *Fide nominum.*] Id est, permutatione, Gall. *Par lettre d'échange*.

^o *Sestertio.*] Alii habent Sestertium, Glareano teste; quanquam & illud licere multis elegantibus autorum exemplis offendit Budæus.

^p *Hortos.*] Qui Sallustiani dicti sunt.

234 DECLAMATIO IN SALLUST.

fissimos, villam Tiburti C. Cæsaris, reliquas possessiones, paraveris. Neque piguit quærere, cur ego P. Crassi domum emissem; cùm tu veteris villæ dominus sis, cujus paulò antè fuerat Cæsar? ^a Modò, inquam, patrimonio non comeso, sed devorato; quibus rationibus repentè factus es tam affluens, & tam beatus? Nam quis te faceret hæredem, quem ne amicum quidem suum satis honestum quisquam sibi ducit, nisi similis, ac par tui? At hercule egregia facta majorum tuorum te extollunt; quorum sive tu es similis; sive illi tui, nihil ad omnium scelus, ac nequitiam, addi potest. Verùm ut opinor, honores tui te faciunt insolentem. Tu, Crispe Sallusti, tantidem putas esse ^b bis senatorem, & bis quæstorem fieri; quanti bis consularem, & bis triumphalem? ^c Carere debet omni vitio, qui in alterum paratus est dicere. ^d Is demum maledicit, qui non potest verum ab altero audire. Sed tu omnium mensarum assecla, omnium cubiculorum in ætate ^e pellex, & idem postea adulter, omnis ordinis turpitudinis es, & civilis belli ^f memoria. Quid enim gravius pati potuimus, quàm quòd te incolume, in hoc ordine videamus? Desine bonos petulantissimâ consecrari linguâ: desine morbo procacitatis isto uti: desine unumquemque moribus tuis æstimare: his moribus amicum tibi facere non potes, videris velle inimicum habere. Finem dicendi faciam, P. C. Sæpè enim vidi gravius offendere animos auditorem eos, qui aliena flagitia apertè dixerunt, quàm eos qui commiserunt. Mihi quidem ratio habenda est, non quid Sallustius meritò debeat audire; sed ut ea dicam, si quà ego honestè effari possim.

C. SALLUSTIUS CRISPUS EXPLICIT.

N O T Æ.

^a *Modò.*] Id est, non à longo tempore.

^b *Bis senatorem.*] Amara est irrisio: Sallustio acutè exprobat quòd senatu motus fuerit: atque insuper eum arguit, quasi ideo ineptè gloriaretur.

^c *Carere.*] Postquàm satis adversarium agitavit, ipsum, quod maximè perstringit, de imperitiâ, & quodammodo de officio, adponet.

^d *Is demum maledicit.*] Id est, sine suo detrimento maledicere potest.

^e *Pellex.*] Jam suprà, quòd muliebria passus esset, exprobravit.

^f *Memoria.*] Id est, qui omnia in memoriam revocat quæ per civiles discordias passi sumus.

I N D E X

Rerum maximè MEMORABILIMUM.

- A.
- A** B ORIGINES, *Pag.* 6
 Abstinentia quid, 4, d.
 Achæi, 203. a.
 Accusativi olim in is, 1. a.
 Actæon, 204. f.
 Atherbal, 62. Victus Romam proficiscitur, 67
 Ejus Oratio ad Senatum, 68. Mores, 79. Jugurtha obuius procedit, *lb.*
 A quo vincitur, 80. Romam legatos mittit, 81. Ejus ad Senatum literæ, *lb.* A Jugurthâ excruciatu interficitur, 83.
 Adolescentium animi mobiles, 12.
 Dolis faciliè capiuntur, *lb.* Eorum mores, 213.
 Adrimetum à Phœnicibus conditum, 77.
 Aversæ res etiam bonos detrectant, 108.
 Æcta, 174. f.
 Æquitas quid, 3. c.
 Æthiopes, 78.
 Africæ descriptio, 75, 76.
 Albinus, 92. Consul in Africâ bellum renovat, 93.
 Allobroges ab Umbreno sollicitantur, 32. Deprehenduntur super ponte Mulvio, 35.
 Amazones, 201. c.
 Ambitio quid Romæ effecit, 9. Vitium propiùs virtutem quàm avaritia, *Ibid.*
 Ambitus damnati Autronius & Sylla, 15.
 Amicitia quomodo firma, 17. c.
 Amici officio & fide parantur, 65.
 Animâ quis fruitur, 3.
 Animus viræ imperator, 57. Æternus, 58. Ejus artes plurimæ, quibus claritudo paratur, 59. Quomodo servitio opprimatur, 215.
 Antiochus, 160.
 Antonius Consul, 29. Catilinam persequitur, 51.
 Antonius, 187. u.
 Appius Poëta, 209.
 Apulia, 22. b.
 Aquila quæ in exercitu Catilinæ, 54.
 Archelaus, 189. y.
 Argentum ære solutum, 26.
 Ariobarzanes, 190. m.
 Aristæus, 204. e.
 Aristonicus in triumphum ductus, 189.
 Armenia, 190. n.
 Arsaces, 188. d.
 Asia à Romanis obsessa, 189.
 Aspar, 152. A Boccho accersitur, qui Jugurtham acta edoceat, 154.
 Ad Bocchum remittitur ut Syllam Jugurthæ tradere persuadeat. *lb.*
 Athenienses per scriptores celebrati, 8.
 Attalus, 189. o.
 Avaritia quid Romæ effecit, 9. Ejus descriptio, 221. Quomodo vincenda, *lb.*
 Aulus, 94. Hyeme milites in expeditionem evocat, *lb.* A Jugurthâ deluditur, *lb.* Subjugum mittitur ejus exercitus, 96.
 Aurelia Orestilla Catilinæ conjux, 12.
 Auster, 172. d.
 Autronius ex Catilinæ conjuratis, 14.
 B.
- B**ÆBIUS à Jugurthâ pecuniâ capitur, 91. Ejus maxima impudentia, 92.
 Baleares, 150. e.
 Bello ingenium plurimùm posse quando cognitum, 2. Bellum ex arbitrio sumitur, non ponitur, 128.
 Illud civiliter deponendum, 211.
 Pacis causâ gerendum, 213.
 Beneficii quàm maleficii in republicâ immemorem esse præstat, 90.
 Bestia Consul, 84. Adversus Jugurtham missus. *lb.* Secreto cum illo tranfigit, 85. In eum gravis invidia.
 G g 2

I N D E X.

- dia, *lb.* Ap ipso in Numidiâ qui fuerunt reliâi omnia flagitia cum Jugurthâ faciunt, 91.
- Bibulus, 222, 228. i. 231. r.
- Bocchus, 79. Ejus proximi à Jugurthâ magnis muneribus ad sui studium perducuntur, 127. Cujus filia Jugurthæ nupserat, *lb.* Romanorum amicitiam quæſiverat, 127. Cum Jugurthâ belli adversus Romanos societatem iniit, *lb.* A Metello legatos accipit: eidemque remittit, 128. Romanos cum Jugurthâ aggreditur, 143. Romam legatos mittit, 148. Qui spoliati ad Syllam perveniunt, 149. A Mario petit, ut Syllam ad se mittat, quamobrem, 150. Ejus perfidia, 155. Ejusdem ad Syllam oratio, *lb.* Jugurtham Romanis tradere pollicetur, 154. Tradit, 155.
- Bomilcar, 92. Cum Rutilio certat, 107. Ad tradendum Jugurtham à Metello allicitur, 113. Quod ille quidem conatur, 114. Ideo Nabdalsam sibi adjungit, 120. Ad quem scribit, *lb.* Cujus literæ à Nabdalsæ cliente ad Jugurtham deferuntur, 121. Morte afficitur, *lb.*
- Bonus gratuito nemo vult esse, ubi malos præmia sequuntur, 165.
- Bonum publicum privato anteponendum: quanquam hoc cum illo potest conciliari, 219.
- Bithinium, 35. i.
- Bithynia, 173. n.
- C.
- C**ÆSAR Pontifex maximus, 38. Ei Catulus & Piso infensi, quamobrem, *lb.* Eum Cicero inter conjuratos non vult nominare, *lb.* Ei nonnulli equites gladio minantur, 36. Ejus oratio, 40. Cum Catone comparatur, 49. Bellum aliorum pace mollius gessit, 210. Creditum non condonat, *lb.* In adversis majorem animum gerit, 216. Gallicam gentem subegit, 224.
- Cale, 205. u.
- Capſa, 136. A Mario incensa, 137.
- Capua, 23. d.
- Capys, 205. l.
- Carbo, 211.
- Cassius ad Jugurtham mittitur, 91.
- Catabathmos, 75. g.
- Catilina, 5, 11. Quinam illi favent, 14. Prima ejus conjuratio, 18. Repetundarum reus consulatum petere prohibetur, *lb.* Ad conjuratos orationem habet, 16. Eos quomodo confirmat, 19. Arma per Italiam parat, 20. Mulieres sibi adſcivit, quamobrem, 21. Ciceroni infidias parat, quæ malè cadunt, *lb.* Incendia parat, 22. In senatum venit, 25. In castra Malliana proficiscitur, *lb.* Scribit se in exilium Massiliam ire, 37. Ejus epistola, 28. Imperii insignia sumit, 29. Ei plebs favet, 30. Deinde ejus consilia execratur, 37. Quantus initio ejus exercitus, 50. Servitia repudiat, 51. In Galliam profugere tentat, *lb.* Orationem habet ad milites, *lb.* Aciem instruit, 54. Pugnat, 54. Vincitur, 55.
- Cato, 44. Ejus oratio, *lb.* Decretum fit senatûs sicut ille censuerat, 48. Ab eo multi maclati, 218. Qualis, 222.
- Catulus cur Cæsari infensus, 38.
- Cea insula, 204. g.
- Chalcedon, 190. f.
- Charybdis, 202. u.
- Cicero consul cum Antonio, 20. Catilinæ infidias præcavet, 21, 22. Per Fulviam ejus consilia cognoscit, *lb.* De iis ad senatum refert, 22. Conjuratos ad se vocat, 36. In senatum ducit, *lb.* Civis reptitius, 226. Testamentis amicorum locuples factus, 231.
- Cilicia, 193. n.
- Cimbri, 54, b. 161, h.
- Cinna, 168, f.
- Cirta, 80. A Jugurthâ obsidetur, 81. Ibi prædam Metellus collocaverat, 128.
- Cyzicus, 190, g.
- Classes quid, 221, r.

I N D E X.

Clementia vera, 214.
Comitia quid, 20, d.
Concordiâ res parvæ crescunt, 65, k.
1. Ejus bona firmanda, 222.
Conjurant cum Catilinâ qui, 14. Nul-
lus ex multitudine castra relinquit,
30. Eorum consilium, 74. In
senatum ducuntur, 36. Servandi
traduntur, 37. Puniuntur, 50.
Consilium dare regi difficile: Cur,
286.
Consuetudo in naturam vertitur, 130.
Consules regibus Romæ subrogantur,
7. Illis potestas maxima quibus
verbis permittitur, 23.
Consultantes de rebus dubiis, ab odio,
amicitiâ, irâ, &c. vacuos esse decet,
40.
Consultores pessimi cupido & ira,
116.
Consulto, priusquam incipias; ubi
consultueris, maturè factò opus est,
2.
Contentio inter plebem & nobilitatem
quid effecerit, 61.
Continentia quid, 3, b.
Corduenni, 202, z.
C. Cornelius eques pollicetur Cicero-
nem confodere, 22.
Cornelius Scriba, 161, f.
Corpus & ejus omnia brevè delabun-
tur, 58.
Corycus, 171, o.
Cos insula, 205, i.
Cottæ Consul is oratio ad populum,
196.
Craſſus cum Catilinâ conjurâſſe cre-
ditus, 15. Quod Vulturii indicio
confirmatur, 37.
Creta, 189, f.
Cumæ, 204, h.
Curio, 181.
Curius cum Catilinâ conjurat, 20.
Per eum conjuratio patefacta. *Ib.*
Cyrenenses magni atq; opulenti, 125.
Cum Carthaginiensibus diu bellum
gesserunt, 126.
Cyrus, 2.

D.

DABAR, 152. Internuncius, 153.
Dædalus, 273, l.

Damaspippus, 43, d.
Danubius, 199, q.
Dardania, 205, n.
Deorum auxilia quibus parentur, 47.
Discordiâ res maximæ dilabuntur, 65.
Discumbendi modus apud Romanos,
187, a.
Divino numine omnium mortalium
vita invisitur, 224.
Divitiæ Romanis exitio, 8, 10. Eas,
qui contemserunt, victores; qui
concupiverunt, victi sunt, 214.
Divitiis quinam sunt flagitio, 215.
Divitiarum studium reipublicæ cer-
ta pestis, 220.
Domitius, 291, 222.
Durius, 178, u.
Dyrrachium, 169, d.

E.

EDERE bis in die vitio ducitur, 215.
Elephantum, 40. Interfecti, 107.
Enceladus, 205, q.
Equites Romani cum telis circum æ-
dem Concordiæ Cæsari gladio, mi-
nitantur, 93.
Etruria, 21, i.
Eumenes, 189, n.
Euphrates, 192, c.
Eurus, 172, c.
Exercitus P. R. quando primùm cor-
rupti, 10.
Extollere se ut oporteat, 214.

F.

FABIUS Sanga, Allobrogum Pa-
tronus, 33.
Fastiosorum mores, 217, 219.
Fæsulæ, 20, e.
Famam alienam suam esse dedecus
putant inertes, 221.
Fasces quid, 15, p.
Favonius, 222.
Fœdus nullum senatûs populique Ro-
mani injussu fieri poterat, 96.
Fortuna simul cum moribus immuta-
tur, 3. In omni re dominatur, 7.
Ejus libido, 8. Eâ non eget ani-
mus, 57. 58. Fortunæ suæ unus-
quisque est faber, 209.

Fulvia conjurationem Catilinæ pate-
facit, 20.
Fulvius parentis jussu interficitur, 32.

G.

I N D E X.

G.

GABINUS, & ejus lex, 193, o.
 Gaddir, 174, u.
 Gætuli, 76, m. Ad militiam à Jugurthâ quærentur, 127. Ordines habere docentur, *ib.*
 Galli ante Romanos gloriâ belli, 49. Eos vincunt, 155. Adversus illos Romani pro salute, non pro gloriâ, certant, 166.
 Gaudia, 116, 117.
 Germania veteribus sub Galliâ comprehensa, 158.
 Gladiatoriæ familiæ in municipia distribuuntur, 24.
 Gloriâ invidiam vincere difficillimum, 65. Gloriam invidia sequitur, 109. Gloria majorum posteris lumen; quæ eorum nec bona, nec mala in occulto esse patitur, 132.
 Gracchus, 74, 99. Ejus lex, 221.
 Græci ante Romanos facundia, 49. Quales, 292.
 Gulussa Masinissæ filius, 62.

H.

HÆRES secundus quis, 116, f.
 Hannibal res Romanas afflixit, 61.
 Helenus, 205, m.
 Heraclea, 190, k.
 Hercules in Hispaniâ interiit, 76.
 Hiempsal, 62. Ferociter cum Jugurthâ agit, 66. Interficitur, 67.
 Hilerda, 170, f.
 Hippo à Phœnicibus condita, 77.
 Historiam scribere difficile, & quamobrem, 3. In eâ scribendâ quomodo laus inveniendâ, 4, a. Ejus beneficio Athenienses maximi facti sunt, 8. Ejus usus, 59, 60.
 Hortari qui vult, primus ire debet, 179.
 Humanum genus forte potius quàm virtute regitur, 57.

I.

JAPYDIA, 199, o.
 Jason, 174, r.
 Igne sese corrumpunt perfugæ, 124.
 Ilorgetum, 177, r.
 Imagines majorum, 60.
 Imperium iis artibus retinetur quibus

partum est, 3. Imperia & magistratus, ut virtus est eorum qui ea sustinent, perinde habenda, 61. Ea sæpè in eos à quibus accepta convertuntur, 180. Imperium alteri nemo volens concedit, 209. Illud qui obtinet, quia malo esse licet, formidatur, 210. Imperia crudelia magis acerba quàm diuturna, 211.
 Infinitivi modi loquendi formulæ, 7, g.
 Ingenium præstat viribus, 2. Socordia torpescit, 58, 59.
 Injuriam oblata nemini parvæ videntur, 41.
 Interrex, 169, a.
 Invidia ex opulentiâ oritur, 6. Invidiam gloriâ vincere difficillimum, 65. Gloriam sequitur, 109.
 Ira & cupido pessimi consultores, 116.
 Jugurtha rex Numidarum, 61, 62, 63, 64. Micipsæ decreta rescindenda proponit, 66. Hiempsali insensissimus, 67. Copias armat, omniq; Numidiæ imperare parat, *ib.* In Romanæ nobilitatis avaritiâ spem habet, 68. Cujus legati plerosque pecuniâ corrumpunt, *ib.* A quibus Jugurtha defenditur, 73. Legatos Romanos corrumpit, 74. In regnum Atherb. animum intendit, 79. Agros vastat, *ib.* Ejus ad legatos Romanos responsio, 80. Ad eum alii mittuntur, 82. Qui frustra discedunt, 83. Numidas puberes togatosque promiscuè interficit, 83. Filium Romam legatum mittit, 84. Secretò cum Calpurnio & Scauro transigit, 85. Romam venit, 91. Abit, 93. Albinum ludificat, 94. Auli exercitum sub jugum mittit, 96. Vult facere deditionem, 102. Metello insidias fruit, 104. Pabula corrumpit, 110. Romanorum castra irrumpit, 111. Pugnandi modus, 112. Deditionem facit, cujus mox pœnitet, 114. Bellum renovat, 117. Omnibus diffidit,

I N D E X.

121, 123. Ejus dolus, 135. Ad Bocchum legatos mittit, 143. Romanos aggreditur, *lb.* Superat, 144. Deinde magnâ clade vincitur, 145. Iterum Romanos invadit, 146. Stratagemate utitur, *lb.* Vix evadit, *lb.* Syllæ à Boccho traditur, 155.
Juventus Romana qualis, 7.

L.

LABOR quo sensu usurpandus, 3.
a. Viris convenit, 133.
Lacedæmonii in Græciâ bella gerere primi & Athenienses cœperunt, 2.
Lalætania, 177, k.
Lares, 18, f.
Largitio, 4, f.
Legati Romani regnum Numidiæ divisum missi, 74. Legati adolescentes Atherbalem & Jugurtham arma deponere jubent, 80. Alii Jugurthæ pacem imperantes frustra discedunt, 83.
Leges pro vitâ civium, 42.
Lentulus cum Catilinâ conjurat, 14. Romæ quoscumque potest sollicitat, 32. In senatum à Cicerone ducitur, 36. Ibi coarguitur, *lb.* Eum eripere conantur liberti, 39. In carcere occiditur, 50.
Lepidus, 157. Ejus contra Syllam oratio, 159. Alia Philippi adversus Lepidum, 164.
Leptitani ad Metellum legatos mittunt, 124. Amici & focii P. Romani, 125.
Libertatis restituendæ ratio, 219. Omnibus optabilis, 223.
Libyes, 76, n.
Licinii oratio, 179.
Locus medius apud Numidas honorificentissimus, 66.
Lubido, 3, d, 7, e. Quid facit, 100.
Lubido bona, 225.
Lucani, 176, c.
Lucullus, 174, q.
Lycaonia, 193, m.

M.

MAGISTRATUS minores vigiliis præfunt, 24. Magistratum insignia à Tuscis sumpta, 43.

Mallius primus ex conjuratis arma apertè movet, 20. Ad Marcium Epistola, 26.
Malus est, nullus gratuito, 221.
Mamilius & ejus rogatio contra Jugurthæ fautores, 97.
Manlius Marii legatus, 134.
Marcus solus consulatum gerit, 23, g.
Marius, 102. Cui magna portentuntur, 114. Quis, 115. Contra Metellum accensus, 116. A quo dimittitur, 122. Romæ celebratur, *lb.* Fit consul & Imperator, 123. Nobilitatem exagitat, 129. Ad populum habet orationem, *lb.* Veteranos ambit, *lb.* Milites scribit quos, 135. In Africam proficiscitur, *lb.* Cui exercitus à Rutilio traditur, *lb.* Prudentia ejus militaris, 136. Utres parat, 137. A militibus ad cælum fertur, 138. Mulucham castrum aggreditur, *lb.* Per Ligurem capit, 141. Cum Boccho & Jugurtha pugnât, 144. Ex hostium imperitiâ dolum machinatur, *lb.* In hiberna proficiscitur, 145. Ejus vigilantia, *lb.* Pudore exercitum coercet, *lb.* A Boccho & Jugurthâ invaditur, 146.
Massilia, 27, f.
Masinissa, 61.
Massiva, 92. Obtruncatur, 93.
Matrimonii necessitudo apud Numidas levis, 127.
Mauritania, 21, e.
Medius fidius, 28, k.
Memmius contra Jugurtham nititur, 83. Ejus oratio, 86. Jugurthæ servandam fidem datam facit, 92.
Metellus Creticus, 23. Celer, *lb.* Metellus Numidicus, 100, 101. Ad eum legatos mittit Jugurtha, 102. Quos promissis aggreditur, ut sibi Jugurtham tradant, *lb.* Cum Jugurthâ pugnât, 106. Omnia ferro & igne vastat, 108. Exercitum dividit, ut terrorem augeat, 109. Zamam oppugnat, 112. Ejus superbia, 115. In quem asperè

I N D E X.

- perè Romani scribunt negotiatores, 117. Vaccenses punit, 119. Marium dimittit, 122. Capitis Romæ arcessitur, *lb.* Cum Jugurthâ pugnat, 123. Thalam maximo cum labore aggreditur, *lb.* Vehementissimè dolet, quòd Mario Numida data, 128. Legatos ad Bocchum mittit, *lb.* Marii conspectum fugit, 135. Optimè Romæ excipitur, *lb.*
- Mesopotamia, 191, k.
- Metuendum multis qui se præbet, multos pariter metuit, 211.
- Micipta, 62. Quid agit cum Jugurthâ, 62, 63, 64. Ejusdem ad Jugurth. oratio, 65. Moritur, 66. Ejus Regnum inter Jugurtham & Atherbalem per legatos Romanos dividitur, 74.
- Militia justa esse debet, 215.
- Minos, 173, f, 205, b.
- Mirari quid, 10, b.
- Miseris parum fidei adhibetur, 81.
- Mithridates, 31, m. Ejus ad Arsacem epistola, 188. Facta, 189.
- Monitores quid optimi, 133.
- Muluchæ castelli descriptio, 139. A Ligure penetratur, & perscribitur, *lb.* Capitur, 141.
- Munditiæ mulieribus; viris labor convenit, 133.
- Myſii, 205, n.
- N.
- N**ABDALSA, 120. A cliente proditur, 121. Ad Jugurtham accedit, *lb.* Natura falso ab hominibus accusatur, 57. Una & communis omnium, 131. Unum omnibus finem, vel ferro septis statuit, 161.
- Necessitatem extremam nullus, nisi muliebri ingenio, nihil ausus expectat, *lb.*
- Necessitudo timidos fortes, facit, 53.
- Nobilitatis quæ Marii, & vera, 132.
- Nobilitatis commune malum superbia, 115.
- Nobilium mores, 134, 224.
- Novus homo quis, 20, c. Indigni consulatu videbantur, 115.
- Numantia, 63, a.
- Numidæ quales, 102. Regem in fugâ non sequuntur, 108. Lacte & carne ferinâ vescuntur, 137. Marium magis quàm mortalem timent, 138.
- O.
- O**LYMPUS, 171, a.
- Opimius à Jugurthâ corrumpitur, 74.
- Orchomenus, 207, e.
- Orion, 205, k.
- Othus, 205, i.
- P.
- P**ÆLIGNI, 150, f.
- Para, 190, i.
- Partium & divisionum quæ causa, 97.
- Patres cur dicti senatores, 6.
- Patiens Nomen & Participium, 5, e.
- Patriam vi regere importunum, 59.
- Patriæ ad Cæsarem oratio, 225.
- Pax justa & diuturna esse debet, 211.
- Pecuniæ studium tollere bonum maximum, 220.
- Pericula occulta bonus facere, nec vitare potest, *lb.*
- Perpenna, 171, g.
- Perſes, 40, c.
- Personæ secundæ locutiones, 2, b.
- Pessimus quisque asperrimè rectorem patitur, 210.
- Petreio exercitum permittit Antonius, 54.
- Philæni, 126.
- Philippi adversus Lepidum oratio, 164.
- Pœnices, 77, l.
- Picenus ager, 22, a.
- Pietas Romanorum quæ, 10.
- Piso, 15. In citeriorem Hispaniam mittitur, 16. Interficitur, *lb.*
- Plautia lex, 25, a. 217, h. 226.
- Plebis ingenium, 30. Urbana cur depravata, *lb.* Catil. consilia ececratur, 37. Negotia sua debet, 214.
- Pompeii potentia formidolosa, 16.
- Ad bellum Mithridat. missus, 31.
- Ejus ad senatum epistola, 177. Adoleſcens ad bellum sæviſſimum projectus, *lb.* Facta, *lb.* Illum Romani

I N D E X.

Romani metuunt, 185. Quis, 210. Quamobrem multi ejus partes sequuntur, 211. Cæsari maximè fuit adversus, 217. Quomodo remp. administraverit, *ib.*

Pomptinus Prætor, 25.

Pop. Romanus liberè agitat cùm nullius potentia super leges, 219. Quomodo inducta servitus, *ib.* Illi supervacanea calliditas, 222. Ita largitionibus corruptus, ut sese venalem habeat, 226.

Posthumius, 222.

Præmia diversa bonos & malos sequuntur, 224.

Primipilus, 95, h.

Ptolemæus, 189, l.

Publipor, 176, e.

Punicum bellum, 61. Punica fides, 153.

Q.

QUÆSIVIT *pro* rogavit, 163.

Quintius, 181, f.

R.

REATE, 29, g.

Regna quomodo intereant, 222.

A quibus præcipuè defendantur, *ib.*

Regium imperium primum in terris, 2. Romæ mutatum, 7.

Regum pace quàm bello minor virtus, 2. Ex eo quid oriatur, *ib.* Quinam illis formidolosi, 7. Regem armis quàm munificentia vinci minùs flagitiosum, 153.

Renunculus, 157, k.

Reprehendere alios multi cupiunt, qui nihil ipsi possunt, 215.

Res secundæ sapientes fatigant, 10.

Respublica honestis nominibus agitata, 31. Pacis artibus firmanda, 210. Audaciâ in bello; æquitate in pace firmanda, 8.

Rhegium, 84.

Rhenones, 198, b.

Rhodus, 40, d.

Romæ exordium, aliaque, 6. Adeptâ libertate brevè crescit, 7. Paucorum virtute, 49. Romæ omnia venalia, 79. Quando illi pereundum, 212.

Romanorum mores, 8. Quando pror-

fus immutati, 9. Corruptio eorum, 11. Jugurthæ bellum inferunt, 84. Avaritiâ cæci Bocchi amicitiam contemnunt, 127. Communes omnium hostes, *ib.* Quando maximâ concordia vixerunt; & floruerunt, 158. Simultates exercuerunt, 159. Eorum descriptio, 191, 222, 223.

S.

SAGUM, 175, g.

Sallustius ad rempub. fertur; ibique multa adversa patitur, 4. Ad scribendam historiam animum adjicit, 5. Magistratum adeptus, 60. Ei libri Punici interpretantur, 75. Ejus historiæ, 157, c. In cognoscendâ republicâ magnam curam habuit, 216, 222.

Samothrace, 189, c.

Sardinia, 172, a.

Saturninus, 165, i.

Satyria, 85, l.

Scaurus, 74. Ad Jugurtham & Atherb. legatur, 82. Calpurnii legatus, 84. Jugurthæ favet, 85. Quæstor adversus Jugurthæ fautores, 97.

Scipio, 60. l. Ad Micipsam scribit, 64. Q. Scipio malè pugnat adversus Gallos, 155.

Scylla, 205, f.

Secus *pro* sexus, 175, a.

Seleucia, 191, g.

Sempronia in Catilinæ conjuratis quæ mulier, 21.

Sempronia lex, 84, a.

Senatus ad Bocchi legatos responsio, 150.

Serpentes siti infestiores, 136.

Servile pro eo quod servitio corporis exercetur, 5, b.

Sestertius quid, 23, m.

Spartacus, 208, a.

Signa, 10, a.

Sucro, 178, a.

Suffragia obscura esse debent, 223.

Per tabellam quandoque lata, *ib.* l.

Sulpitius, 165, z.

Sumtuum finis res familiaris, 213.

Supplicia pro sacrificiis, 8, d.

Sylla, 5, g. 9. 141. Legatus ad Bocchum

H h

I N D E X.

- Bocchum, 147. Ejus ad illum oratio, *ib.* Bocchi legatos liberallyter habet, 149. Animi ferocia, 151. Volucem castris ejicit, *ib.* A Boccho occultè accersitur, 153. Eum ad tradendum Jugurtham hortatur, 154. Romulus appellatur, 160. Supplicia in post futuros composuit, *ib.* Beneficio quàm metu multos retinere maluit, 218.
- Syphax, 61, z.
- Syrtes, 78, q. 125.
- T.
- T**ABULÆ novæ quid, 19, a.
- Tanais, 201, d.
- Tarentus, 170, m.
- Tartessus, 174, t.
- Tauromenia, 202, y.
- Taurus, 173, p.
- Tauri populi, 203, b.
- Thala à Metello expugnata, 124.
- Toreumata, 18, g.
- Tribunitia potestas restituta, 31. A Syllâ disjecta, *ib.* f.
- Turia, 172, e.
- Turpilius, 118. Capite pœnas solvit, 119.
- V.
- V**ACCA, 85.
- Vaccensium conjuratio, 118.
- Eorundem pœna, 19.
- Valentia, 172, f.
- Vesta, 12, h.
- Vettius Picens, 161, f.
- Villa publica, 212, b.
- Vineæ quid, 80, d.
- Virtuti omnia parent, 3. Virtute parta magnâ industriâ haberi decet, ne deformentur, 209.
- Vis numero plurali, 176, f.
- Voluptates ignaviæ nullus cum virtutis præmiis habere potest, 31.
- Volux Bocchi filius, 146. Syllæ metum efficit, 150. Præsidio eidem missus à patre, 151. Qui Romanos prodere creditur, *ib.* Castris ejicitur, *ib.* Ejus honesta oratio, 151.
- Utica, 82.
- Vulturii ad Catilinam epistola, 35. Cum Allobrogum legatis, in ponte Mulvioprehenditur, *ib.* Conjuratorem in senatu aperit, 36.
- Uxores multas ducunt Numidæ, & Gætuli, 127.
- Z.
- Z.
- Z**AMA, 110, c.

F I N I S.

